

COLEGIO NOTARIAL DE BARCELONA

ESTUDIOS HISTÓRICOS
Y DOCUMENTOS
DE LOS
ARCHIVOS DE PROTOCOLOS

V

MISCELÁNEA EN HONOR
DE JOSEP MARIA MADURELL I MARIMON

BARCELONA

1977

**ESTUDIOS HISTÓRICOS Y DOCUMENTOS
DE LOS
ARCHIVOS DE PROTOCOLOS**

V

COLEGIO NOTARIAL DE BARCELONA

ESTUDIOS HISTÓRICOS
Y DOCUMENTOS
DE LOS
ARCHIVOS DE PROTOCOLOS

V

MISCELÁNEA EN HONOR
DE JOSEP MARIA MADURELL I MARIMON

DIRECTOR:
ÁNGEL MARTÍNEZ SARRIÓN

SUBDIRECTOR:
JOSÉ MARÍA MADURELL MARIMÓN

REDACTOR-JEFE:
JOSÉ MARÍA SANS TRAVÉ

BARCELONA

1977

De la presente obra se han impreso 700
ejemplares numerados del 1 al 700.

Ejemplar N.º 25

ISBN: 84-400-2578-5 rústica
Depósito legal: B. 6572 - 1977
Impreso en España - Printed in Spain
Biblograf, S. A.
Paseo de Carlos I, 136 - Barcelona-13

PRESENTACIÓN
POR
RAIMON NOGUERA

La Llei promulgada l'any 1862 declarà que els protocols pertanyien a l'Estat i que havien d'ésser conservats pels notaris sota la seva responsabilitat. Disposà així mateix que els protocols continuessin en poder dels autoritzants durant vint-i-cinc anys, i que els de data anterior fossin ingressats a l'Arxiu general que hom creà a cada Audiència. Un Decret dictat l'any 1869 disposà la creació d'un Arxiu general a cada districte notarial, i, finalment, un altre de publicat l'any 1931 creà les seccions històriques, obertes al públic, que havien de conservar els protocols d'antiguitat superior a cent anys.

En ésser publicada l'esmentada Llei reguladora de les funcions notariales, la primera preocupació de les Juntes Directives va ésser cercar un local adient a les instal·lacions dels Col·legis i les seves dependències; i després reclamar i recollir els milers de manuals, protocols i documents que estaven en poder de notaris, els seus successors, entitats i particulars que els detentaven amb major o menor dret segons la legislació anterior.

Tal volta fora interessant de recordar els nombrosos incidents, i les resistències que calgué vèncer, i potser les més molestes foren les oposades pels propis arxiviers, aleshores com ara, nomenats per la Direcció General, i que en certs casos es negaren a col·laborar amb les Juntes Directives. A Barcelona, certament, per uns o altres motius, fins l'any 1882, data en què fou designat arxiver el senyor Jaume Alegret, no va ésser possible la instal·lació de l'Arxiu a l'estatge del Col·legi, sense poder evitar que mentrestant la descuro, la incompetència i els continuats trasllats provoquessin la destrucció o pèrdua de nombrosos documents i que d'altres fossin recollits per diverses entitats o que anessin a parar al mercat de llibres de vell.

El senyor Alegret va tenir cura d'efectuar una primera i sumària ordenació, que materialment realitzà el senyor Mximo Ruiz, el qual

també redactà un llibre-registre, possiblement amb l'ajuda dels erudits Balaguer i Merino, i Puigari, segons va explicar Marina Mitjà en un article publicat a «La Notaria» l'any 1944, i repetí Agustí Duran i Sanpere en una emissió radiofònica, i en els Quaderns de divulgació històrica, recentment recopilats i editats en tres volums.

La Junta presidida pel senyor Antoni Par amplià notablement els locals destinats a arxiu, afectant diverses plantes de l'edifici contigu, que amb tal finalitat adquirí. Per primera vegada l'Arxiu disposà de sales espaioses, on després de modernitzar totes les instal·lacions, foren col·locats i ordenats manuals i protocols, destriant els corresponents a la secció històrica, i els autoritzats durant els cent darrers anys, i encara van quedar lliures força prestatges, que l'extraordinari increment posterior de la contractació va obligar a ocupar, creant així un problema, que ha resolt, fins ara, l'adquisició de «compactes» decidida per la Junta que presidí el senyor Carlos Fernández Castañeda.

He cregut oportú ressenyar breument el procés de formació de l'Arxiu, per assenyalar que, si bé en acabar aquest període estava dignament instal·lat des d'un punt de vista material, en canvi una ordenació sumària, la carència d'inventaris adequats i de personal suficient feia molt difícil, per no dir aleatòria, la recerca de documents determinats i, més encara, de realitzar treballs d'investigació.

Quan posteriorment han estat examinats a fons volums i lligalls, hom ha comprovat que si bé alguns manuals i protocols estaven més o menys correctament relligats, d'altres apareixien simplement cosits, i molt sovint comprenien documents relatius a diferents matèries, i àdhuc a diversos notaris. Existien nombrosos lligalls de documents sense classificar, cèdules i notes a les borses formades als pergamins que servien per a relligar els manuals, i, amb freqüència, eren documents originals més antics, avui recuperats; i així mateix han sortit força notes, esborranys i altres papers deixats dins els volums, que sovint tenen molt d'interès.

En realitat, segons ha estat dit, el Director Sr. Ricard Carreras Valls, nomenat pel Sr. Antoni Par, publicà alguns estudis sencills, però no aprofundí gaire en treballs d'investigació ni tampoc en avançar el coneixement del fons conservat, probablement a causa del poc temps que exercí l'esmentada funció.

Sortosament, i gràcies a la constant vigilància i esforç dels notaris i funcionaris del Col·legi que continuaren a Barcelona, i al constant suport de la Generalitat, l'Arxiu no sofrí depredacions durant la guerra i es trobava intacte quan el Col·legi pogué restablir les seves activitats normals.

La Junta Directiva presidida pel Sr. Àngel Traval coneixedora de la situació abans explicada que feia difícil la consulta i, per tant, gairebé inutilitzable tan nombros dipòsit de documents, i advertida del creixent interès que en virtut dels nous mètodes historiogràfics despertava el seu estudi per servir de base a treballs d'investigació històrica, jurídica, social i econòmica, va acordar de procedir a la completa reorganització de l'Arxiu, a la catalogació detallada del seu fons històric i a iniciar la publicació de documents i d'estudis fonamentat en el dit fons.

Per realitzar aquest programa, seguint el consell de persones competents, la Junta Directiva designà Josep Maria Madurell i Marimon i Marina Mitjà Segué, adscribint-los a l'esmentada secció històrica.

Madurell, que ja coneixia l'Arxiu, i havia publicat alguns treballs, empenyé amb entusiasme la difícil i laboriosa tasca que prioritàriament li havia estat encomanada: l'ordenació, classificació i catalogació dels manuals, protocols i documents antics.

El resultat d'un treball minuciós continuat durant més de deu anys va quedar reflectit a l'«Índice cronológico alfabético», que consta de tres volums, publicats successivament els anys 1950, 1953 i 1959, el darrer dels quals comprèn a més una llista de pergamins, addenda d'altres manuals que completen sèries, i diversos altres documents existents a l'Arxiu; i també notícia de manuals i d'altres documents notarials custodiats a altres arxius de la ciutat i a la Biblioteca de Catalunya.

Aquest inventari, instrument indispensable per a conèixer el nombre i naturalesa dels volums custodiats, contribueix especialment a assegurar la seva permanència i a facilitar la busca de documents; i, per altra banda, s'ha convertit en un valuós auxiliar dels investigadors que contínuament els utilitzen.

Tenim el propòsit de posar-lo al dia, i publicar suplementes per tal de fer constar: les rectificacions, que són conseqüència de les revisions que constantment són efectuades; les addicions a les reges-

tes de pergamins; i una relació de documents recuperats o adquirits posteriorment que han passat a enriquir les col·leccions inventariades.

Al mateix temps, i després sense interrupció, Madurell va redactar milers de fitxes i transcriví innumbrables documents, que donà a conèixer en conferències, comunicacions a Congressos, articles publicats a revistes nacionals i estrangeres, i llibres, que en conjunt, segons nota bibliogràfica apareguda a la revista «Biblioteconomía» l'any 1968, sumaven 435 títols, xifra que ha estat notablement incrementada posteriorment.

Els documents examinats es referien a les matèries més diverses, car la documentació notarial, abans més que ara, reflectia tots els aspectes i activitats de la vida ciutadana.

Madurell comunicà generosament moltes notícies i documents a altres investigadors, que així ho han reconegut, però utilitzà i estudià personalment la major part, dirigint des d'un principi i molt especialment la seva atenció a seguir estudiant la història artística del país amb resultats molt interessants i algunes vegades sorprenents, car a través de contractes, actes de recepció, èpoques, etc., són revelats els noms d'artistes autors d'obres encara conservades i d'altres que s'han perdut, descripcions de retaules, pintures, escultures i monuments, dates de l'encàrrec i recepció, i molts d'altres detalls que confirmen o rectifiquen de manera fefaent opinions i atribucions menys fonamentades.

Potser l'obra més important en aquest aspecte per la qualitat de l'artista estudiat i per la quantitat de documents transcrits, inigualada en treballs referents a aquella època, és la dedicada al conegut pintor Lluís Borrassà, dividida en tres volums publicats els anys 1949, 1950 i 1952.

Ultra això són utilíssims els reculls de documents referents a la història artística de les terres d'Urgell i del Maresme; els corresponents als pintors de retaules Pedro Nunyes i Enrique Fernández, i a tants d'altres; sense oblidar els relatius a altres matèries d'història general i econòmica, com el centrat sobre l'estudi dels molins, primera aplicació d'una força natural a activitats industrials; i els que amb els títols de «Mensajeros barceloneses en la Corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón 1453-1458», publicat pel «Consejo Superior de Investigaciones Científicas» l'any 1963, i d'«El paper a les terres catalanes», dividit en dos volums, i «Claudi Bornat», publicats ambdós per la Fundació Salvador Vives i Casajuana.

Finalment cal remarcar la fonamental obra «*Documentos para la Historia de la imprenta y librería en Barcelona*», editada pels gremis d'editors, llibrers i mestres impressors de la nostra ciutat per tal de commemorar el quart centenari de la «*Confraria de Sant Hierònim dels libraters*», feta en col·laboració amb el Dr. Jordi Rubió i Balaguer, qui a més de redactar una molt valuosa introducció, anotà magistralment els 511 documents dels segles XV i XVI transcrits; la titulada «*Privilegios y Ordenanzas históricas de los Notarios de Barcelona*», en col·laboració amb el que sotascriu; i també l'editada l'any 1973 pel Col·legi, conjuntament amb el «*Departamento de Estudios Medievales*» del C.S.I.C., amb la col·laboració d'Arcadi Garcia i Sanz, qui redactà l'estudi preliminar, sobre «*Comandas Comerciales Barcelonesas de la Baja Edad Media*».

La seva valuosa aportació als estudis històrics ha estat oficialment reconeguda per la «*Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*» que el nomenà acadèmic numerari; pertany també a la «*Societat Catalana d'estudis històrics*» i a la «*Societat Catalana de Geografia*», filials de l'Institut d'Estudis Catalans, i així mateix és membre corresponent de «*The Hispanic Society of America*». Pertany també a l'ANABA (*Asociación de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos*). Alguns dels treballs de Madurell han estat premiats en diversos concursos.

A més de la incansable recerca i transcripció de documents, i de les nombroses publicacions esmentades, Josep Maria Madurell, junt amb Marina Mitjà, inicialment, Maria Teresa Ferrer i Mallol, després, i el Dr. Josep Maria Sans i Travé, actualment, seguint fidelment les orientacions de les successives Juntes Directives, han contribuït eficaçment a convertir l'immens però inextricable dipòsit de documents que era abans l'Arxiu Històric, en un actiu centre de treball i d'investigació, rigorosament ordenat i obert als professionals, estudiosos i en general a quants interessi conèixer el fons custodiat; tasca ben meritòria i que, des del punt de vista de l'interès públic, tal vegada encara és més transcendental que les seves altres aportacions personals.

En reconeixement dels mèrits breument recordats, i del continuat, intel·ligent i eficaç servei prestat a l'organització i activitats de la Secció Històrica de l'Arxiu de Protocols, la Junta Directiva del Col·legi Notarial de Barcelona ha acordat publicar aquest V volum

dels seus «Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos», en homenatge a Josep Maria Madurell i Marimon. Aquesta iniciativa ha estat magníficament acollida per les distingides personalitats que han volgut contribuir a accentuar el seu relleu, aportant interessants treballs que omplen les pàgines següents i moltes d'altres que apareixeran en volums posteriors.

I finalment, encara que tal volta pugui semblar inoportú, no voldria cloure aquestes ratlles sense fer constar l'afecte que professo a l'amic Madurell, i el respecte i alta consideració que mereix tota una llarga vida dedicada, amb tanta eficàcia i probitat, a les activitats arxivístiques i científiques; sentiments que estic segur que comparteixen tots aquells que l'han tractat personalment, i molt especialment els qui han volgut adherir-se a l'Homenatge que tan justament li dedica el Col·legi Notarial.

RAIMON NOGUERA

La Butlla de Saintes (Barcelona, Spindeler) retrobada

El document del 10 de juny de 1480 publicat amb J. M. Madurell el 1955,¹ indicava l'existència d'una concessió d'indulgències als qui ajudessin econòmicament la restauració de la Catedral de Saintes. La transcripció de la nota d'arxiu dels notaris de Barcelona indicava que a la nostra ciutat havia estat impresa la concessió d'indulgències per un *mestre Nicolau*. L'interès principal del document era que detallava minuciosament l'organització, no sols tipogràfica, de les campanyes per donar compliment a l'objecte de la concessió espiritual. Tot i que són molt nombroses les butlletes conservades d'indulgència, són poc freqüents les notícies contemporànies que en testimonien l'organització. Freqüentment eren muntades com una companyia per a recaptar beneficis econòmics i la campanya era presentada com *un negoci*. A la nostra col·lecció documental indicada en nota, vaig publicar també la preparació per tal de divulgar les butlles en favor de Santa Eulàlia de Pamplona l'any 1522,² en la qual era interessada la impremta del provençal Carles Amorós.

Sorprenia que cap de les 12.012 butlletes en pergamí que va estampar Spindeler fos coneguda, com tampoc no ho era cap de

1. MADURELL-RUBIÓ, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1533)*, Barcelona, 1955, pp. 14-19.

2. *Ob. cit.*, document 368 bis, pp. 640-642.

les 212 impreses en paper. Unes tals xifres ens sorprengueren ja que jo pensava que la impressió en paper era més nombrosa que la damunt de pergamí.

Un exemplar d'aquesta butlla, mutilat per tal com va ser utilitzada per a reforçar una relligadura, figura a la col·lecció de butlles incunables de la *Biblioteca de Catalunya* (núm. 8). Més d'una vegada havia jo examinat el document referit a la *ecclesie Xantone* sense endevinar la seva identitat per tal de creure que es referia a la ciutat alemanya de Xante. Estudiant més detingudament aquest document, vaig caure en què *Xaintes* era el nom donat a l'Edat Mitjana a la ciutat de la *Charente inferieure* que avui anomenem Saintes. L'estudi dels tipus de la butlla em va portar al convenciment de la identitat. L'estudi de Fournier *Affiches d'indulgence manuscrites et imprimées* (*Bibliothèque de l'École des Chartes*, XXXIV, 116 i ss.) em va fer conèixer butlles que es refereixen a la Catedral de Saint Pierre de Saintes, la qual va ser objecte d'una restauració a la qual el Papa concedí diverses indulgències. El *GWK*, I, 18, en descriu una de l'any 1484. Anterior a ella és la que va imprimir Nicolau Spindeler, segons diu el document, al qual m'he referit, del juny de 1480.

L'estudi tipològic indica que el nostre núm. 8 és imprès amb igual tipografia que el *Manipulus curatorum* (Haebler, núm. 453 i Vindel, *Cataluña*, núm. 9). He mirat especialment la identitat de les *J*, ja que les altres majúscules no són tan característiques. Al *Typenrepertorium* de Haebler és *M 88, 108*, o potser millor, *M 83, 109*.

Quina és la data de l'escriptura que facsimilem en aquest article? La data ha estat, en el nostre exemplar, mutilada després de MCCCC. Un vestigi ha restat de la lletra que indicava les centèsimes; havia d'ésser una *l*, la qual sembla que presentava un gruix cap a l'esquerra semblant al que veiem a la ratlla 2, *lxxvi*. No cal insistir en tals detalls ja que si és *lxx* o *lxxx*, la *l* no podia oferir canvis i sempre la data havia de ser anterior al juny del 1480, data del document publicat l'any 1955. Si pensem en les coses que calia fer amb les butlletes després que van sortir del taller de l'estampa-

SAACRISIMUS Dñs noster Sicut diuina pudentia Papa h[ab]et cū suis patribus licet more
 romane curie bullatis datis Flarnie āno dñice incarnationis. M. cccc. lxxvi. tercio nonas Au
 gusti; pontificatus sui āno quito; concessit oibus Christi fidelib[us]; q[ui] p[ro] reparatiōe eccle[esi]e tanto
 de bonis suis distribuerint sumam per Decanum et capitulum d[omi]n[e] eccle[esi]e ordinatam; possint di
 gere cōfessorē seclārē v[el] regularē; q[ui] toties quotiens voluerint; eos absoluat de oib[us] casib[us] p[er] q[ui]
 sedi apostolice resuatis. Et i[n] mortis articulo v[el] si ad talem statū deuenerit; q[uo]d de eor[um] morte v[er]
 m[er]itū dubitet; possint ip[s]os absoluer[e] de oibus. Et plenariā indulgētiā q[ue] remissionē illis t[er]u[er]
 Et si ab illa infirmitate cōualescāt; remaneāt plenarie absoluit. Et q[ui]a p[re]s[ent]e nihilomi[ni]s
 referret v[el] p[er] p[er]s. Ita q[uo]d toties quoties ad talē statum venerit; talis plenaria remissio eis suffra
 get. q[ui]q[ue] vir q[ue] vxor i[n] p[re]s[ent]e p[ro] vna p[er]sona reputet. Voluit il[le]p[us] idē dñs n[ost]r[us] Papa motu suo p[ro]prio
 oēs h[uius]m[od]i benefactores et eor[um] pariter viuos q[ue] defunctos; q[ui] cū caritate decesserit; i[n] oibus p[re]cib[us]
 suffragiis missis elemosinis ieiuniis disciplina ceterisq[ue] bonis spualib[us] q[ui] fuit q[ue] fieri poterūt i[n] tota
 vniuersali sacrosancta ecclesia fieri participes imperpetuum. Cum igitur deuot[us] in Christo
 tres solidos sic taxatos et or
 diatos ab ip[s]i[us] eccle[esi]e reparatiōe iuxta sūmi p[re]fati
 centenario subcollectori ad hoc p[ro] dictos Decanū q[ue]
 tis quoad oia gaudere possit et debet has ei con
 mensis anno a nat[ur]e dñi. M. cccc.

forma absolutionis i[n] vi

Misereatur eni[m] q[ui]c. Dñs n[ost]r[us] Jesus christus p[er] mer
 ita apostolica auctoritate tibi i[n] hac p[ar]te cōmissa reat

In mortis articulo f[aci]t cōfessione deuote

Misereatur tui q[ui]c. Dñs n[ost]r[us] Jesus christus p[er] meriti
 ritate apostolica tibi i[n] hac p[ar]te cōmissa et ex gra
 onis suspēsiōis v[el] iterōci. et restituo te sacris sac
 p[er] meritum sue scissime p[ar]titione te absoluat. et e
 mibi modo cōfessis. et etiā de oblitis de q[ui]bus p[ro]p[ri]o
 eris d[omi]n[us] i[n] alias cōfessis d[omi]n[us] tibi p[re]c[ar]iā indulgētiā
 nas q[ui]s i[n] purgatorio passurus eras restituēdo te i[n]
 etiā si de hoc mortis p[er]iculo cōualescas. In no[m]i[n]e

passiois te absoluat. Et ego
 caris q[ui]c. v[el] est moris

In p[ar]te facit ali[us] p[ro] eo

ne passiois te absoluat. et ego acro
 abletno te ab o[mn]i vinclo excoicari
 te. et nihilomin[us] dñs Jesus christ[us]
 ritate te absoluo de oibus peccatis
 si ad tuā memoriā reduterētur q[ue]
 q[ui]s dñs p[er]ccor. q[ue] remitto tibi oēs pe
 nos i[n] sacri fōte baptisimat[is] recepisti
 et sp[irit]us sc[ilicet]i amen.

dor, una cosa ressaltava clarament: quin preu més baix era donat a la tipografia, quan el pergami o el paper no eren carregats en el preu de la impressió!

Podríem potser afinar la data d'aquest document si coneguéssim els antecedents del nomenament del comissari, fet pel degà i capítol de la nostra catedral. Va ser, segons indico en la nota al document del 10 de juny de 1480, el canonge Vila. Aquestes dades encara són sepultades a la documentació de l'arxiu capitular o del Bisbat. Mossèn Niqui Puigvert, amablement, ha acceptat la cura de cercar-les. Ja que el document del notari Travesset, publicat a la col·lecció Madurell-Rubió, detalla molt la *burocràcia* que exigia el posar en circulació les butlletes d'indulgència d'una concessió papal, tenim una altra prova del baix preu de la tipografia. Mestre Nicolau cobrava un diner per carta impresa. La tasca de segellar, igualar i despatxar per a la circulació les cartes estampades, valia dos diners, és a dir el doble, per carta.

Podem sospitar que un cop adquirits els pergamins necessaris per a l'estampació, la data d'aquest ofici devia ser immediata: per tant, entre el final d'abril de 1479 i el 10 de juny de 1480, data en la qual el notari feia comptes del que li era degut, hem de calcular que les butlles varen ser impreses.

Donem facsímil de l'original el qual amida 171 × 171 mm de caixa estampada. No és negligible el fet de poder conèixer un altra data tipogràfica de Nicolau Spindeler. Per això aquest únic testimoni el presentem amb goig, ja que correspon a la setena dena obsessionant del 1470, època de la introducció de la impremta a la nostra Península.

JORDI RUBIÓ BALAGUER

Notariat laic contra notariat eclesiàstic. Un episodi de la pugna entre ambdós a Girona (1374-1380)

Els orígens del notariat a Catalunya estigueren molt lligats, com ja és prou sabut, a l'estament eclesiàstic. Atesa l'escassetat de persones que sabessin llegir i escriure en una època, la dels primers segles de la reconquesta de la nostra terra, en la qual el patrimoni cultural quedà limitat gairebé exclusivament als membres de la clerecia, hagueren d'ésser els clergues els que assumissin la funció notarial o els seus precedents. Per aquest motiu, quan la societat civil aconseguí d'organitzar-se, moltes notaries continuaren per tradició vinculades a les parròquies i a altres institucions eclesiàstiques: catedrals, abadies, etc.

A mesura que els comtes-reis aconseguiren d'anar imposant llur autoritat per sobre dels grans senyors nobles o eclesiàstics que detentaven porcions de sobirania en llurs possessions, anaren reclamant també les regalies que corresponien a la suprema autoritat civil. Entre aquestes regalies figurava la de creació de notaris a causa de la delicada missió de transcendència pública que els era confiada. Els monarques no tingueren cap inconvenient a delegar aquesta facultat de nomenar notaris a favor de nobles, ciutats, etc., però tingueren en canvi gran cura a puntualitzar sempre que ells eren la font d'aquesta facultat.

No cal dir que la pretensió dels monarques d'exercir plenament aquesta regalia xocà sovint amb la resistència d'aquells que per tradició veien el notariat com a cosa pròpia. L'exercici del notariat pels rectors de parròquies, pels escrivans de les catedrals o dels

monestirs era un dret consagrat per un ús immemorial i era també una font d'ingressos als quals —ni als drets ni als ingressos— els clergues no volien pas renunciar.

Una primera escomesa contra aquesta situació, amb l'intent de posar el notariat sota el control de la Corona, degué tenir efecte durant el regnat del rei Pere el Gran, bé que no en tenim notícia, per ara, sinó perquè es veié obligat a fer marxa enrera i declarar solemnement a les Corts de 1283 que restituïa les escrivanies a les esglésies, llocs religiosos, nobles, ciutats, etc., que les haguessin tingudes des d'antic.¹

Jaume II donà un nou pas, ara sense haver de recular, amb la seva pragmàtica del 31 de maig de 1302, en la qual prohibia taxativament que els clergues poguessin fer instruments o escriptures públiques i que poguessin accedir al tabellionat, per tal d'evitar que, en cas de frau en l'exercici de la professió, els culpables poguessin escapar a l'acció de la justícia pel fet de no ésser de la jurisdicció del rei. La força de la realitat l'obligà, però, al mateix temps, a exceptuar d'aquesta disposició els clergues que tinguessin drets adquirits per ús immemorial, costum, etc., en escrivanies annexes a esglésies o a altres institucions eclesiàstiques; els titulars d'aquests drets podrien autoritzar escriptures si ho feien personalment, però no podrien delegar les funcions en un altre clergue sinó a un escrivà laïc.²

Jaume II tornà a insistir sobre el mateix tema en una altra pragmàtica del 25 de setembre de 1312 i novament el seu fill amb la del 20 d'agost de 1328, en la qual, però, suavitzà la disposició primera del seu pare en el sentit de permetre que els eclesiàstics amb drets en escrivanies podrien exercir la funció notarial per mitjà de substituïts laics o clergues.³

1. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, publicadas por la Real Academia de la Historia. *Cortes de Cataluña*, Madrid, 1896-1922, I, 1.ª part, p. 144. Aquesta constitució, com les pragmàtiques que segueixen foren comentades ja per V. SANTAMARÍA: *Estudios notariales. Contribución a la Historia del Notariado en Cataluña*. Barcelona, 1917, pp. 25-26.

2. *Constituciones y altres drets de Catalunya*, Barcelona, 1702, reedició de l'ed. Base, Barcelona, 1973, vol. 2.º, llib. 1.º, títol 5, constitució 1.ª.

3. *Ibidem*, constitucions 2 i 4.

La situació sembla que es mantingué així sense variacions durant uns quaranta anys. El zel excessiu de l'arquebisbe de Tarragona, Pere de Clasquerí, o potser els seus conflictes amb el rei per qüestions de jurisdicció a les terres sotmeses a la senyoria de l'arquebisbe, Tarragona i el Camp, el portaren a prendre unes mesures que desencadenaren una nova ofensiva reial contra el notariat eclesiàstic, molt més dura aquesta vegada perquè hi havia entremig el caràcter bel·licós del rei Pere el Cerimoniós, que es considerarà ofès en la seva dignitat reial.

En efecte, els concilis de Tarragona de 1367 i 1369 publicaren diverses constitucions referents al notariat eclesiàstic i entre elles una per la qual eren amenaçats amb l'excomunió els notaris públics que autoritzessin escriptures als llocs on l'escripció pertanyia a bisbes, abats, capítols o rectors d'esglésies, llevat que tinguessin autorització d'aquests, i disposà que els instruments que autoritzessin fossin nuls.⁴

Bé que podem suposar que aquesta constitució indignà el rei, la reacció legal trigà uns anys a produir-se, potser perquè el rei Pere estava massa ocupat en la seva lluita contra l'arquebisbe per les raons esmentades de la jurisdicció de Tarragona i el seu Camp. El 18 d'octubre de 1373, però, el rei signà una pragmàtica en la qual prohibí que cap dels sotmesos a la seva jurisdicció gosés atorgar cap mena d'instruments o contractes davant dels notaris o escriptors dependents dels bisbes, abats, esglésies o rectors, sota pena de mort i confiscació de béns.⁵

El rei semblava decidit a prosseguir la tasca de reivindicació de la regalia notarial, però les queixes no trigaren a arribar-li i no pas precisament de banda eclesiàstica.

Els municipis de Girona exposaren al rei el 1374 els perjudicis

4. Cf. V. SANTAMARIA, pp. 40-45 i especialment p. 44, i J. M. PONS GURI, *El testamento parroquial gerundense en el siglo XIV*, «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», 16 (1963), pp. 185-199, concretament pp. 192-193. Sobre els enfrontaments del rei amb l'arquebisbe cf., també, E. FORT I COGUL, *Noticia històrica d'una singular institució medieval. La comunitat de pobles del Camp de Tarragona*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1975, pp. 75 i ss.

5. J. M. PONS GURI, *El testamento parroquial*, pp. 192-193 i doc. VI del seu apèndix.

que els ocasionava la mesura reial. La gent, deien, no gosava dictar llurs testaments en poder dels rectors de les parròquies on vivien, tal com havien acostumat fins llavors, per no desobeir l'ordre reial i el resultat era que molts morien intestats, cosa que comportava desagradables conseqüències per a llurs successors, perquè essent una bona part dels habitants de la diòcesi de condició remença, estaven subjectes a la intèstia, «mal ús» pel qual una tercera part dels béns relictos dels morts abintestats passaven al senyor del lloc. La solució a llur problema no era fàcil, perquè els notaris reials als quals haurien hagut d'acudir segons la disposició reial, solien residir a la ciutat de Girona i, si un malalt els demanava per dictar testament, sovint ja havia mort quan el notari arribava, deixant de banda el fet que els salaris que aquests demanaven sovint sobrepassaven les possibilitats de molta gent.

Davant d'aquesta situació el rei féu un petit pas enrera en la seva posició i concedí als peticionaris que poguessin atorgar testament davant del rector o vicari de la parròquia o de llur escrivà, sempre que aquests no impedissin l'actuació dels notaris reials en els mateixos llocs.⁶

La qüestió semblava així haver arribat a un punt d'equilibri entre les posicions eclesiàstica i reial, a la diòcesi de Girona almenys, que podia haver durat temps. Però, si el rei deixava de pressionar per fer desaparèixer la tradicional funció notarial exercida pels eclesiàstics, altres persones que hi tenien interès ho feien per ell.

A Girona les escrivanies reials de la ciutat, batllia i vegueria havien estat infeudades primer als membres de la família Toylà i després, en l'època que estudiem, a Jaspert de Camplloc i els seus successors, que regiren aquest districte notarial tan extens per mitjà de substituïts.⁷ Llur interès era, naturalment, eliminar la competència eclesiàstica que els devia prendre molta clientela, i afirmar la jurisdicció reial sobre la funció notarial, de la qual ells eren concessionaris.

6. *Ibidem*, pp. 193-194 i doc. VII de l'apèndix.

7. F. Durán Cañameras, *La fe pública judicial y extrajudicial en Gerona a través de los tiempos*, «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», XII (1958), pp. 301-317, concretament pp. 302-303.

Sabem, per exemple, que ja cap al 1352, abans del període que estudiem, havia estat publicada una crida a Girona, a prec de Bernat de Toylà, prohibint que ningú no gosés atorgar escriptures o contractes a la ciutat davant de persones que no fossin els seus substituïts. Davant de les queixes presentades pel bisbe de Girona, el rei hagué de puntualitzar que la crida no perjudicava en res els drets del bisbe, de la seva cúria i de la catedral de Girona.⁸

Jaspert de Campllonc, a qui el rei infeudà més tard, com hem dit, les escrivanes de la ciutat, batllia i vegueria de Girona, també pressionà en el mateix sentit i sabem que el 1377 hi havia una qüestió oberta entre ell, sostingut pel rei i pel primogènit, d'una banda, i el bisbe de Girona de l'altra, sobre la facultat de nomenar notaris que aquest s'arrogava, qüestió que el mateix primogènit havia de dictaminar.⁹

No sabem si l'infant Joan arribà a emetre aquest dictamen, però sí que hem trobat la sentència donada pel mateix rei sobre un cas particular, sobre els drets notariaus del preposít de la catedral de Girona, dit d'Aro per la senyoria que exercia sobre la vall d'Aro i de Fenals.

El preposít de la catedral de Girona, Bernat Mata, havia presentat, en efecte, una demanda al tribunal del rei contra una pragmàtica reial, que Jaspert de Campllonc havia fet publicar, prohibint que els habitants de la vall d'Aro i de Fenals atorguessin contractes davant de qui no fos substituït seu. Aquesta pragmàtica, deia el preposít, lesionava els seus drets i l'espoliava sense procés i sense defensa de part seva, per la qual cosa demanava que fos derogada pel que afectava els seus drets. No sabem, però, per quin motiu el preposít gironí canvià més endavant de tàctica i, pensant potser que la seva submissió al judici reial podia pressuposar reconèixer al monarca alguna suprema autoritat sobre la jurisdicció notarial que es discutia o potser perquè preveia que la sentència no li seria favorable, no acudí a la vista de la causa oberta a instància seva el 22 d'agost de 1377, de manera que, naturalment, fou rebut-

8. Apèndix, doc. 5.

9. ACA, C, reg. 1260, f. 186v. (1377, maig, 27, Barcelona).

jada la seva pretensió que aquella pragmàtica reial fos anulhada pel que respectava als seus drets.¹⁰

Un nou episodi de la pugna pel control de la institució notarial a Girona s'obrí l'any següent, altra vegada per l'ús de la facultat de nomenar notaris per part del bisbe de Girona, ús denunciat per Jaspert de Campllonc. El motiu concret que motivà la querella fou la concessió del títol de notari pel bisbe a Arnau Bosc, el qual actuà com a tal i aixecà acta de la protesta presentada pels ciutadans de Girona Pere Coma i Pere Pou, en representació del bisbe, contra els obrers encarregats de la construcció de la muralla al raval de Sant Pere, que perjudicava algunes propietats de l'església de Santa Eulàlia, de la qual era capellà el mateix bisbe.

Aquesta actuació notarial provocà una reacció airada del rei, que amonestà el bisbe de Girona per haver gosat usurpar una regalia que li corresponia només a ell, com a rei i com a posseïdor de l'«imperi» en els seus territoris, en crear, deia, si tal paraula podia usar-se, notaris que havien autoritzat instruments, si, repetia, hom podia dir-ne instruments de tal cosa. Li manava, per tant, que revoqués aquest nomenament de notari i altres que hagués fet i també els instruments que aquests haguessin autoritzat com a falsos que eren i fets per persones privades, i que publiqués aquesta revocació, perquè ningú no pogués ésser enganyat, i que en endavant no repetís tals usurpacions.¹¹

El mateix dia, 25 de juny de 1378, que el rei signà aquesta carta adreçada al bisbe de Girona n'adreçà una altra al veguer, sots-veguer, batlle i jutge ordinari de Girona, informant-los del contingut d'aquella i manant-los de presentar-la al seu destinatari, amb instruccions de vigilar el compliment de les ordres donades pel rei al bisbe, és a dir, la revocació dels notaris i dels instruments causants del litigi, a fi de prendre les mesures oportunes en cas de desobediència, i ordenant-los a més de publicar en els llocs acostumats de llurs jurisdiccions respectives una crida, que llurs antecessors en el càrrec ja havien publicat, perquè ningú, sinó

10. Apèndix, doc. 1.

11. Apèndix, doc. 2.

els notaris substituïts de Jaspert de Campllonc, pogués autoritzar escriptures i anunciant que les que fossin fetes per altres persones serien considerades falses i els infractors incorrerien en pena de mort i confiscació de béns.¹²

De com, però, l'afer estava enverinat no ens en podem fer càrrec sinó per una tercera carta enviada tres dies després pel rei al batlle de Girona. En aquesta carta, després de repetir les mateixes consideracions, bé que en català, que ja havia desenvolupat en la que havia adreçat precedentment al bisbe, insistint que només a ell «per nostra regalia e preeminència reyal e no a altre se pertangue crear notaris dins nostra senyoria» i que a Girona i a la seva batllia i vegueria la funció notarial corresponia a Jaspert de Campllonc i als seus substituïts, i tot recordant els fets que havien provocat el litigi, li donava ordres concretes sobre les mesures que havia de prendre, mesures greus, com veurem. Aquestes ordres eren: empresonar el capellà Arnau Bosc i tenir-lo pres a alguna torre «o altre loch secret» fins que li hagués lliurat la nota de la «carta» i, si la tenia en poder seu o podia aconseguir-la, la «carta» original de l'escriptura pública, les quals hauria de lacerar, cancel·lant-les amb els talls habituals en aquests casos; després, el podria deslliurar amb ordres de sortir en el terme de tres dies de la seva senyoria, amenaçant-lo, si no ho feia, amb negar-lo.¹³

Aquesta última ordre d'ofegar el culpable és ben característica del monarca, que la repetí en altres ocasions,¹⁴ i denota la seva intervenció directa en la qüestió, així com el seu caràcter violent.

Ignorem com s'acabà concretament aquest episodi, però sabem que el 1380 continuava debatent-se encara el litigi entre el bisbe de Girona i Jaspert de Campllonc a propòsit de les escrivanies, bé que els termes del plet s'havien suavitzat una mica. Aquest any l'infant Joan ordenà al veguer i al batlle de Girona d'observar la

12. Apèndix, doc. 3.

13. Apèndix, doc. 4.

14. Cf. per exemple l'ordre donada al primogènit, el 1376, perquè fes negar secretament a casa Deushovol de Cànoves, que havia estat exiliat a Sardenya per la mala vida que portava i que n'havia tornat sense autorització amb una colla de soldats desertors: ACA, C, reg. 1258, ff. 31v.-32r.

carta reial del 1352, en la qual se salvaguardaven els drets del bisbe contra les pretensions de Bernat de Toylà, propietari llavors de les escrivanies de Girona, com ja hem dit, i també els ordenà de respectar i tornar a repetir, si el bisbe ho demanava, una crida que el mateix infant havia fet fer en una data no indicada, en la qual declarava que les escrivanies de la cort de l'oficial de Girona i les escrivanies dels processos de la cort del bisbe no quedaven afectades per les disposicions publicades contra l'exercici de la notaria per persones que no fossin substituïts de Jaspert de Campllonc.¹⁵

La pugna per incorporar completament el notariat a la societat civil, sotmetent-lo a l'única jurisdicció reial, continuà més enllà d'aquests episodis que ara hem recollit. El temps i l'evolució de la societat farien triomfar, a la llarga, el notariat laic, però a Catalunya, igual que a Aragó i a Navarra, no aconseguirien d'esborrar completament els seus orígens, tan lligats a la clerecia i, com a relíquia de temps passats, alguns membres d'aquesta conservarien la facultat de poder autoritzar testaments en determinades circumstàncies, tal com poden fer-ho encara avui els rectors de parròquia dels llocs on la notaria està vacant.¹⁶

MARIA TERESA FERRER I MALLOL

Departamento de Estudios Medievales,
CSIC. Barcelona.

15. Apèndix, doc. 5.

16. Cf. sobre aquesta qüestió A. LOPE ORRIOLS, *El testamento ante el párroco en Cataluña, Aragón y Navarra*, «Revista General de Legislación y Jurisprudencia», 95 (1899), pp. 302-314, 488-499, 96 (1900), pp. 124-145, 97 (1900), pp. 75-90, 280-293, etc.

APÈNDIX

1377, agost, 22. Barcelona.

Sentència reial contra Bernat Mata, prepòsit de la catedral de Girona, que havia presentat recurs contra una pragmàtica reial que perjudicava els seus drets, ja que obligava els habitants de la vall d'Aro i de Fenals a acudir als notaris substituïts de Jaspert de Campllonc, a qui pertanyia l'escribania de Girona.

ACA, C, reg. 1451, ff. 190r.-191r. Cit. F. DURAN CANYAMERAS, *La fe pública judicial y extrajudicial en Gerona*, p. 308.

En lletra del segle XVII: Petri Ça Costa, baiuli generalis Cataloniae, et Jasperti de Campolongo, cuius est scribania Gerundae.

In Dei nomine. Pateat universis quod nos Petrus *et cetera*, quoniam facta in consilio nostro relatione plenaria per fidelem consiliarium et promotorem negociorum curie nostre Castilionem de Maioricis de meritis cause seu questionis, que in cancellaria nostra ducta extitit, inter Bernardum Mata, prepositum ecclesie Gerundensis sive de Aredo, agentem ex una parte et fideles consiliarios nostros Petrum Ça Costa, baiulum Cathalonie generalem, et Jaspertum de Campolongo, cuius est scribania Gerundensis, que pro nobis in feudum tenetur, ex altera pretextu cuiusdam supplicacionis per eundem prepositum in dicta nostra cancellaria oblate, que est tenoris sequentis :

«Sacre regie maiestati humiliter exponit Bernardus Matha, prepositus ecclesie Gerundensis sive de Aredo, quod cum ipse et sui predecessores a tempore longo citra habuerit et habuerint scribaniam in parrochia de Aredo et omnes scripturas que in dicta parrochia per quoscumque contrahentes fiebant per ipsum exponentem seu per suum substitutum et nunc noviter ad sui auditum sit deductum quod dicta regia maiestas, instante et requirente Jasperto de Campolongo, qui emit scribanias Gerunde, fecerit quandam pragmaticam sanccionem quod habitantes intra vallem de Arado et de Fanalibus non audeant facere aliquos contractus nisi in posse notariorum iuratorum dicti Jasperti, prout hec et alia in ipsa pragmática lacius reserantur, et propter dictam pragmaticam sanccionem dictus exponens et eius ecclesia sint³, absque aliqua causa et parte non vocata, expoliati in iure suo et cum nullus sit expellendus a possessione absque cognicione, prout iura volent, igitur dicte regie maiestati humiliter supplicat exponens predictus quatenus dicta regia maiestas de solita clemencia debeat dictam pragmaticam revocare quantum ad actum presentem, cum dictus supplicans hac de causa sit

quamplurimum lesus et dampnificatus. Regiam maiestatem conservet Altissimus per tempora prospera et longeva servicio suo sancto.»

Predicteque questionis negocio in dicto nostro consilio diligenter recensito et examinato, presente copia doctorum et peritorum in iure, ac die subscripta ad sententiandum assignata partibus predictis, nostram tulimus^b in scriptis sententiam tenoris sequentis.

Unde nos, Petrus, Dei gracia rex Aragonum *et cetera*, visa supplicatione oblata per Bernardum Matha, prepositum de Arado in ecclesia Gerundensi, et rationibus allegatis pro parte vestri, baiuli generalis et Jasperti de Campolongo predictorum, auditaque relazione de meritis dicti processus facta in nostro consilio per fidelem consiliarium et negociorum promotorem curie nostre Castilionem de Maioricis, attendentes in nullo constare de intencione dicti prepositi, [immo] a nostro iudicio contumaciter se absentavit, ob hoc in et super supplicatis per eum eidem preposito silencium imponimus sempiternum, dictos baiulum generalem et Jaspertum de Campolongo a premissis requisitis per^o ipsum prepositum penitus absolventes.

Lata fuit preinserta sententia per dictum dominum regem seu in eius personam per dictum Castilionem de Maioricis, dicti domini regis consiliarium et negociorum sue curie promotorem, tenentem locum vicecancellarii ac celebrantem publice solito more consilium regium in camera inferiori consilii palatii maioris regii Barchinone, et de mandato ipsius lecta et publicata per me Petrum Ça Plana, dicti domini regis scriptorem et notarium, die sabbati in terciis, vicesima secunda augusti, anno a nativitate Domini MCCCCLXX^o septimo, presente dicto venerabili Jasperto de Campolongo et Jacobo Queralt, eius procuratore, ex una parte et predicto preposito de Aredo contumaciter absente, et presentibus etiam pro testibus venerabilibus Guillermo Luppeti, Francisco Moratonis, legum doctoribus, Johanne de Vallesica et Bartholomeo de Podio, licenciatis in legibus, ac Petro Martini et Bartholomeo Sirvent, scriptoribus dicti domini regis, et pluribus aliis existentibus circumquaque, qua sententia lata et publicata confestim dictus venerabilis Jaspertus de Campolongo petiit de ea fieri et sibi tradi unum et plura publica instrumenta per me notarium supra et infrascriptum. Castilionis de Maioricis.

Signum Petri, Dei gracia regis Aragonum *et cetera*, qui dictam sententiam tulimus seu per dictum locumtenentem vicecancellarii in nostri personam fieri fecimus huicque instrumento publico sigillum nostrum apponi iussimus in testimonium premissorum^d.

Petrus Ça Plana ex sententia lata in consilio per Castilionem de Maioricis, consiliarium et promotorem tenentem locum vicecancellarii.

Pro[bata]. Catal.

(*Amb lletra del segle XVII*) Sig(+)^{num} mei, Petri Ça Plana, scriptoris dicti domini regis et eius auctoritate notarii publici per totam terram et dominacionem suam, qui prolationi dictae sententiae praesens fui eamque in

suam publicam formam requisitus scribi feci et clausi cum rasis et correctis in lineis XVI ubi legitur regnique domini regis ... praesente dicto Jasperto de [Campo]longo et XIX ubi dicitur scriptum.

a. Sint amb un senyal d'abreviació. — b. Segueix f ratllada. — c. per interlineat. — d. Segueix Castilionis de Ma., ratllat.

1378, juny, 25. Barcelona.

Pere el Cerimoniós amonesta el bisbe de Girona perquè ha gosat usurpar una de les seves regalies nomenant un notari que ha actuat a Girona en detriment dels drets de Jaspert de Campllonc, que té la notaria de la ciutat, batllia i vegueria de Girona en feu. Li mana que revoqui el títol de notari que ha concedit a un capellà i les escriptures que aquest hagi fet.

ACA, C, reg. 1261, f. 134r.-v.

Petrus et cetera venerabili in Christo patri Bertrando, divina providencia episcopo Gerundensi, salutem et dileccionem.

Moleste ferimus nostrorum preiudicia subditorum sed molestius nobis accedit cum illi, qui tam ex debito naturalitatis quam ex susceptis a nobis beneficiis et alias regalias et iura nostra deberent defendere, ea usurpare, ledere et enervare improvide non verentur. Hinc est quod licet creare notarios ad nos solum tanquam regem et principem supremum in regnis et terris nostris habentem imperium pertineat et spectet ex nostri regalia et preeminencia dignitatis, vos tamen, sicut percepimus querelosa exposicione fidelis consilarii nostri et thesaurarii nostre coniugis carissime Jasperti de Campo-longo, cuius est notaria publica civitatis ac baiulie et vicarie Gerunde, quam pro nobis seu nostro carissimo primogenito tenet in feudum, non veremini nimia ductus audacia creare notarios, si creacio dici possit, quod nephandum est, qui eodem lapsi vicio erroris instrumenta quelibet in civitate, baiulia et vicaria iamdictis recipere non pavescent, et inter alios pridem quidam capellanus vester vocatus Arnaldus Bosch, affirmans se notarium a vobis creatum, recepit instrumentum cuiusdam protestacionis, que Petro de Cumba et Petro de Puteo, civibus Gerunde, pro parte vestri facta fuit super quibusdam preiudiciis et dampnis, que occasione fabricacionis menium et vallorum suburbii Sancti Petri civitatis predictae vobis et ecclesie Sancte Eulalie, cuius vos capellanus esse dicimini, pretenditis irrogari. Cum autem hec veniant in magnam lesionem et usurpacionem nostrarum regaliarum et iurium, que pati non debemus ledi a quoquam vel dispendiose tangi, necnon in dicti Jasperti ac feudi predicti non modicum preiudicium atque dampnum, vos, qui velut naturalis noster et in nostro dominio tante presidens dignitati

deberetis nedum abstinere a similibus, sed ea etiam, ubi per alium tentarentur, totis viribus prohibere, attente requirimus et monemus quatenus creacionem dicti Arnaldi Bosch et alias quascumque creaciones notariorum, si sic dici possent, et omnia instrumenta per eos recepta revocetis, visis presentibus, tanquam adulterina et falsa ac facta per personas privatas potestatem inde non habentes ullam ipsamque revocacionem deducatis in publicum ut omnibus clarius innotescat et contra habentes sub fide talium personarum, notarios se fere pretendencium, de cetero non fallantur hecque non mutetis nec presumatis deinceps similia attentare, alioquin certo certius vobis sit quod nos talia super predictis curabimus^a remedia adhibere, per que regalie et iura nostra a tam gravibus lesionibus et dispendiis illesa servabuntur et huic nostre requisicioni debite satisfet.

Data Barchinone, sub nostro sigillo secreto, XXV^a die iunii, anno a nativitate Domini M^oCCC^oLXX^o octavo. Rex Petrus.

Dominus rex misit signatam.

Pro[bata].

a. curabimus, *interlineat*.

1378, juny, 25. Barcelona.

Pere el Cerimoniós comunica al veguer, sots-veguer, batlle i jutge ordinari de Girona els fets exposats a la carta precedent i els mana que la presentin al bisbe i, si aquest no compleix les ordres reials, que prenguin les mesures pertinents.

ACA, C, reg. 1261, ff. 134v.-135r.

Petrus et cetera ffidelibus nostris vicario, subvicario, baiulo et iudici ordinario Gerunde vel eorum locatenentibus, salutem et gratiam.

Turbamur nec immerito et displicencie stimulo graviter pungimur cum nostrarum preeminenciam regaliarum aliaque iura nostra, ex quibus regalis dependet et subsistit precellencia status, preiudicari audimus in aliquo sive ledi et sane super quibusdam preiudiciis nimis gravibus, que nostris inibi regaliis et iuribus temere inferuntur, Gerundensi episcopo scribimus per aliam litteram sub hac forma: Petrus, Dei gracia rex Aragonum et cetera iam est supra proxime inserta. Unde volumus et vestrum cuilibet dicimus et mandamus de certa sciencia et expresse sub pena mille morabetinorum auri et etiam^a privacionis officiorum vobis comissorum quatenus dictam litteram, quam in sui forma vobis mittimus, iamdicto episcopo personaliter presentetis et, nisi episcopo ipse creaciones et instrumenta, de quibus agitur in dicta littera, de facto revocaverit, sicuti de facto potius quam de iure ea fecit,

aliaque per nos sibi requisita non compleverit cum effectu, procedatis confestim viriliter ad remedia que solent et debent in similibus adhiberi eisque utamini taliter quod regalie et iura nostra a dictis preiudiciis et lesionibus illesa preserventur omnino et similia penarum formidine de cetero non tententur et de presenti faciatis in locis solitis iurisdictionum vobis commissarum preconizari quod nullus nisi notarii substituti a dicto Jasperto audeat nec presumat recipere seu conficere in dictis civitate, baiulia et vicaria instrumenta publica sub pena corporis et averis, decernentes in ipsa preconizacione, sicut et nos cum presenti decernimus, ipsa instrumenta, casu quo fierent, fore falsa et adulterina, tanquam facta per personam privatam, nullam de hiis potestatem habentem, prout iam per predecessores vestros similis preconizacio fuit facta.

Data Barchinone, XXV^a die iunii, anno a nativitate Domini M^oCCC^o septuagesimo octavo sub nostro sigillo secreto. Rex Petrus.

Idem.

Pro[bata].

a. etiam, *interlineat*.

1378, juny, 28. Barcelona.

Pere el Cerimoniós comunica al batlle de Girona els fets exposats a les cartes precedents i li mana que empresoni el capellà que havia actuat com a notari fins que li hagi lliurat la nota i la carta pública del protest del qual havia fet acta.

ACA, C, reg. 1261, f. 135r.-v.

Lo rey.

Jassia que a nós solament per nostra regalia e preeminència reyal e no a altre se pertangue crear notaris dins nostra senyoria e que^a notari algun no dege ne puixe cartes pendre ne de art de notaria usar en la ciutat, batlia e vagaria de Gerona sots grans penes sinó lo feel conseller nostre e tresorer de nostra molt cara companyona la reyna en Jaspert de Camplonch, del qual és la notaria pública de les dites ciutat, batlia e vegueria, qui aquella ten en feu per nós o per nostre molt car primogènit lo duch o substituïts seus, emperò, segons que havem sabut de cert, lo bisbe de Gerona, usurpant nostra regalia e drets e en gran lesió e perjudici d'aquelles, ha creats e crea, si creació pot ésser dita, alguns en notaris, qui en la dita ciutat, batlia e vagaria han usat e usen de art de notaria, e entre'ls altres n'Arnau Bosch, capellà seu, lo qual l'altre dia reebé e féu carta pública, si axí podia ésser dita, d'una protestació feta de part del bisbe als obrers de la obra

del mur del raval de Sent Pere d'aqueixa ciutat sobre alguns prejudicis o dampnatges, los quals lo dit bisbe pretenia per ocasió de la dita obra ésser fets en algunes honors qui's tenen per la esgleya de Santa Eulàlia, de la qual ell és capellà. E com nós haiam aquesta cosa per fort greu e a nós e al duch molt perjudicable e per consegüent vullam, axí com és raó, aquella greument esquivar e punir e ja envers lo bisbe, per ço que fet hi ha, hi hajam fetes certes bones provisions, manam vos de certa sciència e espressament sots pena da cors e d'aver e encara de nostra gràcia e mercè qu'encontinent prengats lo dit capellà e aquell tenits pres e ben guardat en alguna torre o altre loch secret tro que de fet vos haia liurada la nota de la carta de la dita protestació e encara la carta pública d'aquella, si és en poder seu, o haver-la pot, les quals nota e carta pública^b, encontinent com sien envers vós, lacerats axí com a falses e adulterines e, açò fet, dats-li comiat que dins III dies sia exit de nostra senyoria ab cominació que, si no'n ix, que'l negarets, si haver-lo podets, e de fet ho exequits; e totes les dites coses fets secretament e ab la millor manera que puscats, tota dilació e escusació remoguda, car nós de certa sciència havem provehit e volem de tot en tot que axí's faça e escusació alguna no-us en reebriem.

Dada en Barcelona^a, sots nostre segell secret, a XXVIII dies de juny del any MCCCCLXXXVIII. Rex Petrus.

Idem.

Pro[bata].

Dirigitur baiulo Gerunde.

a. Segueix nagun, ratllat. — b. Segueix me., ratllat. — c. Hem desenvolupat en català l'abreviatura llatina Barchna.

1380, octubre, 27. Barcelona.

L'infant Joan mana al veguer i al batlle de Girona que observin la lletra reial del 4 de febrer de 1352, en la qual el rei aclaria que les crides fetes perquè cap notari gosés fer escriptures a la ciutat de Girona si no eren substituïts de Bernat de Toylà, no afectaven els drets del bisbe ni de l'església de Girona, i que observin també una crida que el mateix infant havia fet publicar salvaguardant els drets de les escrivanies de la cort de l'oficial de Girona i la dels processos de la cúria episcopal. Els oficials reials de Girona han publicat crides a precís de Jaspert de Campllonc, propietari de les escrivanies de la ciutat, que perjudicaven les escrivanies eclesiàstiques.

ACA, C, reg. 1795, ff. 174v.-175r. Cit. per F. DURAN CANYAMERAS, *La fe pública judicial y extrajudicial en Gerona*, pp. 304-305.

Episcopi Gerundensi super facto scribaniarum.

Infans Johannes et cetera fidelibus vicario et baiulo Gerunde ceterisque officialibus dicti domini regis atque nostris presentibus et futuris vel eorum locatenentibus, ad quem seu quos presentes pervenerint, et unicuique ipsorum, salutem et gratiam.

Quandam petitionem venerabilis^a in Christo patris episcopi Gerunde suscepimus continentem quod, licet ipse a dicto domino rege quandam litteram obtinuit huius seriei :

«Nos Petrus, Dei gracia rex Aragonum, Valencie, Maioricarum, Sardinie et Corsice comesque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie, quamvis pridem ad instanciam Bernardi de Toyolano, notarii et civis Gerunde, fuerit facta quedam preconizacio ne aliquis notarius in civitate ipsa ausus esset conficere instrumenta vel aliquas scripturas publicas sub certa pena^b nisi tanquam substitutus dicti notarii, verumtamen ad supplicacionem vestri venerabilis in Christo patris Berengarii, divina providencia Gerundensis episcopi, propterea nobis factam, per preconizacionem ipsam iuri vestro et dicte ecclesie Gerundensis in aliquo non intendimus derogare vel per eam aliquod fieri preiudicium tacite vel expresse, immo per presentem mandamus vicario et subvicario Gerunde et Bisulduni ac baiulo Gerunde vel eorum locatenentibus ut preconizacionem prefatam, quantum ad vos et curiam vestram ac ecclesiam Gerundensem, si et in quantum ius contra dictam preconizacionem habetis, voce preconia in civitate et vicaria Gerunde publice revocent ilico penitus et enullent. In cuius rei testimonium presentem inde fieri iussimus sigillo nostro sigillatam.

Data Barchinone IIII^a die ffebruarii, anno a nativitate Domini M^oCCC^oL^o secundo. Visa Roma.»

Et nos, tam vigore dicte littere regie quam ex debito iusticie in civitate Gerunde quandam preconizacionem fieri mandaverimus sub hac forma :

«Ara oiats què us fa saber lo senyor duch, que en les crides que de manament seu [d'a]quests dies faeren lo veguer e batle de Gerona sobre lo fet de les scrivanies del bisbe de Gerona, aquell senyor no vol ne entén ne ha entès^o ésser tocat ni perjudicat a la scrivania de la cort del official de Gerona ne encara en les scrivanies dels processos e encartaments qui's fan devant lo dit bisbe o sos vicaris, anans los scrivans de les dites scrivanies pusquen usar franchament axí com d'ebans sens encurriment de alguna pena e axí mateix aquells qui ab ells hauran^d a fer per la dita rahó.»

Attamen vos seu aliqui vestrum a modico tempore citra ad instanciam seu requisicionem Jasperti de Campolongo, cuius est scribania notarie ipsius civitatis, nonnullas preconizaciones fieri mandastis preiudiciales, ut dicitur, littere et preconizacioni supra insertis, quod in magnum damnum et lesionem prenominati episcopi cernitur redundare, quare, supplicato nobis super hiis de congruo iusticie remedio provideri, vobis et unicuique vestrum dicimus et expresse mandamus, ac penam quingentorum aureorum imponimus per

presentes, quatenus litteram regiam et preconizacionem de super insertas servetis et servari faciatis iuxta earum series et tenores, et in casu quo pro parte dicti episcopi requisiti fueritis ut preconizacionem nostram preinsertam publicetis iterum ad cautelam, volumus et vobis precipiendo mandamus quod eandem preconizacionem nostram iterum per loca assueta dicte civitatis, ut moris est, publicari faciatis.

Data Barchinone, vicesima septima die octobris, anno a nativitate Domini millesimo trecentesimo octuagesimo. Jacobus vicecancellarius.

Bernardus de Jonquerio, ex provisione facta per vicecancellarium in consilio.

Pro[bata].

a. venerabilis escrit sobre una paraula rascada. — b. sub certa pena, interlineat. — c. ne ha entès, interlineat. — d. qui ab ella hauran, interlineat sobre haien, ratllat.

Un capítol sobre el còmit al «Llibre del Consolat de Mar»

0. El meu desig havia estat de contribuir amb un estudi més extens a la Miscel·lània dedicada al senyor Josep M.ª Madurell i Marimon. Lluitant amb el temps, però, no puc oferir-li més que una petita nota al *Llibre del Consolat de Mar*. Prego el Sr. Madurell que hi vegi solament la meva sincera i cordial adhesió a l'homenatge que hom li ret.

1. *Advertiment*. Sobre els treballs preparatoris de l'edició del *LCM* que, amb l'assessorament jurídic del senyor Arcadi Garcia,¹ és en preparació a la Universitat de Basilea, vaig parlar recentment en un altre lloc.² Ara voldria enfrontar-me amb un capítol força singular, el qual roman, malgrat els meus esforços, ple de problemes filològics. És el número 301. Ens referim a l'ordre dels capítols amb la sigla *m* (= «mar» o «Moliné») seguida d'una xifra. Així, una sigla com *m* 301 designa el capítol 301, segons la numeració tradicional, el qual correspon també al capítol CCCI de l'edició Moliné.

Primer presento el passatge següent la lliçó del còdex més antic (§ 2), tot indicant les variants de la resta de la tradició ma-

1. Agraïixo ben de cor a l'amic Arcadi Garcia l'ajuda que m'ha prestat en l'elaboració d'aquest article.

2. Germà COLON: *Per una edició del Llibre del Consolat de mar*. Informe sobre el treball de la secció hispànica de la Universitat de Basilea, en *XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza, Presentazioni di lavori in progetto o in corso*, Napoli, 1974, pp. 17-31.

nuscrita i així mateix hi incloc les de l'incunable *e* (§ 3); el comentari (§ 4) s'acabarà amb unes observacions sobre mots insòlits o antiquats (§ 5). A continuació copio la traducció italiana quatrecentista (§ 6).

2. *Text.* Dono la lliçó del manuscrit bàsic *L*, procedent de la biblioteca de La Real de Mallorca,⁸ datat el 1385. La transcripció respecta escrupolosament el text, que puntuo segons els criteris de la col·lecció «Els Nostres Clàssics», amb la particularitat que les abreviatures desenvolupades són marcades en cursiva. Les crides de nota envien a l'aparat (§ 3):

[Capítol 301]

Com deu jurar lo còmit a l'almirayl

Còmit deu <fer>¹ jurar o² fer homanatge a l'almirayl e al cominal de la nau de no partir³ sens volentat⁴ de l'almirayl en pena de la⁵ persona e no taylor⁶ cap de nau, si no'l⁷ prenia⁸ lo leyra⁹ lo¹⁰ timó. E si eyl lo calava,¹¹ que'l¹² deu manvés¹³ al pus tost¹⁴ que puscha recobrar, e si eyl no u fahia,¹⁵ que eyl és tengut por fals & per desleyal. E deu perdre la mà, si eyl lo tala¹⁶ o'l fa talar. E si tant *ex*¹⁷ que eyl lo¹⁷ taylàs que fos fet per rassa¹⁸ o per altra traïció¹⁹ e que hom li o puga²⁰ provar, deu ésser en²¹ i pal mès²² per la natura &²³ que li ischa per lo²⁴ cugurós.²⁵ Enaxí com los savis²⁶ filosofoffs qui juraren los altres capítols, per²⁷ aquells mateix²⁸ juraren leyalment com se partiren so que havien guanyat.²⁹

2.1. Els arcaïsmes d'aquest passatge el devien fer aviat inintelligible, i les edicions del segle XVI hi han canviat força elements.

8. A. GARCÍA: *Un nuevo Códice mallorquín del Libro del Consolat de Mar*, en *AHDE*, 1968, pp. 635-639.

Vet ací el text de Moliné i Brasés establert damunt les edicions cinccentistes:⁴

CAPÍTOL CCCI

De Comit.

Comit deu iurar e fer homenatge al almirall e al cominal de la nau de no partir sens sa voluntat del almirall o cominal en pena de la persona e de no tallar cap de nau, si donchs lo raiayre no li prenia lo timo, e si ell lo tallaua, quel deu al pus tost que pusca recobrar. E si ell per altra rao ho fahia, ell es tengut per fals e per desleal, e deu perdre la ma, si ell lo talla ol fa tallar. E si tant sera que ell lo tallas que fos fet per rasa o per altra traycio que hom loy puga prouar, deu esser mes en un pal per lo ces, e que li isca al cap.

3. *Aparat.* Tinc en compte les variants respecte a *L* dels següents còdexs:

D = Libre de sant Pere. Arxiu Històric de Mallorca (final del segle XIV o començament del segle XV).

V = ms. de l'Arxiu Municipal de València (any 1407).

F = ms. Font de Rubinat. Biblioteca de Catalunya (començament del segle XV).

N = ms. esp. 124. BN de París (segle XV).

C = ms. 989 de la Biblioteca de Catalunya (segle XV).

P = ms. esp. 56. BN de París (segle XV).

A = ms. B-80. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (segle XV).

U = ms. 80 S.F. 5-4-21. Biblioteca Universitària de Càller (segle XV).

e = edició príncep de 1484-1485.

4. *Les costums marítimes de Barcelona universalment conegudes per Libre del Consolat de Mar* ara de nou publicades... per Ernest Moliné y Brasés. Barcelona, 1914, p. 184.

Variants:

1. fer: *manca en tota la tradició* // 2. o: *V F P A U e* «e» // 3. de no partir: *manca en P* // 4. sens volentat: *V* «sens voler»; *F* «sens se volentat»; *N P e* «sens sa voluntat»; *C* «senssa voluntat»; *U* «sense volentat» // 5. la: *V* «sa» // 6. taylor: *D F A U e* «calar» // 7. no:l: *U* «no-u»; *e* «no-n» // 8. prenia: *D F* «prenya» // 9. leyra: *V* «loyre»; *F N A U e* «leyre»; *C* «loyra no prenia» // 10. lo: *F* «del» // 11. calava: *D V P* «tallava»; *N* «tallave»; *F* «calaria» // 12. que:l: *D* «que eyl» // 13. manvés: *V* «mavés»; *F* «manybés» (*lectura dubtosa, degut a una taca; també podria llegir-se manyvés*); *N* «manivés» (*també podem interpretar mamvés*); *P* «manens»; *e* «mauriés» // 14. al pus tost: *manca en C* // 15. fahia: *P* «ffasia» // 16. tala: *en L hom havia escrit cala, i després fou corregit; el mateix ocorre amb l'infinitiu talar que segueix* // 17. lo: *e* «los» // 18. rassa: *F* «rasa»; *U* «raza»; *e* «raga» // 19. traïció: *N* «tració»; *F P A U* «ocasió»; *C* «ocasió»; *e* «ocçion» // 20. puga: *D A* «pusque»; *V* «puscha»; *F* «puxa»; *P* «pogués» // 21. puga ... en: *C* «pot ésser provat lo almirall li deu fer metra» // 22. en I pal mès: *V* «mès en un pal»; mès: *manca en C* // 23. &: *C* «de guisa» // 24. per lo: *F A U* «al»; *P* «all»; *P* «lo» // 25. cugurós: *D* «cuguroz»; *V* «toc» (*llegiu toç*) // 26. mateix: *N* «aquells mateys»; *A* «mateys»; *P U* «mateixs»; *e* «matexos» // 29. cugurós ... guanyat: *C* «cugrós, segons que serà hordonat per lo almirall he els altres caps de la ermada»; partiren ... guanyat: *V* «partís ço que haurien guanyat».

4. *Comentari.* El capítol forma part de les disposicions relatives a les «Costumes de les naus armades»; això vol dir que ens les hem d'heure amb abordatges, repartiment del botí, etc.

El còmit esmentat ací és un oficial —en aquest temps comandant— de la galera. El precepte fa referència a les seves obligacions en el moment de capturar una nau enemiga.

4.1. El començament no presenta dificultats de comprensió, llevat que hem de suprimir el mot *fer* («deu *fer* jurar») de *L*, lliçó provocada mecànicament, la qual no es troba enlloc més. És especificat que el còmit ha de jurar a l'almirall i a la tripulació («cominal») que no partirà sense haver-ne rebut autorització; *partir* sembla significar 'fugir' durant un combat o 'abandonar' la nau.

La complicació sorgeix amb la frase:

«e [deu jurar de] no taylor cap de nau si no l prenia lo leyra lo timó, e si eyl lo calava que l deu manvés al pus tost que puscha recobrar».

Som davant un cas desesperat («locus desperatus») en el sintagma *no l*, quan hauria de dir «no n», tal com duu *e* i potser *U* (aquest escriu *no u*, però la indistinció entre *n* i *u* és freqüent en els copistes), o bé «no li», com porten les edicions del segle XVI. No he gosat canviar res, car els manuscrits antics no ens hi autoritzen: penso, amb tot, que l'arquetipus ja era corromput en aquest punt.

Ofereixen problemes al lector el sentit d'alguns mots sobre els quals tornaré tot seguit (§ 5). El filòleg s'haurà d'aturar primer en la confusió que els diversos manuscrits fan dels verbs tallar (*taylor*) i calar (*calava*). L'embolic s'explica paleogràficament per la similitud de les consonants inicials *t*- i *c*- en l'escriptura medieval, i així mateix per la vacil·lació en la representació de la palatar *ll* intervocàlica (*-ll-*, *-yl-*, *-l-*).⁵ Vegeu les variants números 6 i 11 i també els tempteigs assenyalats en el 15 (§ 3). De tota manera, no hem de recórrer a cap «reconstrucció crítica»: el manuscrit bàsic *L* i

5. Sobre les grafies medievals per a *ll* vegeu M. Metzeltin: *Die Sprache der ältesten Fassungen des Libre de Amich e Amat. Untersuchungen zur kontrastiven Graphetik, Phonetik und Morphologie des Katalanischen und des Provenzalischen*. Frankfurt, 1974, pp. 42-50 i nota 75, § 12.

els més prestigiosos en lliuren la lectura exacta. El precepte veda al còmit de tallar la corda (*taylar cap de nau*) o deixar-la anar en mar, car això és el que vol dir *calar* (*e si eyl lo calava*).

Hom hi planteja el cas de la galera que té una corda llançada a un vaixell enemic per tal de prendre'l i amarinar-lo. Per res del món, el còmit no deu tallar aqueixa corda abans que el «leire» (*lo leyra*) tingui ja a les mans el timó de l'esmentat vaixell enemic. Insisteixo que la prohibició de tallar és total. Per contra, si el mariner havia deixat anar la corda, li caldrà recuperar-la (*reco-brar*) al més aviat que pugui (*manvés al pus tost que puscha*). Remarquem que el tractament jurídic és més greu per a la falta que hom comet tallant «el cap de la nau» que calant-lo. El fet de tallar comporta *pena de la persona*, és a dir, càstig corporal. Deu perdre la mà en els casos diguem-ne normals, i si hi intervé sedició o traïció («que fos fet per rassa o per altra traïció»), aleshores hi ha suplici d'empalament. Si, però, la malifeta del còmit es limita a «calar», només reporta pena d'infamació («que eyl és tengut per fals e per desleyal»). D'acord amb aquestes consideracions hem puntuat el passatge.

Arcadi Garcia⁶ va assenyalar que no hi deu haver cap altre text jurídic ni català ni castellà establint l'empalament, la qual cosa pareix denotar un origen foraster, probablement oriental, de la punició.⁷

4.2. El final del text —que sembla mal enganxat amb el que precedeix— parla dels redactors o autors (*los savis philossoffs*) i és un dels llocs on es fa referència a un originari jurament del nucli principal del *LCM*, és a dir, de la Costuma de les naus armades.⁸

6. Vegeu A. GARCÍA: *Estudios sobre los orígenes del Derecho marítimo hispano-mediterráneo*, en *AHDE*, 1969, p. 239 i nota 78.

7. Si això és veritat, hi ha tanmateix disposicions legals hispàniques que castiguen el crim «Del palo meter»; vegeu *Fuero de Cuenca*, ed. Ureña, pp. 354-355. Consulteu també l'article *pal*, primera accepció, del *DCVB* on hi ha un text no jurídic de *Scachs* que parla de metre a algú «un pal per la natura ensús».

8. A. GARCÍA: *Estudios*, article citat, p. 235. Per inadvertència afirma (nota 72) que aquest final es troba solament als quatre manuscrits gòtics (= *L*, *D*, *V* i *F*). És a tota la tradició que hem utilitzat ací (cf. § 3); per contra, manca a les edicions del segle XVI.

Els «savis philosooffs», també ara, han establert com calia repartir el guany aconseguit per les naus que van en cors; aquesta precisió és indicada així mateix als capítols anteriors (*m* 298 i ss.).

5. *Mots obscurs.* Per a qui està avesat a llegir català antic solament el mot *leyra* ofereix veritables dificultats; d'altres, com ara *manvés*, *rassa* i *cugurós*, podrien també fer ensopegar. Els tractem tots ací. El lector farà bé de veure el que han esdevingut en les edicions del segle XVI (§ 2.1.).⁹

5.1. La grafia *leyra* és pròpia del dialecte oriental; les variants «occidentals» *loyre*, *leyre* fan palès que la vocal final era una *-e*. Sens dubte es tracta d'un mariner que, en un moment determinat, té a les seves mans el control del timó de la nau enemiga; diguem-ne, doncs, que devia ésser el timoner en les dotacions de presa. A part del nostre text, no he sabut trobar el mot enlloc més; ni tampoc cap forma emparentada en alguna altra llengua.

No sense precaució, podríem relacionar *leyre* amb el cat. *alier*. Hom sol considerar aquest com a manlleu del francès (derivat d'*ala*, perquè el dit mariner va a un costat de la galera).¹⁰

El sentit d'*alier* no ens és gaire transparent. Els textos de vers 1350 a 1450 parlen de l'existència de quatre o sis aliers per galera (llavors que aquestes embarcaven 154, 156 o 158 remers), els quals eren al servei del còmit o del nautxer. De vegades, els veiem en l'esquif de la galera dirigint-ne el personal. Llur comesa no era doncs sols, com hom diu pertot arreu, de defensar la nau contra l'abordatge enemic. Almenys això no és especificat; més aviat corrien d'una banda a l'altra on llur presència era necessària.

El fr. *alier* només és documentat al segle XVI (i rònegament), mentre que en català ho és força bé des del 1351 fins a la fi del segle XV. És veritat que en castellà surt a les *Partidas* (II, tít. 24, ley 6), però tothom està d'acord que aquí no pot ésser autòcton, i

9. Remarquem que han estat substituïts a les edicions cinccentistes, llevat de *rassa*, mot que ha esdevingut *rasa* (cf. § 2.1.).

10. Vegeu A. JAL: *Glossaire nautique*. Paris, 1848, I, pp. 99-100, s.v. *aliele*, *alier* i *aliere*; J. COROMINAS, *DCELC*, I, p. 130, s.v. *alier*.

no hauríem pas d'oblidar que el text alfonsí va conèixer moltes refoses i addicions, cosa que impedeix datar-lo devers 1260, com es fa massa sovint. La resta de la documentació espanyola es reduceix a catalanismes diàfans. La tradició lexicogràfica es reporta sempre a les *Partidas* (cf. Gili Gaya *Tes. lex.; Aut.*).

Tot i que, formalment, la derivació del llatí *ALA* en francès no ofereix dificultats,¹¹ hi ha el fet que la terminologia de la galera és mediterrània i no conté elements d'aquella procedència. Jo més tost m'inclinaria a veure, en el francès *alier* (segle XVI), un manlleu al català, la sola llengua on el mot és clarament i homogèniament representat a l'Edat Mitjana.¹² Insisteixo que hauríem de saber quin era l'ofici exacte de l'*alier*, i encara en som lluny. Les atestacions no resulten gens explícites; torno a remarcar que la hipòtesi segons la qual és un mariner situat als costats de la galera per preservar-la de l'abordatge es basa únicament en la interpretació més aviat folgada del passatge de les *Partidas*. La relació amb l'italià *alighiero* (1515) tampoco no resulta evident, i l'origen i la història d'aquest darrer mot no són encara establerts.

Ací intervindria el nostre *leyre / loyre*, amb el qual potser *alier* fóra emparentat. No crec que sigui arriscat de suposar que fenòmens com l'aglutinació de l'article o l'afèresi hi hagin jugat un paper. No oblidéssim pas que el capítol analitzat sembla un dels més antics de la recopilació del *LCM* i que *loyre / leyre* podria trobar-se ésser el punt de partença d'*alier*. És sols una pista que caldria prendre en consideració. Tot el problema resideix en saber l'origen d'aquest «arcaisme».

Per tal d'ajudar a aclarir l'afer dono en apèndix la documentació

11. El *FEW* de W. von Wartburg no recull el fr. *alier* entre els representants del llatí *ALA*; això tant en la primera edició (1922; I, p. 56) com en la segona (1975; XXIV, pp. 281-286).

El fr. *allier* o *hallier* 'filet dont on se sert surtout pour prendre des perdrix et des cailles', el qual sí que es relaciona amb *ALA* o *ALARUM*, no té res a veure amb el mot que ací ens interessa. Veg. Antoine THOMAS, *Mélanges d'étymologie française*. Paris, 1927, pp. 16-17.

12. La grafia dels tres exemples francesos coneguts és *allier*. Vegeu més avall § 5.1.1, números [12], [13] i [14].

de la família etimològica d'*alier* que he reeixit a reunir en català, castellà i francès (§ 5.1.1.).

La substitució de *leyre* per *rayaire* en les edicions del segle XVI és una arbitrarietat. Aquest darrer mot (que els diccionaris històrics ignoren), si jutgem pel text de *m* 253, és un objecte sigui una palanca o un cable. Les traduccions castellanques de Capmany i Parellada són víctimes en *m* 301 d'aquest canvi absurd.¹³

5.1.1. *Apèndix d'exemples.*
Català.

[1] 1351, ACA *Cancillería*, Reg. 1396, f. 132: «tota la xurma que fall a la galea de la qual són patrons en G de Mijavila e en Jacme Domènech ..., ço és .X. ballesters a compliment de .XL. ballesters e .III. aliers a compliment de .VI. aliers e .V. spatlés a compliment de .VI. e .III. cruyllés e .CXVI. remés simples a compliment de .CLVI. remés» (Eberenz, p. 156).¹⁴

[2] 1354, Capmany, *Ord.*, p. 94: «Item sia ordonat, que tota Galea que s'armará en la Senyoria del Senyor Rey haia haver un Patró si terç de companyons, per ço que la popa sia mils guardada en cas de batalla, e que sia mils temut.

Item haia Còmit, è Sota-Còmit. Item Notxers VIII, dels quals sia l'un Scrivá. Item Ballesters XXX. Item Prohers VIII. Item Cruillers VI. Item Aliers VI. Item Spatlers VI. Item Remers CLVI. Item lances CCCC. Item darts M. Item viratons VM. Item destrals X. Item dalls VI. Item pavesos CXX. Item cuyraces C» (ibídem).

13. Capmany interpretà «... y de no cortar cable alguno del buque a menos que le atase el timón» (*Libro del Consulado del Mar*, reedició de Barcelona 1965, p. 723; «Apèndice a las costumbres marítimas»); l'ha seguit servilment Parellada: «... que no cortará cable de remolque en la nave a menos que le trabe el timón» (*Libro del Consulado del Mar*. Traducció castellana de Juan Ramón Parellada, Madrid, 1945, p. 199).

14. Aquesta sigla remet al llibre de Rolf EBERENZ, *Schiffe an den Küsten der Pyrenäenhalbinsel*. Eine kulturgeschichtliche Untersuchung zur Schiffstypologie und —terminologie in den iberoromanischen Sprachen bis 1600. Bern/Frankfurt 1975 (Europäische Hochschulschriften. Reihe XXIV, Nr. 6).

[3] 1359, *CODOIN ACA*, vol. 6, p. 328: «... almirall capita visalmiralls patrons alguatzirs comits sotacomits scrivans notxers ballesters prohers cruislers aliers espalters remers simples juglars metges e barbers e totes altres persones que seran acordades de la dita armada».

[4] 1359, *CODOIN ACA*, vol. 6, p. 336: «Aliers VI per galea: deu metre cascun cayraçes fornides e I paves e ha de salari cascun a IIII meses deu libras barchinonenses».

[5] 1359: «Nolfo de Procida, governador de Cáller, capitá de la Armada que's fa per passar en Cicilia la molt alta Sra. dona Costança ... crida en favor del dit passatge tots e sengles patrons, comits, sotacomits, rayés, ballestés, perlers, *aliers*, spatlers, cruyllers, remers ...» (Aguiló s. v. *alier*).

[6] 1406, Livre des dépenses faites pour l'armement de la galère le Saint-Thomas, Ms. Bibl. de la Mar., no 938-3 «Johan Cillot vehi d'Ençaffa acordat per Alier al dit temps d'vn mes lo qual jura e feu homenatge de servir be e leyalment per lo dit temps, es son huytanta sol. losquals hague e recebe de continente fide en Miquel qitoñs et en Benit per ells comits de la dita galea ... iiij lbs.» (Jal, *Glossaire nautique*, s. v. *alier*).

[7] 1457, AHCB, *Not. Fletes 1450-1459*: «Galea grossa appellada Sancta Maria ... Primerament lo honorable Johan Bertran noliege la dita galea als dits mercaders, la qual lo dit Johan Bertran manarà e navegarà ... armada de broca e de bons mariners, e acompanyada de bon còmit e sotecòmit, dos consellers, setze notxés, scrivà de galea, barber, algotzir, trompetes, vint compenyons, sis aliés, vint prohers, un senescqual [sic], un payoler, un palomer, un coch, cent cinquante ramés simples, casquí dels quals hage a metre ses armes acostumades» (Eberenz, p. 162).

Castellà

[8] 1260?, *Partidas*, II, tit. 24, ley 6: «E sin estos ay otros, a que llaman *alieres*, que vã a cerca dellos, en las costaneras, q̄ son

assi como alas, en el nauio, e porende les dizen este nome. E estos han de ser escogidos para acorrer, e servir alli do menester fuere, segund les mādare el noacher, o el comitre. E por esto que han de fazer, deue ser atales, que ayã en silas tres cosas que diximos, de los proeles) (ed. Salamanca, 1555).

[9] 1354, *Orden. navales de Aragón*, cap. 31: «Item seis curulleros. Item seis *alieros*. Item seis espalderos» (*Dicc. hist.* de la Academia esp. s. v. *aliero*).

[10] 1435-53, *Victorial*: «Mandóle aparejar en Sevilla gale-ras, e que escogiese él qual él quisiese. El rey hera magnánimo en todos sus fechos. Mandó que fuesen escogidos para ellas los mejo-res marineros, sabidores de remeros, criados de mar, e que fuesen bien animallados; e otrosí, que fuesen buscados los mejors valles-teros, armadores e punteros, que fuesen provados de armar a çinto. E otrosí, alieles e espaldeles, peles e corulleles, buscados por todas las marismas de Sevilla, los mejores, e que fuesen vezinos de aquella tierra, por que fuesen fieles e leales. E mandó dar a él e a ellos toda su paga conplidamente, segúnd hordenança de Castilla, por el tiempo que allá estubiesen» (ed Juan de Mata Carriazo, p. 99).

[11] 1587, Virués, *Montserrat*: «Garín luego tras él, y luego el resto // de la gente se embarca diligente // calan los alieres remos presto, // vuelan los barcos con la alegre gente» (*BAE*, XVII, p. 512).

Francès

[12] Segle xvi, *Stolomie*: «Deux *Alliers* seruantz sur l'esquif à 3 liures pour homme» (Jal s. v. *alier*).

[13] 1515-1522, Ant. de Conglans, *Les faits de la marine et navigaige*: «Plus quatre *Alliers* chascun vi fleur. le moys: XXIII fl.» (ibidem).

[14] 1538, *Ordonn. de Henri II*: «Un *Allier* à 4 liures par mois» (ibidem).

5.2. *Rassa*, mot que també trobem en occità antic als segles XIII-XV (*FEW*, x, p. 111a), és posat ací en parallelisme amb una «altra traïció». Normalment sembla que vol dir ‘complot’, ‘convenció secreta’. Surt a casa nostra en altres capítols del *LCM*, per exemple: «Encara més, que no ls descobren ne no fassen res (*sic*) ne ladronici ne barayla contra tots aquels qui dessus són dits» (ms. *L*, m 61; variants: *res: DFU* «rasa»; *VNAe* «rassa»; *P* «gabella ne rassa»). Les tres raons per les quals el senyor pot gitar de la nau el mariner són: «la primera per ladronisi e l'altre per rassa e l'altre si no fa lo comendament del nautxer» (ms. *L*, m 125; variants: & l'altre per rassa: *manca en F*; *rassa: Ue* «rasa»). Tot un capítol és dedicat a parlar «De mariner qui farà rassa. Encara mariner que farà rassa contra senyor de nau o de leny, que deu perdre la maytat del loguer e la roba que haurà en la nau e deu ésser gitat de nau. E si leva armes contra el senyor, tots los mariners lo deuen pendra e ligar e metre en presó e menar-lo a la senyoria» (ms. *L*, m 163; variants: *rassa: DV* «raça»; *FUe* «rasa»).

Els etimologistes (*FEW*, *loc. cit.*; *DCELC*, III, pp. 1019-1021) suposen que l'origen d'aquest *rassa* o *raça* és el mateix de *raça* ‘nissaga, casta’; de l'accepció ‘raça’ es passa fàcilment a la de ‘multitud de gent’ i d'aquí a ‘avalot’, ‘complot’ ‘confabulació’. Amb tot, la documentació catalano-occitana de *rassa* / *raça* ‘confabulació, etcètera’ és cronològicament anterior a la de ‘casta’. No sé pas si, en la realitat, aquesta connexió de tots dos significats s'imposa; de tota manera, hi ha un fet que més tost parla en favor d'una relació genètica. Observem que, al manuscrit *P*, el text de *m* 61 és «gabella ne rassa» i que, al ms. *N* en *m* 125, una altra mà escriví al marge: «rassa, ço és cap de gabella». El cat. *gabella* designa una ‘reunió de malfactors, sedició’ (veg. *DCVB*, s. v. *gabella*; segon article) i sens dubte és una translació metafòrica de *gavella* ‘feix, manoll d'espigues’; això és dedueix pensant també en el castellà *gavilla* que en el parlar de la «germanía» té el sentit de ‘chusma de gente’ (*DCELC*, II, p. 711a). Davant aquesta coincidència semàntica, la grafia discordant *gavella* / *gabella* no té cap pes, sobretot si remarquem que en altres llengües l'alternància de *v* i *b*

en el nostre mot és freqüent. *Cap de gabella* és com qui diu «cap de colla», «cap de motí». El problema està poc estudiat i, per altra banda, no voldria embarcar-me en la discussió etimològica de *raça*, que hom tracta d'explicar generalment a partir del llatí *RATIO*.

5.3. *Manvés* és un adverbi que significa 'tot seguit'. L'origen n'és la locució *manu versu (en lloc de *manu versa*), literalment 'en el temps que costa haver girat la mà'. Tenim un equivalent en la locució contigua *al pus tost que puscha*. És sabut que a l'Edat Mitjana hom es complaïa en aquests desdoblaments sinonímics. En la llengua medieval hi ha abundosa documentació del cat. *manvés*, mot que també trobem en occità antic (*manves* i *marves*). Els provençalistes qui s'han ocupat d'aquestes darreres formes, tot oblidant, com és normal en ells, el català, han reeixit a donar-ne una explicació fantàsica, pintoresca (*manibus*).¹⁵ Vegeu el meu article als *Mélanges Wathelet-Willem*, Liège (en premsa).

5.4. *Cugurós*, que també apareix amb la grafia *cuguroz* (veg. variants § 3) és el 'clatell'. La lliçó del manuscrit de València *toç* confirma aquesta interpretació.

El tipus lèxic *cugurós* o *cuguroz* és atestat, amb la mateixa significació, en altres dos texts del segle XIV (veg. DCVB, s. v. *cuguroz*).¹⁶

El castellà *cogote* està emparentat amb l'occità *cogòt* i hom mostrava estranyesa de veure la solució de continuïtat entre aquestes dues àrees romàniques. És precisament el nostre mot el que fa d'anel·la, car realment hom no pot separar *cogot* (*e*) de *cugurós*. La síl·laba *-ro-* és deguda al fenomen de la «Zerdehnung», normal en formacions expressives (cf. cast. *cucurucho*). Pel que fa a l'etimo-

15. Que algun filòleg català s'ha cregut.

16. El DCVB defineix erròniament *cuguroz* com a 'coroneta, la part més alta del cap'. L'examen dels contextos permet però de veure clarament que és el 'clatell'. El passatge de l'*Ordo. Bath.* parla de com s'ha de mesurar un home i aconsella que li posen un «fil al *cuguroz* en lo pus alt loch que hi és» (cf. *ZRPh*, XIII, 1889, p. 103): la precisió de quina part del *cuguroz* es tracta demostra que, amb aquest terme, es designa sols el darrera del coll. L'exemple del *Tres. Pobr.* també és transparent.

logia, l'explicació onomatopeica a partir de **kok-* 'cap, testa' s'imposa, tot i que no falten intents de considerar *cogot* com a una metàfora de *CUCUTIUM* 'còfia, caputxa'.¹⁷

Quant al valencià *toç*, la substitució és deguda, més aviat que a l'afany d'usar un terme dialectal privatiu d'una comarca, al fet que *cugurós* ja devia haver envellit a la primeria del segle xv (el ms. *V* fou copiat el 1407). *Toç* és viu encara a València i a una bona part del català occidental. Hi ha una contigüïtat geogràfica amb l'aragonès *tozuelo* 'clatell' derivat d'un primitiu *tozo*. El valencià, almenys el castellonenc, coneix avui els mots sinònims o quasi-sinònims *clatell* i *tos*, però aquest darrer s'aplica més pròpiament al bestiar.

El reemplaçament per *cap* («e que li isca al cap») en les impressions del segle xvi representa un afebliment de la força expressiva i una prova més que *cugurós* havia esdevingut poc intel·ligible.

6. *Traducció italiana*. Com a curiositat copio ací el text inèdit de la versió italiana, la qual és datada a Pavia l'any 1479:

Del sacramento & homenagio del comito.

Comito deve jurare & fare homenagio ad l'admiraglio de la nave de non partire sença sua voluntate de l'admiraglio, in pena de la persona, & non tagliare capo de nave si no 'l prendre lo legnio o lo timone. & si esso lo tagliasse, quello deve mantenenente al piu tosto che possa recuperare. & si esso non lo facesse, chi esso sia tenuto per falso & per disliale; & deve perdere la mano, si esso lo taglia o lo fa tagliare. & si tanto sera chi esso lo tagliasse, che fusse facto per racça o per altra occasione, & che l'homo li lo possa provare, deve essere in un palo miso per la naura & che li escha al cudulorço. In acussi come li sapii phylosophy chi jurarono li altri capituli, per quelli medesmi jurarono lealmente come se partirono cio che haveano guadagniato.

17. Vegeu *REW* núm. 2370; *FEW* II, p. 1461; *DEI*, s.v. *cucùzzolo* amb formes dialectals italianes; però *DCELC*, I, pp. 839-841.

El manuscrit presenta la particularitat de dur algunes postilles o anotacions marginals del mateix copista (probablement autor del trasllat): la traducció *lo leyra* per *legnio* 'lley' és absurda i així ho degué sentir l'autor, perquè va escriure al marge el mot català *leyre*. Igualment va procedir amb *naura* (deia *naura* l'original que ell tenia davant els ulls?).

Una altra mà, no gaire afortunada en interpretar, posà *fianco* damunt el mot *naura* i *collo* a sobre de *codulorço*. Aquesta estranya forma no l'he vista atestada mai en italià.

És veritat que en els dialectes llombards viu una formació «coda di orso» per a significar la 'darrera vèrtebra de l'espina'. Va hom pensar en aquest mot? No sembla probable, i el càstig fóra anatòmicament impossible.¹⁸ Em demano si no va cercar una solució desesperada per tal d'acostar-se formalment a *cogorós*. És una raó més per demostrar, si calia, la dependència del *Consolato* italià —tan sovintejadament i tossudament negada pels nacionals— respecte a l'original català.

GERMÀ COLON

Basilea

18. He consultat el meu col·lega Ottavio Lurati qui també es mostra escèptic davant aquesta possibilitat; em fa observar que *codororso* és una deformació local de l'italià *coderione*, *coderizzo* 'estremità della schiena, le ultime vertebre degli uccelli, ecc.'.

Un text medieval inèdit del cronicó dels juraments de les **Costumes de Mar**

Són pocs els temes d'història del dret que tenen una tradició historiogràfica medieval. Un d'aquests pocs casos el constitueixen els diversos textos del cronicó relatiu a l'origen, les confirmacions i juraments de les *Costumes de Mar*, el qual, durant l'Edat Mitjana i gairebé tota la Moderna, i il·lustrà manuscrits i edicions del Llibre del Consolat, segurament per donar to de prestigi, d'antiguitat i d'universalitat en aquella compilació de dret marítim.

Fins fa poc, hom només coneixia els textos d'aquest cronicó inclosos a les edicions del Llibre del Consolat de Mar, però no constaven pas ni l'origen, ni la continuïtat, ni les variants de la seva tradició manuscrita medieval. Només Fernández Duro, l'any 1893,¹ féu conèixer el text contingut al manuscrit de l'Arxiu Biblioteca Municipal de València, del Llibre del Consolat de Mar, del qual férem un estudi crític en una altra ocasió.²

Per raó de l'edició del Llibre del Consolat de Mar, que preparam amb el professor Germà Colon, calgué reunir tots els manuscrits medievals d'aquesta compilació actualment coneguts. Entre ells —que són deu— només hi ha el dit cronicó a l'abans citat, de l'Arxiu-Biblioteca Municipal de València, i a un de la Biblioteca Nacional de París, el ms. esp. 124.

1. Cesáreo FERNÁNDEZ DURO: *Antigüedad del «Libro del Consulado de Mar»*. «El Archivo», VII (1893), pp. 194-206.

2. Arcadio GARCÍA SANZ: *Estudios sobre los orígenes del Derecho marítimo hispano-mediterráneo*. «Anuario de Historia del Derecho español». Madrid, 1969, pp. 213-316.

És aquest darrer text, fins avui inèdit —que presenta variants importants—, el que ara estudiem, tot comparant-lo amb el del ms. de València, l'únic medieval que fins ara coneixíem. Amb això resten establertes —sembla que definitivament— la unitat de l'origen i les branques més importants de la tradició medieval catalana d'aquest cronicó, que tants maldecaps ha fet passar als historiadors del dret marítim.

La cronologia dels manuscrits és, en síntesi, la següent:

El manuscrit de València va ésser copiat per acord del consell de la ciutat de València el 4 de juny de 1407. El 25 de maig de 1409 consta la primera paga de la feina de copiar-lo a l'*escrivent de letra formada* Jaume Gisbert i de la feina d'illuminar-lo al pintor Domingo Crespi, el qual, segurament per desavinences en el preu de la feina, no acabà de cobrar-la fins al 3 d'agost de 1412.³

Cal tenir present, però, que Jaume Gisbert copiava un manuscrit anterior de la compilació valenciana de les *Costumes de la mar*, la qual fou feta després del 23 de gener de 1350, ja que conté el pronunciament d'una sentència d'aquesta data a l'*Orde judiciari*, i no conté encara en aquest text les disposicions d'un privilegi del 25 de febrer de 1358 ni les dels acords i privilegis posteriors.⁴

És precisament en aquesta compilació valenciana de 1350-58, que sembla redactat el text valencià del cronicó que ens ocupa, ja que la forma mallorquina de la compilació, redactada entre el 31 de maig de 1343 i el 14 de febrer de 1345 per Huguet Borràs,⁵ no conté pas el cronicó, tot i que reproduïa el tex valencià de les *Costumes*. Els manuscrits més antics de la forma barcelonina, derivats de la forma mallorquina, tampoc no contenen, és clar, el text del cronicó, text que per ara cal considerar d'origen valencià, i no pot ésser reulat, en bona crítica, més enllà de 1350.

3. F. ALMARCHE VAZQUEZ: *Leonart y Domingo Crespi, miniaturistas valencianos del siglo XV*. «Archivo de Arte Valenciano». VI (1920), p. 22; J. SANCHIS SIVERA: *Pintores medievales en Valencia*. «Archivo de Arte Valenciano». XIV (1928), p. 28.

4. Arcadi Garcia i Sanz: *La datació de la compilació valenciana del «Llibre del Consolat de Mar»*. VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón. II vol. I. València, 1969, pp. 257-271.

5. Arcadio GARCÍA: *Estudios*, cit. a la nota 2, pp. 254-259.

El manuscrit de París, que ara ens ocupa, sembla contenir una compilació feta entre 1436 i 1452, ja que conté les ordinacions barcelonines d'assegurances marítimes de 14 d'agost de 1436 —ço que indica clarament que és posterior en aquesta data— i no conté, en canvi, les de 1452, que derogaren i substituïren totes les anteriors.⁶ La lletra del manuscrit és també clarament del segle xv.

Establerta la cronologia d'un text i l'altre, mirarem ara de comparar en paral·lel les notícies d'ambdós textos. Per tal que el lector pugui fer ell mateix la comparació i comprovar les observacions que fem, donem en apèndix un text i l'altre amb els epígrafs numerats correlativament, i entre ( ) la numeració que cada epígraf té a l'altre text, per tal de facilitar-ne el paral·lelisme, sense haver de repassar-los tots dos. En l'exposició seguim l'ordre del text valencià, que és el més antic i el més complet:

Epígraf 1. — La diferència més remarcable entre un text i l'altre és l'absència d'aquest epígraf en el manuscrit de París. Això capgira totalment la doctrina historiogràfica d'un text i l'altre, ja que mentre el text valencià posa l'origen del nucli primitiu de les *Costumes de la mar* en una aprovació feta a Roma l'any 1075, el text parisenc prescindeix d'aquesta primera promulgació i posa com a primer epígraf el darrer de la forma valenciana, que és el 17, amb la clara intenció de fer d'aquest epígraf l'origen del text; per a obtenir aquesta finalitat es veu obligat a suprimir la data que dona el text valencià —que és força inversemblant— i l'expressió de Síria, que dona el mateix text, a fi de localitzar l'origen de les *Costumes* a Xipre en una data indeterminada.

Epígraf 2. — Correspon al 3 del ms. de París, el qual reproduïx literalment, fins i tot en la datació errada, l'epígraf valencià, amb la variant —indubtablement errada— de substituir la menció del *rey Loys* (de França) per la del *rey de Tunis* (!!).

6. Arcadi GARCIA I SANZ: *Ordinacions inèdites de Barcelona i Perpinyà sobre assegurances marítimes (segle XV)*. «Estudis d'Història Medieval». IV. Barcelona, 1971, pp. 123-141.

Epígraf 3. — Correspon al 6 del ms. de París, que reprodueix també literalment, fins i tot amb la datació errada, el valencià.

Epígraf 4. — Correspon al 5 del ms. de París, que reprodueix també literalment l'epígraf valencià, sense variants importants.

Epígraf 5. — Correspon al 7 del ms. de París. Reprodueix igualment el text valencià, amb l'errada del nom propi del *podestà* de Marsella, Jaufre Antoix, i l'addició d'Avinyó, no gaire explicable.

Epígraf 6. — Correspon al 4 del ms. de París. També reprodueix l'epígraf valencià, fins i tot en la datació errada, però suprimeix la menció dels genovesos, que és un fet realment històric.

Epígraf 7. — Correspon al 10 del ms. de París. També és observable la dependència del text valencià, del qual suprimeix i altera alguns noms de persona, i per errada de transcripció segurament, transforma el topònim *Cap de Moll* —que és una de les dues puntes del port de Gènova— en l'expressió sense sentit *capítol del moll*. La diversitat de data —*Anno Domini M°.LXXX°.VI* per anno M.CLXXXV— és difícil d'interpretar.

Epígraf 8. — Correspon al 8 del ms. de París. És literalment idèntic al valencià. La variant *Gemó*, en compte de *Guillem*, sembla un diminutiu, però no és prou explicable, tractant-se del rei de Sicília Guillem II el Bondadós. Potser també és una errada.

Epígraf 9. — Correspon al 9 del ms. de París. Només hi ha la diferència de l'any, la qual no és segur que sigui intencionada. Pot tractar-se d'una errada en la manera d'escriure el *M.C.LXXXX* amb supressió involuntària d'una *X*.

Epígraf 10. — Correspon al 12 del ms. de París. Només hi ha en aquest la diferència motivada per l'errada *Almore* en compte de *Morea*.

Epígraf 11. — És idèntic al 14 del ms. de París.

Epígraf 12. — Correspon al 2 del ms. de París, amb la diferència de l'any *M.CC.XV* en compte de *M.CC.V*.

Epígraf 13. — Correspon al 13 del ms. de París, amb la diferència de l'any *M.CC.XVIII* en compte de *M.CC.XIII*.

Epígraf 14. — Correspon a l'11 del ms. de París. És idèntic a tots dos, amb la sola diferència de l'errada *Soldarich* en compte de *Frederich*.

Epígraf 15. — Correspon al 15 del ms. de París, que conté una llarga sèrie d'errades de transcripció: *Bellmona* per *Bellmont*, *mà* per *ànima*, *Levatou* per *Levanto*, *Larchaz* per *Larchar*. Tenint en compte les errades, el parallelisme es veu ben clar.

Epígraf 16. — No és al ms. de París. Probablement, el nom italianitzat *Parigolo*, forma genovesa de designar l'emperador d'Orient Miquel Paleòleg, resultà inintelligible a l'escriptor, i optà per suprimir tot l'epígraf.

Epígraf 17. — És el 1 al ms. de París, tal com hem vist suara.

Cal puntualitzar, per acabar de perfilar la vitalitat de la tradició historiogràfica, que ara ens ocupa, fins als temps de la impremta, que ni un manuscrit ni l'altre contenen l'epígraf relatiu a la concessió pel rei Jaume I a Mallorca l'any 1270 ni a l'atorgament dels còsols de mar a la ciutat de València, ço que demostra clarament que aquest epígraf fou encara afegit en les edicions.

De l'exposició que acabem de fer dels epígrafs continguts en aquests dos textos del cronicó, resulta clar que el de París, a més d'ésser més tardà, és una derivació evolucionada del text valencià, el qual mostra un estat més primitiu i autèntic de la tradició historiogràfica que tots dos representen. La família analística, doncs, d'un cronicó i l'altre és la mateixa, i les variants deliberades que

conté el de París sembla que cal considerar-les només motivades per un afany de donar major prestigi a la compilació, tot fent-la provenir d'un lloc més llunyà, com és Xipre. Certament, aquest mètode historiogràfic del segle xv no és pas un exemple de bon fer, però cal pensar que en aquell temps això no eren pas pecats mortals. D'altres exemples n'hi ha prou més recents.

Establerta i aclarida aquesta tradició historiogràfica i la seva procedència valenciana i tres-centista, cal mirar de situar-la dins el conjunt de la historiografia catalana medieval, tal com ha estat estudiada en conjunt per Miquel Coll i Alentorn,⁷ i de la valenciana en particular, tal com la mostrarem en una altra ocasió.⁸

Els crònics valencians coneguts, en general, responen a dues tendències molt clares, que de vegades fins i tot s'entrecreuen en un mateix text: la tendència popular i la tendència erudita o oficial. Els crònics de la primera tendència, obres de notaris, clergues, monjos, persones directament relacionades amb el poble, tenen predilecció singular pels fets catastròfics o extraordinaris (fams, terratrèmols, eclipsis, caresties, etc.), fets que colpeixen directament la sensibilitat i l'ànima del poble, encara que també esmenten, és clar, fets d'altra naturalesa (polítics, religiosos, etc.) que tingueren ressò en el seu temps, però ho solen fer d'una manera més lacònica i estereotipada. Els crònics de la tendència erudita o oficial, en canvi, donen preferència als fets militars, polítics i religiosos de l'època, que són els que més atreïen l'atenció dels redactors, bé fossin escrivans reials o bé de tribunals, corporacions civils o cúries eclesiàstiques.

Dins aquesta dicotomia historiogràfica valenciana, els crònics que ara ens ocupen responen a la segona tendència, oficial o erudita, com corresponia a la cort del Consolat de Mar, organisme oficial i jurisdiccional, que d'aquesta manera il·lustrava la història

7. Miquel COLL I ALENTORN: *La historiografia de Catalunya en el període primitiu*. «Estudis Romànics». III (1951-1952), pp. 154-173; *El crònic de Sant Cugat*. «Analecta Montserratensia». IX (1962), p. 253; *El crònic de Skokloster*. «Miscel·lània Històrica Catalana». Poblet, 1970, pp. 137-146.

8. Arcadi GARCIA I SANZ: *El Crònic de Benifassà*. «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura». XLIX (1978), pp. 148-165.

del seu *ius fori*. Precisament el nostre cronicó és un exemple típic d'aquesta tendència oficial o erudita, ja que fins i tot la seva matèria historiogràfica és especialitzada i monogràfica, sense cap concessió a les preferències populars. Els fets esmentats al cronicó són fets ocorreguts a llocs molt llunyans del nostre país, en èpoques reculades i que el poble —fins i tot el poble mariner— o bé no els devia conèixer, o bé en devia tenir una idea molt remota. Eren fets protagonitzats per les grans potències marítimes del segle XI al XIII, abans de l'expansió marítima catalana del dos-cents, en què intervenien els grans personatges del món naval d'aleshores, tals com els emperadors Miquel Paleòleg de Bizanci i Frederic II d'Alemanya, els reis sant Lluís de França i Guillem el Bondadós de Sicília, el comte Alemany, pare de l'almirall Carròs, i les grans ciutats marítimes mediterrànies d'aquell temps (Venècia, Ancona, Pisa, Gènova i Marsella). L'aprovació originària del text primitiu de la compilació a la mateixa Roma, a la basílica de Sant Joan de Laterà, sembla acabar d'arrodonir aquest afany de prestigi —no pas exempt d'un cert urc megalomànic— ben propi de l'erudició d'un centre oficial.

Aquesta característica, que sembla tan acusada, inclou els nostres cronicons dins la família que Coll i Alentorn anomena *Barchinonense*, formada a redós de les corporacions civils barcelonines a mitjan segle XII i continuada després, tant a Barcelona mateix com a d'altres ciutats catalanes —en el nostre cas, València— i els exclou de la família que el mateix autor anomena *Rivipullense*, originada sota l'empenta cultural de l'abat Oliba, en el cenobi de Ripoll, en la primera meitat del segle XI i continuada després a molts d'altres llocs (Sant Joan de les Abadesses, Tortosa, Benifassà, etc.).

Dins aquella tradició *Barchinonense* o oficial dels cronicons catalans, els que ara ens ocupen constitueixen un grup o família específic, ja que, a més de referir-se a un tema, diguem-ne singular o monogràfic, no semblen haver pres com a base notícies dels cronicons antics de la pròpia sèrie o família *Barchinonense*, sinó d'altres fonts, moltes de les quals semblen de procedència italiana

pels nombrosos italianismes del text. És això, precisament, el que dóna als crònicons del grup que estem estudiant aquell aire d'especialitat o singularitat que els caracteritza dins el conjunt de la historiografia analítica catalana medieval.

Fins ara, l'únic problema que havia suscitat aquesta família historiogràfica és el de la certesa o incertesa de les notícies que conté, i d'una manera singular de les que dóna sobre l'origen de les *Costumes de mar*.

Aquest origen, ja hem vist que l'expliquen de manera diferent un cronicó i l'altre: el de València el posa en una aprovació feta a la basílica romana de Sant Joan de Laterà l'any 1075; el de París, en canvi, el posa a Xipre en una data indeterminada.

L'origen proposat pel cronicó de París cal considerar-lo inversemblant, ja que només és conseqüència d'una manipulació feta amb els epígrafs tradicionals, per tal d'arribar gratuïtament en aquell resultat. Ja hem vist que l'epígraf 1 d'aquest manuscrit —que és el que exposa l'origen xipriota— no és més que una dislocació intencionada del 17 del text valencià, el qual ja és per ell mateix l'epígraf més inversemblant d'aquest text.

Rebutjat aquest origen xipriota exposat pel ms. de París, resta com únic origen digne d'atenció el que proposa el ms. de València, que és el mateix que contenen les edicions. Sobre ell ha estat centrada la crítica històrica de Capmany ençà,⁹ de la qual férem una exposició en una altra ocasió.¹⁰ Val a dir que aquesta crítica històrica no ha pogut arribar a solucions definitives, ja que ni l'aprovació i el jurament originaris, ni els altres juraments que esmenta el cronicó, han estat directament documentats.

Cal, però, no excloure d'antuvi la historicitat possible d'aquest origen, pel que fa referència a les *Costumes de les naus armades* —nucli que té una acusada individualitat dins el Llibre del Consolat— al text de les quals hi ha traces segures d'un fermament i un jurament originaris, coincidents amb el que diu el cronicó

9. Antonio de CAPMANY: *Libro del Consulado del Mar*. Edic. Barcelona, 1965, pp. 21-22.

10. Arcadio GARCIA: *Estudios*, pp. 234-239 i 277-282.

valencià, i ho confirma una altra font narrativa italiana, també molt posterior al fet: la *Vita Gelasii II*.¹¹

El conjunt, però, més important de les *Costumes de mar*, que és el de caràcter marítimo-mercantil, no té cap traça d'haver estat fermat i jurat en la data i el lloc expressats pel cronicó, sinó ben al contrari, puix que sembla haver estat redactat i afegit a la compilació en etapes successives, molt posteriors al segle XI, pels *antecessors* dels homes de mar catalans, que redactaren el text actual, ja que les referències en aquests antecessors sovintegen molt al llarg del text.¹²

Finalment, la dislocació que hem observat en els epígrafs del cronicó, d'un text a l'altre, és un fet normal en la tradició textual del Llibre del Consolat, i molt particularment en la de les *Costumes de mar*, dins el text de les quals, bé per un afany d'actualització o bé per amor de facilitar-ne l'aplicació pràctica, hom ha anat dislocant i agrupant els capítols d'una manera purament temàtica, sense cap respecte per l'estructura originària de la compilació.

És per això que actualment és desconeguda gairebé del tot l'estructura de les *Costumes de mar* en el període anterior a la compilació mallorquina de 1343-45, tot i que hi ha referències documentals d'aquest text als Països Catalans des del 1231.¹³ I és per això també que resulten tan difícils de destriar —i més difícils encara de datar— els elements o textos corresponents al dit període. La tradició analítica dels crònicons estudiats, la versemblança històrica de la qual es limita al petit nucli de les *Costumes de les naus armades*, no dóna, doncs, una gran llum per a resoldre el problema de la història de les *Costumes de mar*.

ARCADI GARCIA I SANZ

11. Odone SCIOLLA: *Discorso*, que precedeix el *Consolato del Mare colla spiegazione di G.L.M. Casaregi*. Torino, 1911, p. XXII, nota 2; A. GARCÍA: *Estudios*, pp. 234-235.

12. Arcadio GARCÍA: *Estudios*, pp. 238-239.

13. *Ibidem*, 220-222.

APÈNDIX

I

Arxiu-Biblioteca Municipal de València. Manuscrit del Llibre del Consolat de Mar (a continuació de les ordinacions de 1340).

Dels fermaments fets e juraments de les Costumes de la mar.

1 (—). Anno a nativitate Domini M°.LXX°. quinto kalendis marci foren fermats aquests capitols dessús dits, que són apellats Costumes de mar, en Roma al monestir de sent Johan de Letrà. E foren portats a Troya. E foren jurats en lo castell de Junu en Roma, per tenir aquells tots temps. Ab les quals Costumes los cònsols dels fets marítims han a jutgar los contrastats e discenssions entre los navegants, mariners, mercaders e altres qualsevol persones navegants per totes les coses e negociacions que hauran fetes ne contractades en art marítim, axí los dits mariners e mercaders com totes altres gents de món contactants en la mar.

2 (3). Item foren fermats (fermats) en Acce, anno Domini M°.C°.II° kalendis septembris (*hi ha un blanc*), del rey Loys e del comte de Tolosa.

3 (6). Item foren jurats e fermats en Mallorques per pisans. Anno Domini M°.C°.

4 (5). Item foren fermats e jurats en Pisa a Sen Pere de la Mar en la potestat d'Amadoso Milares. Anno Domini M°.C°.XVIII°.

5 (7). Item el mes d'agost foren atorgats en Massella a la maysó del Hospital en la poestria de ser Jaufre Antoix, anno Domini M°.C°.LX°.II°.

6 (4). Item foren fermats en Almeria per lo compte de Barchinona e per los jenovesos, anno Domini M°.C°.LXX°.V°.

7 (10). Item foren fermats per Jènova en la poestria de ser Pinell Milanes e dels ancians ser Pere de Combresi e de ser Johan de Sent Donat e de ser Guillem de Carmesi e de ser Baldouin e de ser Pere d'Arenes e el Cap de Moll e açò juraren per tots temps, anno Domini M°.LXXX°.VI°.

8 (8). Item foren fermats en Brandiz per lo rey Guillem en l'any de MCLXXXVII. kalendis febroarii.

9 (9). Item foren fermades lo Galeta en Rodes e les jurà, anno Domini M°.C°.XC°.

10 (12). Item foren jurades per lo príncep de la Morea en l'any de MCC.

11 (14). Item foren fermades en Anchona en l'any de MCC.V.

12 (2). Item les fermà lo rey Johan por lo comú de Venècia, com Constantinòpol fou pres que fou tolt als grechs en l'any de M.CC.XV idus novembris en Sancta Sofia e foren jurats de tenir tots temps.

13 (13). Item les jurà lo compte Alamany en l'any de M.CC.XIII.

14 (14). Item les jurà Frederich, emperador de Alamaya, a Saudo de Mar devant son almirall, de tenir e fer tenir. E açò fou feyt a Mecina a Sancta Maria la Nova en presència del bisbe de Cathània en l'any de M.CC.XX.V.

15 (15). Item les jurà En Johan de Bellmont a atendre sobre la ànima del rey de França, car en aquell cas no era lo rey sans, en presència dels cavallers de la ost e cavallers del Temple e Espital e dels alamanys e del almirall de Levanto e de Larchar e dels senyors de les naus, de atendre e fer atendre l'any M.CC.L.

16 (—). Item les jurà Parigolo emperador, de fer tenir en la sua terra e jurà açò en Sent Angell en Constantinòpol lo jorn de Aparici.

17 (1). Item foren fermats aquests capitols e costumes dessus dites en Suria e en Xipre en poder de Frederico rey de Xipre. E foren fermats per l'emperador Constantí en Constantinòpol de tenir-les tots temps en l'any M.CC.LXX.

II

Biblioteca Nacional de París. Manuscrit del Llibre del Consolat de Mar. ms. esp. 124, fols. CLXXV-CLXXV v°.

Açò són capitols qui's faeren en Xipre e foren fermats per molts e grans senyors.

1 (17). Aquests capitols foren fets e denunciats en Xipre en poder de Frederico rey de Xipre. E foren fermats per l'emperador Contastí en Costantinoble de tenir-los tots temps.

2 (12). Item foren fermats per lo rey En Johan per lo comú de Venècia, com Costantinoble fou presa que fou tolt als grechs en l'any M.CC.XV. e foren jurats en Sancta Suffia de tenir los tots temps.

3 (2). Item foren fermats en Acre en l'any M^o.C^o. secundo kalendis setembris, en lo passatge del rey de Tunij e del compte de Tolosa.

4 (6). Item foren fermats en Almeria per lo comte de Barchinona anno Domini M.CLXXV.

5 (4). Item foren fermats en Pissa en Sanct Pere de la Mar en la potestat de ser Ambrozo Milanès. M.C.XVIII.

6 (3). Item foren fermats e jurats en Mallorques per pisans anno M.C.

7 (5). Item en lo mes de agost foren fermats en Marsella e n Avinyó

en la meysó del Spital en la potestaria de ser Jaufre Escorçs anno Domini M.C.LXII.

8 (8). Item foren fermats en Brandis en l'any del rey Gemó (*sic*) M.C.LXXXVII. en les kalendes de febrer.

9 (9). Item los fermà lo Galeta en Rodes e los jurà, anno Domini M.C.LXXX.

10 (7). Item foren fermats del comú de Gènova en la potestat de ser Pinell Milanès e dels ancians, de ser Pere de Combresii e de ser Johan de Sanct Donat e de ser Johan Garmèhi e'l capítol del Moll e açò juraren per tots a tenir anno M.CLXXXV.

11 (14). Item los jurà Soldarich, emperador de Alemanyia, e Sando de Mar, denant son almirall, de tenir e fer tenir. E açò fon fet a Macina en Sancta Maria la Nova en presència del bisbe de Cathània en l'any M.CC.XXV.

12 (10). Item los jurà lo príncep del Almore anno Domini M.CC.

13 (13). Item los jurà lo comte Alamaný l'any M.CC.XIIII.

14 (11). Item foren fermats en Ancona l'any M.CC.V.

15 (15). Item en l'any M.CC.L. los jurà En Johan de Bellmona e attendre sobre la mà del rey de França, que en aquesta ni en aquest temps no y era, empresència dels cavallrs de la host e del Temple e del Spital e del spitaler dels alamanys e del almirall Levaton e del senyor de Larchaz e dels senyors de les naus, de attendre e de ffer attendre.

Seis letras de cambio cuatrocentistas giradas contra Barcelona

Entre los fondos ingresados en el Archivo de la Corona de Aragón durante el año 1974 figuran seis interesantes letras de cambio giradas contra Barcelona, correspondientes a la primera mitad del siglo xv.¹ La fecha temprana de la mayoría de ellas y la relativa escasez de documentos de este tipo en Cataluña, conocidos y estudiados,² les confiere una relativa importancia.

* * *

Es indiscutible que uno de los puntos clave, aún no estudiado, de las estructuras comerciales catalanas, es el de su financiación. Se ha estudiado su ritmo, se discute en torno a su cronología, a su decadencia, pero queda aún pendiente el cómo se financiaba. El único atisbo de que disponemos es la opinión de Roover en torno

1. ACA. DV/24, d. 129-134.

2. Cf. en Arcadio GARCÍA *Els orígens del dret canviari català* en *Miscel·lània Històrica Catalana. Homenatge al pare Finestres, historiador de Poblet* († 1769), Abadía de Poblet, 1970, en pp. 215 y 216, la relación de publicaciones sobre la letra de cambio catalana. Vide et. COLL JULIÀ, Nuria *Una letra de cambio y de su recambio originales de 1461; transferencia de la segunda*, en «Estudios y documentos de los Archivos de Protocolos», IV (Miscelánea en honor de Raimundo Noguera de Guzmán), Barcelona, 1974, pp. 447-454, donde, aparte del estudio estructural de las letras de cambio plantea el problema del endoso y su uso en Cataluña.

al triángulo Barcelona-Italia-Flandes⁸ y la utilización de los desequilibrios de sus respectivas balanzas de pagos y unas páginas de M. del Treppo en su obra sobre los comerciantes catalanes del siglo xv.⁴ Ya el desaparecido Federico Melis destacó en el IX Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Nápoles, abril de 1973) la importancia de Barcelona como centro financiero del conjunto mediterráneo y su conexión con el conjunto nórdico.

* * *

La primera de las letras de cambio que presento es una segunda girada desde Venecia contra Barcelona. Los cuatro vértices clásicos⁵ del contrato de cambio medieval vienen ocupados por:

datore:⁶ Zenobi Tadeo (Zenobi di Tadeo Ghadi⁷) y Antonio de San Berthomeo, de Venecia.
prenditore: Antoni Bertran, en Venecia.
trattario: Ivo Conill⁸ y Francesch Marfa, en Barcelona.

3. R. DE ROOVER: *Le marche monétaire au Moyen Âge et au début des temps modernes. Problèmes et méthodes*. «Revue Historique» CCXLIV (1970), p. 24 y ss. Mario DEL TREPPO, en *I mercanti catalani e l'espansione della Corona d'Aragona nel secolo XV*, Napoli [2.ª ed. 1972], pp. 146-147 se hace eco, aceptándola como hipótesis válida, de la opinión de Roover.

4. M. DEL TREPPO: *ó mercanti catalani...* cit. p. 78 y ss.

5. R. DE ROOVER: *L'Évolution de la lettre de change. XIVe-XVIIIe siècles*. Paris, 1953, p. 43 y ss. *Le marche monétaire...* cit., p. 8. *The rise and decline of the Medici Bank (1397-1494)* Cambridge (Mass.), 1963. (Traducción italiana: *Il Banco Medici dalla origine al declino. [1397-1494]* Firenze, 1970) (cito por la edición italiana), p. 159.

6. Uso indistintamente la nomenclatura italiana tal como la usa F. Melis y la castellana. Según ROOVER, *Il Banco Medici...* cit. p. 159, *datore* equivale a *dador* en castellano, *baillieur a change* en francés y *deliverer* en inglés; *prenditore* a *tomador*, *preneur* y *taker*, respectivamente. Los otros dos términos serían *pagador* y *beneficiario*.

7. Zanobi di Tadeo Ghadi es personaje ligado inicialmente a Francesco di Marco Datini. Desde 1383 a 1400 lo vemos como corresponsal en Venecia. Cf. F. MELIS: *Documenti per la storia economica dei secoli XII-XVI. Con una nota di paleografia commerciale a cura di Elena Cecchi*. Firenze, 1972, pp. 15 y 476.

8. Pariente, quizás, del Bonanat Conill a quien vemos exportando lana a Venecia en 1419 (M. DEL TREPPO, *I Mercanti...* cit. p. 189) lo cual explicaría sus relaciones en Venecia.

beneficiario: Francesco di Marco (Datini) y Simone di Andrea (Bellandi), la compañía Datini de Cataluña.⁹

La letra es por valor de 370 libras barcelonesas equivalentes a los 400 escudos recibidos por el girador en Venecia, cotizados a 18 sueldos y 6 dineros barceloneses por cada ducado. Barcelona, como veremos en las restantes letras de cambio, por ser norma en ella, da el incierto a Venecia.¹⁰ O mejor, Venecia le da el cierto y Barcelona, por consiguiente, le dará el incierto: la cotización viene expresada en una cantidad variable de moneda barcelonesa respecto a una unidad fija, el ducado veneciano.

La letra es emitida el 6 de abril, y aceptada el 30 del mismo mes (por más que la anotación manuscrita del *trattario* contenga la errada fecha de 31 de abril). Va girada, no a «tantos días vista» o «al uso», sino a plazo fijo, el de 3 de agosto, exactamente a 120 días vista. Originariamente la estipulación del plazo para el pago derivaba, evidentemente, de la distancia en el espacio a la que los teólogos y moralistas concedían gran importancia.¹¹ Inevitablemente esta distancia en el espacio y, por consiguiente, en el tiempo, motivaba la coexistencia de una operación de cambio y una operación de crédito.¹² De ahí a jugar el plazo independientemente de la distancia y convertir la letra de cambio en un instrumento básicamente financiero y de especulación, hay sólo un paso. Sería interesante establecer una relación entre la rapidez del correo y los plazos establecidos para el cambio.¹³

9. F. MELIS: *Aspetti della vita economica medievale (Studi nell'Archivio Datini di Prato)*. Siena, 1962, pp. 254-255.

10. Barcelona da siempre el «incierto» a las demás plazas. R. DE ROOVER: *Le marche monétaire au Moyen Âge...* cit. p. 17 y ss.

11. R. DE ROOVER: *L'Évolution de la lettre de change...* cit. p. 45: *la première (la diversité de lugar) était même considérée par les docteurs comme une condition sine qua non de la légitimité du contrat.*

12. R. DE ROOVER: *L'Évolution de la lettre de change* cit. p. 43: *Tout contrat de change engendrait une opération de change et une opération de crédit, tous deux intimement liés.*

13. La rapidez del correo y de la difusión de los noticias comerciales ha sido estudiada por F. MELIS en su magnífico artículo *Intensità e regolarità nella diffusione dell'informazione economica generale nel Mediterraneo e in Occidente alle fine del*

La segunda letra de cambio es también una segunda, de 1404. Actúa como *datore*, Bernat Serra; desde Palermo; *prenditore* es Guillem Vidal, también, naturalmente, en Palermo; *trattario* es Antoni Dauder,¹⁴ y *beneficiario* Jordi Esteve, ambos en Barcelona. La orden de pago es por 99 libras, 16 sueldos y 2 dineros, que corresponden a las 24 onzas y 21 tarines que Guillem Vidal había recibido en Palermo. El cambio queda cotizado a 16 sueldos y 2 dineros barceloneses por 6 tarines panormitanos.

No consta anotación alguna de aceptación ni de pago. ¿Fue pagada? La reglamentación de las letras de cambio exigía el formulismo de hacer constar la aceptación en el original.¹⁵ Una última frase, *en com(p)te d'en Nicolau Moltó* nos indica que la letra fue lanzada por Guillem Vidal por cuenta de Nicolau Moltó, que, de esta manera aparecerá en los libros de Antoni Dauder como deudor principal.¹⁶ Es curioso que esta relación deudor principal-girador, frecuente en las letras datinianas de la época,¹⁷ apenas aparezca en las giradas contra Barcelona (lo es una sola vez en las seis que presento). La existencia de un principal a cuyo nombre se lanza una letra de cambio implica el ser el girador, agente de una sociedad mercantil o financiera, o mantener estrechos contactos con otros mercaderes y financieros a través de cuentas corrientes. O, cuando

Medioevo en «Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel», Toulouse, 1973, pp. 389-424a/b. No hay un estudio similar para los plazos de las cambiales. Disponemos únicamente de lo dicho por Juan de Uzano en *Della pratica della mercatura*, escrita a principios del siglo xv (al que sigue p. e. A. DE CAPMANY, *Memorias Históricas...* pp. 979 y 980. Pero las relaciones de Uzano no se ajustan del todo a la realidad (DE ROOVER, *Le marche Monétaire...* cit. p. 919).

14. Algunos de los comerciantes que aparecen en las letras de cambio que presento son conocidos en sus actividades. A Dauder es quizás el que vemos recibir unas cartas desde Génova en 1406 (F. MELIS, *Documenti...* cit. p. 284); Ramón Monelli es quizás el mismo que aparece en una letra de cambio endosada recogida por F. MELIS, *Documenti...* cit. p. 96. La fecha es algo tardía, pero por lo menos es probable que sea miembro de los Manelli a quienes vemos traficar en metales preciosos en el siglo xv en Cataluña (M. DEL TREPPO, *I mercanti...* cit. p. 291 y ss.). A los Barqueres los conocemos también (M. del Treppo. *cop. cit.*, pp. 474, 602, 799).

15. Cf. Arcadi GARCIA: *Els orígens del dret canviari català...* cit. p. 228.

16. Tal significa esta frase o similar en las letras de cambio datinianas que comenta F. MELIS, en *Documenti...* cit. pp. 478, 480.

17. Por lo menos en las que cita F. MELIS, en *Documenti...* cit.

menos, la existencia de una relación de deuda crédito en cuyo caso el girador de la letra utilizaría ésta para cobrar su crédito cargándola a cuenta de su deudor. ¿Era este un nivel excesivamente alto para los comerciantes catalanes, que actuarían de modo personal y doméstico?

La tercera data de 1406. Es *datore*, Arnau Romeda; *prenditore*, Miquel Asensi; *trattario*, Vicent Mollet; *beneficiario*, Johan Cerdà. Los dos primeros en Valencia y los dos últimos en Barcelona. Miquel Asensi recibe en Valencia, en nombre y vez del pagador, 50 florines de oro de Aragón y ordena el pago de la misma cantidad y en la misma moneda en Barcelona.

Es interesante en esta letra de cambio la carencia de cotización.

Entre plazas que usaban la misma moneda, los pagos se reglaban en ésta. Valencia y Barcelona disponían de una moneda común: el florín, y con arreglo a ésta se realizó toda la operación. La comunidad de moneda no vicia el carácter de la letra de cambio.¹⁸ Pero en el caso de uso de moneda común, el cambio se contaba con un porcentaje de ganancia o pérdida según el estado del mercado.¹⁹ Y, efectivamente, entre Barcelona y Valencia la cotización se hacía tanto por ciento.²⁰ ¿No hay, entonces, diferencia alguna entre la cantidad recibida y la pagada? Si la letra es ya financiera²¹ sólo cabe pensar o que el interés del préstamo se oculta en la cantidad recibida nominal, o que el préstamo se realizó sin interés. La primera alternativa supone seguir la tradición del préstamo medieval, cuyos testimonios documentales, por estar éste prohibido, mientan. La segunda refleja o excesiva generosidad por parte del dador o conexiones que la letra no aclara.

18. Vide la definición de letra de cambio que acepta plenamente R. DE ROOVER, en *L'Évolution de la lettre de Change...* cit. p. 43. dada por R. DE TORRE, *Tractatus de cambiis*, Genova, 1641: *Conventio ultrocitroque obligatoria dandi, reddendi tantundem in genere diverso pecuniarum pecuniarum, quae consensu re et pretio, non sine temporis dilatione locorumque distantia perficitur.*

19. R. DE ROOVER: *L'Évolution de la lettre de change...* cit. p. 45.

20. F. MELIS: *Documenti...* cit. p. 101.

21. En su origen significa siempre una operación crediticia. DE ROOVER: *L'Évolution de la lettre de change...* cit., p. 43.

La cuarta es de 1406, girada desde Montpellier. Los vértices, en el orden ya mencionado, quedan ocupados por Bernat Salomó, Antoni Pujol, Nicolau de Serlot y Bernat Paratge. Fechada a 19 de noviembre y girada al uso,²² queda anotada en los libros del pagador a 27 de noviembre. La libra tornesa queda cotada a 15 s. 6 d. 1 *mall* sin especificar la cantidad de moneda barcelonesa que debe pagarse. No hace falta, pues un simple cálculo permite al beneficiario saber la cantidad que debe recibir del pagador. En este caso, 124 l. Queda pendiente, en este caso y en otros, en qué moneda se pagó realmente la letra, extremo que se supone quedaría al libre acuerdo.

La quinta es una primera de 10 de febrero de 1414. Viene girada desde Palermo contra Barcelona. Bernat de Quintana recibe de Ramón Manelli 250 florines de Florencia en Palermo y, cotándolos a 15 sueldos 4 dineros barceloneses por florín, ordena el pago de 191 libras, 13 sueldos y 3 dineros. A diferencia de la que ya hemos visto, girada también desde Palermo, no viene aplazada en un número determinado de días, sino «al uso». Barcelona, ya lo he dicho antes, cota el incierto, hecho que, como aquí se advierte perfectamente, no viene determinado por la moneda sino por la plaza. Carece de toda anotación de presentación, aceptación y pago.

Un último problema aunque pequeño: ¿qué significado tiene la palabra *frare* siendo Bnt. de Quintans *frare* de Guillem Rabasa?

La sexta y última es algo posterior. Es una primera de 1442, girada desde Siena por Nicolau Pujades contra su padre, Francesc Pujades en Barcelona. Allí recibe 25 ducados venecianos y ordena el pago en moneda barcelonesa a Joan y Bernat de Barquers, contando el ducado a 16 sueldos y 8 dineros. Al igual que en la letra número 4, no se indica el montante a pagar, sino tan sólo lo recibido y la cotización. Hecho el cálculo, asciende a 20 l. 16 s. 8 d. barceloneses.

Al pie del recto de la letra figura una anotación de mano del

22. 13 días según CAPMANY, *Memorias Históricas...* II, p. 980, citando a Uzano.

pagador, Francesc Pujades, que plantea un par de problemas. En primer lugar qué es lo que acepta F. Pujades. El trazo sobre la palabra *dies* parece indicar *dines*. Pero, ¿qué dinero debe aceptar el pagador? En segundo lugar afirma haberlo recibido «aunque no esté o haya *sotascrit*». ¿Qué es lo que debe estar *sotascrit* y dónde? Recordemos que la ordenanza de 1394 sobre las letras de cambio en Barcelona ordenaba que figurara al dorso la aceptación. ¿Se refiere a ella? Combinando estas hipótesis cabe interpretar la anotación como el escrito de aceptación, indicando que ha aceptado la cantidad que debe pagar y lo hace constar en el recto en lugar de hacerlo en el verso.

* * *

Evidentemente del estudio de estas únicas seis letras de cambio nada puede deducirse de forma definitiva. Sí podemos, únicamente, plantear la existencia de una amplia red de negociantes que, a través de sus relaciones nacionales con Barcelona, juegan con el documento y las operaciones que será la base del desarrollo del capitalismo en las fechas posteriores. Quedan, sin embargo, pendientes muchas preguntas. La letra de cambio, ¿financia el comercio o es manifestación de un tráfico de dinero? Existe, y es importante, un tráfico de oro y plata en la Corona de Aragón, sustancialmente en manos de italianos, por ejemplo los Tacchini-Mannelli.²³ Junto a este tráfico de oro y plata en metal amonedado y en barras, hay sin duda un tráfico de dinero-crédito. Sobre la letra de cambio en Barcelona no poseemos otros estudios que los ya arcaicos de Sayous, cuyas conclusiones son muy difíciles de mantener hoy²⁴ y los más recientes realizados bajo el prisma jurídico.²⁵ Debe realizarse un estudio muy sistemático de los instrumentos de crédito. Barcelona cuenta con la colección calificada con excesivo optimismo por Sayous, de *única*, de letras de cambio de fines del siglo XIV

23. M. DEL TREPPO: *I Mercanti*... cit. pp. 291-310.

24. Lo ha demostrado A. GARCÍA y G. FELIU apoyándose en recientes bibliografías en las anotaciones a la recopilación de artículos de A. SAYOUS presentada bajo el título *Els mètodes comercials a la Barcelona Medieval*, Barcelona, 1975.

25. A. GARCIA: *Els orígens del dret canviari català*... cit.

y del siglo xv²⁶ ya utilizadas por él, pero que deben ser de nuevo estudiadas. Aparte de esta colección disponemos de una fuente subsidiaria de gran importancia: los protocolos. Es decir, los protestos de letras de cambio recogidos en ellos. El protesto incluye el texto exacto de la letra. Pero además incluye datos de mayor importancia. Sabido es que en la Edad Media un contrato de cambio no se considera concluido hasta que el dinero «ha vuelto» a su punto de origen.²⁷ El dinero volvía a menudo a través de recambios cuando la letra era protestada. Y gran parte de estos recambios, procedentes de letras protestadas, esconden un cambio «seco» o ficticio, practicado aunque reprobado por parte de los teólogos.²⁸ No responde a otra razón el desconocimiento absoluto del girador que alega el pagador al negarse a pagar la letra.²⁹ O la ausencia del pagador en otras ocasiones.³⁰ Es a base de estos protestos como Roover calcula el beneficio obtenido por la Manca Medici en sus especulaciones.³¹ Porque, dato importante, el protesto incluye la cotización de vuelta. Un estudio sistemático de los protestos contenidos en los Archivos de protocolos nos permitiría sin duda alguna aclarar muchos puntos en torno a las finanzas catalanas del quattrocientos. Y verificar quizás de forma definitiva la afirmación de M. Treppo: «la guerra civile e non la congiuntura internazionale, spezzarono i legamenti della sua economia, certo usurati dalle procedenti convulsioni, ma ancora capaci di assicurarsi la continuità dei tradi-

26. A. SAYOUS: *Les méthodes commerciales de Barcelonne au XVe siècle d'après des documents de ses archives*. RHDFE, XV (1936), ed. cit. (vid. nota 24), p. 122. ¿Desconocía la importante colección Datini con un total de más de 5.000 ejemplares? (Vid. F. MELIS, *Aspetti...* cit. p. 25.) Afortunadamente A. GARCÍA, *Ob. cit.*, p. 216, más prudentemente, incorpora el adverbio quizás.

27. R. DE ROOVER: *L'Évolution de la lettre de change...* cit. p. 54.

28. R. DE ROOVER: *Il Banco Medici...* cit. p. 188.

29. Un ejemplo: el 6 de junio de 1444 gira Joan Colom letra de cambio desde Barcelona contra Bartomeu Riba en Brujas, pagaderos a Bernat Portanari por valor de 160 escudos. Presentada la letra el pagador afirma no conocer ni tener cantidad alguna de Colom, por lo que se niega a pagarla. ACA. DP. Sent (sig. prov. perg. B-298).

30. R. DE ROOVER: *L'Évolution de la lettre de change...* cit. p. 150 (doc. 3) incluye un protesto basado en la ausencia de Agnoló Simonetta de Ginebra: «Or, les Medici savaint fort bien qu'il était conseiller de Duc de Milan et qu'il de fallait pas le chercher sur les rives du lac Léman».

31. R. DE ROOVER: *Il Banco Medici...* cit. pp. 172-174, tab. 23 y 24.

zionali processi produttivi»³² porque «la prosperità di Barcellona era invece fondata sul grande commercio internazionale, su attività de tipo speculativo, connesse a la sua particolare posizione, come la banca, il cambio, l'assicurazione, e per questo in gran parte legate al capitale straniero, sulla marina e sull'industria tessili... Un'interruzione di dieci anni durante i quali Barcellonae la Catalogna precipitavano addirittura in uno stadio pura e semplice economia della sussistenza doveva esser fatale al mantenimento di attività come quelle cui abbiamo accennato».³³

RAFAEL CONDE Y DELGADO DE MOLINA
del Archivo de la Corona de Aragón.

32. M. DEL TREPPO: *I Mercanti...* cit. Introducción, p. XIII.

33. M. DEL TREPPO: *I Mercanti...* cit. p. 587 y ss.

34. Sigo en la transcripción los mismos criterios que F. MELIS en su *Documenti...* cit. (vid. pp. 128-129).

I (34)

JHS. Honrat senyor: si per la prima letra qomplit no havets, per aquesta qy es segona, a 3 dies del mes d'agost qomplirets aqy a Fransisqo de Marqo e a Simon d'Andreha e qompay, treentes e setanta ll. barch. les goales 370 ll. son per qoatresens ducats que jo son asi content de la qo me se ni ha dat Sanobi Tadeho e de Hantoni de Sent Bertomeho, a rao de 18 s. 6 d. per ducat. Perqe, senyor, al tems, aja bon qompliment.

Feyta en Venesiha ha 6 d'abril any 1430.
Lo vostro servidor: Antoni Bertran.

Al dorso

+ Al molt honrat lo senyor n'Ivo Qonill o en Fransesch Marfa en Barchinona.
Segona de 400 ducats.

(de otra mano) Apseptada per mi Ivo Cunill e per mi Francesch Marfa a 31 de brill
(sic!).

(de otra mano) A di 30 aprili. Pagada di 10 aghosto.

II

JHS. en Palerm a 11 de març 1404.

Honrat senyor: per aquesta segona letra, si per primera complit no avets, complirets a 30 dies vista an Jordi Esteve noranta nou ll. 16 s. 7, son per 24 onces 21 tarins que asi he rebut d'en Bernat Serra, a rao de 16 s. 2, per 6 tarins. Per que fets li bon compliment, en comte d'en Nicolau Molto.

Del tot vostre Guillem Vidal.

(al dorso) Al honrat lo senyor n'Antoni Dauder en Barcelona. Secunda.

III

Senyor: per esta primera complireu al senyor en Johan Cerda, draper, cinquanta florins comuns d'or d'Arago, son per altres 50 florins que jo, en Miquel Asensi e rebut aci en Valencia per vos, del senyor n'Arnau Rameda. E prec vos que d'aco aga bon compliment a sis gorns vista la present.

Feta a 10 de febreul l'any 1406.

En Miquel Asensi, saluts e honor, senyor.

(al dorso) Al senyor en Vicent Molet en Barcelona al carrer del Raudor.

(de otra mano) Fou presentada a 17 de febrer.

IV

En Montpeller a 19 de Nohembre 1406.

Per aquesta primera a l'uzat apgares a Bernat Paratge cent sissanta ll. torneses a rao de 15 s. 6 d. malla per ll. tornesa, per cambi de 140 ll. torneses, son content de ser Bernat Salamo. Dieux sie ab vos.

Anthoni Pogiol, salus.

(de otra mano) Anotats a di 27 di nohembre 1406.

bonum regnum et de legibus et de bonis moribus noscitur et agitur et de
 regibus et de aliis rebus et de bonis moribus et de aliis rebus et de bonis moribus
 unum est regnum et de aliis rebus et de bonis moribus et de aliis rebus et de bonis moribus
 et de aliis rebus et de bonis moribus et de aliis rebus et de bonis moribus
 et de aliis rebus et de bonis moribus et de aliis rebus et de bonis moribus
 et de aliis rebus et de bonis moribus et de aliis rebus et de bonis moribus

Ita subversis iam et
 bene et cum -

lobos no subdan
 au tom berta

Ita subversis iam et
 bene et cum -

+ Itaque bonum regnum
 unum est regnum et de aliis rebus et de bonis moribus
 unum est regnum et de aliis rebus et de bonis moribus
 unum est regnum et de aliis rebus et de bonis moribus

et de aliis rebus et de bonis moribus et de aliis rebus et de bonis moribus
 et de aliis rebus et de bonis moribus et de aliis rebus et de bonis moribus

the en patim a xi d' marc 1900

1404-III-11

Donnar puy d' agna d' lena p' d' f' romphu no ante romphus r' xix
 670 r'ista an p'idi ep'ent noia non d' d' r'ij. p' d' r'om q' r'oi d'
 6 af' h' rebun de bur fa x' d' r'ob' r'ij d' d' d' h' d' d' r'
 plumer en rom' de r'olan m'bro

Et r' d' d' d' d' d'

(130)

Alzoumar le puy d' agna
 d' d' d' en l' d' d' d'

1406. II. 10

Prayer - que ymperat complere ad regem in tota terra regem
 quoniam plerumque comes per datus non est plerumque qd
 in regis auctoritate non in valentia et vos de regem in manu
 et e puer vos qd daco ad bonu complere et pto gons vtra la puer
 fut a x x debet hys qd m d

in regis auctoritate
 et bonu regem

Ad regem in vltima mo
 let in barcelona alcazar
 ad vander

regis auctoritate

(181)

1406-XI-19

En marte a. domini & resembre. 1405

I qfta p. a ligat pgnare a. bnt panyte rent pffmra & t. a. & p b d b d - 27 d +
 p. amli. & ita d' r' fca conuer & p bnt palano souy ~~1405~~ - - - - -

(Annona percol pag)

I notate ab pppq hndicmbr 1406

(132)

Nicholo & flor - T barzalora

45 100 100

foa en pater a p d fbr d onr m

1414-11-10

ajon. fraua q agta pma lura d tati p. g. a. r. o. a. d. y. u. r. a. e. u. f. o. b. a.
gato clare q m d m d b. d. e. s. o. d. o. r. u. r. e. e. s. i. n. g. u. i. l. a. f. l. o. i. s. o. d.
b. a. d. e. q. f. o. r. a. s. i. c. o. n. t. e. d. e. l. t. e. n. e. q. u. i. n. d. i. c. i. o. m. a. n. n. e. l. l. a. d. e. v. o. s.
m d b. d. q. f. l. o. i. s. q. d. e. l. t. e. n. e. f. l. o. i. s. b. o. e. d. e. t. i. m. e. r.
v. i. o. f. r. a. u. a. b. i. d. g. i. r. a. n. o.

(133)

Al molt honor q m d m d b. d. e. s. o.
n. e. b. r. a. e. u. v. a. n. d. a.

g. i. n. e.

En sena apud m de decemb. 1442

1442. XII - 28

Molt honorabl esens per aquella primera de rombi pagueren a lo jornal sena
als senyors en joia e bernat de tarquers vint e fims ducats arago de setze sous
e vuyt dms so el xpb. ducats a raho de xlv. sous. e vuy dms. dells quals yo so
content asi del. esens non dreu motadelt al temps placiens hi fer bon compli
ment dog sic ab tot

Vostre fill. micho
Tan pmader

de ff. p. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20.
raumb. Jan p. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20.

134

X molt honorabl. e car pare
Lo esens en francesch pmader
en barchalona

(al dorso) A Nicholo de Serlot en Barzalona
Prima ll. 160 torneses.

V

JHS. Feta en Palerm a 10 de febrer 1414.

Mon frara: per aquesta primera letra de cambi pagarets a\la/ husança èn Johan Garo 191 ll. 13 s. 4 d. de Barchinona, e son per doents e sinquanta florins de Florensa de que jo son asi content del senyor en Ramon Manelli, a rao de 15 s. 4 d. de Barchinona per flori. Per que al temps, feus li bon compliment.

Vostro frara, Bernat de Quintanes.

(al dorso) Al molt honrat senyor en Guillem Rabasa en Barcelona. Primera.

VI

JHS. En Sena a 28 de desembre 1442.

Molt honorable senyor: per aquesta primera de cambi pagareu a 60 jorns feta als senyors en Johan e Bernat de Barquers vint e sinch ducats a raho de setze dous e vuyt dines, so es 25 ducats a raho de 16 sous e 8 dines, dells qualls yo so content asi del senyor n'Andreu Montadell. Al temps placiets hi fer bon compliment. Deus sie ab tots.

Vostro fill Nicholau Puiades.

(De otra mano) Jo Francesch Pujades e achseptat dines a lo present cambi jat se sia non ich fos sota ascrit, e promet fer bon compliment.

(al dorso) Al molt honorable e car pare nostre lo senyor en Francesch Puiades en Barcelona. Primera.

Ordinacions locals en terres del Baix Llobregat i Penedès

Santa Creu d'Olorde i Sant Bartomeu de la Quadra

I

NOTA INTRODUCTÒRIA

La dedicació del present volum a títol d'homenatge —ben justament merescut— al bon amic i excellent arxiver Josep M.ª Madurell, em dóna ocasió de presentar reunides ací les referències a diverses *Ordinacions* locals, els textos de les quals he pogut localitzar —alguns d'ells mercès al bon olfacte del nostre amic— en els protocols de l'Arxiu Notarial barceloní (= AHPB), amb el qual tan entranyablement s'ha familiaritzat durant més d'un terç de segle. L'aprofitament dels rics fons documentals d'aquest arxiu per investigadors i estudiosos, amb Madurell al davant, ha quedat prou palès en el camp de la història econòmica, de la història jurídica i també de la història literària i artística, a través de nombroses publicacions. Em plau d'assenyalar, amb la meva modesta aportació, que també forneix la documentació notarial elements valuosos pel coneixement del dret municipal català, especialment d'un determinat tipus de fonts normatives de la vida interna de les localitats i de la regulació dels aspectes més corrents en l'actuació comunitària dels seus habitants. Nosaltres mateixos, ja fa quinze anys, vàrem

poder oferir una mostra d'un gènere d'aquestes ordenances municipals, pouades també en l'Arxiu de Protocols barceloní.¹ Llavors es tractava, però, d'un grup d'*Ordinacions* destinades a estructurar el règim orgànic de la pròpia universitat o municipi. Les que avui presentem pertanyen al tipus més ampli i corrent d'*Ordinacions* locals o municipals, de policia o bon govern del poblat o terme corresponent.

La importància d'aquest gènere de textos en la teoria de les fonts jurídiques locals és certament relativa, i no pot compararse amb les plasmades en els reculls de *Costums* o *Privilegis*, *Usances*, etcètera, alguns dels quals arriben a adoptar la tònica de petits codis municipals, però així i tot, en el seu nivell d'ordenança o reglamentació menor, no pot menysprear-se pas el seu interès per al coneixement de la vida jurídica local, justament en molts aspectes que per la seva naturalesa interna i detallista escapen a la preocupació d'aquelles redaccions més solemnes i de contingut més rellevant. Efectivament, l'atent examen de les nostres *Ordinacions* ens deixa entreveure el batec de la vida popular d'una ciutat o vila, l'adequada ordenació de nombrosíssims extrems del dinamisme social d'una comunitat veïnal, en la seva petita economia rural o urbana, en el funcionament dels serveis públics i el seu bon ordre, en el manteniment dels usos i costums sobre aprofitaments comunals, policia rural, respecte a la propietat, limitació de pastures, regularitat en els proveïments i en la correcta utilització de pesos i mesures, etc. Però tampoc no hi manca, dintre aquest feix de regulacions administratives —usualment amb la seva corresponent prevenció punitiva per cas d'infracció—, alguna disposició que altra de més entitat, com poden ésser les relatives a l'ordre públic, obligacions militars, i, més o menys indirectament, a la pròpia organització i funcionament del règim de govern de la localitat, l'actuació de les autoritats superiors, etc.²

1. J. M.ª FONT RIUS: *Ordenanzas de reforma orgánica en municipios rurales catalanes (siglos XVI-XVII)*, en *Anuario de Historia del Derecho Español*, vol. XXXI (1961), pp. 569-610.

2. Vegeu, al respecte, el nostre pròleg a «*El Llibre de la Cadena*» de Reus, de Josep M.ª GUIX SUGRANYES. Reus, 1963.

No són pas desconegudes, ni de bon tros, les manifestacions d'aquest gènere d'*Ordinacions*, en llocs del nostre país. Ja fa una cinquantena d'anys, que l'il·lustre historiador català, Francesc Carreras Candi, en donà a conèixer un bon nombre, corresponents a diverses comarques, i a diverses èpoques, entre els segles XIII i XVII.⁸ Després d'ell, altres estudiosos n'han publicat també d'altres —no pas gaires— de manera aïllada. Però en resten moltes més, escampades pels arxius locals, que seria bo anar recollint i publicant per prosseguir i completar al més possible la tasca d'aquell benemèrit historiador. Nosaltres, avui, hi aportem un xic del nostre esforç espigolant del nostre dossier, ja força nombrós de textos recollits, les referències a aquelles *Ordinacions* que per trobar-se en l'Arxiu de Protocols de Barcelona es justifica que siguin presentades en aquest volum.

Es tracta d'un grup de textos corresponent a localitats de la banda del Baix Llobregat i Penedès. A diferència de les publicades per Carreras Candi, que corresponien més aviat a nuclis urbans, aquests pertanyen a llocs rurals, centrats, generalment, en un terme o parròquia; però també, a vegades, en un districte senyorial, una baronia constituïda per diversos poblats (com és el cas d'Aramprunyà o de Jafra), i es mouen cronològicament entre finals del segle XVI i finals del segle XVII, època en què les universitats o municipis rurals —generalment de dependència senyorial— han consolidat la seva estructura com a tals, i despleguen la funció normativa plasmada en la promulgació o obtenció d'unes *Ordenances* per al règim intern. L'autonomia d'aquests municipis està limitada certament per l'autoritat superior del senyor jurisdiccional o del seu representant: el batlle. Per això, si en alguns casos veiem que són els jurats i el Consell els que prenen la iniciativa de redacció d'unes *Ordinacions*, aquestes reben la seva aprovació definitiva del representant senyorial (Santa Creu d'Olorde, Sant Boi). En d'altres, és aquest mateix representat qui apareix com autor d'aquelles (Aram-

8. F. CARRERAS CANDI: *Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya (segles XIII a XVII)*, en Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, vol. XI (1923-24), pp. 292-334, 365-431; vol. XII (1925-26), pp. 37-62, 121-153, 189-208, 286-295, 368-380, 419-423, 520-533.

prunyà, Capellades). I també és corrent que l'ordenació normativa es presenti com a *Crida* o *Ban*, preconitzat pel batlle, l'agent de l'autoritat superior en l'àmbit local, actuant-ne, és clar, com a delegat (Castellet, Jafra). En aquest cas, la *Crida* comença per la fórmula d'anunci públic: «Ara oyats generalment...» i es rubrica amb la d'una imprecació d'observança: «Y guartsi qui guardar sia que Amor ni gratia no haurà», que és usual trobar en les *Crides* o *Bans* locals de molts pobles de Catalunya.

Aparegudes tardanament aitals *Ordinacions* en la trajectòria històrica del nostre país, no podem assegurar la continuïtat de la seva vigència; però si tenim en compte la salvetat que feia el Decret de Nova Planta filipí, de 1716, en el seu article 44, sobre el respecte en les «Ordenanzas que hubiere para el gobierno político de las ciudades, villas y lugares en lo que no fuere contrario a lo mandado aquí»,⁴ podem pensar que moltes d'elles es mantindrien en observança pràctica durant el segle XVIII, i encara entrarien en la passada centúria, fins que la implantació del nou règim constitucional remouria definitivament els pressupostos polítics i administratius en què es basaven, i reemplaçaria aquelles velles *Ordinacions* pel nou tipus més uniformat i centralista de les «Ordenanzas Municipales» previstes en la novella legislació comuna espanyola.

Hem de lamentar que la limitació d'espai ens privi de donar ací els textos íntegres d'aquestes *Ordinacions* locals dels sis pobles que hem pogut aplegar i transciure. En el seu lloc ens limitarem a donar-ne unes referències sumàries sobre llur promulgació i contingut; però, com a mostra de la seva faisó general, publicarem en Apèndix el text d'un exemplar d'aquest tipus, les de Santa Creu d'Olorde i quadra de Sant Bartomeu, amb una prèvia i més àmplia exposició del conext històric en què es generaren, procés de formació i sistematització de contingut.

4. «Novísima Recopilación de las Leyes de España». Madrid, 1805, lib. V, tít. IX, ley 1.ª.

II

PRESENTACIÓ DE LES ORDINACIONS LOCALS
REUNIDES

El grup d'*Ordinacions* que presentem ací correspon a les localitats o termes de Capellades, Baronia d'Aramprunyà, Castellet, Santa Creu d'Olorde, Sant Boi del Llobregat i Baronia de Jafra. Heus ací la seva respectiva ressenya, segons l'ordre cronològic d'aparició.

Ordinacions de la quadra de Capellades. — Foren preconitzades el 14 de juny de 1586, per manament del senyor Lluís Icart, procurador de Fra Francesc Sant Just, monjo del monestir de Sant Cugat del Vallès i paborde de la Pabordia del Penedès, senyor del lloc i quadra de Capellades, pel que fa a jurisdicció civil.

El lloc de Capellades, pertanyent al senyoriu dels Claramunt des dels temps de la restauració de la comarca, cap a finals del segle x, havia anat passant a propietat, primer, i a jurisdicció, després, del monestir de Sant Cugat. La consolidació d'aquesta darrera s'havia efectuat a través de la Concòrdia celebrada el 1352 entre els vescomtes de Cardona, senyors de Claramunt, i el prebost del Penedès del referit monestir santcugatenc.⁵ L'organització jurídica de les seves possessions i drets es basava en la divisió en Pabordies, per sectors o comarques, al front de les quals s'establí un monjo amb el títol de Paborde o Prepòsit, el qual era constituït com a senyor dels llocs enclavats en la dita demarcació. Capellades pertanyia a la Pabordia del Penedès, el titular de la qual és esmentat ja en el segle XIII,⁶ essent coneguda una llista continuada dels posseïdors de tal dignitat des de 1337 a 1794.⁷ Com a tal senyor

5. E. BUSQUETS MOLAS: *Història de Capellades*. Capellades, 1972, p. 24.

6. J. MAS: *Bans o crides fetes al terme de Capellades*, Boletín de la Real Academia de Buenas Letras, Barcelona, III (1905-1906), p. 41.

7. BUSQUETS: *Ob. cit.*, p. 45.

de Capellades, i actuant a través del respectiu batlle, el paborde del Penedès publicà entre 1486 i 1608 diverses crides o bans, conjunts de capítols breus que, fa anys, féu conèixer Mn. Josep Mas,⁸ algunes de les quals ha reproduït més recentment Busquets i Molas, extretes de l'Arxiu parroquial de Capellades. Però, en aquesta sèrie publicada, podem intercalar-hi un altre grup d'Ordinacions o bans, des de 1586, subministrades pel nostre Arxiu de Protocols,⁹ que completen, en certa manera, aquell elenc anterior. Formen un aplec d'11 capítols breus que regulen diversos aspectes de la vida interna de la localitat, no sols de policia rural i urbana estrictament, sinó també relatius a bons costums (joc, blasfèmies, injúries), ús d'aigües de regadiu, proveïments... Els capítols presenten la forma de prohibicions, acompanyades de les sancions pecuniàries corresponents.

Capítols i Ordinacions de la Baronia d'Aramprunyà. — Foren ordenats pel Procurador i governador general de la baronia i castell d'Aramprunyà, el 7 de juny de 1598. Aquest castell i la seva jurisdicció senyorial arrenquen també dels temps de la conquesta de la marca ponentina, i foren propietat de la casa comtal de Barcelona fins al 1333, si bé n'eren catalans la família de Sant Martí, a la qual succeí, en el segle XIII, els Santa Oliva i Centelles. Però en la data referida, el senyoriu directe fou alienat per la Corona a Pere March, la dinastia del qual —hi pertangué el famós poeta Ausiàs March— el posseí fins al 1522, i després per línies colaterals passà als Fivaller de Palau. Per raó d'una successió indivisa i un plet sobre drets particulars, al moment d'atorgar-se les Ordinacions eren senyors d'Aramprunyà, conjuntament, els Torrelles, els Cardona i els Erills.¹⁰ Es tracta d'una recensió de 12 capítols dedicats exclusivament a l'actuació de l'ofici de mostaçaf, a diferència de les matèries més àmplies que sol comprendre aquesta llei de textos que examinem. I resulta interessant constatar l'existència d'aquest

8. MAS: *Ob. cit.*, pp. 41-47.

9. AHPB. Antoni Seriol, leg. 1, manual any 1598 (sense foliació).

10. F. BOFARULL: *El castillo y la baronia de Aramprunyà*. Barcelona, 1911, p. 120.

funcionari local —prou conegut en els populars centres urbans des dels segles de la Baixa Edat Mitjana— en un àmbit rural com era el d'aquestes baronies, bé que en el seu terme s'inclouen diferents nuclis o parròquies, que hem de suposar posseïdores d'un mínim to urbà, com eren els de Castelldefels, Casa de la Roca, Gavà, Viladecans i Sant Climent, poblats existents avui encara, fora de l'esmentat en segon terme. La competència del mostaçaf, en efecte, es projectava, com és sabut, en la vigilància i compliment de tot el referent a pesos i mesures en el petit comerç, bon estat de les provisions i comestibles, regulació de preus, evitació de fraus i acaparament de gèneres, etc. Quelcom d'aquests extrems pot trobar-se en els capítols referits, tots ells també redactats, com de costum, en forma de prevencions sota la sanció pecuniària corresponent.¹¹

Crida — Ordinacions del castell i terme de Castellet en la Vegueria del Penedès. — Aquest text, constituït per set capítols breus, es presenta, com algun altre (així el de Jafra), a manera de Crida preconitzada pel batlle del terme, en Joan Rossell, en nom del seu senyor, en Cristòfor Icart, el 22 de maig de 1631, a continuació de rebre el nomenament que precedeix la referida crida. El castell de Sant Esteve de Castellet, en ple Penedès, que apareix en la restauració de la comarca cap al segle XI, fou posseït un temps pel monestir de Sant Cugat, i després per la família del seu nom que desenvolupà un paper molt important de la reconquesta de la Catalunya Nova, a mitjant segle XVI, junt amb la baronia que centrava havia passat a mans dels Peralta Camporrells. Un membre d'aquest llinatge, Na Dionísia d'Aguilar baronesa de Castellet, es casava el 1616 amb En Cristòfor Icart, baró de Torredembarra, però premoriria al marit, ja que el 1631, el baró-vidu, era qui com a Administrador dels fills comuns amb D.ª Dionísia, hereus de la baronia, nomenava el batlle i, immediatament, a través de la *Crida* d'aquest, promulgava les Ordinacions a què ens referim, que rubricava personalment amb la fórmula referida pàgines abans. Comencen aquestes amb l'habitual expressió del «Ara oyats tothom generalment»,

11. AHPB. Antonio Seriol, lligall 1, manual de l'any 1598 (sense foliació).

i el seu breu capitulat condensa diversos aspectes sobre policia de costums (repressió del joc i blasfèmia), seguretat veïnal (prohibició d'armes il·lícites, convocatòria de *vialós* o sometent, també segurament l'obligació de denunciar les cases deshabitades), regulació de pastures i repressió de furtus en heretats, i algun altre precepte escadusser. És curiós advertir respecte l'esmentada denunciació de masos deshabitats, la prevenció de l'aplicació dels Usatges i Constitucions de Catalunya.¹²

Ordinacions del lloc de Santa Creu d'Olorde i quadra de Sant Bartomeu, promulgades el 15 d'octubre de 1646 pel procurador de les baronies de Martorell, en nom del seu senyor, la Generalitat de Catalunya

Deixem l'esment particular d'aquestes ordinacions per a la segona part del treball, com sia que acompanya de faisó introductòria la publicació íntegra del text en l'*Apèndix* del mateix.

Ordinacions de Sant Boi del Llobregat. — Foren confeccionades per les autoritats locals de la vila, el 1665, segons es dedueix de l'anotació que en fa el notari Benet Güell, d'haver-les trobades en un document privat, de sis folis, entre les escriptures públiques del notari de Barcelona Josep Prats, de les quals era regent. Però de fet trobem el seu text incorporat a les escriptures de 1666, del notari Vilana Perles,¹³ i, d'altra banda, al seu final figuren unes diligències purament informals d'haver-se publicat ja abans en diverses ocasions (1610, 1612 i 1618). Constitueixen, sens dubte, les Ordinacions més completes i interessants del grup que hem recollit, i és de doldre que no puguem publicar el seu text per les limitacions d'espai, però confiem que ho farà un dia o altre l'historiador santboianenc Martí i Vilà, que les localitzà ja fa anys en una de les seves monografies i que en dóna una referència força il·lustrativa.¹⁴

12. AHPB. Notari Antoni Felip, lligall 4, llibre 1.er Comuns, anys 1627-1632, folis 112r^o-114v^o.

13. AHPB. Protocol del notari Ramon Vilana Perles, lligall 18, any 1666, fols. 5v^o-11.

14. C. MARTÍ VILÀ: *Estampes Santboianes del segle XVII*. Sant Boi del Llobregat, 1956, p. 58 i ss.

Es tracta d'un extens ordenament de 43 capítols, els 24 primers amb numeració pròpia, en què es reflecteix la vida interna de la vila en prolixa regulació de la policia urbana i rural, dels costums, de la santitat, de seguretat veïnal. És interessant assenyalar que, en la confecció d'aquestes Ordinacions o Crides, s'hi reflecteix la peculiar estructuració jurídic-pública de la vila, partida des de molt temps entre tres jurisdiccions, corresponents a diferents parts o sectors del seu terme: el Reial, de dependència directa del rei, l'Alou, del senyor del castell (llavors el marquès de Vilasoris) i l'Arlovina, del monestir de Valldonzella. Cadascuna d'aquestes parts o bandades tenia el seu òrgan de govern local: Batlle i jurat (el de la part reial s'anomenava Sacramental, no Batlle) i a més, un Consell de 30 i un Consell general de la Vila. En la crida figuren congregats els respectius Batlle o Sacramental, el jurat i quatre consellers per banda, fent-se constar que pertanyen al Consell ordinari o dels 30, facultats pel Consell general a tal efecte.

Crida — Ordinacions de la baronia de Jafra. — Foren precointzades pel batlle de la baronia, Francesc Través, el 5 de setembre de 1638, arran del seu nomenament per Josep Catà i Bertran, que n'era senyor, i presentades pel nunci de Sitges, Antoni Salomó, al rector d'Olivella, Mn. Ildefons Travé, actuant com a substituït de Lluís Fontana, que les recollí en el seu protocol.¹⁵ La baronia de Jafra, citada ja amb castell i terme el 1332, comprenia un paratge interior i bosquetà del massís de Garraf, en la part ponentina, sense haver tingut mai cap nucli de població de certa entitat (doncs la veïna Olivella s'integrava en un castell i jurisdicció diferent). Tan sols la «Capella», actualment mig derruïda, i al costat de la qual s'aixecaria segurament el castell, pot oferir cert testimoniatge d'un centre de districte, una modesta «quadra», terme feudal menor. La titularitat d'aquest senyoriu, a mitjan segle XVII, radicava en la família Catà, ciutadans barcelonins, i un dels seus membres, l'esmentat Josep Catà, fou el que patrocinà les Crides que ens ocupen. Constitueixen aquestes una collecta de 16 capítols breus, la majoria

15. AHPB. Lluís Fontana, lligall 4, manual 14, any 1683, fols. 273-274vº.

d'ells versant, com és natural, a regulació de la policia de boscos, pastures, arbrat, caça, però també de bons costums (joc, blasfèmia) i seguretat veïnal (ús d'armes, viafós), tot escuetament previst sota la corresponent sanció pecuniària. Un capítol reflecteix un interès econòmico-fiscal en ordenar que totes les vendes d'heretats es facin davant el notari nomenat pel senyor per a tota la baronia, sota pena de no fer-se cortesia de lluïsmes. És a dir, el senyor volia controlar les enajenacions immobiliàries en els seus dominis per poder fer efectiva l'exigència del lluïsmes o participació en el preu de venda, per bé que es conformava a fer-ne una reducció (la «cortesia») a fi d'estimular l'atorgament regular notarial, amb la seva coneixença, i evitar l'evasió d'aquella prestació.

III

LES ORDINACIONS DE SANTA CREU D'OLORDE (1646)

Les *Ordinacions* per a la universitat de la parròquia de Santa Creu d'Olorde i la quadra de Sant Bartomeu, són creditors d'especial esment en ésser objecte de publicació en l'*Apèndix* d'aquest article.

a) *La universitat de Santa Creu d'Olorde i quadra de Sant Bartomeu*

La referida *universitat*, apareix en el cos de les *Ordinacions* com pertanyent a les baronies de Martorell. En realitat es tracta de dues baronies distintes, la de Molins de Rei i la de Castellvell o Martorell, però que pel fet d'estar unides des del darrer quart del segle xv en els mateixos titulars, la família Requesens, podien ésser considerades nominalment com una unitat jurisdiccional, sota la rúbrica de Martorell, la vila més important i capital del senyoriu. L'adquisició d'aquestes baronies pels Requesens era el resultat de sengles adquisicions fetes a la Corona en diferents moments: la de Molins

de Rei el 1430 i la de Castellvell, el 1474, però reflex ambdues de la progressiva afecció i ascendència guanyada per aquesta família des dels temps del Magnànim. D'altra banda, en aquestes vendes per part de la Corona es pot advertir un exponent d'aquell fenomen tardà d'alienació de senyorijs per part dels reis a favor de famílies nobiliàries, per motivacions polítiques i fiscals, tant comú als nostres regnes com al de Castella durant els segles de l'Edat Moderna, desfent moltes vegades la trajectòria anterior d'incorporació de feus i baronies de cara a l'enfortiment de la potestat règia.

Bé que de manera breu, podem resseguir retrospectivament els atzars d'aquest joc de cessions i reincorporacions de les esmentades baronies. Començant per la de Molins de Rei, aquesta reconeixia el seu origen en la venda que la reina Leonor, muller de Pere III el Cerimoniós, havia fet a favor de Berenguer de Relat, de la vila de Molins de Rei (de fundació règia) i del veí Castell Ciuró (originàriament templer) el 1366, i més precisament encara en la conversió que dos anys després féu l'esmentat rei Pere del castell Ciuró en castell termenat, és a dir, amb terme jurisdiccional propi, subjectant-li la vila de Molins de Rei, enclavada en el seu perímetre, i constituïnt-ne Berenguer de Relat el seu primer titular.¹⁶ No passaria un decenni sense que Berenguer de Relat eixamplés aquell senyoriu en adquirir el 1377, de Simó dez Llor, la jurisdicció dels veïns castell i parròquia de Sta. Creu d'Olorde i de Vallvidrera que el pare del venedor, Pere dez Llor, havia comprat al rei Pere III el 1355.¹⁷ La família Relat posseï prop de mig segle tot aquest ampli domini, que abastava la vessant esquerra de la vall del Llobregat des dels cims de la muntanya de Collcerola, separadors del territori barceloní, amb la inclusió de diferents parròquies o universitats (comunitats civils), la primera de les quals seria sens dubte la de

16. Vid. F. CARRERAS CANDI: *Notas históricas de Sarriá*. Barcelona, 1897, p. 47 i ss. En Ap. VII (p. XXVII) publica el text de la constitució del terme jurisdiccional, que reproduceix parcialment E. HINOJOSA: *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*. Madrid, 1905, p. 108, nota.

17. CARRERAS CANDI: *Ob. cit.*, p. LVII, ap. XVII, publica el text de la venda així com altres documents complementaris, reproduïts per Ll. SALLEN: *Historia de Vallvidrera*. Barcelona, 1916, p. 82 i ss. Vid. també, J. TORT: *El castell Ciuró. Notes històriques*. Molins de Rei, 1968.

Molins de Rei. D'aquesta vila, de progressió social i humana creixent, en sortiria una aspiració popular —també comuna a moltes ciutats i viles de dependència senyorial— de redimir-se del jou feudal i incorporar-se a la Corona, mitjançant la satisfacció al senyor de la quantitat estimada com a preu del domini. Així s'esdevingué, efectivament, a Molins de Rei l'any 1419, en què, per obra de llurs veïns, amb el pagament de 10.000 sous fixats com a preu de redempció a la casa Relat, tota la baronia retornava a mans del rei, llavors Alfons el Magnànim, el qual, arran d'aquesta incorporació, prometia solemnement al poble no alienar-la mai més de la Corona.¹⁸ Però poc durarà el compliment d'aquest compromís i la llibertat de la baronia, perquè deu anys després, el 1430, el sobirà mateix en cedia la jurisdicció a Galcerà de Requesens. De fet, aquesta nova venda venia motivada per la impossibilitat en què es veïeren els veïns de satisfer els deutes i les garanties subsegüents que hagueren de contraure per reunir aquella suma i que els obligà a pactar amb Galcerà de Requesens la reassumpció del dit deute.¹⁹ La família Requesens assentava així la seva titularitat en la baronia de Molins de Rei, que comprenia, a part de la vila, les parròquies de Vallvidrera i Santa Creu d'Olorde, aquesta amb la sufragània de Sant Bartomeu de la Quadra.

És prou coneguda l'afecció de Galcerà de Requesens pel seu Palau de Molins de Rei i el paper important que acomplí dit noble com a Governador de Catalunya durant l'època de Joan II, partidari seu en la guerra civil contra la Generalitat i el poble de Catalunya. El fill de Galcerà, Lluís Requesens i de Soler, havia estat constituït pel seu pare, en virtut de capítols matrimonials signats el 1456, hereu de la vila de Molins de Rei i de les referides parròquies de Santa Creu d'Olorde, Vallvidrera i St. Bartomeu de la Quadra,²⁰ amb totes les seves rendes, drets i jurisdiccions. Aca-

18. Vid. les notes i textos reproduïts en l'obra *Els castells catalans*, vol. I, Barcelona, 1967, p. 439 i ss., concretament nota 12.

19. *Els castells catalans*, loc. cit. Vegeu també, F. MARTÍ ALBANELL: *La Baronia de Molins de Rei*, en *Historial i Certamen Literari de la «Joventut Catòlica» de Molins de Rei*. Barcelona, 1930, pp. 125-130.

20. B. PEDEMONTE FALGUERA: *Notes per a la història de la Baronia de Castellvell de Rosanes*. Barcelona, 1929, p. 438.

bada l'esmentada guerra, Joan II afavoria encara més la família Requesens, fent venda a carta de gràcia —que es convertí en definitiva— el 1474 a favor del referit Lluís (en atenció al seu ajut en la guerra passada i al préstec de 15 mil florins d'or d'Aragó que el rei no li podia retornar) de la baronia de Castellvell, amb la vila de Martorell, integrada, aleshores, per les parròquies d'Abrera Castellví de Rosanes, Castellbisbal, Sant Andreu de la Barca i Sant Esteve Sesrovires, conjunt que es coneixeria també com a marquesat de Martorell.²¹ Tenim ja unides en les mateixes mans les dues baronies contigües territorialment, i que per tal motiu podien ésser anomenades —segons s'alludeix en el text de les Ordinacions que ens ocupa— com a Baronies de Martorell, abastant des de Molins de Rei a més enllà de les riberes de l'Anoia.

Els descendents de Lluís de Requesens i Soler (1474-1509), Estefania de Requesens (1509-1549), Lluís de Requesens i Zúñiga, el famós cabdill de Lepanto (1549-1576), Mencia de Requesens (1577-1618), el seu fill Lluís Fajardo Requesens (1618-1631) i el seu nét Pere Fajardo Requesens (1631-1647), aquests darrers marquesos de los Vélez, continuaren en la possessió i jurisdicció de les «baronies de Martorell». Però heus ací que el 1640 esclata, com és sabut, la Guerra de separació, dita dels «Segadors», pel fet que la Generalitat de Catalunya rebutja la sobirania del rei Felip IV i es posa sota la del rei francès, mantenint amb el primer una prolongada lluita de prop de tretze anys. I en aquesta guerra, justament, a Pere Fajardo, marquès de los Vélez i baró de Martorell, fidel incondicional del rei espanyol i que ja havia ocupat càrrecs virreïnals a Aragó, València i Navarra, li correspongué el comandament de l'exèrcit que el comte-duc d'Olivares envià per a reduir Catalunya i que envaïa el Principat la tardor d'aquell any 1640. No es d'estranyar, així, que la Junta de Braços generals —és a dir, la representació de les Corts Catalanes—, acordés en la seva sessió del 4 de desembre declarar enemic de la terra el referit marquès de los Vélez i confiscar-li tots els seus béns del Principat, aplicant-los al

21. PEDEMONTE: *Ob. cit.*, p. 436.

fisc de la Generalitat a tall de contribució per les despeses de la guerra.²² Per això les «Baronies de Martorell» apareixen com a possessió de la Generalitat de Catalunya, en aquests anys 1672 i 1676, en què es promulgaren les *Ordinacions* que presentem, sota el comandament d'un Governador per ella nomenat. I així hi roman-gueren fins acabada la guerra, en què retornava a la família de los Vélez, concretament en el fill de D. Pere, Ferran Joaquim Fajardo, el qual sembla no haver-se'n possessionat fins al 1661.²⁸

Vet ací, doncs, com les *Ordinacions* de Sta. Creu d'Olorde i la quadra de St. Bartomeu, pertanyents a les «baronies de Martorell», apareixen promulgades pels governadors posats pel Diputats de la Generalitat de Catalunya, titular de la seva senyoria, Francesc Vergós el 1642 i Joan de Montsuar el 1646, cas ben peculiar certament en la història del règim senyorial a Catalunya i derivat de les circumstàncies especials que vivia aquells anys el Principat.

b) *La formulació de les Ordinacions*

Dues són, segons acabem d'alludir, les sèries i grups d'*Ordinacions* donades per a Santa Creu d'Olorde de què tenim constància. Les primeres foren concedides pel Governador de les Baronies de Martorell nomenat per la Generalitat, el donzell Joan Francesc Vergós, en instrument rebut en poder del notari reial i escrivà de les dites Baronies, el 8 de novembre de 1642, prèvia deliberació del Consell de la universitat, celebrat dos dies abans, però d'elles no en coneixem pas el text,²⁴ bé que ens consta la seva plena confir-

22. PEDEMONTTE: *Ob. cit.*, p. 536.

23. PEDEMONTTE: *Ob. cit.*, p. 547.

24. Consta que foren rebudes pel notari públic del Col·legi de Barcelona i escrivà de les baronies de Martorell, Sebastià Costa. Però malgrat les nostres recerques en els manuals de nòtules i protocols corresponents a dit notari i en la referida data, a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, no hem pogut trobar el text de les alludides *Ordinacions*. És curiós assenyalar, amb tot, que en els assentaments dels dits manuals corresponents a dates pròximes a la de l'atorgament, i ádhuc en la del mateix 8 de novembre de 1642, hi figuren actuacions del susdit notari en afers relatius a veïns de Martorell i rodalies. És possible que, havent autoritzat l'aprovació de les *Ordinacions*, en tal data, les assentés no en el Manual comú, sinó en un especial per a les Baronies de Martorell, com així hi figuren en un de semblant les de 1646, autoritzades —com veurem— pel notari Lentisclà.

mació ulterior, el 1646, amb ocasió d'atorgar-se les segones ja alludides. Ignorem fins a quin punt els capítols del primer grup poden considerar-se totalment independents, o bé foren refoses en alguna major o menor part, en el cos de les novament concedides, a la curta distància de quatre anys després i que conservem en la seva integritat, confirmació que fou efectuada en el mateix dia i en el mateix instrument d'aprovació de les segones.²⁵

El text d'aquestes segones Ordinacions ens informa sumàriament de la seva gestació. Arrenca aquesta d'un privilegi concedit, en data no precisada, pel Governador antecessor de l'atorgament, D. Bernat de Tort, als «homens y particulars de Sta. Creu del Orde y Quadra de St. Bartomeu», en el capítol 5.e del qual els facultava per a «fer Ordinacions entre ells concernents lo bé, utilitat y profit de dita parròchia y quadra ab licència emperò de V.^a S.^a y de sos successors». En ús d'aquesta facultat, els jurats i el Consell general de la *universitat* (la municipalitat) dels dits llocs prepararen i redactaren un cos d'ordinacions, i les feren pregonar públicament («ab veu de pública crida») per a coneixement general de tot el veïnat. I després d'aquest tràmit, les presentaren al Governador de les baronies, aleshores el ja esmentat Joan de Montsuar, a fi que —i d'acord amb el previst en l'alludit cap. 5.e del privilegi— es dignés conferir-li llur aprovació i sanció definitiva, com corresponia a la seva autoritat.

Un cop rebut el text de mans dels jurats, el Governador demanà el consell del jurista Jeroni Pastor, assessor de dites Baronies sota el beneplàcit d'ell i dels Diputats del General. I atenent que els dits capítols i ordenances concernien al bon estat i regiment dels afers de les esmentades parròquia i quadra, i que llur observança podia contribuir a un millor govern, les aprovà plenament, en tot

25. En un punt concret es pot testimoniar explícitament la connexió entre les Ordinacions de 1642 i les de 1646. En el capítol [19] d'aquestes darreres, en referir-se a un Consell especial per fer el tall de contribució de guerra, constituït per 18 persones, es precisa que aquestes estan ja insaculades (és a dir, designades per sort) a tal efecte «conforme se conté ab la deliberació de tot lo Concell General que es tingué a sis de nohembre de mil siscents quaranta dos, y privilegi concedit a vuyt de dit mes y any en poder de Sebastià Costa notari les hores scrivà de dites Baronies».

el seu contingut, fent però la salvetat que amb la present concessió no entenia atribuir a la universitat dels llocs en qüestió la menor jurisdicció per a fer *ordinations*, la qual era retinguda per ell i el seu representant, la Diputació del General. Breument, i segons la norma corrent, la universitat del poble tenia facultats per a redactar ordinations, per a preparar-les i presentar-les a la superioritat, però la seva aprovació, la força d'obligar i validesa jurídica corresponien en darrer terme a l'autoritat senyorial. Era així com el governador sancionava els capítols presents, prometia observar-los i complir-los, i manava a tots els oficials, agents i súbdits en general la seva estricta observança, sota pena de 25 lliures imposadora als contraventors en benefici del patrimoni de la Generalitat.

Aquesta aprovació era signada el 15 d'octubre de 1646, sota el segell del Governador, en instrument rebut pel notari reial i públic de la ciutat de Barcelona, Francesc Lentisclà, i amb el testimoniatge de Joan Mercader, revenedor, el ciutadà Macià Maura, assistent del Governador, i Bernat Lentisclà, escrivà de Barcelona.²⁶

En rigor, doncs, era la Generalitat de Catalunya com a titular de les baronies de Martorell confiscades al marquès de los Vélez, qui en definitiva aprovava i concedia aquelles Ordinations dels paratges de Santa Creu d'Olorde i Sant Bartomeu de la Quadra, que hi pertanyien. En el seu nom, actuava el Governador ordinari de les baronies, Don Joan d'Argensola i de Montsuar, que per altres referències del mateix protocol notarial sabem que era el Diputat del Braç Militar de la Generalitat durant aquell trienni i que deixà constància d'altres actuacions de govern i administració en dites baronies, si bé sense la rellevància d'aquesta promulgació d'Ordenances: pagaments de factures d'obres en edificis públics, llicències de prendre aigües del Llobregat per a regadiu, arrendaments, previ encant, dels delmes del gra que rebia el marquès, concessió d'empresonaments atenuats a diferents veïns de la vila de Martorell, etc., etc.

26. AHPB. Francesc Lentisclà: *Manual de negocis de la baronia de Martorell* (15 d'octubre de 1646 a 24 d'abril de 1648), fols. 1-8 sense numerar, Ligall 22.

c) *El contingut normatiu*

El cos normatiu de les nostres Ordinacions consta de 20 capítols breus i concisos, sense numeració particular però ben apreciats pel seu encapçalament: *Primo* (el primer) i *Item*, la resta. Com de costum en aquesta llei de textos populars, de nivell jurídic elemental i planer, es ressenten d'una falla de sistemàtica, per bé que s'hi endevina un cert intent d'ordenació que no passa d'una trama externa. Els capítols 1 i 2, així com el 14 i el 19, incideixen sobre l'estructura orgànica de la Universitat, mentre que els restants se centren en l'objectiu fonamental de la seva normativa: la policia rural i de proveïments, com a qüestions més vitals per una comunitat de caient essencialment terrassà i forestal, amb reduïts nuclis d'habitació compacta —a ben segur tan sols les sagreres de Santa Creu i St. Bartomeu— i més nombrosos masos escampats pel seu terme. Uns escadussers capítols [19-20] toquen —per excepció— aspectes militars, explicable indubtablement per les circumstàncies de guerra en què es vivia en aquell tombant. Però, en diversos extrems d'aquestes prevencions de policia administrativa, hi podem espigolar també notícies per completar el quadre de la seva fesomia jurídic-pública.

Com hem dit ja de passada —i figura reiteradament en el text—, la parròquia de Sta. Creu d'Olorde i la quadra de Sant Bartomeu formaven conjuntament una *universitat*, vocable amb què el lèxic català —i abans el llatí— des dels inicis del règim comunal a finals del segle XII, designava l'entitat jurídica local, es a dir, el municipi.²⁷ Aquesta universitat o municipi, a l'estil de les entitats menors rurals, generalment de dependència senyorial, del nostre país a l'Edat Moderna, es regia per un aparell de govern lògicament molt més simplificat que el de les populars ciutats i viles. Aital organisme se cenyia, en efecte, a un grup de *jurats* en nombre reduït (que no resta especificat en el nostre cas) i un *Consell* també indeterminat ací, per bé que podem suposar integrat de tots els veïns

27. Vid. J. M.ª FONT RIUS: *Orígenes del régimen municipal en Cataluña*, Anuario de Historia del Derecho Español, XVII (1946), p. 304 y ss.

o caps de casa, el Consell general que assisteix normalment els jurats directius, i constitueix l'òrgan deliberant ordinari. Hem al·ludit ja com fou, en una reunió dels Jurats i Consell, que es confeccionaren i aprovaren en principi les presents Ordinacions. D'entre els jurats, en nombre imprecís com hem vist, se'n destacava però el *jurat en cap*, un «primus inter pares» entre els altres membres del cos directiu, al qual les Ordinacions confereixen especials atribucions, com són les de convocar el Consell quan ho cregués oportú (capítol 1), convocar i reunir el sometent de la parròquia i quadra, en cas de necessitat, aplegant-lo a casa seva (capítol 20), i judicar personalment certs casos més greus dintre l'àmbit de la policia rural: els furtus de raïms, fruites, llenya o altres coses, perpetrats amb animals. A tots els *jurats* en general, a part de les concretes atribucions del jurat en cap, se'ls conferia la funció inspectora de les normes de policia rural i bon govern de la comunitat, i en certa manera judicial respecte les infraccions comeses contra elles. El capítol 3 ens dirà per exemple que «els jurats aniran per judicar alguna malfactura en raó de danys causats pel bestiar», i acreditaran per tal funció el seu corresponent salari (deu sous per actuació), salari que anirà a càrrec, bé del denunciador de la «malfactura» bé del seu causant, segons l'import del dany produït (capítol 4). Però, a més, cas de no satisfer-se les sancions (*bans*) de manera voluntària o de no fer efectiu el *tall* o contribució acordada en Consell, els jurats tenien facultats executives per a procedir a llur exacció, respecte al deutor morós (capítol 11). D'una manera concreta, el capítol 13 es refereix a aquesta facultat inspectora i executiva dels jurats («lo un en absència del altre») en el cas del carnisser defraudador del pes en el subministre dels productes. També es confien als jurats certes funcions de tipus civil i d'índole veïnal, com eren les de *fitar* —fixació de partions— en les terres del terme, si bé per a aquesta missió calia comptar amb la prèvia llicència del senyor i amb l'assistència d'un seu representat (capítol 18).

El Consell es reunia, com ja hem insinuat, a requeriment dels jurats o jurat (en Cap) en el dia que ells assignessin. El funciona-

ment regular d'aquest òrgan presentaria segurament certa dificultat, com es testimonieja ben sovint en altres localitats del país, per la incomoditat dels veïns de deixar llurs tasques o acudir al lloc de reunió (generalment la sagrera de l'església parroquial), a voltes fent camí més o menys llarg i dificultós. Per això les *Ordinacions* de Sta. Creu s'inicien amb dos capítols d'imposició a favor d'aquesta celebració regular del Consell i disposen en el primer que l'assistència dels convocats es obligatòria sota pena de 5 sous, llevat d'impediment justificat, i prohibeix en el segon que cap dels concurrents gosi *alsarse i anarse'n* de la reunió, abans de feta la conclusió de l'afer que es tracta, sota pena d'altres 5 sous, a fi d'evitar-ne tota indeterminació en la resolució. Assenyala també que els acords han de prendre's pel vot i parer de la major part.

L'organisme comunal es completava amb un càrrec u ofici, el Clavari, vertader tresorer o administrador de la comunitat. Jurats i Clavaris, seguint també la norma general al nostre país, eren de renovació anyal, que tenia lloc ací els darrers dies de l'any. Bé que no es precisa explícitament en les *Ordinacions*, es dedueix emperò que el sistema de designació era el d'insaculació o sorteig, que en aquests segles de l'Edat Moderna s'anava estenent per tots els municipis de la Corona d'Aragó, havent-se iniciat per als de les grans capitals al final del segle xv. El capítol 14 afegeix que els dits càrrecs seran *estrets* (és a dir, extrets dels sacs o bosses insaculats) i un cop prestat el jurament «donaran lo compte», és a dir, donaran comptes de la seva administració als Jurats i Clavaris nous, sota pena de deu sous per cada dia de demora del terme previst (de Sant Esteve de Nadal al tercer diumente de gener), i salvat la justa causa que coneixeran els Jurats i Clavaris amb alguns membres del Consll. Sorpren que en el nostre text, i en relació amb el mecanisme d'aquests òrgans de govern local, no es faci cap referència a la figura del *batlle*, que a tot arreu era el president nat de la *universitat*, exercint-hi una funció directiva i també representativa de l'autoritat superior (la Corona o el senyor jurisdiccional).

Ultra el Consell general u ordinari, el capítol 19 fa esment de l'existència d'un Consell especial dedicat a la funció del «compar-

timent de la part del Batalló que toca apagar a dits termes i altres gastos en servei de Sa Magestat Cristianísima (el rei de França) y de la provincia». Es tracta evidentment d'una comissió eventual motivada per la circumstància de la guerra, que obligava a uns impostos extraordinaris per al sosteniment d'un Batalló, sosteniment que, pel que sembla, afectaria també el veïnat de llocs contigus, ja que consta que entre 1644 i 1650 els amos de les cases de Vallvidrera hi contribuïen.²⁸ Aquest Consell o comissió es componia de 18 persones, ço és, 12 de Sta. Creu i 6 de la quadra de St. Bartomeu, i complia funcions des de 1642, en virtut del calendat privilegi que donà lloc a les primeres Ordenances i a tenor de les quals foren insaculats els 18 membres. Ell era l'encarregat d'atendre la derrama o tall de les contribucions degudes, i tots els altres particulars havien de passar pel que dites divuit persones resoldrien i deliberarien. Era una funció tècnica que es comprèn que no recaigués a la competència del consell general de veïns i es reservés a un consell reduït i permanent.

La part fonamental del cos normatiu de les presents Ordinacions (capítols 5-12 i [15-18]) està dedicada, com ja s'ha assenyalat, a regulacions de policia rural del terme, a part d'algun altre extrem escadusser relatiu al petit comerç de proveïments (capítol 13) o al deure d'ajut en la funció de seguretat pública veïnal (capítol 20). La norma d'aquest ordenament no discrepa en general de la usual en semblants *Ordinacions* d'altres pobles i no es presta, per raó del seu casuisme i menudència, a esgranar-ne amb detall el contingut. Diguem, en general, que la faisó dels capítols és la d'un seguit de prohibicions d'actuar de determinada forma, amb assenyalament d'unes corresponents sancions pecuniàries. La tònica general de la normativa és la de salvaguarda de la integritat de possessions privades del terme: terres de conreu o ermes, boscos, etc., enfront de les actuacions incontrolades de particulars, especialment de pastors o guardians de bestiar. Les prohibicions afecten la pastura en terrenys particulars sense llicència del seu amo (capítol 5); la introducció de bestiar en vinyes, camps i horts els dies després de

28. SALLENY: *Història de Vallvidrera*, p. 72.

ploure, ni en el temps que els guarets estaran en pols (capítol 6); la de no poder pasturar bestiar sense portar esquella i no fer-ho en la rodalia de les cases de Sta. Creu i St. Bartomeu «a tir de pedrenyal» sense llicència de l'amo; la talla de branques d'arbres diversos (capítol 15); la de travessar —personalment o amb animals— les heretats alienes, sense ésser forçós (és a dir, cas d'obligada servitud de pas per accedir a la via pública), tolerant l'espordàdic pas, sense «fer camí», això és, sense donar lloc a una travessia permanent (capítol 16); els furts de fruites, rames o llenyes en predi aliè (capítol 12), etc., etc. Les conseqüències de les infraccions són variades i, a voltes, ben matisades. Nogensmenys algunes d'elles comporten la doble responsabilitat: la multa o *ban* i, a més, la indemnització del dany causat a l'amo perjudicat; però en algun cas (capítol 10), es determina que en judicació de malfactura o tala no hi ha obligació de pagar ban, sinó sols indemnització, a elecció del perjudicat. En l'esmentat cas de furt de fruites (capítol 12), s'assenyala una multa diferent per l'infractor de la parròquia respecte a la del foraster, aquesta pujant el triple de la primera. Com a norma general sobre la destinació de les sumes provinents dels bans o multes, el capítol 27 determina que un terç d'elles correspon a la Cort (serà la del batlle i jurats?), un altre terç al qui administrará la justícia (els agents o agutzils encarregats de portar a cap les actuacions?), i l'altre terç a l'acusador o al qui determini el senyor de la baronia.

L'únic capítol relatiu al bon ordre en el règim de proveïments (capítol 13) prevé al Carnicer que faci el degut pes al comprador, sancionant el frau amb una forta multa en relació amb la quantitat defraudada: si aquesta és menor d'un diner, se li imposarà la pena de 5 sous, i si és major d'un diner, la de 10 sous, a més del comís de la carn servida amb frau de pes.

Més amunt hem indicat ja la funció dels jurats en la comprovació de totes aquestes malfactures i infraccions i l'enjudiciament i execució que els són inherents.

Finalment, el darrer capítol (20), determina l'obligació veïnal d'acudir a *sometent* a requesta del jurat en cap. La convocatòria es

faria a so de campana, en la forma acostumada i afectava a tots els caps de casa, o en el seu lloc a altre que els substituís, armats degudament «ab les armes lícites y permesas», sota pena de 3 lliures repartidores en la forma abans indicada.²⁹

* * *

Hem ofert en aquestes curtes planes una pinzellada sobre l'ordenació de la vida jurídica d'una modesta comunitat local, una *universitat* del rodal barceloní amb la seva peculiar fesomia rural i bosquetana. La lectura del text de les Ordinacions que acompanyem en l'*Apèndix*, amb llenguatge planer i el seu estil senzill i popular, reflectirà d'una faisó més viva i expressiva aquest quadre apressadament esbossat que pot constituir una mostra, junt amb els textos registrats més amunt i els altres de la mateixa natura, ja publicats, de l'interès i significació d'aquests tipus de font de dret local per al coneixement de la vida administrativa i social dels nostres vilatges i ruralies.

J. M.ª FONT RIUS
Universitat de Barcelona

29. Sobre el sometent en aquests paratges del Llobregat pot ésser útil donar una ullada al treball de Josep M.ª MADURELL, *Els Sagramentals del Vallès, Maresme i Llobregat (Contribució a la seva història)*. En «VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Comunicaciones II», Barcelona, 1964, pp. 183-192.

APÈNDIX

Ordinacions de Santa Creu d'Olorde i quadra de Sant Bartomeu (1646).

AHPB, Francesc Lentisclà. Manual de negocis de la baronia de Martorell, fols. 1-8, lligall 22.

Die lunae XV mensis octobris anno a nativitate Domini MDCXXXVI.

Nos dompnus Joannes de Argensola y Munsuar de Arinyo, Gubernator Generalis Baroniarum Martorelli et aliarum pro Generali Cataloniae domino earum ad humilem supplicationem juratorum et sindici parrochiae Sancte Crucis de Ordine et quadre Sancti Bartholomei durante tamen nostro et ad modum Illustrissimorum dominorum Deputatorum dicti Generalis Cataloniae et suorum successorum beneplacito, laudamus, approbamus, ratificamus et confirmamus, seu iterum de novo concedimus ordinationes dicte parrochiae et quadre concessas per Illustrrem dominum Joannem Franciscum de Vergos, quondam, domicellum Gubernatorem dictarum Baroniarum instrumento inde recepto penes Sabestianum Costa, notarium regium et de Collegio notariorum regionum Barchinone, olim dictarum Baroniarum scribam, die octava mensis novembris anno a nativitate Domini millesimo sexcentesimo quadragessimo secundo, eisdemque ordinationibus nostram interponimus auctoritatem pariter et decretum, presentibus testibus Joanne Mercader rivenditore cive, Maciano Maura de familia dicti Illustris domini Gubernatoris et Bernardo Lentiscla scriptore Barchinonae.

Dicto die

Pateat universi, quod nos dompnus Joannes de Argensola Munsuar de Arinyo, Barchinonae populatus, Gubernator Generalis Baroniarum Martorelli et aliarum, pro Generali Catalonie domino earum, quia, pro parte Juratorum et singularium parrochiae Sancte Crucis de Ordine et quadre Sancti Bartholomei de pertinentiis dictarum Baroniarum fuerunt nobis presentata in scriptis capitula per omnes dictos singulares, cum licentia Illustris Benedicti de Fort, quondam, predecessoris nostri Gubernatoris dictarum Baroniarum diebus iam elapsis, simul convocatos et congregatos inita et facta tanquam utilitatem et bonum publicum eorum et dictae parrochiae et quadre concernentia, que sunt tenoris huiusmodi.

Molt Ilustre Señor.

Per al cumpliment de privilegi concedit per lo Governador predecessor de V.S.^a als homens y particulars de Santa Creu del Orde y Quadra de Sant Bartomeu, sufragania de Santa Creu, en lo quint capitol de dit privilegi que diu, que los particulars pugan fer ordinations entre ells, concer-

nents lo be, utilitat y profit de dita parrochia y quadra ab licencia empero y firma de V.S.^a y de sos successors, suplican humilment, sie servit concedir, decretar y otorgarlos los capitols, ordinations y gratias següents, los quals son passades per lo Concell de dita universitat, y aquelles publicar ab veu de publica crida, a fi que ningu puga ignorancia allegar.

[1]. Primo, que tota vegada que los Jurats o Jurat voldran tenir Concell, sia obligat lo Jurat en Cap de fer juntar dit Concell per lo die que dits Jurats assignaran, y los qui noy seran caigan en ban de sinch sous, acceptat justa causa, de la qual hajan de ser conexedors dits Jurats.

[2]. Item, per quant se poria seguir quant se te Concell de alsarse y anarse algu o alguns del Concell, sens esser feta la conclusio del ques tracta y les coses porian romandrer indeterminades, que platica a V.S.^a que lo que ans de feta dita conclusio, determinacio de dit Concell se alsara y sen anira, que caiga en ban de sinch sous, y aquells ben executats, y en lo ques tractara se haja de star al vot y parer de la major part.

[3]. Item, que tota vegada que los Jurats aniran per judicar alguna mala factura en raho de dany haura causat lo bestiar, tingan per lur salari deu sous per quiscu, los quals haje de pagar aquell qui haura causat lo dany.

[4]. Item, que sempre que vayen a judicar alguna mala factura o dany hauran donats alguns bestiar, si los tals danys no arribaran a deu sous, sie obligat a pagar lo salari als Jurats lo qui haura requerida la tal judicació, y passant de dits deu sous sie obligat a pagar lo amo del bestiar qui lo tal dany haura donat, dit salari als Jurats y tot lo que ells judicaran.

[5]. Item, que ningu bestiar gros ni menut, puga pesturar en terras axi hermas com conrredisses, de homens de Santa Creu y Quadra de Sant Barthomeu, sen licencia de qui seran les tals heretats, terres y possessions, sots ban de sinch sous per cap de bous o vaques, acceptat los nadons fins tingan un any, y de qui al devant pagan lo ban susdit de dies, deu sous de nits, y de sis diners per cap de tosino y cabra, y de quatre diners per cap de ovella o altre bestia menuda.

[6]. Item, que apres que aje plogut dins tres dias següents, ningu pastor de ninguna carnissaria com qualsevol altre, no gos metra dins las vinyes o camps o ortos algun bestiar, ni en altre temps quant los gorets estaran en pols, sots ban de quatre diners per cap de ovella, y de sis diners per cap de cabra o crestat, y los dits pastors y altres que guardaran bous y vaques no pugan pasturar lo bestiar sens esquella sots pena de sinch sous.

[7]. Item, que ningu pastor axi lo de la carniceria com qualsevol altre, no gos pasturar al entorn de ninguna casa de Santa Creu y Quadra de Sant Barthomeu a tir de pedrenyal tot alrededor de dites cases y masos, sens licencia del amo de dites cases, sots ban en lo precedent capitol dit.

[8]. Item, que ningu pastor ni altra persona estrangera no gos metre ningu bestiar menut per pesturar en les terres de dites cases y massos de

Santa Creu y de Sant Barthomeu, sots bant de tres lliures, acceptat los que tenen terres en dits Santa Creu y Quadra, y que los tals no sien compresos en lo dit ban de tres lliures, sino de quatre diners per cap.

[9]. Item, que ninguna persona de qualsevol ley, stament, condicio sie, gose entrar en alguna vinya o altre propietat de altre per pendre o furtrar rayms, fruyta, lenya o altres coses, si donchs l'amo de qui seran les tals coses noy es present, sots bant de sinch sous de dies, y deu sous de nits, e ultra asso ha de estar a dret a la part damnificada.

[10]. Item, que haont hi haura judicació de mal factura o tala, no stiga obligat a pagar bant, y que tinga elecció lo qui haura rebut lo dany de fer pagar lo que millor li aparaxara.

[11]. Item, sempre que algun de la dita parrochia y quadra, recusas de pagar ninguns dels sobredits bants o qualsevol tall fet ab consentiment del Concell, y que los Jurats tingues de anar, sie obligat de pagarli son salari, que son deu sous.

[12]. Item, que si algu sera trobat ab animal per pendrer o furtrar llenya, rahims, y altres coses, sie portat en casa del Jurat en Cap que vuy es y per avant sera, y si es de la parrochia cayga en bant de vint sous, y si es de fora della tres lliures.

[13]. Item, que tot carniser o tallador de son dret al comprador, e si no u fa que pach per ban si manca de un diner avall sinch sous, e de un diner a més, de deu sous, y la carn perduda, per quiscuna vegada que en frau sera trobat, y que los Jurats lo un en ausencia de altre lay pugua pesar y executar.

[14]. Item, que los Jurats y Clavari vells, hajen de donar lo compte als Jurats que novament seran estrets, prestats que hajen lo jurament, de Sant Esteva de Nadal fins al ters diumenge de janer qui es a un any, sots pena de deu sous per quiscu qu's perdra, y que los Jurats nous lo tingan de pendre sots la mateixa pena, acceptat justa causa de la qual sien conexedors los Jurats y clavaris que volrran fer sa obligacio ab alguns del Concell.

[15]. Item, que ningun pastor ni altres que gardaran bous o vaques, gosen tallar ninguna branca o rama de ninguna morera de arbrers sens licencia de qui seran los dits arbrers, sot bant de vint sous per quiscuna vegada.

[16]. Item, que tota persona que passara per la heretat del altre fent hi cami que no sia forsos y sens licencia del amo de dita heretat, terres y possessions, caigan en ban de deu sous per quiscuna vegada per persona, y de sinch sous per cap de bestia grossa, y lo ban acostumat per altre bestia menuda, empero per passar una vegada ni dos no fent cami no sian compresos en lo dit ban.

[17]. Item, que dels bans y penes en los dits capitols y ordinacions imposades, sia la terça part de la cort y l'altra de qui administrara la justicia, y la altra terça part del acusador ho de qui V.Sff^a dispondra y manara.

[18]. Item, que los Jurats de Santa Creu pogan fitar en terres de dit terme y quadra de Sant Barthomeu, precehint empero llicencia del senyor quiscuna vegada, y ab assistencia de la persona que dit senyor volrra.

[19]. Item, que per a poder fer millor lo compartiment de la part del Batallo que toca a pagar a dits terme de Santa Creu y quadra de Sant Barthomeu y altres gastos, se offereixen acudir ab mes promptitut al servey de sa magestat Christianissima y de la provincia, sie servit V.S.^a concedir llicencia de divuyt persones de dits terme y quadra pogan tenir Concell com desde lo die que's concedi lo privilegi baix chalendat fins vuy s'es obtingut y deliberat y resoldre tot lo que convindra, ço es dotze de Santa Creu y sis de la quadra de Sant Barthomeu, y que tots los demes particulars hajen de estar al que dites divuyt persones resolrran y deslberan, les quals divuyt persones ja estan inciculades per aquest affecte conforme se conte ab la deliberació de tot lo Concell General ques tingué a sis nobembre mil sis cents quaranta dos, y privilegi concedit a vuyt de dit mes y any, en poder de Sabestia Costa, notari, les hores scriva de dites Baronies.

[20]. Item, que en tota occasio de somatent que per orde del Jurat en Cap de dita parrochia y quadra se assanyalaria ab so de campana en la forma acostumada en casa del Jurat en Cap tots los caps de casa o en llur lloch altre ab ell per armes ab las armas licitas y permesas, a pena de tres lliures en la forma sobredita repartidora, que ho rebran los Jurats y singulars personas de dita parrochia y quadra a singular gracia y merce lo officii.

Altissimus Boffill.

Nec non supplicasse quatenus preincerta capitula et omnia et singula in eis contenta, concedere, laudare, approbare grattificare et confirmare dignaremur, Nos vero supplicatis benigne annuentes de consilio magnifici Hyeronimi Pastor, V.I.D. assessoris dictarum Baroniarum durante tamen nostro et admodum Illustrissimorum dominorum Deputatorum Generalis Catalonie et suorum successorum beneplacito, attento quod contenta in iam dictis capitulis seu ordinationibus concer[n]unt bonum statut regimen rerum memoratae parrochiae Sanctae Crucis de Ordine et quadre Sancti Bartholomei, et observatione illarum majori tranquillitate habitantes regi et gubernari potuerunt, concessimus pro ut concedimus capitula supra incerta dictis supplicantibus iuxta eorum et cuiuslibet eorum seriem et thenorem, intellecto quod per presentem concessionem non intendimus tribuere exercitium aliquod iurisdictionis dictis universitati et singularibus dictae parrochiae Sanctae Crucis de Ordine et quadre Sancti Bartholomei, faciendi ordinationes imo eam penes nos et dictos et admodum Illustres dominos Deputatos retinemus et retinene volumus. Id circo, thenore presentis, per nos dicto nomine et dictum Generale Catalonie, dicta capitula et omnia et singular in eis et unoquoque eorum contenta cum decretatione comitacione et conditione pre expressis, laudamus, approbamus, ratificamus et confirmamus et etiam predicta vobis

concedimus, ac volumus durante nostro et dominorum Deputatorum et suorum successorum beneplacito vim privilegii et legi obtinere, promittentes vobis dicti Iuratis et singularibus dicte parrochiae Sanctae Crucis de Ordine et quadre Sancti Bartholomei, presentibus et futuris, in posse notarii dictarum Baroniarum subscripti tanquam publice persone pro vobis et eis recipientis et stipulantis predicta omnia et singula attendere et complere tenere et observare et in nullo contrafacere, vel venire, aliquo iure causa vel etiam ratione, dicto beneplacito ut predicatur durante. Mandantes universis et singulis Baiulis, Nuntiis et aliis Justitie, ministris dictarum Baroniarum ac aliis quibusvis personis earum jurisdictioni submissis, quatenus predicta capitula et omnia et singula in eis et unoquoque eorum contenta iuxta decretationem in calce illorum factam, vim privilegii concernentia teneant firmiter et observent, teneri et observari faciant, ut superius continet, et contra non facient nec aliquam contrafacere vel venire promittant ratione de qua sine causa si penam viginti quinque librarum patrimonio dicti Generalis Cattalonie in casu contrafactionis aplicandarum, et a bonis secus agentis irremissibiliter exhigendarum cupiunt evitare.

Quod est datum et actum, Barchinonae die decima quinta mensis octobris anno a nativitate Domini millesimo sexcentesimo quadragessimo sexto.

Sig + num dompni Joannis de Argensola, Guberantoris Generalis predicti, qui predicta laudamus, concedimus et firmamus huicque instrumento publico sigillum nostrum apponi jussimus.

Testes sunt Joannes Mercader, revenditor civis, Massianus Maura famulis dicti Illustri domini Gubernatoris et Bernardus Lentsicla, scriptor Barcinonae.

Els capbreus, font important per a la història
sòcio-econòmica dels senyorius laics i eclesiàstics:
dos exemples catalans del segle XVII,
referents al monestir cistercenc de Santa
Maria de Montbenet (Berga)

Justificació

Fa uns deu anys que, a la «Miscellanea Populetana», vaig publicar unes notes documentals de l'antic monestir cistercenc de Santa Maria de Montbenet, radicat a Berga.¹ Poc temps després, un amic berguedà, el senyor Ramon Casafont, m'oferia les còpies notariales de dos capbreus del segle XVII procedents de dit cenobi, totalment desconeguts, car en suprimir-se la comunitat havien anat a parar a la Casa Canudes de Casserres i d'allí a uns familiars de dit amic. El senyor Casafont em deixà els dos capbreus per al seu estudi i els vaig tenir un parell d'anys, retornant-los-hi després d'haver-ne extret les xerocòpies que em serviren el setembre del 1974 per a presentar una breu comunicació al III Col·loqui d'Història del Monaquisme Català que tingué lloc a Bellpuig d'Urgell. Amb aquests dos capbreus continuava el treball que jo havia deixat pràcticament conclòs amb la investigació del capbreu dels anys 1538-1539, feta a través de la còpia notarial del 1569, conservada a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid.²

1. M. Riu: *Santa Maria de Montbenet*, Abadia de Poblet, 1966, 52 pp.
2. AHN, *Clero*, Santa Maria de Montbenet, lligall. Quadern de paper de 1569.

Recordo ara que un dia el senyor Josep Maria Madurell, bon amic d'anys, em digué (no sé ben bé si arran d'aquest darrer capbreu o bé d'un altre del 1483 referent a Sant Llorenç de Morunys que havia analitzat abans) que l'estudi d'aquest tipus de document notarial li havia interessat molt. Penso, doncs, que és bona ocasió la del seu homenatge per a retornar als capbreus, car a Catalunya hom n'ha conservat des del segle XIII al XIX i el seu estudi és fonamental per a poder entendre la història socio-econòmica dels senyors laics i eclesiàstics de la Baixa Edat Mitjana, de l'Edat Moderna, i fins i tot de la Contemporània.

Els dos capbreus del segle XVII han de permetre'ns de conèixer la situació del monestir de Montbenet un segle després de l'època en què deixàrem inacabada la seva història, enmig de les vicissituds polítiques de Catalunya —Guerra dels Segadors— a meitat del segle, entre ambdós capbreus. No podem fer esment aquí a aquesta situació detingudament, però cal no perdre-la de vista en examinar les xifres que seguiran. Amb tot, entre les dues dates dels documents estudiats, el 1626 i el 1680, hi ha una evident continuïtat. Els fills i els néts que ens en parlen se senten solidaris de llurs pares i avis. La petita història d'un senyoriu monàstic, després de les reformes de la segona meitat del segle XVI, continua el seu curs.

Les fonts

A) El primer capbreu porta el títol abreujat de «Capbreu del Priorat de Vallaura y son anexo Sant Joan de Berga començat en lo any 1626 y acabat en 1628». Al primer foli es llegeix «Capbreu dels censos y delmes, rendes te lo Priorat de Vallaura en la vila de Berga y Masos fora de ella comensat a 23 de Jener 1626 y acabat a 29 de Agost 1628». Comprèn 25 folis de paper (de 32 × 21 centímetres), escrits per ambdues cares, i altres 9 planes preliminars amb els índexs dels 38 declarants. Consta en poder del notari de Berga Francesc Torres.

La còpia notarial que utilitzem fou extreta pel notari de Berga Francesc Torres, fill del també notari del mateix nom, l'11 de

febrer de 1658. L'original diu que es conserva al monestir de Poblet, cosa ben natural si hom té present la supeditació del monestir de monges de Montbenet al de Poblet.

B) El segon capbreu es titula «Capbreu del Priorat de Nostra Senyora de Montbeneyt vulgarment dit de Vallaura y St. Joan de Hyerusalem de Berga. Lo present és fet des de 29 de Janer 1680 fins als 13 de Agost de 1680». Consta en poder del Rnd. Dr. Salvador Subirats, prevere i notari de Berga, i el forma un quadernet de paper enquadernat en pergamí, de 47 folis (31'5 × 20'7 cms.) i altres 7 planes sense numerar que constitueixen la rúbrica o índex dels 38 declarants. És molt més detallat que l'anterior i indica límits precisos, traspassos de domini, etc., dels diferents béns capbreuats.

La còpia notarial que utilitzem fou feta en paper segellat i garantida pel notari de Berga Francesc Claris, el 22 de juliol de 1742, copiada directament de l'original.

Consideracions prèvies sobre ambdós capbreus

Els béns al·lodials del convent de Montbenet, del qual era encara abadessa Beatriu Sescases quan es féu la capbreuació del 1539 (i continuava essent-ho el 1543), passaren, en transferir-se el monestir a Poblet i convertir-se en priorat d'aquest darrer, a ésser administrats per un monjo de Poblet amb el títol de prior. La comunitat femenina restava suprimida i és natural que Poblet desitgés conèixer tots els delmes, primícies, censos, rèdits, agrers, tasques, parts de fruits, lluïsmes, terços, foriscapis i altres qualssevol drets que solien prestar a les monges els vassalls, emfiteutes, homes propis, pagesos, masovers, borders i altres arrendataris i censalistes, pels masos, cases, terres, honors i possessions del priorat.

S'havia extret, el 1569, una còpia del capbreu del 1539 i aquesta serví d'antuvi per a conèixer aquests drets. Però es veuria aviat actualitzada, a judicar pels declarants del 1626, per una sèrie de nous establiments de masos i terres duts a terme, del 1572 al 1575, per fra Francesc Merola, prior cistercenc de Montbenet.

Aquests establiments, com veurem, es feren agrupant en un de sol diversos masos antics: dos, tres i fins quatre masos, per tal de fer els establiments més substanciosos i estables.

No hi hagué, amb tot, cap altra capbreuació fins al 1626-1628, dades del capbreu que ens ocupa en primer lloc. Gràcies a les súpliques del bisbe de Barcelona Joan Santis, virrei i capità general del Principat, i de l'abat i convent de Poblet, que al·legaven que els béns de Montbenet eren detentats de forma fraudulenta per individus que recusaven de pagar res al monestir, el rei Felip IV, essent a Barcelona el 4 de setembre de 1623, atorgà el permís necessari per a fer una nova capbreuació dels béns i censos de Montbenet, a fi que no es perdessin els seus drets, imposant la multa de 500 florins d'or als qui recusessin de prestar declaració en ésser requerits a fer-ho.

Obtingut el permís reial, fra Rafael Llobera, monjo de Poblet, Síndic del monestir i prior del convent de Santa Maria de Valldaura i del seu annex de Sant Joan de Berga (noms amb els quals s'anomenava llavors Montbenet), requerí el notari Francesc Torres, de Berga, personat a casa d'aquest, i els dos testimonis: Francesc Llobet, ferrer, i Jaume Riu, fuster, en presència del magnífic Bernat Proderga, veguer de Berga i del Berguedà, i de Bernat Seradell, batlle de la mateixa vila, exposant-los el desig d'iniciar la capbreuació. Veguer i batlle es manifestaren disposats a obeir i fer obeir l'ordre de capbreuació, l'11 de setembre del 1625, i el mateix dia el nunci de la vila, Antoni Rodés, féu a Berga una crida pública, manant a tots els que posseïssin béns de l'alou del priorat que es presentessin a capbreuar-los especificant delmes, censos i rendes i qualssevol altres drets a què estaven obligats, dins el termini dels 30 dies següents.

La capbreuació fou més lenta del que se suposava, car s'inicià el 23 de gener de 1626 i no es clogué fins al 29 d'agost de 1628. Podem dir que es tardà dos anys i mig a fer comparèixer els 38 declarants a casa del notari i confessar, en presència de dos testimonis i mitjançant prestació de jurament sobre els Evangelis, els béns i censos que posseïen del priorat cistercenc.

Les vicissituds que visqué el Prīncipat des del 1640 i durant uns catorze anys, obligarien cinquanta anys més tard, el 1680, a un nou recompte de béns i drets. Aquesta vegada decidí la capbreuació l'abat i comunitat de Poblet, duent-la a terme, en realitat, el prior fra Ambrós Berenguer, monjo profés de Poblet i prior del priorat de *Montbeneyt* «vuy anomenat —com diu el text— de Vallaura y Sant Joan de Hierusalem», qui actuava en nom de Poblet, segons consta en l'instrument de procura signat el 7 de desembre de 1679, car a Montbenet no hi residia comunitat de monjos.

La capbreuació es féu a Berga, del 29 de gener fins al 13 d'agost de 1680, durant un mig any, a casa del notari Salvador Subirats, situada davant la Font del Viver. Allí es presentaren, en dies successius, els 38 declarants, dient el que posseïen i en quines condicions, previ jurament prestat sobre els Evangelis, en presència del notari de la capbreuació i de dos testimonis.

Dels declarants cal assenyalar, encara que després en parlarem, els pagesos que viuen en cases o masos del monestir i es declaren vassalls *solits i affocats* de l'«abat, monjos i convent de Poblet» amb «prestació de sagrament i homenatge de fidelitat de ma i de boca». Dits declarants reconeixien els drets dominicals de Poblet, restaven obligats al pagament del terç del preu en cas de traspàs, amb firma per raó de senyoria, empara i fadiga dels trenta dies i altres drets de consuetud. Restaven obligats, també, al pagament de *delmes* i *primícies*, a més dels censos que es detallen al document, en diners o en espècies. Aquestes últimes es precisen minuciosament fins al punt que les gallines, per exemple, es diu que hauran d'ésser domèstiques, bones i «rebedores». És igualment curiós, com veurem, el cens d'una tassa d'aigua, pagador per Nadal, que simbolitza els drets dominicals i que, en el cas de Francesc Garreta, consta que el féu efectiu encara el 1680.

Cal advertir que ens és impossible, a través d'aquests dos documents, de calcular el valor de delmes, primícies, terços i altres drets, ensems que hem de limitar-nos a béns i censos especificats.

Per al seu estudi hem reduït els dos capbreus a dos quadres, exposats a continuació, per ordre cronològic:

QUADRE I
(capbreu dels anys 1626-1628)

NÚMERO	CAPBREVANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERVS.	DOC.
1	Joan Ribera	pagès de Berga	1 casa abans pallissa	carrer que va al carrer Subirà dels Menorets, Berga	1 taça d'aigua	Nadal	—	f. 3
2	Pere Andreu	traginer (mulerio) de Berga	1 casa	carrer de Menorets	1 quart de cera	Nadal	—	f. 3
3	Josep Santa Eulària, àlies Closa	traginer de Berga	1 casa 1 horta	carrer dels Menorets Partida de Lladó	3 quartons de cera 1 gallina	Nadal	—	f. 3
4	Francesc Garreta	pagès de Berga	1 hort	prop del Portal dels Menorets	1 taça d'aigua	—	el seu avi el capbrevà el 1539	f. 4
5	Marquesa Xaralia, vídua de Joan Xaralia	texidor de llana de Berga	1 casa	carrer de Menorets	1 sou 6 d.	Nadal	—	f. 4
6	Joan Mercader	serraller de Berga	1 casa 1 hort	carrer de Les Canals, Berga	12 sous	St. Miquel de Setembre	—	f. 5
7	Sampsó Auger	pagès de Berga	Mas de Celleres	parròquia i terme de Berga	2 gallines 3 sous	Nadal	—	f. 5
8	Joan Parayre	sastre de Berga, que viu a la sagrera de St. Martí d'Avià	1 casa	carrer dels Menorets, Berga	1 cortó de cera	Nadal	—	f. 6

NÚMERO	CAPBREVANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERVS.	Doc.
9	Rafael Santa Eulària, àlies Closa	traginer de Berga	1 casa	carrer «qui va del Portal dels Menorets a Sant Francesc»	no s'indica —	—	—	f. 6
10	Francesc Riu	colonus del terme i parròquia de Sant Vicens de Castellar	1 casa, 1 tros de era contigua, 1 hort al costat	«En lo cap de munt del carrer de Les Canals, cerca lo Portal de Madalena»	8 sous 14 sous [total: 1 ll. 2 sous]	—	—	f. 6
11	Matias Santa Eulària, àlies Closa	sabater de Berga	1 casa	carrer que va dels Menorets a Sant Francesc (Berga)	franca de cens	—	—	f. 7
12	Andreu Compta	texidor de llana de Berga	1 casa	carrer dels Menorets (Berga)	no fa cens	—	—	f. 7
13	Josep Bonet, i Maria, sa muller	sabater de Berga	1 feixa 1 hort	prop la muralla i portal de Lladó (Berga)	francs de cens	—	—	f. 8
14	Bartomeu Riba	pagès de Olvan	Lo Mas Maset	a Olvan	10 sous 2 gallines	Nadal	és home propi	f. 8
15	Cristòfol Grifell	negociant	1 part de casa	c. dels Menorets i del Forn (Berga)	1 taça d'aigua	no s'indica	—	f. 9
16	Joan Santa Eulària, àlies Closa	pagès de St. Cebrià, sufragànea de St. Cerni del Cint	1 casa i pati o corral	Partida del Portal dels Menorets (Berga)	franca de cens	—	—	f. 9
17	Esteve Gilet	pagès de Berga	1 part de casa	c. de Les Canals (id.)	franca de cens	—	—	f. 9

NÚMERO	CAPBREVANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERVS.	DOC.
18	Antoni Joan Raurell	pagès de la parròquia de St. Maurici de La Portella	Mas Bosquetó	en terme de La Portella	1 sou 1 gallina	Nadal	—	f. 10
19	Joan Cantallops i Casa Sant Pere, i Paula, sa muller	pagès de Sta. Maria Magdalena de Gardians, sufragània de St. Joan de Vilada	2 masos; un dit La Vila, altre de Ramon Arnau	en terme de Sant Cerri de Rotgers sufragània de Borredà	1 lliura i 16 sous	Nadal	són homes propis (des del 1417 la família)	f. 10
20	Tudors i curadors dels Pubills d'Andreu Armengol [=Pere Sala]	difunt de Sagars	Mas Saladelles o Saleta	terme de Sagars	3 sous	Nadal	són homes propis	f. 11
21	Sebastià Planes	pagès de Santa Maria de Matamala	Mas dit Les Planes Josanes, Mas Puigner, 1 pessa de terra en pertinenències de Mas Puigner, dita Lo torrent de Avel·lans	en la Quadra de Matamala en dita Quadra	2 lliures 15 sous 1 gallina 1 pollastre	Nadal Nadal	és home propi	f. 12

(Sebastià Planes)

Mas Rexach,
1 pessa de terra dita Les Comes per lo empriu del Mas de Les Planes Josanes

NÚMERO	CAPBREVANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERVS.	DOC.
22	Anton Girbó	pagès habitant al Mas dels Amats, de Matamala, terme de Castell de Guàrdia (diòc. Vich)	Mas Amats. It. per emprar 1 pesca de terra dita Les Comes	Matamala	1 lliura i 2 sous 2 gallines 1 pollastre	St. Miquel de Setembre de 3 en 3 anys Nadal	és home propi i presta jurament de mans i de boca	f. 13
23	Antic Sellas o Cellas	pagès de Santa Maria de Les Lloses, del terme del Castell de Guàrdia (diòc. Vich)	2 pessas de terra. 1 per emprius; una pesca de terra dita Las Simas	en la parròquia de Matamala	2 ous de gallina 1 pollastre	Pasqua de Resurrecció Nadal	— —	f. 14
24	Benet Sabater	prevere i rector de Les Lloses	Casa dita d'En Rubert, 1 hort, algunes feixes	en Matamala	3 diners	Nadal	—	f. 15
25	Francesc Adam	pagès de Santa Maria de Matamala	1 pesca de terra pertinença del Mas Barri (?)	en Quadra de Matamala	no s'indica	—	—	f. 16
26	Segimon Casadesús	hereu propietari del Mas de Les Planes Subiranes	Mas de Les Planes Subiranes, + emprius	Matamala	1 lliura i 2 sous 1 gallina 1 pollastre	Nadal (de 3 en 3 anys) St. Joan de Juny	és home propi	f. 16
27	Miquel Capdevila, àlies Forn	sastre, habitant en Casa Mira	Casa i terres dites Casa Mira	Matamala	2 sous 1 gallina	Nadal	és home propi	f. 17

NÚMERO	CAPBREVANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERVS.	Doc.
28	Josep Rovira	pagès de St. Andreu de Sagars	Lo Masó de la Rovira, Mas Fober y Casa Cernisa	en la parròquia i terme de Sagars	16 sous	Nadal	és home propi	f. 18
29	Francesc de Agulló, àlies de las Alujas Baixas (vegueria de Cervera)	Senyor de Les Alujes Baixes	El castell de Brufaganya, derruït	Brufaganya, ab tot son terme, terres i honors	7 lliures	Ntra. Sra. d'Agost	ho té dels seus predecessors	f. 18
30	Antoni Joan Raurell	de la parròquia de St. Maurici de la Portella	Mas Escobet	en La Quart	1 lliura 4 sous 2 gallines	Nadal	hauria de prestar sagrament i homenatge (Ramon de La Portella, el 1244 féu donació a Valldaura de dit mas)	f. 18
31	Bartomeu Riba i Pere Riba, pare i fill	pagesos de Sta. Maria d'Olvan	Casa i heretat de La Riba	parròquia d'Olvan	2 gallines 1 quartera de civada	St. Miquel de Setembre	als actes vells hi ha més censos, com punyeres d'ordi	f. 19
32	Matias Vesa	lapidada de Berga	1 pati que antigament era casa	c. dels Menorets	1 taça d'aigua	no s'indica	—	f. 20
33	Joan Ferrer Tor, àlies Barbut, i Rafael Ferrer, son fill	pagesos de Sta. Maria d'Olvan	Mas dit del Artigós, Mas dit de la Tor	Olvan Olvan	12 sous 8 sous	Nadal Nadal	feia cens i cester de civada, es valorà en 8 sous	f. 20

NÚMERO	CAPBREVANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERVS.	DOC.
34	Joan Vallaura	pagès de Santa Maria de Montbenet de Vallaura	Mas Vallaura, Masos i Capmasos Vallaurosa, Escobadell, Escobet, Josa i La Codina (units)	—	5 lliures 4 pollastres	St. Andreu Ap. St. Joan de Juny	és home propi, soliu i afocat ab jurisdicció civil i criminal, ha de mantenir la Igla. de Vallaura i donar cera i l'oli per il·luminar	f. 21
35	Miquel de Tord	donzell de Berga	1 hort 1 tros de terra	prop el Portal de la Torra de Las Horas	4 sous	no s'indica		f. 22
36	Miquel Claris	negociant	1 tros de terra	en la parròquia d'Avià	2 sous	Nadal	—	f. 23
37	Joan Mas	pagès de Sant Martí d'Avià	1 tros de terra de 6 jornals de bous	terme d'Avià pertinen- ces del Mas Vilar	10 sous	St. Miquel de Setembre	se li fa redempció amb dits 10 sous de la quinta part dels fruits que havia de pagar	f. 23
38	Don Lluís de Tord, domiciliat a Berga com a procurador de don Geroni de Tord, domiciliat a Casserres		1 tros de terra, Los Masos a un units dits Mas Torrent i Mas Vilar ab los Masos de Les Iglèsies i Gaverres, deruïts	terme de Rotgers, sufragànea de Borredà	18 lliures casalada, 1 lliura, 2 sous, 1 cester de civada negra, 7 gallines	Nadal (tot)		f. 23

QUADRE II
(Capbreu del 1680)

NÚMERO	CAPBREVANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERV.	DOC.
1	Joan Graugés	ferrer de Berga	1 casa	carrer dels Menorets (Berga)	1 sou 6 d.	Nadal	fa firma, fadiga, empara i terç en cas de traspàs	f. 3
2	Anton Boixader	paraire de Berga	1 casa	id. id.	—	—	—	f. 4
3	Felip Mas	pagès d'Avià	6 jornals de terra	són del Mas Vilar a Avià	10 sous	St. Miquel de Setembre	—	f. 5
4	Antoni Gonfaus	pagès de Vallaura	1 caseta del Racó, 1 terra en Vallaura	vulgarment de La Lucata en Vallaura	1 pollastre	Ntra. Sra. de Setembre	—	f. 6
5	Francesc Clarís	paraire de Berga	1 Mas Cellers i Fàbrega	en terme i parròquia de Berga	2 gallines 3 sous	Nadal	és home propi	f. 7
6	Antoni Roca	texidor de Berga	de llana de 1 casa	carrer dels Menorets, Berga	1 cortaró de cera	Nadal	—	f. 8
7	Joan Vadrinas, i Joan, fill seu	manyans de Berga	1 hort	fora las murallas de Berga, en la Torre de Las Horas	2 sous	Nadal	—	f. 9
8	Francesc Garreta	traginer i pagès de Berga	de 1 feixa abans hort	partida de Lladó, Berga	1 taça d'Aigua	Nadal	—	f. 10

NÚMERO	CAPBREVANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERV.	DOC.
9	Josep Rovira	de Sagars (pagès)	Masos de La Rovira, Casa Cornisa i Soler	en termes de Sagars i Marlés	16 sous	Nadal	és vassall	f. 11
10	Pere Casasantpere	pagès de Gardilans	2 masos dits La Vileta i Arnaus	en terme de St. Sadurní de Rotgers, sufragànea de Borredà	36 sous	Nadal	és vasall	f. 12
11	Pere Planas	pagès de Matamala	Casa. Mas i heretat Planas Josanas	en la Quadra de Matamala	5 florins d'or (= 55 sous)	Nadal	és vasall (1 florí = 11 sous)	f. 13
	(Pere Planas)		Mas Puigner, 1 pessa de terra de dit mas, Mas Raxach, 1 pessa de terra dita Las Comas	terme de Matamala	1 pollastre	Nadal	—	f. 14
12	Miquel Capdevila	pagès de Matamala, senyor útil de Casa Mira	Casa Mira (casa, mas i terres)	terme i quadra de Matamala	2 sous 1 gallina	Nadal	és vassall	f. 15
13	Pere Casadesús	pagès de Matamala	Casa, mas i heretat de Las Planas Subiranas, Emprius del Campàs i Fontanelles, Emprius de Les Comes	terme i quadra de Sta. Maria de Matamala (bisbat de Vic)	1 lliura i 2 sous (= 11 rals barcelonins) 1 gallina 1 pollastre	Nadal (cada 3 anys) St. Joan de Juny	és vassall (solit i afocat)	f. 16

NÚMERO	CAPBREVANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERV.	DOC.
14	Miquel Capdevila	pagès de Santa Maria de Les Llosses (bisbat de Vic)	1 casa dita Lo Pati, 1 pessa de terra de 1 quarta de sembradura, 2 feixetes de terra de 2 cortans de sembradura	tot pertinençies dels emprius de Les Fontanelles del terme de Matamala	franc de cens	—	—	f. 17
15	Emanuel Cellés	pagès de Matamala	2 peses de terra: la del Coll de Raxach (2 qrs. de sembradura) i Las Tafarocas (6 qrs.) part dels emprius de Les Comes	al Coll del Arch, terme de Matamala	2 ous 1 pollastre	Pasqua Nadal	—	f. 18
16	Bernat Montanyola i Coma <i>olim</i> Puigoriol	pagès de St. Cristòfol de Borrasses sufragànea de Sta. Maria de Llossà (Vic)	1 peça de terra erma de 1 qra. sembradura	terme de Matamala	1 taça d'Aigua	Nadal	—	f. 19
17	Lorenç Sabaters	pagès de Les Llosses	1 casa dita Robert, 1 hort, unas pessas de terra	terme de Matamala	3 diners	Nadal	—	f. 20

NÚMERO	CAPBREVANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERV.	DOC.
18	Segimon Llimós	pagès de Massanes, sufragànea de Matamala	1 casa i heretat, lo Mas Amats, 1 pessa de terra dita Las Comas, del empriu del Campàs i Fontanelles	terme de Matamala	1 lliura, 2 sous 1 pollastre 2 gallines	St. Miquel de Setembre Nadal (1 per Nadal i l'altre de 3 en 3 anys)	és vassall	f. 21
19	Antoni i Francesc Raurell	pagès de Sant Maurici	Casa, mas i heretat dita Escobet de St. Maurici, 1 casa, mas i heretat dita La For	St. Maurici (La Quart) del terme d'Olvan	1 lliura, 4 sous (= 12 rals barcs.) 2 gallines 8 sous	Nadal Nadal	és vassall	f. 22
20	Francesc Vallaura	pagès del priorat de Santa M. ^a de Vallaura	Casa, mas i heretat de Vallaura. Masos i capmasos Vallaurosa, Escobadell, Escobet Josà i La Codina (unit a la casa)	Vallaura	5 lliures (= 50 rals barcs.) 4 pollastres	St. Andreu St. Joan de Juny	és vassall	f. 23
21	Francesc Tarrés i Antoni Tarrés, pare i fill	pagesos de Olvan	Casa, mas i heretat dita Artigós	terme d'Olvan	12 sous	Nadal	—	f. 25

NÚMERO	CAPREVIANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERV.	DOC.
22	Joan Farreras i Ar- mengol	de Sagars	Lo Mas Sa- leta	terme de Sagars	3 sous	Nadal	—	f. 26
23	Anna Sala i Mercader, vidua de Francesc Sala	ferrer de Berga	Casa amb pati u hort	carrer de Les Canals, Berga	12 sous	St. Miquel de Setem- bre	—	f. 27
24	Bernat Guix	sabater de Berga	3 horts units	Partida de Torre de Les Hores, Berga	8 diners	Nadal	abans feien 2 sous de cens	f. 29
25	Jaume Subirana	sabater de Berga	2 horts	contigus al Portal de la Torre de Les Hores, Berga	1 sou, 4 diners	Nadal	—	f. 30
26	Pere Riba	pagès d'Olvan	Casa, mas i heretat de La Riba. Lo Mas Maset	Olvan Olvan	2 gallines 1 quartera de civada 10 sous	St. Miquel de Setem- bre Nadal	és vassall	f. 33
27	Antoni Farreras i Joan Farreras, pare i fill	pagesos de La Quart	El Mas Bos- quetó	terme de La Quar, aba- diat de La Portella	2 gallines 1 sou 1 gallina	Nadal	és vassall	f. 33
28	Francesc Compta	pagès de Berga	1 casa	carrer dels Menorets, 3 portals, 2 al carrer So- birà dels Menorets, 1 a la Pujada de St. Francesc, Berga	franca de cens	—	—	f. 34

NÚMERO	CAPBREVANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERVS.	Doc.
29	Dr. Josep Vilardaga	prevere de Berga	part de casa	Carrer Major, de Berga	6 diners	Nadal	—	f. 35
30	Francesc Sant	paraire de Berga	1 hort (d'un jornal de sembradura)	sota el camp dels fra-res, Berga	1 gallina	Nadal	—	f. 36
31	D. Francesc de Tord i de Tord	donzell de Berga	Casa, mas i heretat dita Els Torrents i Mas Vilar amb altres dos masos dits de les Iglesias i Gavarreras derruit	terme de Rotgers	18 lliures de cansalada, 1 lliura, 2 s. 1 cester civada, 7 gallines	Nadal (tot)	un cester = 1 quartera i 4 quartans	f. 38
32	Rnt. Macià Santaaulària i Closa	prevere de Berga	1 casa 1 pallissa	carrer dels Menorets baixa al Portal de Sagosa, de Berga	franc de cens		—	f. 39
33	Josep Cruell	texidor de llana de Berga	Casa, era i hort contigu	carrer de Les Canals, Berga	1 lliura i 2 sous	St. Joan de Juny	—	f. 40
34	Jerònima Andreu, vídua de Joan Andreu	traginer de Berga	1 casa	carrer dels Menorets, Berga	1 quarteró de cera	Nadal	—	f. 41
35	Francesc Clarís	apotecari de Berga	1 peça de terra de 2 jornals	terme d'Avià	2 sous	Nadal	—	f. 43

NÚMERO	CAPBREVANT	OFICI	OBJECTE	SITUACIÓ	CENSOS	TERMINI	OBSERVS.	DOC.
36	Maria Freixa i Santa Eulària, muller de Bartomeu Freixa	pagès de Santa Maria de Vallcebre	1 casa	carrer dels Menorets, Berga	3 quarte- rons de cera	Nadal	—	f. 44
37	Francesc Grifell	argenter de Berga (habita a Manresa)	part de casa part de cor- ral	carrer dels Menorets, Berga	no en fa	—	—	f. 45
38	Josep Clarís	clavater de Berga	1 casa (dita la Casa Nova)	carrer dels Menorets, Berga	franc de cens	—	—	f. 45

El patrimoni

El patrimoni del monestir cistercenc de Montbenet, segons els capbreus del segle XVII, no era pas gaire important. Si reduïm a un quadre les dates que ens proporcionen ambdós capbreus, resulta que, un cop endegats els béns censats pels monjos de Poblet, al darrer terç del segle XVI, els béns que restaven del patrimoni eren els següents:

QUADRE DELS BÉNS CENSATS

*Capbreu del 1626-28**Capbreu del 1680*

CASTELLS

de Brufaganya (derruït, amb terme, terres i honors).

No hi figura.⁸

MASOS

Mas de Celleres i Fàbrega, a Berga.

Mas Maset, a Olvan.

Casa La Riba, a Olvan.

Mas de l'Artigós, a Olvan.

Mas de La For, a Olvan.

Mas Vallaura, a Olvan.

i Capmasos (units a ell, de):

Vallaurosa

Escobadell

Escobet Josà

i La Codina, a Olvan.

Mas Bosquetó, a La Portella.

Mas Escobet, a La Quar.

Masos La Vila i Arnau, a Sant Cerni de Rotgers.

Mas de Celleres i Fàbrega, a Berga.

Mas Maset, a Olvan.⁴

Casa La Riba, a Olvan.

Mas de l'Artigós, a Olvan.

Mas de La For, a Olvan.⁵

Mas Vallaura, a Olvan.

i Capmasos (units a ell, de:)

Vallaurosa

Escobadell

Escobet Josà

i La Codina, a Olvan.

Mas Bosquetó, a La Portella.

Mas Escobet, a La Quar.⁶

Masos La Vileta i Arnau, a Sant Cerni de Rotgers.⁷

3. El 1672 la senyoria d'Alujes Baixes i del Castell de Brufaganyes, Josep Armengol, la vengué a Pau Prexens, qui la llegà en testament, el 1700, al capítol de Tortosa. Poblet reclamà els drets i aconseguí quelcom el 1702.

4. Unit el 1680 a Casa La Riba, d'Olvan, capbrevada independentment el 1626-1628.

5. El Mas de la For, el 1680 fou capbrevat junt amb el Mas Escobet de Sant Maurici (La Quar).

6. Unit el 1680 al Mas La For o La Tor, d'Olvan, que el 1626 és capbrevat junt amb el Mas de l'Artigós d'Olvan.

7. La Vila o Vileta, noms del mateix más, és capbrevada junt amb el Mas Arnau, als dos capbreus. Un dels dos, probablement el segon, restaria deshabitat o àdhuc enrunat.

Masos de Torrent (units)	Masos de Torrent o Els Torrents
Vilar,	Vilar,
Les Iglésies	Les Iglésies
i Gaverreras, a Rotgers.	i Gaverreras, a Rotgers. ⁸
Mas Saleta, a Sagars.	Mas Saleta, a Sagars.
Masó de la Rovira	Masó de La Rovira
Mas Fober (sic)	Mas Soler
i Casa Cernisa (sic), a Sagars.	i Casa Cornisa, a Sagars. ⁹
Mas Planes Jossanes	Mas Planes Jossanes
Mas Puigner	Mas Puigner
Mas Reixach, a Matamala.	Mas Reixach, a Matamala. ¹⁰
Mas Auiats (sic), a Matamala.	Mas Amats, a Matamala.
Casa d'En Rubert, a Matamala.	Casa d'En Rubert, a Matamala.
Mas Planes Subiranes, a Matamala.	Mas Planes Subiranes, a Matamala.
Casa Mira, a Matamala.	Casa Mira, a Matamala.
	Casa dita Lo Pati, a Matamala. ¹¹
	Caseta del Racó, a Valldaura. ¹²
Cases. . . . 13 a Berga.	Cases. . . . 13 a Berga.
Pallisses. . . — —	Pallisses. . . 1 a Berga.
Eres. . . . 1 a Berga.	Eres. . . . 1 a Berga.
Patis o corrals. 2 a Berga. ¹³	Patis o corrals. 1 a Berga.
Horts . . . . 6 a Berga.	Horts. . . . 9 a Berga. ¹⁴
	1 a Matamala.
	2 a Avià.
	2 a Berga.
	1 a Matamala.
	8 a Matamala.
	1 a Valldaura.
Emprius en cultiu	Emprius en cultiu
3 a Matamala.	5 a Matamala.
Terra erma.	Terra erma . . 1 a Matamala.

Resumint l'anterior quadre dels béns patrimonials del monestir de Montbenet podem dir que formà part d'ell el Castell de Brufaganyes, perdut de fet el 1672 però ja enrunat de temps. Un total de 30 masos, a set termes o partides diferents, dels quals el 1626-

8. Consta explícitament que els dos darrers restaven ja enrunats.

9. Els tres units. El capbreu del 1680 precisa que són a Sagars i Marlés.

10. Els tres units i del terme del Castell de Guàrdia (dic. Vic), del qual formà part Matamala.

11. Aquesta no figura en el capbreu del 1626-1628.

12. Tampoc no figura al capbreu anterior.

13. Un d'ells havia estat una casa anteriorment.

14. Sembla que el 1626 es capbrevaren junts dos grups d'hortos de tres i dues peces, respectivament, unides.

1628 ja sols 16 restaven habitats, havent-se incorporat les terres i cases dels altres, que probablement continuaven en explotació. Cal assenyalar que el 1680 s'havien construït o habitat de nou la casa anomenada Lo Pati, a Matamala, i la Caseta del Racó, a Valldaura, redistribuint-se algunes terres dels restants. Això invita a pensar que també aquí els establiments nous es feren agrupant i redistribuint les terres dels antics masos medievals enrunats.

En total tenia també el monestir 13 cases, una pallissa, una era, dos patis o corrals i 9 horts a Berga, concentrant-se les cases als carrers dels Menorets i de Les Canals.

De les 13 feixes, o terres en cultiu de secà, que esmenten els capbreus, cal anotar que alguna del terme de Matamala (Las Tafarocas) arriba a tenir 6 quarteres de sembradura, en tant que correntment les peces de terra tenien una cabuda d'una o dues quarteres de sembradura. Dues peces, de dos quartans de sembradura, a Matamala també, el propi declarant les anomena «feixetes» (Miquel Capdevila, el 1680). La quartera —recordem-ho— tenia 12 quartans. Les peces de terra d'Avià es calculen en jornals i una d'elles, de pertinences del Mas Vilar, diu explícitament «de tinguda de 6 jornals de bous»; es tracta de jornals de llaurar amb bous. Els censos serien proporcionals, però no matemàticament, car una peça de dos jornals paga un cens de 2 sous l'any, i la de 6 jornals de bous paga 10 sous l'any al monestir i no 12 sous. Aquestes diferències poden ésser degudes als diversos moments en què foren censades les terres.

Cal observar també que a Matamala, entre 1628 i 1680, els emprius posats en cultiu han passat de tres a cinc i que el darrer any hom hi capbreva un erm.

Si dels béns censats passem a examinar els totals dels censos veurem una certa tendència general a l'augment, des del 1538 al 1680. Augment molt considerable en la part dinerària de dits censos, que aquí és la principal, fins a passar de 164 sous barcelonesos el 1538 a 527 sous i 9 diners el 1628, i restar en 388 sous i 3 diners el 1680. No obstant la significativa pèrdua de prop de 40 sous entre el 1628 i el 1680, els censos dineraris d'aquest darrer any representaven encara més del doble dels del 1538 i cons-

titueixen un reflex que l'endegament econòmic del monestir, dut a terme per Poblet, es féu tendint a substituir els censos en espècies per censos dineraris. En un cas concret es diu explícitament que el 1628 el cens d'un cester (o sigui: de 16 quartans) de civada s'havia substituït per 8 sous, preu en el qual es valorà dit cester.

Molts censos, amb tot, continuaven essent mixtos —part en diner i par en espècie—; si el blat havia desaparegut dels censos, la civada restava augmentada en una quartera i estacionària en 2 quarteres i 4 quartans. Les gallines i pollastres s'havien doblat, passant de 10 i 5, respectivament, el 1538, a 22-24 i 8-9 els anys 1628 i 1680, i s'havia afegit el cens, simbòlic gairebé, de 2 ous de gallina pagadors per Pasqua. L'únic cens que calia fer efectiu en aquesta festivitat. El cens (un sol) de cansalada «de porc mascle» continuava essent de 18 lliures de pes, però els censos de cera, que eren de 2 lliures i 3 quartans el 1538, s'havien quedat en 5 quartans. També havien desaparegut el feix de llenya i el cens de vi.

Si el 1538 el cens simbòlic d'una tassa d'aigua es mantenia, i altres tres censos vingueren a sumar-s'hi fins a fer 4 tasses d'aigua el 1626, l'any 1680 restaven ja reduïdes a dues tasses. En canvi, els nou declarants «francs de cens» el 1628, eren solament sis el 1680.

Totals de censos

QUADRE COMPARATIU DELS CENSOS

	<i>Capbreu de 1538-39</i>	<i>Capbreu de 1626-28</i>	<i>Capbreu de 1680</i>
en diners . . .	164 s. b.	527 s. b. 9 d.	388 s. b. 3 d.
gallines	10	22	24
pollastres . . .	5	8	9
cansalada . . .	18 lliures	18 ll.	18 ll.
cera	2 ll. 3 cortons	5 cortons	5 cortons
blat	1 cester ¹⁵	—	—
civada negra . .	1 quartera ¹⁶ i 4 quartans	2 gas. 4 qns.	2 gas. 4 qns.
ous	—	2 ous	2 ous
aigua	1 taça	4 taces	2 taces
llenya	1 feix	—	—
vi	2 corters i mig	—	—

15. 1 cester = 16 quartans.

16. 1 quartera = 12 quartans.

Caldria veure ara els terminis o festivitats en què s'havien de fer efectius els censos. Aquests, però, calia pagar-los en llur immensa majoria per Nadal. Hi ha només quatre censos que es paguen per Sant Miquel de Setembre (29 de setembre), tres censos que cal fer efectius per Sant Joan de Juny (24 de juny), i un cens per cada una de les festivitats següents: Pasqua de Resurrecció, Nostra Senyora d'Agost i Nostra Senyora de Setembre (aquest darrer correspon a un nou establiment que consta el 1680) i Sant Andreu apòstol.

Totals de declarants i condició social

QUADRE DE DECLARANTS

	<i>Capbreu de 1538-39</i>	<i>Capbreu de 1626-28</i>	<i>Capbreu de 1680</i>
Nobles :			
cavallers.	1	2	—
donzells	—	1	1
preveres	—	1	2
batlles	1	—	—
consellers	1	—	—
apotecaris	—	—	1
mercaders (negociants)	1	2	—
traginers	—	3	2
artesans :			
argenters.	—	—	1
clavaters.	—	—	1
ferrers	—	—	2
manyans.	—	—	1
paraires.	7	—	3
picapedrers.	—	1	—
sabaters.	1	2	2
sastres	—	2	—
serrallers.	—	1	—
texidors de llana	1	2	2
Pagesos.	3	21	20
<hr/>			
Totals declarants	16	38	38

En examinar els declarants o capbrevants hom observa que dels 16 declarants del 1538 s'ha passat a 38 el 1626, xifra que es manté el 1680. L'augment de més del doble és degut a l'activa intervenció dels pagesos, que ha passat de 3 a 21 i 20 respectivament, essent de molt la classe social més nombrosa, gràcies als establiments duts a terme pels monjos de Poblet. La noblesa i el presbiterat hi resten a penes representats: un o dos cavallers i un donzell, per la primera, representants de la petita noblesa local, i un o dos preveres (rectors o beneficiats). Un «artista» (un apotecari) hi fa aparició el 1680; el nombre dels mercaders no puja de 2, el 1626. Els traginers, absents al capbreu del segle XVI, hi figuren representats per 3 i 2 membres, respectivament, als dos capbreus del segle XVII.

Els artesans, amb predomini dels paraires i teixidors de llana, i dels sabaters, hi estan representats per un total, respectivament, de 9 persones l'any 1538, 8 persones el 1626 i 12 persones el 1680, mostrant l'increment i aparició i diversificació de l'artesanat al camp o a les viles de l'interior del país, especialment a la segona meitat del segle XVII.

Un batlle i un conseller figuren entre els censataris únicament al capbreu del segle XVI, però no als del XVII.

Si bé els censos són en general molt petits, cal observar que, tret de la noble família Tord, que detenta el domini útil de bona part del terme de Rotgers, amb quatre masos units, i paga un cens respectable, són els pagesos dels establiments fets els segles XVI i XVII, els qui, com a vassalls del monestir, obligats a prestar «sagrament i homenatge de mans i de boca» —segons el dret feudal—¹⁷ als priors, vénen a ésser els principals censataris, pagant, pels masos on viuen, una mitjana d'una lliura i dos o quatre sous (o sigui: 11 o 12 rals barcelonins) l'any, 1 pollastre i una gallina, per cada mas. Tal és, per exemple, el cas de Segimon i Pere Casadesús, residents a Les Planes Subiranes, del terme de Santa Maria de

17. Sobre la forma de rebre els abats de Poblet els «sagraments i homenatges» al segle XVII, vegeu A. ALTISENT: *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974, pp. 530-534.

Matamala; o bé d'Antoni Girbó i Segimon Llimós, habitants al mas Amats del terme de Matamala també.

Altre aspecte a esmentar és el del fet que éssent majoria els pagesos i essent dominis rurals de secà els béns principals censats, no hi figuri cap cens pagador en blat, ni ordi, i únicament dos censos de civada, un al mas Maset d'Olvan i l'altre als masos de Rotgers. Els pagesos que es declaren homes propis i solius, o bé vassalls «solits i afocats» del monestir eren: Barmoteu Riba, del mas Maset d'Olvan; els Cantallops o Casasantpere de Rotgers; els Armengol de Sagars; els Rovira de Sagars; Sebastià Planes, del mas de Les Planes Jossanes, de Matamala; Anton Girbó i després Segimon Llimós del mas Amats de Matamala; Segimon Casadesús de Les Planes Subiranes, de Matamala també; els Capdevila de Casa Mira, també de Matamala; i Joan y Francesc Valldaura, del mas de Valldaura a Olvan. En total, nou famílies camperoles: dues a Olvan, una a Rotgers, dues a Sagars i quatre a Matamala. El 1680 hom troba un paraire de Berga, dit Francesc Clarís, que es diu «home propi» del monestir i viu al mas Celleres de la parròquia de Berga; i altres vassalls nous, Antoni i Francesc Raurell, establerts al mas Escobet de Sant Maurici. En total onze masos resten establerts en vassallatge.

Cal advertir, amb tot, que dels 38 capbrevants del 1680 solament consta de forma explícita que paguessin els censos deguts dos vassalls establerts en masos del monestir, i un traginer de Berga el cens del qual consistia en una tassa d'aigua. Aquest fet ens revela que els vincles feudals restaven vigents, però que l'efectivitat que havien tingut desapareixia. Els antics drets senyorials o s'havien reduït a símbols o no es feien realitzables en la major part dels casos en què haurien hagut de ser-ho, tota vegada que no s'havia pas produït encara l'abolició dels senyorius. L'exemple de Montbenet pot ésser una mostra del que deuria succeir a molts altres indrets.

No voldria donar per acabades aquestes breus consideracions sense assenyalar també que hi ha una gran continuïtat familiar en la transmissió dels censos, i que els traspassos, transmissions i procedències consten explícitament en els dos capbreus del segle XVII

permetent l'estudi d'un altre aspecte que aquí hem deixat de banda, però que permet refer les activitats endegadores de Poblet,¹⁸ almenys en part, des del 1570 fins al 1680, un segle que presenta encara molts punts dignes d'estudi i d'atractiu per a la investigació històrica.

MANUEL RIU
Universitat de Barcelona

18. El monestir de Poblet es va vendre el priorat de Sant Joan de Berga pocs anys després, vers el 1698-1699, Vegeu A. ALTISENT: *Història de Poblet*, cit., p. 515.

Tràfic colonial sota pavelló neutral a Barcelona. 1798-1799

No cal posar en relleu l'aguda crisi que es produí a Barcelona i a d'altres localitats catalanes molt vinculades amb el comerç colonial amb motiu de la guerra que es declarà l'octubre de 1796 entre Espanya i Anglaterra —com a resultat del tractat signat per Carles IV i el Directori francès— que va durar fins la Pau d'Amiens, al principi de 1802. Tothom coincideix en els efectes desastrosos del bloqueig de les mars fet per les fragates de guerra britàniques i en el col·lapse que va experimentar el comerç marítim, mancat d'un mercat tan important com el de les colònies americanes. Àdhuc semblava, fins fa poc, que durant la dita guerra no havia sortit de Barcelona ni una sola embarcació del país amb destinació a aquelles possessions;¹ més ençà, en haver estat publicada l'estadística del valor de les exportacions que s'hi realitzaren des del 1778 fins al 1797, hem conegut que al dit darrer any —i primer complet de la guerra— hi hagué encara una certa activitat en el comerç d'Amèrica, molt exigua certament si la comparem amb la dels anys pròxims anteriors;² però per la resta dels anys que durà el conflicte no hi ha més que una nebulosa.

Certament que per a reconstruir el «comerç lliure» d'Amèrica, fet des de Barcelona, durant els anys de la guerra contra els angle-

1. Pierre VILAR: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, IV. Barcelona, 1968, p. 413.

2. Antonio GARCÍA-BAQUERO GONZÁLEZ: «Comercio colonial y producción industrial en Cataluña a fines del siglo XVIII», dins Jordi NADAL i Gabriel TORTELLA (eds.), *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea*. Esplugas de Llobregat, 1974, p. 278.

sos, no es tenen, per ara, unes fonts contínues i homogènies. Al «Diario de Barcelona», hi trobarem, per exemple, algunes notícies esporàdiques, mancades de continuïtat. També l'escrivania de marina de Barcelona, conservada a l'arxiu del Col·legi Notarial, ens donarà uns indicis sobre la navegació a Amèrica, per mitjà dels contractes de tripulació que els patrons i capitans que hi emprenien viatge havien de presentar a les autoritats del ram, per imperatiu de les ordinacions generals de l'armada espanyola.³ Els anys de la guerra antibritànica són, no cal dir-ho, els més pobres en aquesta classe de contractes, ço que ja és un senyal de l'escassa activitat que la navegació registrava; també resulta significativa la poca capacitat (menys de 100 tones) de bastants dels vaixells objecte dels esmentats contractes —cosa rara de trobar als anys de pau, de navegació normal— i la presència, també, d'alguna embarcació de característiques més aviat pròpies dels itineraris mediterranis (tartana, canari), ço que demostra que durant els anys de guerra més d'un modest patró gosà d'encarar-se amb l'oceà i el perill del bloqueig, estimulat pel preu del noli o dels guanys que es prometia d'assolir. Una altra font són els registres dels assentaments dels alumnes de l'escola de nàutica d'Arenys de Mar, en els quals es recullen les pràctiques i els ascensos dels marins que es formaren a les seves aules; no hi manquen, als dits registres, embarcaments cap a Amèrica als temps de guerra, però són excepcions; en general, les carreres dels pilots queden truncades el 1796 i si continuen és després de la Pau d'Amiens.⁴ Però tot plegat es fa difícil de resumir quantitativament a causa de les divergències i de les llacunes que presenten les esmentades fonts; això no obstant, palesen sobradament que el tràfic directe entre Barcelona i les colònies, fet sobre vaixells del país, durant aquell període va arribar tanmateix a uns nivells molt baixos.

3. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Escrivanies de Marina (A.H.P.B., M.), manuals de Pau Raurés, anys 1797 a 1800. Dissortadament no es conserva el manual pertanyent a l'any 1801, per a tenir la sèrie completa de la guerra.

4. Han estat publicats, en part, sota el títol de «Documentos para la historia de la marina catalana de fines del siglo XVIII y comienzos del siglo XIX», dins les circulars (ciclostilades) de l'Arxiu Històric i Museu Fidel Fita d'Arenys de Mar, núm. 5 (juny 1960) i següents.

El nostre propòsit és el de registrar la repercussió que sobre la navegació directa entre la capital catalana i Amèrica va tenir, pels mateixos temps, l'anomenada llibertat de comerç de neutrals, que fou una de les novetats de la susdita guerra. Tothom sap que el comerç d'Amèrica era privatiu de la marina nacional, però que davant les dificultats per al normal abastament d'aquelles colònies, Carles IV va publicar la seva famosa reial ordre de 18 de novembre de 1797, mitjançant la qual permeté de fer tota classe de comerç (excepte efectes prohibits) sobre vaixells nacionals o estrangers des de ports de les potències neutrals, o des de ports espanyols, però en tots els casos amb retorn obligatori a Espanya; la mateixa circular disposà que les mercaderies expedides des de ports estrangers satisfessin els mateixos drets que si haguessin sortit d'Espanya.⁵ Però per una altra reial ordre de 18 de gener de 1798 el mateix monarca ordenà que l'exportació feta des de ports nacionals, tant sobre vaixells del país com neutrals, abonés només la meitat dels drets de sortida i entrada a Amèrica,⁶ amb la qual cosa les expedicions fetes des de la península passaven a gaudir d'un evident avantatge sobre les sortides de ports de nacions neutrals.

Una vegada més la documentació notarial vindrà a la nostra ajuda per a clarificar quelcom les coses, i l'escrivania de marina de Barcelona, abans anomenada, ens permetrà d'enregistrar la influència que dins del moviment del tràfic directe barceloní a colònies van tenir aquelles reials disposicions sobre comerç de neutrals durant el temps de llur vigència. Perquè els embarcaments emparats per les dues reials ordres esmentades es feien sota una sèrie de cauteles a l'efecte d'evitar fraus i de garantir alhora el fidel compliment de la legislació, i tot això donava, a la pràctica, la formalització d'escriptures i la protocolització de documents diversos a la dita escrivania, que ara ens permeten de reconstruir els fets.

L'instrument principal de tota aquesta documentació era l'escriptura de caució que prestaven els capitans dels vaixells neutrals

5. R. LEVENE: *Colección de documentos para la historia de Argentina*, VII. Buenos Aires, 1916, p. 184.

6. LEVENE: *Colección documentos*, VII, p. 188.

noliejats per a Amèrica, la qual solia anar acompanyada de la protocolització del contracte de noliejament de la nau i de les escriptures tant de contracte com de caució dels pilots espanyols que, per major seguretat, portaven les embarcacions neutrals, o dels sobrecàrrecs que vigilaven el lliurament de les mercaderies, en el supòsit que aquesta funció no la fessin també els propis pilots. La recerca a l'escrivania de marina de Barcelona ens ha permès de localitzar, l'any 1798, el nombre de catorze escriptures de caució i una de noliejament per viatges a Amèrica, signades per capitans de vaixells neutrals; en canvi, al 1799 només hem pogut trobar tres escriptures de caució; cal advertir, però, que la disposició sobre comerç de neutrals fou derogada a l'abril del susdit darrer any.⁷

Joan Baptista Cabanyes i Companyia fou la primera casa comercial barcelonina a fer ús de la facultat de noliejar embarcacions neutrals per al tràfic colonial. Al mes següent de l'expedició de la reial ordre de 18 de novembre de 1797 ja va noliejar per a un viatge d'anada i tornada a Montevideu, les pollacres otomanes «La Verge d'Idra», de 350 tones, del capità Kagi Canelaci, una altra d'identíc nom i tonatge del capità Demetri Miquel Samado, i «La Verge de Turliani», de 250 tones, del capità Demetri Cristoforo.⁸ L'escriptura de caució atorgada pel primer dels alludits capitans podem prendre-la com a prototipus d'aquesta mena de documents, puix que totes posseeixen un formulari més o menys semblant. Primer de tot, el capità en qüestió presta caució, conforme a dret, i promet al rei, i al nom d'aquest darrer al ministre principal de marina de la província, com a jutge d'arribades, i als interessats en el carregament, que complirà bé i fidelment tot allò convingut a l'escriptura de noliejament; que farà el viatge rodó i retornarà

7. En apèndix donem el detall dels vaixells, capitans, origen i destinació. A la llista caldria afegir tres embarcacions més, sortides l'any 1798, que són el bergantí «La Llibertat», del capità Francesc Doderó, genovès, cap a Veracruz; i les pollacres otomanes «Sant Nicolau», de Joanni Arrieri, i «Sant Miquel», de Stamaty Nicolau Sanny, en viatge a Veracruz i Santa Marta, respectivament, segons es desprèn dels assentaments dels pilots de l'escola de nàutica d'Arenys de Mar, fins ara publicats.

8. El «Diario de Barcelona» del 3 de març de 1798 publica la sortida de les tres embarcacions.

a Barcelona sense tocar altres mars i ports no indispensables per a la seva ruta, que no demanarà patent a cap nació en guerra amb Espanya i que retrà bo i lleial compte i raó dels efectes que se li confiaven. Diu també en una altra de les clàusules: «Que a nadie revelará la pertenencia de dichos efectos a Vasallos Españoles, ni su producción de parte de ellos», i àdhuc més enllà: «Que no hará uso de documento ni expresión que pudiese inducir sospechas a los enemigos de la Corona de España, ni darles motivo de apresarle, y si se verificase el tal apresamiento agenciará y defenderá con tesón y eficacia la libertad, e incorporación de dicho cargamento con la absolució e indemnización de todos los daños, intereses, menoscabos, estarias, etc.». Al final, i a tall de més seguretat, dóna com a fiador i principal obligat al propi Joan Baptista Cabanyes.⁹

El compromís que contreien els capitans neutrals de defensar els carregaments com a cosa pròpia, es troba expressat també a diferents contractes de noliejament. Així, al convingut el 22 de març de 1798 entre Antoni Ginabreda, del comerç de Barcelona, i el capità otomà Estrabo Kagi Jorge, de la pollacra «Sant Miquel Arcàngel», de 400 *pipas*, per a un viatge rodó a Veracruz, s'hi llegeix: «Las partes contratantes han convenido y promete el capitán que tanto el cargo de ida, como el de vuelta, lo admitirá a su bordo como a cargado por él mismo, por su propia cuenta y riesgo, que lo defenderá, clamará y seguirá cualquier causa, litigio y pretensión que alguna de las Potencias beligerantes formase contra dichos cargos».¹⁰ No n'hi havia prou, doncs, que els gèneres fossin transportats sobre vaixells neutrals perquè poguessin arribar a bon port, sinó que calia dissimular la propietat espanyola dels efectes que conduïen, o llur origen, i així són reiteratives les clàusules que en aquest aspecte figuren als contractes de noliejament. També s'insisteix en ells sobre la necessitat d'ocultar al màxim la mateixa documentació, com es consigna a l'escriptura abans esmentada: «...y en concideración de lo convenido promete el mismo capitán llevar, y esconder la presente contrata, y qualquier otro

9. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 171-173.

10. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 238-240.

papel relativo al dicho viaje, de ida y buelta, en paraje que no puedan encontrarlos ningún capitán corsario u otros Buques de Potencias beligerantes en caso de detención u arresto que pretendiesen hacer de su polacra o cargo...».¹¹

Com si totes aquestes precaucions no fossin poc, s'arribà en d'altres casos a simular la pertinença dels carregaments a comerciants estrangers. Així, Joan Canaleta i d'altres noliejaren el 17 d'agost de 1798 el bergantí (dit també pollacra) imperial «Ciutat de Trieste», de 350 *pipas*, del capità Llätzer Ducovich, per a un viatge rodó a Veracruz, i ho feren sota la simulació de Jordi Godofred Hilliger i comp., prussians, del comerç de Barcelona, obrant per compte, ordre i risc de Hilliger i Tachini de Liorna.¹² També Josep Cortadellas, l'important comerciant de Calaf,¹³ fletà el 24 de setembre del mateix any el pinc ragusí «Santa Creu», de 140 *pipas*, del capità Marc Arbanasoich, i anant el registre encapçalat per Joan Baptista Ginabreda hi havia el risc que es descobrís que els efectes transportats eren de propietat espanyola si la nau arribava a ésser capturada; per tant, es va pensar de fer la simulació del carregament a nom de Tomàs Malm, negociant de la ciutat de Gotteburg (Suècia), com a propietari del càrrec, i a la consignació d'Alexandre Magnus Schalin, també suec, en la seva qualitat de sobrecàrrec.¹⁴

Dins del repertori de les combinacions adoptades per a burlar el bloqueig marítim, s'enregistra també el fet de dotar una nau espanyola d'una tripulació i capità neutrals. És aquest el cas de la fragata «Sant Nicolau», àlies «La Fortuna», de 200 tones, del capità maltès Felip Pulis Debono, que apareix entre les embarcacions sortides de Barcelona l'any 1798, en la relació que donem al final, però en realitat el dit vaixell era la «Mare de Déu del Carme», propietat de Baltasar de Bacardí i d'altres interessats, els quals simularen la venda de la dita fragata a l'esmentat capità

11. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 239-240.

12. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 630-644.

13. Sobre aquest comerciant, i els seus negocis colonials, vegeu Josep FONTANA LÁZARO, «Comercio colonial e industrialización. Una reflexión sobre los orígenes de la industria moderna en Cataluña», dins NADAL-TORTELLA, *Agricultura, comercio colonial*, p. 362.

14. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 863-871.

maltès, mitjançant el preceptiu permís reial;¹⁵ però a continuació de feta l'escriptura de venda de la nau en van atorgar una altra reconeixent que la primera no tenia cap valor per haver estat feta tan solament «para ocultar a los enemigos de la Corona de España la propiedad Española que tenía la indicada fragata».¹⁶

És fàcil de suposar que el noli cobrat per les embarcacions neutrals era crescut atès els pocs vaixells que hi havia disposats a obrir registre per Amèrica i córrer el risc del bloqueig. Lamentablement, fent-se el noliejament de les embarcacions neutrals per viatge rodó i preu global no tenim prou antecedents per a poder fer comparances amb els temps de pau pròxim anteriors, perquè en èpoques normals era més corrent de contractar només pel viatge d'anada i a unes tarifes regulades pel clàssic mòdul de la *pipa* o bóta de vi de quatre cargues o el seu còmput si es tractava d'altres gèneres. Això no obstant, tenim l'exemple del noliejament, l'any 1796, del paquebot «Mare de Déu de la Mercè i Sant Gaietà», de 140 tones, del capità Joan Delgado d'Arenys de Mar, per un viatge a Montevideu amb retorn a Barcelona o l'Havana, pel preu de 15.300 lliures (8.160 pesos forts).¹⁷ Aquesta quantitat és evidentment econòmica si la comparem amb els 37.000 pesos forts per un viatge rodó a Cartagena d'Índies, que es pacta al contracte de la pollacra «Sant Nicolau», de 140 tones, del capità otomà Demetri Joannes, l'any 1798,¹⁸ o els 33.000 pesos forts que apareixen al d'una altra pollacra, també otomana, la «Sant Nicolau i Sant Espiridion», de 250 bótes, del capità Georgio Apostolich, per un viatge rodó a Puerto Cabello, al mateix any.¹⁹ Generalment, una

15. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 480-481 i 483.

16. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, f. 486.

17. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1796, f. 126.

18. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 632-635.

19. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 711-715. No cal dir que les embarcacions dels països, en viatge rodó, també cobraven nolis crescuts. Així l'any 1798, tenim, per exemple, el contracte de tripulació del pinc «Sant Josep» de 50 tones, del patró Agustí Surís de Lloret, on es consignen 10.000 pesos forts per un viatge a Montevideu; el del canari «Mare de Déu dels Dolors», de 20 tones, del patró Simó Llaví de Palamós, on trobem 4.500 pesos forts per al transport

part del noli era satisfeta al capità al port d'arribada a Amèrica i la resta de retorn a Barcelona, i a vegades es fa esment d'uns petits avançaments a compte.

Ultra això, també són significatives les gratificacions que es pacten als contractes i que no es troben en temps de pau. Per exemple, al darrer dels dits contractes figura la promesa de satisfer mil pesos de gratificació al capità a la tornada.²⁰ Al document de noliejament del bergantí «L'Amistat», de 135 tones, del capità Nicolau Brandicich, de Fiume, s'hi consigna com a preu del noli la quantitat de 12.000 pesos forts, més el 10 per cent de capa, que ja és habitual, per un viatge rodó a Cartagena d'Índies i l'Havana, i a més es diu que al capità se li donaran 500 pesos forts a títol d'obsequi i 200 pesos als mariners (100 en arribar a l'Havana i 100 més de retorn a Espanya).²¹ Al noliejament de la pollacra «Ciutat de Trieste», de 350 *pipas*, del capità Llätzer Ducovich, per un viatge rodó a Veracruz, s'hi anota el preu de 26.000 pesos forts i una gratificació de 500 pesos per al capità, ultra el 10 per cent de capa, 100 pesos a la tripulació i 100 a l'escrivà de la nau.²² Al del bergantí «Mare de Déu de les Gràcies i de la Consolació», de 125 tones, del capità imperial Mateu Merlato, en viatge rodó a l'Havana, es pacta com a preu del noli la quantitat de 18.000 pesos forts, més 500 pesos d'obsequi al capità, 200 a l'escrivà i 200 als mariners, ultra el permís de poder embarcar per part del capità el que en deien la pacotilla.²³

Al principi hem fet esment d'unes altres classes d'escriptures que també revelen les incidències del comerç de neutrals durant el mateix temps; són les que corresponen als contractes de la parella de pilots espanyols que portaven gairebé totes les embarca-

de 60 bótes de vi, o el seu còmput, a La Guaira; el de la xàvega n.º 105, «Sant Antoni de Pàdua», de 35 tones, del patró Damià Seguí de Sòller, on es parla d'un noli de 12.000 pesos forts per un viatge a Veracruz i l'Havana (A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 845-846, 790-791 i 539-541, respectivament).

20. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, f. 714.

21. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 435-438.

22. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 640-644.

23. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 719-722.

cions noliejades sota les disposicions d'aquell comerç²⁴ i també les escriptures de caució dels mateixos pilots o dels sobrecàrrecs que acompanyaven les expedicions, fiançades en 500 ducats de billó, d'acord amb el reglament d'Amèrica. Els pilots s'embarcaven, òbviament, per a fer-se càrrec de la derrota de les naus i assessorar el capità sobre la navegació, però en molts casos també tenien cura d'assegurar el lliurament dels gèneres i efectes a destinació. Hi ha contractes en què aquests pilots van a sou dels noliejadors, i en d'altres figuren com a pagats a mitges per aquests darrers i els capitans; en la mateixa proporció corria llur manteniment, que el capità s'obligava a procurar-los-el «separadamente del resto de la tripulación y con el abasto y decencia correspondiente a su clase, y estilo de la Navegación catalana», segons que llegim en un contracte,²⁵ o a donar-los «pasaje de balde, sal, agua y fuego sin otra cosa más», com apareix pactat en un altre.²⁶ En més d'un cas els pilots figuraven als rols de les embarcacions com a simples mariners de la nació a què pertanyia el capità, per a dissimular més bé llur intervenció.

Malgrat totes les precaucions que s'adoptaren per a encobrir la propietat espanyola dels gèneres que carregaven les embarcacions neutrals, les notícies dels resultats de les travessies no devien ésser pas gaire afalagadores, i per aquest motiu les cauteles es feien cada vegada més extremades. Així, Francesc Camó i Fill, de Barcelona, noliejaren a la primeria de 1799, la pollacra imperial «Sant Miquel Arcàngel», de 170 tones, del capità Lluc Cizovich, per a un viatge a Montevideu, i ho feren mitjantant la interposició de Francesc Patra, del comerç de Trieste; arribada la nau a Barcelona la carregaren normalment, i a la petició de permís per a formalitzar les corresponents escriptures a l'escrivania de marina,

24. Diem *gairebé* perquè es dona el cas del capità Pere Política, de Ragusa, bergantí «El Resolut», de 125 tones, llogat per a un viatge d'anada a l'Havana, respecte del qual els noliejadors aleguen que no hi ha necessitat de posar-li pilots ni sobrecàrrecs «mediante que el referido capitán no presenta sospecha de su conducta y es Piloto de profesión, capaz para la Navegación a la Havana». (A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1799, f. 100).

25. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, f. 238.

26. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1798, fs. 711-715.

s'hi declara que, en realitat, el carregament era propi de Camó i Fill i altres socis, i no pas de la casa Patra, com s'havia fet creure al capità del vaixell, i que si ho havien simulat a nom d'aquell comerciant triestí havia estat per a preservar la càrrega de qual-sevol acció dels vaixells de guerra anglesos. També, per a major seguretat, havien nomenat el pilot Jaume Sardà, de l'escola de nàutica d'Arenys de Mar, per a intervenir tant en les funcions de la derrota com en les de sobrecàrrec, al nom, sempre, de la casa Patra, però fent-se responsable davant dels veritables propietaris dels gèneres —mitjançant caució reservada— sense, però, que tot això transcendís al capità imperial «pues acredita la triste experiencia», diuen, «que la facilidad, o sea malicia de muchos Capitanes de Buques, que fletados por Vasallos Españoles caieron en manos de los Yngleses, han descubierto el secreto de la simulación y para ello se han confiscado ynumerales cargamentos».²⁷

Una d'aquestes embarcacions que tingueren la desgràcia de no arribar a bona destinació fou precisament la pollacra imperial «Nostra Senyora de Prímulo», del capità Vicenç Premuda, que anotem a la relació de l'apèndix. Hi viatjaven Baltasar Arnau, pilot d'altura, Josep Roca i Joaquim Gallemí, comerciants, en qualitat de sobrecàrrecs, camuflats al rol com a mariner i cirurgià, respectivament. A la sortida de Barcelona ja varen notar que el capità s'apartava de la derrota convinguda, i aviat foren caçats pel corsari anglès l'«Ibard», del capità Patrick Ibembey, que els dugué a Mahó; allà el capità imperial no es defensà com calia, i al final fou declarada bona presa i el càrrec confiscat; a tots tres els feren presoners, i a l'últim els abandonaren.²⁸

Tot això ilustra a bastament respecte a les dificultats que, a la pràctica, hi havia per a l'organització d'expedicions a Amèrica des de Barcelona, malgrat els avantatges fiscals de les reials ordres sobre comerç de neutrals, puix que era tan difícil d'escapar-se del bloqueig de les fragates angleses, com defensar la pertinença neutral dels carregaments, malgrat tot l'enginy que els comerciants

27. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1799, fs. 171-172.

28. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manual de 1799, fs. 359-362.

locals hi posaven. En canvi, gràcies a aquelles disposicions algunes de les colònies hispano-americanes —particularment Cuba— havien desenrotllat unes relacions directes amb els països neutrals i entre les colònies mateixes, que resultaven contràries als interessos de la metròpolis.²⁹ Per aquest motiu Carles IV va abolir aquelles gràcies el 20 d'abril de 1799, i malgrat això hagué de ratificar la dita disposició derogatòria pel juliol de l'any següent,³⁰ senyal inequívoc de la negativa dels dominis americans a tornar altra vegada al sistema de monopoli.

JOAQUIM LLOVET

29. Sobre aquest comerç i les seves repercussions econòmiques vegeu Antonio GARCÍA-BAQUERO GONZÁLEZ, *Comercio colonial y guerras revolucionarias*. Sevilla, 1972, pp. 143-148.

30. LEVENE: *Colección documentos*, VII, pp. 157-159 i 181-182.

APÈNDIX

COMERÇ DE NEUTRALS. ESCRIPTURES DE CAUCIÓ ¹

Data	Nau	Nom	Capacitat	Capità	Origen	Destinació
1798						
24- 1	pinc	La Santíssima Trinitat	80 tones	Pau Pino	maltès	Veracruz
28- 2	pollacra	La Verge d'Idra	350 tones	Kagi Canelaci	otomà	Montevideu
28- 2	pollacra	La Verge d'Idra	350 tones	Demetri Miquel Samado	otomà	Montevideu
28- 2	pollacra	La Verge de Turliani	250 tones	Demetri Cristoforo	otomà	Montevideu
28- 3	pollacra	Sant Miquel Arcàngel	400 <i>pipas</i>	Strabo Kagi Jorge	otomà	Veracruz
15- 5	fragata	Sant Gaietà <i>La Fortuna</i>	200 tones	Felip Pulis Debono	maltès	Veracruz
29- 6	bergantí	L'Amistat	135 tones	Nicolau Brandicich	imperial	Cartagena d'Índies-Havana
11- 9	pollacra	Sant Nicolau	140 tones	Demetri de Joannes	otomà	Cartagena d'Índies
12- 9	pollacra	Ciutat de Trieste	350 tones	Llàtzer Ducovich	imperial	Veracruz
6-10	pollacra	Sant Nicolau	450 <i>pipas</i>	Demetri Georgio	otomà	La Guaira-Pto. Cabello
² 12-10	pollacra	Sant Nicolau i Sant Espiridion	250 bótes	Georgio Apostolich	otomà	Puerto Cabello
12-10	bergantí	Mare de Déu de les Gràcies i de la Consolació	125 tones	Mateu Merlato	imperial	Havana
26-10	pollacra	La Verge d'Idra	3.500 quarteres	Siriaco Stamati	otomà	La Guaira-Pto. Cabello
6-12	pinc	Santa Creu	140 <i>pipas</i>	Marc Arbanasoich	ragusí	La Guaira
17-12	pollacra	La Generosa	3.300 mines	Petro Andrichi	imperial	«Barlovento»
1799						
20- 3	bergantí	El Resolut	125 tones	Pere Politica	ragusí	Havana
29- 3	pollacra	Nostra Senyora de Prímulo	200 bótes	Vicenç Premuda	imperial	Buenos Aires
15- 4	pollacra	Sant Miguel Arcàngel	170 tones	Lluc Cisovich	imperial	Montevideu

1. A.H.P.B., M., Pau Raurés, manuals de 1798 i 1799.

2. Contracte de noliejament,

La Compañía de Aragón (1777)

ORÍGENES Y DESARROLLO

En Huesca, el 12 de junio de 1777, se funda la sociedad mercantil Soler, Bosch, Figarola y Cía.; también denominada Compañía de Aragón.¹

Los libros de Cuentas de la citada entidad consultados hasta el momento, incluyen los diez años comprendidos entre 1778 y 1787; un decenio que arranca junto a dos hechos de influencias diversas: la apertura del comercio del Principado con América y la guerra de 1779 contra Inglaterra.

Las realidades producidas por el despegue económico durante las dos décadas anteriores, en especial el evidente y tenaz desarrollo de la periferia, influyeron sin duda en el nacimiento de la empresa Soler, Bosch, Figarola y Cía. La actividad comercial de la nueva firma mercantil de inmediato quedó sometida a unas lonjas laceradas por los efectos generales del aludido conflicto armado con Gran Bretaña, cuyas consecuencias, de una parte, incidieron en las importaciones de trigo extranjero, y de otra, redujeron el comercio exterior de Cataluña al obstaculizarse las salidas de los vinos, alcoholes y aguardientes.

La aplicación por parte del campo catalán de una orientación agraria distinta, más especializada —cuando desde el último tercio del siglo se habían ido eliminando otros cultivos de menor rendimiento por la intensificación y extensión de la vid—, y los infruc-

1. Compañía de Aragón, Libro de Cuentas. C-17. Arch. Prov. Tarragona.

tuosos intentos para introducir grano barato en la Península, orientaron probablemente las inversiones de la Compañía de Aragón hacia la compra de cereales en las planicies del interior —en las riberas y afluentes del Ebro—, tradicionales proveedores y, vitales entonces, al coincidir la imposibilidad de suministrar a la población de los más importantes medios de subsistencia con el desequilibrio provocado por las contrariedades en el comercio de exportación.

En los años iniciales, la nueva empresa consolidó los beneficios de sus transacciones al introducir el trasiego de su mercancía dentro de la corriente progresiva de intercambios entre los llanos del interior, cuenca del Segre, Cinca, y las comarcas litorales. La actividad comercial de la Compañía de Aragón, en efecto, prosiguió este ritmo en sus operaciones al concentrar su grano en las lonjas de Tortosa y Lleida; en ocasiones amplió su movimiento comercial al situar el cereal en los propios pueblos ribereños del Bajo Ebro.²

Sin embargo, la valoración mercantil de la Compañía de Aragón evaluada con los datos utilizados hasta ahora, deberá quedar sometida a la limitación impuesta por los años primeros examinados, y su acotamiento dependerá de la actividad comercial futura de la sociedad. Las operaciones de esta entidad creada por la burguesía mercantil catalana, aun extendiéndose por todo el Principado y actuales provincias del Reino de Aragón, y, sin duda, de vigorosa y saludable solvencia económica, no forman de por sí valores concluyentes y definitivos, más si los comparamos con el contexto general de una coyuntura abierta entre una guerra y los años que conducen a los momentos críticos de finales de los ochenta.

La primera campaña triguera de la Compañía de Aragón en 1778, se abriría con ventas superiores a once mil cuarteras. El trigo procedió en parte de Binéfar, Monzón y Binaced, y más del setenta y cinco por ciento de este cereal salió por la lonja tortosina.

Desde el comienzo de las operaciones hasta 1784, coincidiendo con el final de la llamada «Guerra de Gibraltar», las transacciones de la Compañía de Aragón presentan un perfil cortante de tanteo y espera. Son los años de crisis general, bajo la influencia

2. Compañía de Aragón. Libro de Cuentas, *Ibíd.*

de un comercio contraído por la presión de los productos vinícolas paralizados y los algodoueros de importación que no entran en Cataluña. A este período corresponden las cotas más bajas en las ventas de la Compañía, tal como consta en las contabilizaciones hechas a lo largo de 1779, 1781 y 1783; en este último se sitúa la sima con sólo algo más de mil las cuarteras vendidas. Sincronizando las bajas inversiones de la Compañía de Aragón con los precios, el bienio 80-81, agrupa en contraposición débiles campañas con precios-medios altos entre más de 52 y 53 reales cuartera. Las causas podrían estar en las disponibilidades de la misma Compañía y en la estructura económica del momento, muy sensible a las malas cosechas de grano, como efectivamente fueron las de esos dos años. En 1780 la escasa recogida de trigo en Cataluña provocó situaciones difíciles en muchos sectores. En 1781 se prolongaron estas circunstancias agravadas por la baja en los precios del vino. A partir de abril de este mismo año, cuando probablemente las esperanzas de una mejor cosecha se debilitaban, Soler, Bosch, Figarola y Cía., vendió su escaso trigo en la lonja leridana a 58rs. manteniendo esta cota durante los meses de mayo y junio.

Volviendo a 1779, la Compañía de Aragón expidió todo su trigo en Lleida, casi cuatro mil cuarteras. Sin embargo, otras dos mil fueron remitidas a Francisco Cortadellas de Barcelona, sin que conste en el libro de Registro su precio y valoración. Esta particularidad no es nueva en la vida de la Compañía; ya en 1778 mil seiscientos sesenta cuarteras fueron enviadas también a Barcelona, para ser luego reexpedidas a Mallorca. Pero en 1781, en medio de un paro generalizado en Cataluña y con un estado de miseria ampliamente extendido, Soler, Bosch, Figarola y Cía., embarcó para Barcelona 6.705 de estas unidades; cantidad apreciable si consideramos que el trigo controlado en sus registros, y que llega desde Ascó, Villalba, Gelsa, Binéfar y Binaced y que se reparte en cantidades muy equivalentes entre las plazas de Tortosa, Lleida y algo menos en Mora, Masos y Flix, no llegaron a cinco mil cuarteras.

Con el advenimiento de la paz y la reanimación de la vida co-

mercial, la Compañía de Aragón en 1784 lanzó sus ventas hasta unos límites no alcanzados desde el primer año en que inició su actividad comercial. Más de once mil cuarteras del apreciado y disputado grano, procedente de «distintos parajes», fueron colocadas en el mercado, en su mayoría a través de la lonja de Tortosa. Al año siguiente, como prueba de la nueva situación, la Compañía de Aragón pondrá el techo de sus transacciones en 16.115 cuarteras de trigo.³

La mala cosecha general de 1786 significó un relativo estancamiento en las operaciones de la Compañía de Aragón. Los precios de venta del trigo por parte de Soler, Bosch, Figarola y Cía., que los había ido bajando desde las vísperas de la firma de la paz con Inglaterra, fueron elevados por la sociedad comercial, en 1786, a casi 48 rs. de unos 43 rs. que era el precio a que vendió el cereal la temporada anterior; consiguiendo situar bajo estas condiciones en los centros graneros ilderdenses más de tres mil cuarteras con la anotación significativa de «venuts als forestes»; el resto, cerca de siete mil, quedaron en Masos de Mora. En 1787 pareció consolidarse la Compañía, comerciando con casi trece mil cuarteras a un precio medio que rozaba los 50 rs.⁴

De acuerdo con el número de operaciones comerciales llevadas a cabo por la Compañía de Aragón, el centeno será el segundo cereal en importancia. Se empezará a registrar sus salidas a partir de 1779, si bien tan sólo 363 cuarteras, vendidas todas en Lleida. Al mismo tiempo que eleva el precio medio de 38 rs. a 43 rs., la Compañía duplicará las cuarteras expendidas y, cuando el precio se sostenga en un año de penuria, como el de 1781, la sociedad mercantil alcanzará un movimiento en sus transacciones de más de dos mil cuarteras.

El trasiego de centeno disminuirá al compás de su precio, en 1782. Al siguiente año, no aparecerá en los libros de la Compañía de Aragón ningún registro de este cereal. Volverán a constar cantidades de centeno aunque en forma poco apreciables —556

3. Compañía de Aragón. Libro de Cuentas. 1777. Arch. Prov. Tarragona.

4. Compañía de Aragón. Libro de Cuentas. Ibídem.

cuarteras— en 1784. Con el crecimiento del año siguiente Soler, Bosch, Figarola y Cía., remitirá a los mercados cerca de siete mil cuarteras, a más de 42 rs. de precio medio. A partir de esta fecha la Compañía de Aragón pierde o capacidad de compra o interés por este grano, al bajar de un modo ostensible las cantidades tratadas, hasta limitar a unas mil seiscientas cuarteras las vendidas en 1787.

Sobre cebada, tercer cereal, en diez años la Compañía de Aragón movilizó más de diez mil cuarteras. Con preferencia dedicaba este grano para alimentación de sus propias mulas y al parecer situaba en el mercado los excedentes de sus depósitos. En 1783 y 1785, años de mayor movimiento, liquidó cerca de tres mil y dos mil cien cuarteras respectivamente, cantidad esta última equivalente a una octava parte del trigo vendido ese mismo año.

La avena y el maíz apenas son trabajados durante este decenio por la Compañía. Algo más de mil cuarteras, entre ambas gramíneas, serán comercializadas y puestas a la venta en Masos de Mora y Lleida. Casi todo este grano procedía de los términos de Ascó y Binaced.⁵

SOCIOS Y CAPITAL

Integraban la Compañía, constituida en junio de 1777, ocho miembros, casi todos unidos por vínculos familiares y, según el Libro de Extracto de las Cuentas Corrientes,⁶ la mitad con residencia en Calaf. Las sedes comerciales de los asociados —tres en la provincia de Barcelona y una en la de Tarragona— se distribuían del modo siguiente:

Calaf	Isidro Bosch
	José Cortadellas
	Antón Figarola y Sala
	José Figarola y Sala

5. *Ibíd.*

6. Libro de Extracto de las Cuentas Corrientes de los interesados en la Compañía de Aragón, p. 1. Arch. Prov. de Tarragona.

Manresa	Tomás Ignacio Soler
	José Sagristá
Reus	Mauricio Soler
Barcelona	Francisco Cortadellas

La formación del capital social se originó aportando cada uno 1/7 de dicho fondo; Salvo Mauricio Soler, de Reus, y José Figarola y Sala, de Calaf, que contribuyeron respectivamente con un 1/14 de la suma total.

De acuerdo con la regulación general del Inventario,⁷ las contribuciones numerarias aparecen en tres bloques: el de los Figarola y Sala e Isidro Bosch (parientes entre sí), por una parte; el de los Soler, junto con J. Sagristá en un segundo grupo, y, por último, el de los Cortadellas, tío y sobrino. He aquí las sumas entregadas por cada uno de los socios y compiladas en tres grupos, aglutinados entre sí por vínculos de sangre e intereses comerciales.

Antón Figarola y Sala	(1/7)	10.740L 10s 6d	
José Figarola y Sala	(1/14)	5.370L 5s 3d	
Isidro Bosch	(1/7)	10.740L 10s 6d	26.851L 6s 3d

Tomás Ignacio Soler	(1/7)	10.740L 10s 6d	
Muricio Soler	(1/14)	5.370L 5s 3d	
José Sagristá	(1/7)	10.740L 10s 6d	26.851L 6s 3d

Francisco Cortadellas	(1/7)	10.740L 10s 6d	
José Cortadellas ...	(1/7)	10.740L 10s 6d	21.481L 1s —

De este modo la totalidad de capitales ascendió a 75.183L 13s 6d

A esta suma aportada por los ocho socios, se adicionaron unos apéndices de capitales cuyo valor de 29.400L situaron en 104.538L 13s 6d el capital de la Compañía de Aragón.

7. *Ibidem*, p. 1 verso.

FONDOS INVENTARIADOS

La Sociedad fundada en Huesca se cubrió con unos fondos inventariados por un valor de más de cien mil libras, en moneda catalana.⁸ A la deuda activa correspondió el capítulo de mayor cuantía (43 %); sólo la de Cataluña alcanzó más del 35 %. Los valores en efectivo y arriendos, alrededor del 15 % cada uno; granos, el 11 % aproximadamente, y compras de lanas y sedas, algo más del 8 %. Los restantes elementos —mercaderías y otros— completaban las cifras finales. Su concreción en moneda catalana y jaquesa, presentaba los apartados expuestos a continuación:

	Jaquesas	Catalanas
Granos	8.148L 6s —d	14.379L 7s —d
Mercaderías:		
en Huesca		
en Calaf, Manresa y		
Barcelona, lanas y sedas	2.598L 13s 1d	4.585L 17s 1d
Compras (lanas y sedas)	5.171L 1s 1d	9.125L 7s 9d
En efectivo:		
en Huesca	4.806L 8s 13d	8.481L 18s 11d
en Calaf	1.752L 10s 7d	3.092L 13s 9d
en Manresa	3.153L 6s 7d	5.564L 13s 8d
Por arriendos	9.169L —s 9d	16.180L 12s 9d
Deudas activas:		
en Aragón	4.094L 16s 15d	7.226L 4s —d
en Cataluña	23.105L 8s 7d	40.774L 6s 1d
Otros:		
Comestibles	379L 18s 6d	670L 8s 9d
Muebles	485L 7s 3d	856L 10s 3d
Caballerías	150L 1s 4d	264L 16s 4d
	63.014L 18s 9d	111.202L 16s 4d

8. *Ibidem*, p. 3.

ZONAS DE ACTIVIDADES

Sobre un primer sector, la Compañía de Aragón extendió sus operaciones entre el curso medio del Llobregat, Cardener y Anoia. Desde Manresa, la Sociedad comerciaba con Igualada, Cardona y Vacarisses, en especial en textiles, prolongando sus relaciones hasta Terrassa y Mataró, en cuyas playas desembarcaba el trigo enviado desde Tortosa.⁹

En una segunda demarcación, con base en Calaf, la Compañía de Aragón centraba sus actividades en el mercado del grano. Las zonas cerealistas, incluidas en el ángulo formado por las cuencas del Segre y Alcanadre —más por el Centro el Cinca— constituían el amplio sector productor donde la entidad mercantil adquiría los áridos. Una línea de acción entre Torralba y Binéfar, incluyendo Alcolea, Albalate y Belver, encerraba los puntos de cosechas y almacenamiento; Monzón cubría los mismos objetivos más al norte. Desde estos lugares el cereal partía hacia los mercados de Lleida y Tortosa para su venta.

El habitual transporte de granos a través del Ebro representaba otro de los medios utilizados también por la Compañía para bajar las remesas hacia la costa. Su control se hacía desde Tortosa, centralizándose las operaciones en Calaf. Desde Binaced, uno de los principales núcleos recolectores, llegaba la mercancía hasta el río, y después hasta Mequinenza, donde uníase a otros envíos procedentes de Gelsa; y de Mallén y Novellas, en los límites orientales de Aragón; e incluso de Munebrega, en el Jalón.¹⁰ Desde el vértice angular de los ríos, en el distrito de Mequinenza, los cereales navegaban hasta Tortosa, después de salvar el «xut» de Xerta.¹¹

Entre el 20 de mayo de 1778 y el 10 de julio del mismo año, 3.867 cuarteras arribaron a la capital del Delta, originando un

9. Compañía de Aragón. Libro de Cuentas. 1777. Arch. Prov. Tarragona.

10. Los topónimos de los pueblos aparecen en los *Libros de Cuentas* en forma variada. Así, por ejemplo: Vinacet, Vinazed, etc.; o, Belver, Velper, Belber, etc. Provisionalmente utilizo denominaciones del *Nuevo Atlas de España*. Aguilar. 1961, para Aragón. El *Atlas de Catalunya, geogràfic, econòmic, històric*. Ed. Diàfora 1974, para el Principado.

11. Compañía de Aragón. Libro de Cuentas. *Ibidem*.

desembolso en transportes por valor de 545L 12 s. 7d. Los gastos por el acarreo del trigo, río abajo, sumaron las partidas detalladas a continuación:

Transporte desde Mequinenza a Tortosa	248L 3s 3d
Traspasar la mercancía el «xut» de Xerta	47L 15s —d
Reembarque	117L 1s 5d
Medir grano	48L 11s —d
Estibadores	24L 10s —d
Deudas varias	15L 18s 9d
Medida y embarque para Mallorca	6L 2s —d
Medida y embarque para F. Cortadellas, de Barna.	17L 9s 2d
Gastos mantenimiento de caballerías	1L 17s 6d
Alquiler almacenes a 3L 12s por mes (3 meses).	10L 16s —d
Comisión y depósito del dinero	3L 13s 6d
Alquiler del <i>llaut</i> del patrón Roig	3L 15s —d

Resumiendo, el total (entre el 20 de mayo y el 10 de julio de 1777) en libras catalanas, supuso una cuantía de 545L 12s 7d

Aparte de la utilización de otras barcas, el arrastre de cereales a través del Ebro, que progresivamente iba siendo más numeroso, indujeron a la Compañía de Aragón a disponer de una embarcación propia. Con tal objeto se formó una sociedad compuesta por el representante de la Compañía en Tortosa, Buenaventura Córdova, que aportó 1/6 del valor de la barca, y Bautista Roig, de Tirenys, que patronearía la embarcación a través del Ebro y, al mismo tiempo, participaría en los beneficios como socio, contribuyendo con otro 1/6 sobre su costo. Careciendo el patrón Roig de capital suficiente para cubrir su parte de inversión, a modo de primera entrega, adelantó 66L 2s 6d en aparejos, destinados a equipar al «*San Antonio y San Francisco*», nombre del laúd que uniría en 1779 Mequinenza y Tortosa, al servicio de la Compañía de Aragón.

Soler, Bosch, Figarola y Cía., como tercer socio, afrontó la

mayoría de los pagos para la construcción de la embarcación. Además de responder de la participación del patrón, cuyo 1/6 había dejado aplazado, intervino con la 4/6 parte sobre el total de 1.301L —s 6d.¹²

El reparto de las tres aportaciones destinadas a la construcción del laúd quedó como sigue:

Soler, Bosch, Figarola y Cía., de Calaf (4/6) ...	867L 7s —d
Buenaventura Córdova, de Tortosa (1/6)	216L 16s 9d
Bautista Roig, de Tirenys (1/6)	215L 16s 9d
	<hr/>
Costo total de la barca	<u>1.301L —s 6d</u>

De todos modos la Compañía de Aragón, desde julio de 1778 a enero de 1779, adelantó a B. Córdova, por necesidades de financiación, 1.048L 15s 10d, superando así Soler, Bosch, Figarola y Cía., su 4/6, en 181L 8s 10d. Para la Compañía de Aragón estas cantidades entregadas en los astilleros para la fabricación del laúd equivalían al valor de unas trescientas treinta cuarteras de trigo.

En cuanto a las actividades de la embarcación, hasta mayo de 1779, el «*San Antonio y San Francisco*» realizó cuatro viajes. En el primero llevó 320 cahices de trigo, desde Mequinenza a Tortosa, percibiendo por fletes 364L. De esta cantidad, eliminados los gastos, destinaron los socios la mitad de los beneficios (91L) al mantenimiento de la barca; con la otra mitad, una vez reparada, la Compañía de Aragón obtuvo 60L 13s 4d; Cardona y Roig, cada uno, 15L 3s 4d. En el segundo viaje, esta vez entre Flix y Tortosa, 117 cargas de trigo supusieron para la Compañía de Aragón un ahorro en el transporte de 92L 7s (los otros dos asociados consiguieron 7L 6s 9d). El tercer y cuarto trayecto, portanto respectivamente 177 y 142 cargas, produjeron 179L 18s 8d. Reducidos los gastos, se asignaron 44L 12s 2d para la conservación y

12. Libro de Cuentas. *Ibidem*. 1777.

funcionamiento de la barca; la Compañía de Aragón se embolsó 29L 13s 8d, y 7L 8s 8d cada uno de los dos restantes miembros.

El tercer centro de la Compañía radicaba en Reus, participando en los contactos con los sectores cerealistas, en especial con el mercado ilerdense, y en menor cuantía con el Bajo Ebro. Mauricio Soler, socio y representante de la entidad mercantil en la ciudad, operaba también con los vinos del Bajo Priorato, y con la malvasía de Sitges. La Compañía de Aragón apoyaba sus transacciones en la ciudad, y conectaba sus actividades mercantiles con la cuenca del Llobregat. Próxima a esta última, en Barcelona, residencia de Francisco Cortadellas, se concentraba el valor líquido de la sociedad; los cobros quedaban depositados en la central barcelonesa de la Compañía, al mismo tiempo que en su puerto se desembarcaba la mayoría de su trigo vendido en la lonja de Tortosa.

Desde Mallén y Novillas, en el curso medio del Ebro, ya junto a los límites zaragozanos con Navarra, Soler, Bosch, Figarola y Cía. extendían sus relaciones por el Sur hasta Teruel y Alfambra y, por el Norte, en los Pirineos Centrales, hasta Benasque.

LUIS J. NAVARRO MIRALLES
Universidad de Barcelona

COMPañIA DE ARAGÓN

TRIGO

AÑO	MES	PROCEDENCIA	PUNTOS VENTAS	CANTIDAD EN CUARTERAS	VALOR EN LIBRAS CAT.	DESTINO
1778	Junio-julio	Trigo de Aragón	Tortosa	9.395q 9''	33.128L 19s 6d	Mallorca
1778	Junio	Binaced-Monzón-Binéfar	Lérida	2.342q 9''	8.265L 15s 2d	—
				11.738q 6''	41.394L 14s 8d	1.660 qr. remitidas a Barcelona
1779	Enero	Monzón	Lérida	776q 9''	3.561L 6s —d	
1779	Febrero	Binaced-Belver	Lérida	164q —''	731L 1s 6d	
1779	Febrero-marzo	Alcolea	Lérida	1.161q —''	4.936L 19s 6d	
1779	Abril-mayo	Alcolea	Lérida	774q 6''	3.295L 19s 10d	
1779	Nov.-dic.	Binaced	Lérida	1.036q 6''	4.971L 10s 6d	
				3.912q 9''	17.496L 17s 4d	2.000 qr. remitidas a Barcelona
1780	Abril-junio	—	Tortosa	4.211q 3''	22.758L 16s 10d	
1780	Enero-marzo	Binaced	Lérida	1.277q 9''	6.224L 13s 9d	
1780	Marzo-junio	Binaced-Binéfar	Lérida	1.219q 8''	6.276L 12s 3d	
1780	Mayo-junio	Monzón	Lérida	159q 3''	912L 18s 1d	
1780	Abril-junio	Torralba	Lérida	1.836q 4''	9.999L 1s 7d	
1780	Enero-febrero	Alcolea	Lérida	462q 9''	2.170L 1s —d	
1780	Febrero	Belver	Lérida	74q 6''	353L 17s 6d	
1780	Abril	Modáfar	Lérida	118q 9''	600L 14s 9d	
				9.360q 3''	49.296L 15s 9d	

TRIGO (continuación)

AÑO	MES	PROCEDENCIA	PUNTOS VENTAS	CANTIDAD EN CUARTERAS	VALOR EN LIBRAS CAT.	DESTINO
1781	—	Ascó-Villalba	Tortosa-Xerta	1.380q —''	6.028L 1s —d	
1781	—	—	Tortosa	74q —''	345L 1s 6d	
1781	—	Gelsa	Mora-Masos	705q 3''	3.461L 12s 5d	
1781	—	Ascó	Flix	459q 3''	2.027L 14s —d	
1781	Marzo-mayo	Binéfar	Lérida	648q 6''	3.923L 18s 1d	
1781	Mayo-junio	Binaced	Lérida	434q 1''	2.223L 17s 9d	
1781	Abril-junio	Binéfar-Binaced	Lérida	980q 10''	6.940L 9s 1d	
				4.681q 11''	24.950L 13s 10d	6.705 qr. remiti- das a Barcelona
1782	Junio	Mora	Tortosa	3.916q 9''	19.679L 15s 11d	
1782	Noviembre	Rivera Ebro	Ascó-Xerta	520q 6''	2.523L 10s 7d	
1782	—	Rivera Ebro	García	236q 9''	1.195L 19s 6d	
1782	—	Rivera Ebro	Masos de M.	3.044q 6''	15.046L 8s —d	
1782	Enero-marzo	Binaced	Lérida	771q —''	3.670L 14s 7d	
1782	Marzo	Binéfar	Lérida	177q 7''	764L 2s 8d	
1782	Marzo	Part. de Huesca	Lérida	506q 8''	2.367L 4s 9d	
1782	Abril	Part. de Huesca	Lérida	576q 1''	2.649L 19s 8d	
				9.749q 10''	47.897L 15s 8d	
1783	Junio	—	Tortosa	1.290q —''	6.323L 9s 2d	
1784	—	Distintos parajes	Tortosa	4.675q 2''	23.012L 19s —d	
1784	—	—	Tortosa	1.264q 4''	—L —s —d	
1784	—	Distintos parajes	Tortosa	5.027q 3''	25.716L 8s 2d	
1784	Nov.-Dic.	—	Masos de M.	487q —''	2.889L 13s —d	
1784	—	—	—	125q —''	611L 2s —d	
				11.578q 9''	52.230L 2s 2d	

TRIGO (continuación)

AÑO	MES	PROCEDENCIA	PUNTOS VENTAS	CANTIDAD EN CUARTERAS	VALOR EN LIBRAS CAT.	DESTINO
1785	—	Distintos parajes	Tortosa	5.937q —''	29.522L 11s 2d	
1785	—	Distintos parajes	Tortosa	735q —''	—L —s —d	
1785	Enero-junio	Distintos parajes	Mora d'Ebre	3.325q 6''	15.614L —s —d	
1785	Enero-febrero	Binaced	Lérida	404q 3''	1.739L 7s 11d	
1785	Enero-febrero	Belver	Lérida	1.478q 7''	6.017L 17s 2d	
1785	Febrero-marzo	Binaced	Lérida	2.682q 9''	11.181L 4s 11d	
1785	Mayo-junio	Binéfar	Lérida	1.552q 3''	5.634L —s 5d	
				<u>16.115q 4''</u>	<u>69.709L 1s 7d</u>	
1786	—	Ad. Aragón	Masos de M.	6.899q 5''	34.068L 15s 1d	
1786	Febrero-marzo	Binaced	Lérida	1.567q —''	7.257L 15s 8d	
1786	Febrero-abril	Part Huesca	Lérida	358q 9''	1.685L 11s 1d	
1786	Junio	Binéfar	Lérida	172q 6''	764L 8s 9d	
1786	Enero-febrero	—	Lérida	1.118q —''	4.728L 17s 7d	
				<u>10.115q 8''</u>	<u>48.505L 8s 2d</u>	
1787	—	Ad. Aragón	Masos de M.	4.453q 4''	22.550L 15s 2d	
1787	—	Ad. Aragón	Ascó-Masos	1.046q 7''	4.431L 15s 1d	
1787	—	Ad. Aragón	Belver	812q 3''	3.508L 3s 9d	
1787	—	Ad. Aragón	Ballobar	680q 9''	3.344L 1s —d	
1787	—	Ad. Aragón	Mallén	1.803q 8''	7.705L 12s 9d	
1787	Enero-febrero	Binaced	Lérida	546q 7''	2.775L 9s —d	
1787	En.-fe.-mar.-ab.	Binéfar	Lérida	290q 1''	1.505L 8s 7d	
1787	Fe.-mar.-ab.	Albalar	Lérida	582q 3''	2.968L 1s 11d	
1787	Ab.-ma.-jun.	Adm. Huesca	Lérida	2.723q 2''	14.559L —s 6d	
				<u>12.943q 8''</u>	<u>63.348L 7s 9d</u>	

CENTENO

AÑO	MES	PROCEDENCIA	PUNTOS VENTAS	CANTIDAD EN CUARTERAS	VALOR EN LIBRAS CATALANAS
1779	Enero	Monzón	Lérida	50q 9''	172L 11s —d
1779	Noviembre	Binaced	Lérida	251q 9''	971L 7s 8d
1779	Diciembre	Alcolea	Lérida	39q 9''	168L 13s 9d
1779	Diciembre	Binéfar	Lérida	21q 3''	89L 11s 9d
				<u>363q 6''</u>	<u>1.402L 4s 2d</u>
1780	Enero-febrero	Binéfar	Lérida	308q —''	1.198L 13s 8d
1780	Marzo	Binaced	Lérida	449q —''	2.080L 9s 8d
				<u>757 —''</u>	<u>3.279L 2s 6d</u>
1781	—	Rivera Ebro	García	692q 6''	2.764L 16s 4d
1781	—	Rivera Ebro	Mora y Masos	1.235q 9''	4.652L —s 10d
1781	—	Binaced	Lérida	374q 3''	1.969L 5s —d
				<u>2.302q 6''</u>	<u>9.386L 2s 2d</u>
1782	Enero-marzo	—	Lérida	717q 9''	2.727L 5s 3d
1782	—	—	Ascó	8q 6''	38L 5s —d
1782	—	—	García	123q —''	529L 17s 4d
1782	—	—	Masos de Mora	1.018q 6''	4.469L 16s —d
				<u>1.867q 9''</u>	<u>7.765L 3s 7d</u>
1784	Nov.-dic.	—	Masos de Mora	556q —''	2.147L 8s 3d

CENTENO (continuación)

AÑO	MES	PROCEDENCIA	PUNTOS VENTAS	CANTIDAD EN CUARTERAS	VALOR EN LIBRAS CATALANAS
1785	Enero-mayo	—	Masos de Mora	6.421q 6''	27.249L 1s 2d
1785	—	—	Asud de Tortosa	122q —''	512L 8s —d
1785	Mayo-junio	Binéfar	Lérida	170q —''	521L 1s 6d
				<u>6.718q 6''</u>	<u>28.282L 10s 8d</u>
1786	—	Admins. Aragón	Masos de Mora	2.665q —''	11.417L 7s 4d
1786	—	Adminis. Aragón	Ascó	97q 3''	401L 9s 6d
				<u>2.762q 3''</u>	<u>11.818L 16s 10d</u>
1787	—	Ascó-Villalba	Masos de Mora	657q —''	2.169L 14s 6d
1787	—	Mallén	Masos de Mora	667q 7''	2.066L 7s —d
1787	—	Belver	Masos de Mora	318q 8''	1.044L 5s 6d
				<u>1.643q 3''</u>	<u>5.280L 7s —d</u>

CEBADA

AÑO	MES	PROCEDENCIA	PUNTOS VENTAS	CANTIDAD EN CUARTERAS	VALOR EN LIBRAS CAT.	DESTINO
1778	Noviembre	Binaced-Monzón Binéfar	Lérida	67q —''	189L —s —d	
1779	Mayo	Alcolea	Lérida	11q 3''	330L 11s 9d	
1780	Abril-mayo	Binaced-Binéfar	Lérida	520 —''	1.711L 8s 3d	
1781	—	—	García	120q 6''	241L —s —d	
1781	—	—	Ascó	24q 3''	51L 16s —d	
1781	—	—	Mora de Ebro	358q 3''	616L 3s —d	
				508q —''	908L 19s —d	
1782	—	Ascó-Villalba	Ascó-Cherta	1.046q 6''	2.421L 2s 7d	
1782	—	Ascó	Ascó	198q —''	432L 7s 10d	
1782	Marzo-abril	Partido Huesca	Lérida	406 q —''	568L 8s —d	
				1.650q 6''	3.421L 18s 5d	
1788	Abril	—	Tortosa	753q —''	1.825L 19s 6d	Mataró
1788	Abril	—	Mora de Ebro	2.201q 8''	5.519L 5s 8d	
				2.954q 8''	7.345L 5s 2d	
1784	Nov.-dic.	—	Masos de Mora	101q 3''	281L 2s —d	

CEBADA (continuación)

AÑO	MES	PROCEDENCIA	PUNTOS VENTAS	CANTIDAD EN CUARTERAS	VALOR EN LIBRAS CAT.
1785	Enero-marzo	—	Masos de Mora	824q 5''	2.170L 13s —d
1785	Mayo	Binaced	Lérida	159q 9''	341L 1s 10d
1785	Marzo-abril	Belver	Lérida	792q 3''	1.609L 1s —d
1785	Mayo	Albalate	Lérida	387q 3''	798L 1s 4d
				<u>2.163q 8''</u>	<u>4.918L 17s 2d</u>
1786	—	Ascó-Villalba	Masos de Mora	528q —''	1.785L 17s —d
1786	—	Vinaced	—	50q 3''	156L 3s 6d
1786	Febrero-marzo	Binéfar	Lérida	807q —''	2.216L 3s —d
1786	Enero-febrero	—	Lérida	395q —''	1.106L 19s —d
				<u>1.780q 3''</u>	<u>5.265L 2s 6d</u>
1787	—	Ascó-Villalba	Masos de Ebro	614q 9''	1.368L 1s 10d
1787	—	Mallén	Masos de Ebro	17q 6''	38L 10s —d
1787	Enero-mayo	Binaced	Lérida	575q 9''	1.619L 5s 6d
				<u>1.208q —''</u>	<u>3.025L 17s 4d</u>

AVENA

AÑO	MES	PROCEDENCIA	PUNTOS VENTAS	CANTIDAD EN CUARTERAS	VALOR EN LIBRAS CATALANAS
1781	—	Adminis. Aragón	Ascó-Mora	17q 6''	26L 1s —d
1782	—	Ascó	Rivera de Ebro	34q —''	—L —s —d
1785	—	—	Masos de Mora	30q 6''	67L 2s —d
1786	Enero-mayo	Binaced	Lérida	395q 9''	836L —s 9d
1786	—	—	—	134q 3''	273L 10s 6d
				530q —''	1.109L 11s 3d

MAIZ

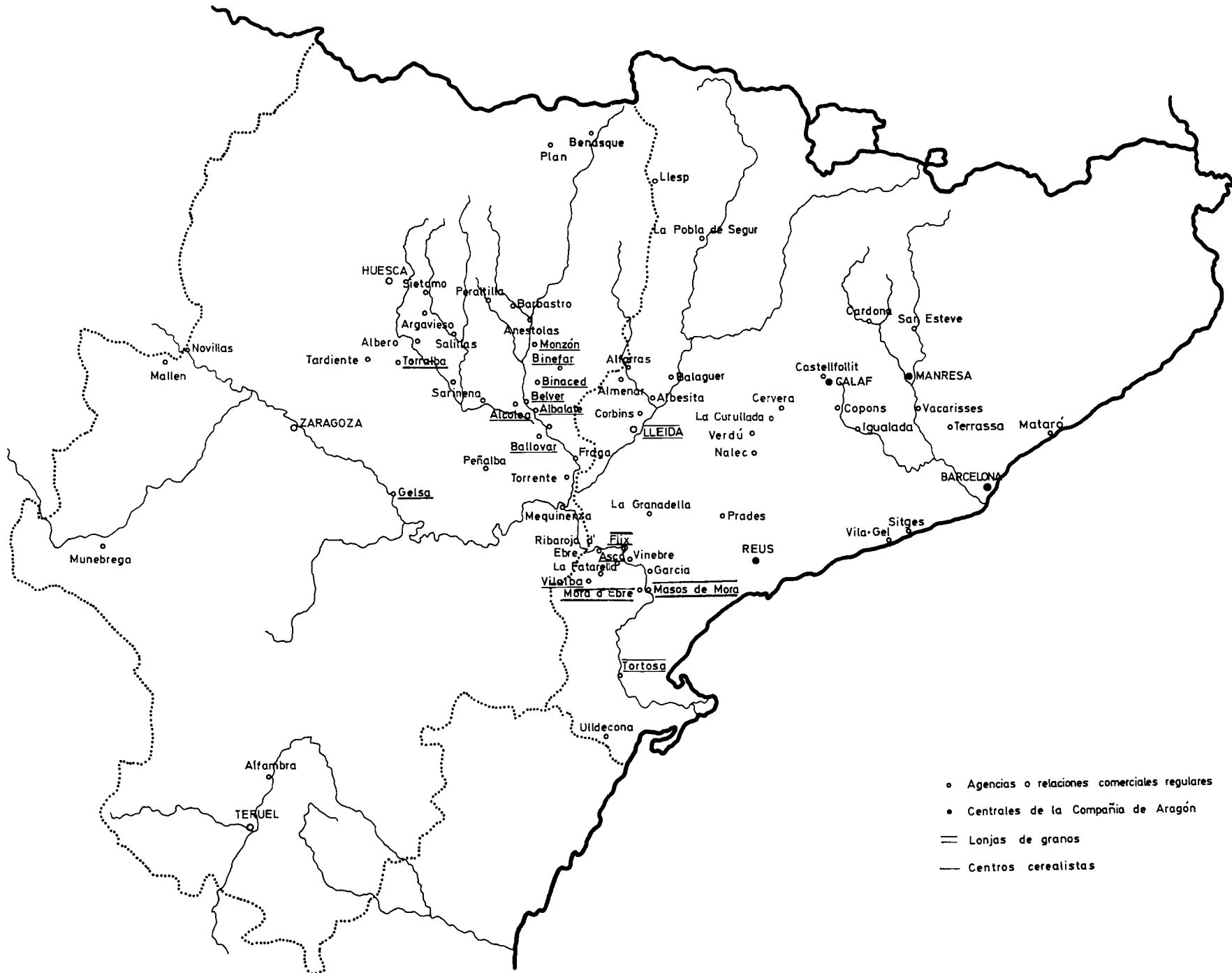
1781	—	—	Rivera de Ebro	19q 6''	48L 15s —d
1782	—	Ascó	—	474q —''	—L —s —d

HABAS

1785	Febrero-mayo	Albalate	Lérida	207q 6''	702L —s 5d
1786	—	—	—	37q —''	151L 5s —d

COMPAÑIA DE ARAGON (1.777)

- Agencias o relaciones comerciales regulares
- Centrales de la Compañía de Aragón
- == Lonjas de granos
- Centros cerealistas

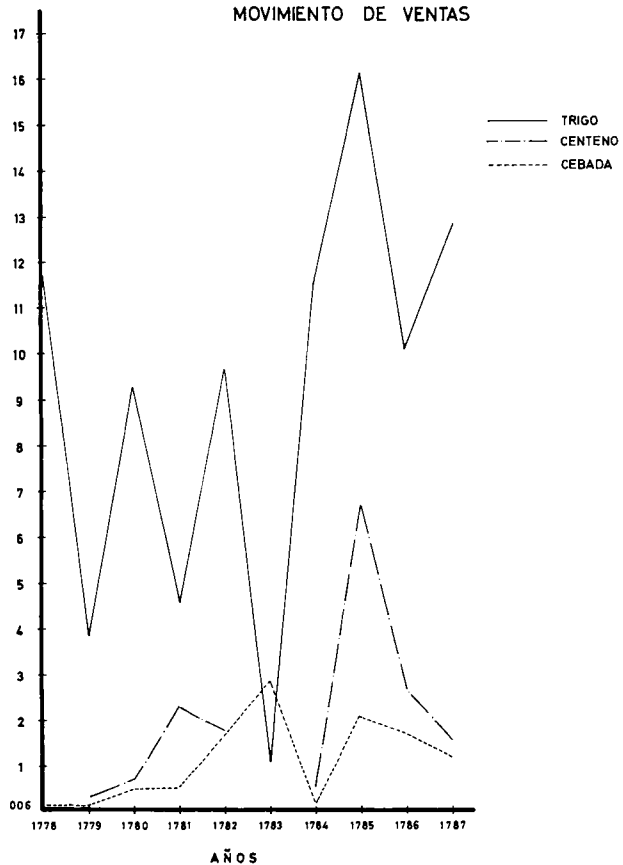

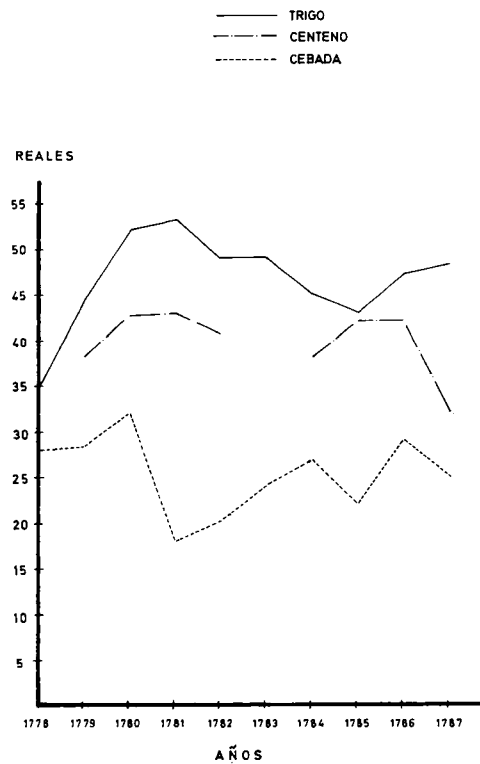
CUARTERAS: MILES

COMPAÑIA DE ARAGON

MOVIMIENTO DE VENTAS

PRECIOS DE VENTA

El comerç de teixits en la societat estamental

1. MERCADERS I BOTIGUERS

La societat estamental es fonamentava en la desigualtat dels homes. Els criteris de naixença i professió delimitaven d'una manera estricta els deures i drets de cadascú, no sols en la vida de treball, sinó en la seva projecció cívica, i fins i tot religiosa. La divisió en braços o estaments —eclesiàstic, nobiliari, reial, és a dir, entre privilegiats i «comuners»—, constituïa la principal línia de classificació. Però dins de l'estat pla, les diferències eren grans: pagesos —de reialenc o de senyoriu— i habitants de les ciutats. I aquests estaven dividits al seu torn en «mans» o esglaons diferents, que responien a una ordenació i una concepció articulada de la societat.¹ Tractarem d'analitzar, a nivell general, un dels punts que palesen els criteris de valoració dels diferents grups socials: el paper que tenien els comerciants de teixits dins la jerarquia interna del tercer estat.

a) Deixem de banda els complexos temes de les situacions paranobiliàries —de tanta transcendència als Països Catalans—, l'impuls del burgès que vol abandonar el seu estament «plebeu», i tota la qüestió de la incompatibilitat del comerç i la noblesa. Endin-

1. Roland MOUSNIER: *Les concepts d'ordre, d'état, de fidélité et de monarchie absolue en France, de la fin du XV siècle, à la fin du XVIII*. «Revue Historique», n.º 502 (abril-juny 1972), pp. 289-312. Vid també infra, nota 13.

sem-nos en la jerarquia interna del tercer estament, jerarquia que responia de fet a les idees de la noblesa: superioritat de l'activitat militar sobre la mercantil, i, sobretot, indignitat del treball manual, considerat «vil». A les ciutats catalanes, «lo tercer i últim estat» corresponia a les «arts mecàniques i oficis»; a Londres, es distingia des del segle XIV entre «officia grossiora» i «operabilia»; a Marsella, les corporacions es dividien en «honorables», «assez honorables» i «mecàniques». Els mercaders eren encara honorables, eren «les derniers du peuple qui portent qualité d'honneur», mentre que els artesans «sont réputés viles personnes». Però no tot era tan tallant. Existia un grup de «mediocres». Si els «burgesos» —és a dir, els rendistes— eren «honorables» i els menestrals eren considerats «vils i abjectes», trobem un grup intermedi de «vulgars», inferiors als honorables, però sense baixesa, que incloïa l'artesanat superior, benestant, i els comerciants de segona fila. Fins i tot el «comú mecànic i vil» coneixia una graduació («graus, ordres i estimació») segons la riquesa, el tipus de treball i la matèria que s'utilitzava (or, seda, llana, etc.). Si els burgesos i els mercaders constituïen com una mena de «noblesa civil», certa classe d'artesanat superior, de petita burgesia, diríem avui, conservava encara cert «honor».² De totes aquestes diferenciacions internes del tercer estat, volem deturar-nos en la que pretenia separar l'alta de la petita burgesia mercantil, és a dir, la que oposava el mercader al botiguer.

Comencem amb algunes precisions terminològiques. Utilitzarem ben poc la paraula «burgès». Som ben conscients que el seu significat dins l'Antic Règim no era pas el mateix que nosaltres li donem i, sobretot, que el sentit i valoració del mot han anat variant amb el temps. Pels ambients aristocràtics de final del segle XVII, burgès era «qui n'a pas l'air de la Cour, qui n'est pas tout a faire poli, trop familier, qui n'est pas assez respectueux» —pensem en el

2. Pierre GOUBERT: *L'Ancien Régime*. I. *La société*. Paris, 1969 (traducció castellana, Madrid, 1971), pp. 119 i ss. «La société urbaine telle qu'elle se voyait: des corps.» Els tractadistes citats són Loyseau (*Traité des ordres*, 1614) i La Roque (*Traité de la noblesse*, 1672). Per Catalunya, Andreu Bosc, *Títols d'Honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, Perpinyà, 1628 (reedició, Barcelona, 1974). Llibre IV, capítols 9, 10 i 11.

«burgès gentilhome»—. Però Jacques Savary des Bruslons, fill d'un mercader de París, ens dóna, en el seu *Dictionnaire Universel de Commerce*,³ una excellent definició del concepte de burgès i de l'evolució al llarg dels segles. L'accepció originària d'habitant d'una ciutat («generalment parlant, se dit de tout citoyen qui habite une ville»), s'havia concretat per designar els no privilegiats («ceux qui ne sont ni du nombre des nobles, ni du nombre des ecclésiastiques»). Però d'una manera especial designava les persones que, sense tenir les formes de prestigi pròpies de la societat estamental («n'étant point distinguées par fonctions d'éclat, ou n'exerçant aucune des grandes charges de la magistrature»), estaven molt pel damunt dels artesans «et de ce qu'on appelle le peuple». La seva riquesa, el comerç i les distincions honorífiques eren la base de la seva estimació, i feien possible que l'expressió «és un bon burgès» fos considerada com una lloança.

Però el «burgès» de França, com el «ciudadà honrat» de Catalunya, era un rendista que aspirava a viure «noblement». El comerciant, el mercader pertanyia a una diferent condició de vida, a una esfera inferior i dividida per una frontera subtil, fonamentada en la riquesa i mantinguda pels prejudicis. El comerç a l'engròs tendeix a la noblesa, el comerç a la menuda envileix. El primer és el propi del mercader —sense determinacions—. El comerç a la menuda caracteritza el botiguer, el mercader d'un producte determinat que ven personalment, que en el cas dels teixits, de llana o seda, ven «al tall» i amida les peces «vareando» —d'aquí la denominació de «mercader de vara»—. L'oposició entre aquests dos tipus socials roman constant al llarg de tota l'Edat Moderna.

b) Autors diversos coincidien en blasmar el comerç a la menuda, tant com exaltaven el comerç a l'engròs. Començant per Ciceró, per a qui «mercatura, si tenuis est, sordida putanda est», mentre que si és «magna et copiosa, multa undique apportans, non

3. SAVARY DES BRUSLONS: *Dictionnaire Universel de Commerce... et d'Arts et Métiers, contenant... l'établissement des Six Corps des Marchands et des Communautés d'Arts et Métiers de la ville de Paris*. Edició de Copenhague, 1759-1765, I, Bourgeois.

est admodum vutuperanda». Les mateixes idees inspiraven, en el segle XVII, l'obra del mercer Jacques Savary, *Le Parfait Négociant*.⁴

Tout le monde demeure d'accord que le commerce en gros est plus honorable que celui en detail.

El comerç al major podia ésser practicat àdhuc pels nobles, però mai el detall, «parce qui il y a quelque chose de servile». El detallista roman dins la seva ciutat i tracta amb tota mena de persones, «grans i petites». En canvi, el comerciant en gros sols es relacionava amb els fabricants i els mateixos detallistes.

Aquests eren menyspreats arreu pels grups superiors. La legislació castellana dels Àustries confirmava aquesta discriminació. Mentre el comerç internacional es considerava «arte noble», no es podia dir el mateix «de los mercaderes que venden por menudo».⁵ Des de les Corts de Burgos de 1453, fins a la darrera pragmàtica sumptuària de 1723, la legislació castellana, confirmada a principis del segle XIX en la *Novísima Recopilación*, incloïa entre els oficis vils, a qui els estava prohibit vestir robes de seda, i sota el nom d'especier, «las personas que tienen tiendas y venden en ellas por menudo». El 1570 les Corts demanaven que fossin exclosos del

4. Jacques SAVARY: *Le Parfait Négociant*. Paris, 1675, II part, «Du commerce en gros et de son excellence». Per una tipologia del comerciant i una presentació general dels problemes de la «burguesia» a la França dels segles XVII i XVIII, vid. la col·laboració de Pierre LEON a l'*Histoire économique et sociale de la France*, dirigida per Fernand Braudel i Ernest Labrousse, II, Paris, 1970, pp. 211 i 602-612. Amb un abast geogràfic més ampli, Henry KAMEN, *The Iron Century. 1560-1660*, London, 1971, pp. 166-198, i Jean François BERGIER, *The industrial bourgeoisie and the rise of the working class. 1700-1914*, London, 1971, en «The Fontana Economic History of Europe».

5. La cita és de López Pinciano, per a qui «la mercaderia en grueso» era art noble, juntament amb arts, lletres i agricultura. Citat per J. A. MARAVALL, *Estado moderno y mentalidad social*, Madrid, 1972, II, p. 28. Per aquesta temàtica són fonamentals els treballs de Domínguez ORTIZ, per exemple, *Notas sobre la consideración social del trabajo manual y el comercio en la España del Antiguo Régimen*, «Revista de Trabajo», 1945, pp. 673-781, i *La sociedad española del siglo XVIII*, Madrid, 1955, pp. 183-197. També L. SÁNCHEZ AGESTA, *El pensamiento político del Despotismo Ilustrado*, Madrid, 1954, pp. 139-155, «Honra i deshonra legal». Més recents són les obres de Antonio ELORZA, *La polémica de los oficios viles en la España del siglo XVIII*, «Revista de Trabajo», n.º 2, 1968, pp. 69-288, i William CALLAHAN, *Honor, Commerce and Industry in Eighteenth Century Spain*, Harvard, 1972, en especial pp. 12, 15 i 33.

govern municipal, entre altres, els que tinguessin «tienda pública de trato y mercancía, vendiendo por menudo ni a la vara». La vila de Madrid ho repetia el 1602. El 1622, l'exclusió dels mercaders de les Ordes Militars s'aplicava específicament «al que tiene un despacho de cualquier género de mercancía y la atiende por sí mismo o por dependientes». Encara el 1733, el marquès de Santa Cruz de Marcenado proposava que els mercaders participessin en el govern de les ciutats, «bien entendido que no sean de los que sirven tiendas por sus manos». Sota Carles III, Juan Francisco de Castro («Discurso sobre las leyes», 1765-1770) deia que la venda al detall era una mena de negoci que «humiliava» la condició humana. Sols vers el 1780 dos autors defensaren l'estimació social dels botiguers: Juan Antonio de los Heros, portantveu dels Gremis Majors de Madrid («Discurso sobre el Comercio, 1775»), i sobretot Antonio Javier Pérez y López («Discurso sobre la honra y deshonor legal, 1781»), el qual arribava a dir que «está tan lejos de que su comercio les induzca a alguna cosa de menos valer, que por el contrario es compatible con la misma nobleza». Des d'una altra perspectiva, Eugenio de Larruga deia que «un mercader de lonja merece mucha más estimación que un mero mercader de vara» i que el gran comerç era lloable, a més d'aventatjós.⁶

Quins eren els criteris que distingien el mercader del botiguer? La legislació francesa recordava, el 1701, que «seront censés et réputés marchands et negociants» els que venguessin en magatzem al major, «et qui n'auront point de boutiques ouvertes, ni aucun étalage ni enseignement à leurs portes et maisons». La realitat era més complexa. Al Cadis de final del segle XVII, el negociant Raimon de Lantery creia que el crèdit era el factor decisiu que jerarquitzava els comerciants. Sols el mercader disposava de crèdit fins a l'arribada de la propera flota. Els diccionaris mercantils anglesos de mitjan segle XVIII, al mateix temps que consideren el comerciant com superior a tots els gremis («arts, crafts and misteyres») i als

6. LARRUGA, *Memorias políticas y económicas*, I, Madrid, 1785, pp. 266-267.

simples «tradesmen», ens donen una caracterització completa del «merchant».⁷

«Merchant» és un terme molt general. D'una manera més completa s'entenia com a tal la persona que reunia aquestes característiques:

- comerç internacional («one who merchandizes or traffic abroad, by sea as well as by land»);
- comerç de mercaderies o de diner («goods for goods as well as money»);
- comerç sempre a l'engròs («deals at home only wholesale, keeps no shop, but warehouse, vault, cellar»).

Aquests són els criteris bàsics que trobem repetits arreu. El mercader comercia a l'engròs i practica el gir. Les activitats mercantils són polivalents. La seva característica és precisament la manca d'especialització, el comerç en tota mena de productes. El seu lloc de treball no és la «botiga» oberta al públic, sinó la «llotja» —d'ací el nom de «lonjista» que a vegades prenia a Castella— o el magatzem. El detallista, per molt que s'esforci a dir-se «merchant», no és més que un «botiguer» («shopkeeper»). Els autors espanyols de l'època responien a les mateixes idees. Per Zavala Auñón, mercaders són «los que por mar o tierra hacen venir de qualquier género que sea, para vender al por mayor o en grueso». El 1758, una de les condicions per a ingressar en el Cos de Comerç de Barcelona era «exercer el comercio en grueso, y no en tienda abierta».⁸

7. Pierre PONSOT: *Au contact de deux mondes: une chronique gaditane. Les «Mémoires» de Raimundo de Lantery, «mercader» de Cadix, 1673-1700.* «Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel», I, Toulouse, 1973, pp. 471-486. — Ronald CAMPBELL: *The London Trademan*. London, 1747, cap. 71. — Wyndham BEAWES: *Lex Mercatoria Rediviva*. London, 1751, p. 30. — POSTLEWYATT: *The Universal Dictionary of Trade and Commerce* (traducció anglesa del de Savary). London, 1757, I, p. 543 i ss.

8. Pierre GOUBERT: *Cent mille provinciaux au XVII siècle*. Paris, 1968, pp. 348 i ss. «Les très grands marchands dédaignent toute specialisation». En principi la condició de mercader exclou l'activitat industrial. El «marchand» no «fabrica». — Miguel de ZAVALA AUÑÓN, *Representación al Rey nuestro Señor don Phelipe V*. Madrid, 1732, pp. 49-50, distingia del mercader, tant el «tratante», «que compra por junto para vender por menor en sus tiendas», com el «banquero o negociante de cambio y letras». — Bibl. Catalunya (B. C.). Fullets Bonsoms, n.º 3.289. «Real Cédula de erección de los Cuerpos de Comercio».

Aquest comerç no circumscrit a mercaderies concretes estava obert al crèdit, a l'especulació financera i a la banca —una activitat que ja en el segle XVI es considerava «ahidalgada». Per Windham Beawes, cònsol britànic a Sevilla, el mercader compra i ven qualsevol mena de productes, «or deals in exchange». Les ordenances del Consolat de Bilbao especificaven com «trato y negociación superior», pròpies del mercader, l'exportació de ferro, el canvi o el préstec. A Catalunya, al final del segle XVIII, com indica Vilar, el gran comerç es defineix per la pràctica del gir i de la lletra de canvi —«cambio y giro».⁹

Però no sempre les diferències eren tan tallants. Les jerarquies estrictes eren pròpies de les ciutats grans. En altres llocs la situació era molt més difosa. A les botigues més importants, les fronteres entre l'engròs i el detall, quant a activitat econòmica, no eren gaire rígides.¹⁰ A més, en el segle XVIII, aparegué un nou terme que no es deixava agafar dins la xarxa precisa de l'ordre estamental: el de «negociant». El 1769, l'Almanach General de Roze de Chantoiseau en donava una certa definició:

Celui qui fait la banque, ou fait armer pour son compte, celui qui fait le commerce en gros.¹¹

Es tractava, però, d'una opinió personal. De fet, el sentit de la paraula era imprecís, com ho era en la indústria la nova realitat del «fabricant». A vegades s'entenia per «negociant» un gran comerciant internacional, superior als mercaders tradicionals, gairebé

9. Un resum general sobre els Consolats de Comerç a GACTO FERNÁNDEZ, *Historia de la jurisdicción mercantil en España*. Sevilla, 1971. — Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, IV. Barcelona, 1968, 204-205. El terme genèric «comerciant» inclou les categories més concretes de negociant, mercader i botiguer.

10. Sobre la fluïdesa de la noció de botiguer, que a vegades venia també a l'engròs, vid. VILAR, *Ob. cit.*, IV, 212; THRUPP, citat infra, en nota 30, p. 277, i BERGIER, *Ob. cit.*, 9-11. Aquest darrer es pregunta com determinar el moment en què el botiguer («shopkeeper») esdevé un «dealer».

11. Pierre DEYON: *Amiens, une capitale provinciale au XVII siècle*. Paris-La Haye, 1967, p. 300. Els «negociants» formen un nou tipus d'homes d'affers. — ROZE DE CHANTOISEAU, *Almanach Général des Six Corps, Arts et Métiers contenant... les noms, surnoms, état et domicile des principaux négociants, marchands, agents d'affaires, artistes et fabricants du Royaume*. Paris, 1769. Avis au lecteur. La mateixa enumeració del títol reflecteix l'ordre de la importància d'affers i de jerarquia social.

un banquer. Altres voltes el mot designava els comerciants que estaven al marge de qualsevol corporació, perquè es consideraven inferiors als cossos de comerç; també se'ls anomenava «tratantes», i es trobaven en una categoria intermèdia entre el mercader i el botiguer. Vilar ha indicat molt bé que a Catalunya la diferència entre comerciant i negociant era vaga i no implicava cap jerarquia social. A més, al final del segle XVIII, les distincions estamentals s'anaven esvaint; per Larruga no hi havia diferència entre comerciant, mercader i «tratante». De fet, el primer mot s'anava imposant i substituïa els altres.¹²

Durant els segles anteriors, però, les diferències eren ben vives. El tercer estat es fragmentava en diversos nivells, fortament jerarquititzats, dins una concepció articulada de la societat. Dins aquesta jerarquia, que no s'esgotava en la mera opinió social, sinó que transcendia a tota la vida col·lectiva, ésser mercader no significava sols una professió, sinó una «qualitat», un «estat».¹³ L'estamentització dels mercaders era molt forta a les grans ciutats catalanes, en especial a Barcelona i Perpinyà. Tenien institucions pròpies —Consolat de Llotja—, participació específica en el govern de la ciutat, etc. Es fonamentaven en una matrícula, establerta en el cas de Barcelona el 1479, i esdevinguda hereditària en el segle XVI; aleshores es podia ser «mercader» per naixença. Només els matriculats formaven «lo estat i mà dels mercaders»; «los altres, per molt rics sian y estimats», en quedaven exclosos. Els «negociants», «no tenen estament ni són admesos en lo Regiment de la Ciutat».¹⁴

12. Eugenio de LARRUGA: *Memorias Políticas y Económicas*, XXIX. Madrid, 1793, p. 97, nota 1, «Las equivocadas ideas que suelen cundir en la distinción... siendo para mí indiferentes estas voces». — Antonio de CAPMANY: *Memorias Históricas*, suplement, Madrid, 1792, 313-322, denunciava com una vanitat la substitució del nom de mercader pel de comerciant.

13. François OLIVER-MARTIN: *L'organisation corporative de la France d'Ancien Régime*. Paris, 1938. — Hubert METHVIER: *L'Ancien Régime*. Paris, 1961, pp. 6-7. — Pierre GOUBERT: *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730*. Paris, 1960, cap. VIII, 3, «Groupement... en estats, compagnies, corps et communautés de métiers». — Els 62 gremis de Londres eren «cossos polítics», SAVARY DES BRUSLONS, *Dictionnaire*, II, p. 136. — Per la fragmentació del sistema tradicional d'estaments, MARAVALL, *Ob. cit.*, II, 421, indica la gradual distància del menestral, botiguer, mercader, etc.

14. Per la formació de l'estament de mercaders de Barcelona vid. entre els més recents, VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1937, I,

A França i Anglaterra, els comerciants no acostumaven a formar gremis ni cossos, potser per distingir-se millor de les professions mecàniques, però això tenia la contrapartida de consolidar el govern municipal en mans dels gremis superiors, en els quals predominaven precisament els botiguers.¹⁵

c) A diferència del mercader, el botiguer es definia per vendre a la menuda i un sol producte. Moltes vegades es titulava mercader, però sempre d'un producte determinat: drogues, espècies, ferro, peix, i generalment teixits de llana («paños», «draps»), de seda i teles. La societat estava ordenada segons una «cascada del menyspreu» dels grups inferiors pels superiors; entre un «gros marchand» i «un mercerot» hi havia un abisme. Per tant, el botiguer buscava sempre acostar-se socialment al mercader i separar-se dels artesans que practicaven un treball manual. A Magúncia, el 1747, obtingueren un triomf en deixar de ser gremi («zünft») de detallistes, per esdevenir estament de comerç («Handelstaand»). Tanmateix la separació entre el mercader i el botiguer era molt clara.¹⁶ En canvi, els límits entre el petit comerç i l'artesanat eren imprecisos, si bé existia una tendència a crear un grup social superior al treball «mecànic».

Dins el conjunt de les corporacions artesanes, els botiguers, i sobretot els mercaders de teixits de llana i de seda a la menuda, hi tenien una situació superior, formalment establerta. Existia una

pp. 115 i 184, i II, p. 187. — Jaume CARRERA PUJAL, *La Barcelona del segle XVIII*, Barcelona, 1951, I, p. 369, citant el Ms. 505 de la Biblioteca de Catalunya, *Consellers de Barcelona i fets memorables*, fol. 440. — Carme BATLLE, *La crisis económica y social de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, 1973, I, p. 320 i II, p. 469. — Joan-F. CABESTANY FORT: *Nómina de la «matrícula de mercaders» de Barcelona (1479-1696)* en «Documentos y Estudios», XIII, 1964, pp. 167-183. — *Rúbricas de BRUNIQUEL*, V, Barcelona, 1916, pp. 153-158, «Ciudadans de Matrícula i Mercaders».

15. DEYON, *Ob. cit.*, p. 97. Els negociants no formaven gremi, «souvieux sans doute de mieux se distinguer des professions mécaniques». — SAVARY DE BRUSLONS, *Dictionnaire*, II, edició de 1748, pp. 166-171, «Chambres de commerce», de les quals formaven part drapers, seders, adroguers i fabricants.

16. ROBERT MANDROU: *Introduction à la France moderne. 1500-1640*. Paris, 1961, p. 119. — DEYON, *Ob. cit.*, p. 340, assenyala l'aspiració latent a «quitter le détail pour les activités plus honorées du négoce». — Per Magúncia, vid. F. G. DREYFUSS: *Société et mentalités a Mayence dans la seconde moitié du dix-huitième siècle*. Paris, 1968.

«jerarquia legal dels oficis», una selecció de professions jurídica-ment separada de la resta dels gremis, presidits per una minoria de mercaders a la menuda i grans artesans especialitzats, benestants, que s'acostumen a definir com a «aristocratie marchande», o, amb millor encert, «aristocràcia de la botiga i del taller».¹⁷ La seva posició s'apropava a la veritable burgesia mercantil i era força superior al petit patronat dels oficis manuals. Aquesta minoria havia assolit una plasmació institucional, unes corporacions de base mercantil, enaltides amb una participació específica en el govern de les ciutats. Eren els «gremis majors» de Castella, les «Arti Maggiori» de les ciutats italianes, especialment de Toscana, els grans gremis de Londres, els «dotze» que tenien reservada l'elecció del lord major.¹⁸ A França s'havia arribat a establir una clara diferència entre aquests oficis superiors, que formaven «corps de marchands» i els artesans, que sols integraven «comunitats d'arts i oficis». Als Països Catalans la divisió es feia entre els «collegis» d'arts liberals, «honorables», i les confraries o gremis de menestrals, que acollien les «arts mecàniques.» Com deia en el segle XVIII un informe de la Junta de Comerç

la distinción que se hace de las operaciones de entendimiento y manos son las que han dictado la diferencia de colegio a gremio.¹⁹

Dins els gremis més enlairats era predominant el paper del comerç de teixits, i concretament dels gremis de mercaders de draps

17. Henri SEE: *La vie économique et les classes sociales en France au XVIIIe siècle*, Paris, 1924; *Esquisse d'une Histoire économique et sociale de la France*, Paris, 1929, pp. 262 i 351, i, sobretot, Émile COORNAERT, *Les corporations en France avant 1789*, 2.^a ed., Paris, 1968.

18. William HERBERT: *The History of the Twelve Livery Companies of London*. London, 1837. — William CAREW HAZLITT: *The Livery Companies of the City of London*. London, 1892, pp. 167-346. — Frederic W. KAHL: *The Development of London Livery Companies*. Harvard, 1960. — Els dotze gremis majors de Londres eren, per ordre de jerarquia: 1) mercers, 2) adroguers, 3) drapers, 4) mercaders de peix, 5) argenters, 6) pellissers, 7) sastres, 8) barreterers, 9) mercaders de sal, 10) mercaders de ferro, 11) taverners i 12) fabricants de teixits de llana.

19. CARRERA PUJAL: *Historia política y económica de Cataluña (siglos XVI-XVIII)*. Barcelona, 1947, IV, 267.

o teixits de llana i de mercaders de sedes i teles. Henri Sée²⁰ escrivia amb encert que drapers i mercers constituïen, a causa de la seva riquesa, el veritable lligam entre les classes privilegiades i els artesans. A Florència componien, des de 1267, quatre dels set gremis majors: drapers, seders, art de la Calimala, i mercers. A Milà, el 1772, els mercaders de teixits de llana, de seda i de brocats, eren dels primers gremis de la ciutat, separats, però, de la Cambra de «Mercanti Negozianti». A Bolònia els drapers eren el tercer gremi de la ciutat, i els mercers el setè.²¹ A París, els drapers formaven el primer dels «Six Corps des Marchands» i els mercers el tercer. L'ordre era invers a les «Twelve Great Companies» de Londres, on els mercers tenien el primer lloc i els drapers el tercer. Els mercaders de lleng, de teixits de llana, i de sedes formaven part dels Cinc Gremis Majors de Valladolid en el segle XVI, i dels de Madrid en el segle XVIII. En canvi, a València²² la majoria dels col·legis corresponia a la indústria de la seda, contravenint la tendència general que feia dels gremis majors un monopoli de la «gens de merchandise» i exclouïa gairebé sistemàticament els artesans. La resta dels gremis superiors comptava amb altres oficis més o menys relacionats amb el comerç dels teixits —grans artesans de la seda, «mercaders sastres» en el cas de Londres— així com els mercaders d'espècies (adroguers), argenters, impressors i llibreters, etc., tots ells defensors del seu prestigi social. Molt per sota dels cossos organitzats quedava la consideració social dels «petits marchands» —ambulants, rurals, sense gremi—, dels robavellers («fripiers»), ferreters, quincallaires, o dels anomenats «mercaders blanquers».

L'exemple dels «Six Corps» de París, o «corps de la merchandise», confederació professional organitzada en el segle XVI i vigent fins a la Revolució, ens dóna una idea del prestigi social que podien

20. HENRI SÉE: *Les origines du capitalisme moderne*. 6.e éd., Paris, 1951, pp. 13 i 82.

21. AMINTORE FANFANI: *Storia del Lavoro in Italia*. 2.ª ed., Milano, 1958, IV, pp. 156 i ss. — LUIGI DAL PANE: *Il Tramonto delle corporazioni in Italia (secoli XVIII-XIX)*. Milano, 1940. — ALFRED DOREN: *Storia economica dell'Italia nel Medio evo*. Padova, 1936, p. 251.

22. TRAMOYERES BLASCO: *Instituciones gremiales*. Valencia, 1889, pp. 86-88.

obtenir els gremis de drapers i de mercers. Els historiadors indiquen l'orgull social d'aquest artesanat superior, la defensa gelosa de les seves prerrogatives, el menyspreu dels oficis inferiors. Es pot dir ben bé que «la marchandise mèprise le mécanique».²³ Per Jacques Savary, llevat dels «Six Corps» i d'algun altre ofici superior, «toutes les autres professions ne sont purement qu'ouvriers et simples artisans».²⁴ No manquen les opinions del mateix sis gremis. S'ufanejaven de no haver estat mai «confosos» amb les comunitats d'artesans; ells formaven «la font de la més pura burgesia», estaven integrats per individus dels «estats més distingits», a qui esferèia la possibilitat d'haver-se d'unir o de compartir els seus privilegis amb el gremi de brodadors, una «foule d'ouvriers», sense educació ni principis, gent «sense qualitat». «Monsieurs les Six Corps», que visitaven el rei i el portaven sota palli, no esgotaven la seva força en les distincions honorífiques i les qüestions de precedència, sinó que dominaven els càrrecs municipals de París, el Consolat de Comerç —del qual estava exclosa la nova burgesia de «banquiers et autres negociants»— i des del 1700 la representació electiva en el Consell de Comerç. Dins el conjunt dels «Six Corps», la posició dels drapers i mercers, juntament amb el segon cos, que era el dels adroguers, encara era més privilegiada que la dels situats en darrer lloc. Eren els gremis «le plus éclairés du commerce», i els diputats de comerç acostumaven a ésser mestres drapers o mercers.²⁵

23. LEVASSEUR: *Histoire des classes, aucrières et de l'industrie en France avant 1789*. 2.ª éd., Paris, 1898-1901, I, p. 584 i II, p. 927, els anomena «aristocratie industrielle, fière de ses prerrogatives» i diu que defensaven llurs privilegis honorífics «avec une sollicitude jalouse», i amb menyspreu dels oficis inferiors. En el mateix sentit, vid. SAVARY DES BRUSLONS, *Dictionnaire*, II, pp. 302-304, i Olivier MARTIN, *Ob. cit.*, pp. 120-121.

24. *Le Parfait Negociant*, 32. El «Six Corps» són «comme les six canaux par où sort et découle le commerce de toute sorte de marchandise». Eren els de drapers, adroguers, mercaders, pellissers, barreters i orfebres.

25. *Archives Nationales*. Série K.K., n.º 1343. «Délibérations des Six Corps des Marchands de Paris», 1776-1789, fol. 82. — Série AD.XI.17, p. 3. — Série F.12, vol. 72, «Séances du Conseil de Commerce», 1725, fol. 493. — A l'*Histoire de la corporation des Marchands Merciers* de Pierre VIDAL i Leon DURU, Paris, 1912, pp. 415 i ss., es publica la relació dels mercers que havien tingut càrrecs municipals o consolars.

2. DRAPERS I MERCERS A EUROPA

Després d'haver exposat la naturalesa de la diferència existent entre el mercader i el botiguer, i la posició privilegiada d'aquest dins el conjunt de les corporacions artesanes, analitzarem les característiques respectives dels drapers —mercaders de teixits de llana— i dels mercers —mercaders de teixits de seda— en els països de l'Europa occidental, especialment a França i Anglaterra.

a) El concepte de draper era, segons el Diccionari de Savary, el de «marchand qui achète les draps et autres étoffes de laine... pour les revendre en gros ou en détail dans son magasin ou boutique». Eren, doncs, essencialment, comerciants de teixits de llana («marchands en draps»). Aquesta era la situació dels drapers de París, que tenien el dret exclusiu de vendre, en gros i a la menuda, els teixits de llana. A Anglaterra, «*the draper's dictionary*» el definia com «one who deals in drapery or cloth», però de grau inferior al «merchant». La mateixa idea s'obté de la lectura d'almanacs de comerç del segle XVIII com el «*London Tradesman*» de Ronald Campbell: el mercader de draps, el «wollen-draper», és una persona que compra el seu producte a Blackwell Hall —la llotja dels draps de Londres— o directament als fabricants dels comtats; entre les seves qualitats figura la comptabilitat i la correspondència mercantil. És una figura diferent de l'exportador de llana o «wool-staplers».²⁶

Els termes «drapier» i «draper» s'utilitzen, sobretot el primer, per a designar també els fabricants de teixits de llana, és a dir, uns personatges d'activitat bàsicament industrial, no mercantil, i per tant diferents, no sols per la seva dedicació econòmica, sinó també per la seva situació social. A França es distingia molt bé

26. SAVARY DE BRUSLONS, *Dictionnaire*, edició 1750, 77, 130. «Draperie» designa a la vegada el comerç i la fabricació de teixits de llana. *Archives Nationales*. Série AD.XI, 17, «Statuts et règlements pour les marchands drapiers de la ville de Paris», Paris, 1743, 30 pp. — William S. BECK: *The Draper's Dictionary. A Manual of Textile Fabrics. Their History and application*. London, 1886, p. 101. — CAMPBELL, *The London Tradesman*. London, 1747, p. 194, «The Woollen Draper».

el «drapier-drapant» o «drapier-fabricant», equivalent al nostre «paraire». A Anglaterra, la confusió era menys freqüent, però tanmateix existia. El fabricant responia sobretot a la denominació de «clothier» o de «clothworker», però les diversitats locals feien que a vegades se'l conegués com a «draper». Al principi del segle XIX, Herbert, historiador dels dotze grans gremis de Londres, ens diu que el «draper» havia estat originàriament un fabricant («maker»), que s'havia convertit en un venedor —«dealer»—, «as a present»,²⁷ idea que es troba corroborada per altres autors.

En general observem una dualitat entre el mercader de teixits de llana i el fabricant. El primer és el «draper», el «drapier non fabricant», a Castella en dirien «pañeros», o amb més precisió «mercaderes de paños a la vara», diferents dels «gruesos mercaderes» o «mercaderes caudalosos». Als Països Catalans, l'ús del mot draper sembla restringit als segles XIV i XV i el seu sentit és plenament mercantil. Els drapers «venen a tayll en botigues» els teixits que compraven als fabricants, i tendien vers el gran comerç de teixits de luxe.²⁸ Posteriorment es parlaria de mercaderes de draps, botiguers de draps, i, en el cas de Barcelona, on no arribaren a formar gremi, «botiguers de tall». D'altra banda se situen els industrials, el «clothier» anglès, el paraire català («fabricante de paños» se'n diria en el segle XVIII), o aquells «hacedores de paños»

27. SAVARY DE BRUSLONS, *Dictionnaire* II, p. 130, indica que amb el nom de «drapiers-drapans» es coneix els «empresaris de manufactures», els mestres fabricants que «fan fer» els teixits, i fins i tot els «obriers», o sigui els teixidors. — CAMPBELL, *Ob. cit.*, p. 201. — HERBERT, *Ob. cit.*, I, p. 343. — *Calendar of State Papers. Domestic Series*, 127 (1634-1635). London, 1964, p. 104. L'ofici propi dels drapers és comprar i vendre al detall.

28. El concepte de «fabricant de draps» és una mica confós, i sobretot variable. El «clothier» anglès és considerat per W. Cunningham «essencialment capitalista», i per Lipson «un expert teixidor». Possiblement una de les millors definicions sigui la de Herbert HEATON, *The Yorkshire woollen and worsted industries*, 2.ª ed., Oxford, 1965, pp. 89-100. — Hem tractat aquest problema a *Economia i Societat al segle XVIII*, Barcelona, 1975, pp. 173-174. — Sobre els drapers valencians, vid. CORRÉS MUÑOZ, *Aportación al estudio de las instituciones mercantiles de la Valencia foral*, a «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», XXIV (1948), pp. 218-245. — Pels catalans vid. Claude CARRERE, *Barcelone, centre économique à l'époque des difficultés, 1380-1462*. Paris-La Haye, 1967, I, pp. 512-522. Observa que «quelque activité manuelle, ou la pratique de la vente au détail les a fait exclure du groupe des marchands».

de Segòvia, que «impropiamente llama el vulgo mercaderes». Altre punt a tractar fóra el caire comercial dels fabricants; els paraires de Barcelona es consideraven «art mercantívol», i és evident que els fabricants de teixits de llana fruïen d'una consideració social enlairada dins la jerarquia del treball mecànic, però no és menys cert que a França, Anglaterra i Castella eren els botiguers de teixits els que estaven en millor situació social i política. El «comerç» sempre és superior a la «fàbrica».

b) El nom de mercer provenia de la mateixa arrel que mercader i, dins la separació imposada per la dualitat engròs-menuda, eren els botiguers que més se'ls assemblaven, tant per l'abast de les seves operacions com per la seva estimació social. El camp de venda del mercer era molt ampli; cobria tota mena de teixits —exceptuant la llana, que era privativa dels drapers—. D'una manera més concreta el mercer, considerat «germà bessò» del draper, era un botiguer de sedes i teles, «a dealer in silken wares», si bé de fet venia molts altres productes. Segons «*le Parfait Négociant*», l'ofici de mercer «contient en soi les autres cinq corps» —es referix a París—, doncs ven «toutes sortes de marchandises et merceries». El mateix Jacques Savary n'assenyalava fins a «six états differends» o especialitzacions. El diccionari de Savary des Bruslons, seguit per l'*Almanach* de Jezé, i altres posteriors, distingia fins a vint classes de mercers. La seva graduació era molt àmplia, des dels grans mercers —aquells que els anglesos consideraven «chiefly merchants» o «generally merchants»— fins als «petits merciers», els quals venien «menue mercerie», o «mercerots»; sense comptar amb les especialitzacions en objectes concrets o de luxe, que havien donat lloc a gremis diferents. Les tres especialitzacions principals eren —a França— les següents: la sederia comprenia els teixits de seda, brocats i teles de lli, ja que els mercers eren també, de fet, «marchands toiliers»; la merceria en sentit estricte es referia a cintes, galons, passamaneria, barrets, mitges, botons, etc.; la «grosserie» responia a ferreteria, quincalla i objectes diversos.²⁹

29. Opinions sobre el concepte de mercer a SOLER I MARTÍ, *Memorial Ajustado...* Barcelona, 1778, pp. 109-117; recull declaracions de vuit homes d'afers catalans vers 1690. — Per Anglaterra, el *London Tradesman*, p. 197. — Per França, *Le Parfait*

A Londres, del gremi de mercers s'havien separat en el segle xv els «haberdashers», «un cos de botiguers essencialment miscellani», format a base de reunir els elements comercials d'un nombre d'oficis menors. Aquest gremi va experimentar una forta creixença durant el segle xvi; el 1604 se'n van separar els «felt-makers» (barreters), que tingueren el seu millor moment en el segle xvii.³⁰ A Castella es generalitzava pels mercers el nom de «donjistas de lienços» o de «mercaderes de vara». A Madrid formaven gremis diferents els mercaders de seda, els mercaders de llenç, dos gremis de merceria —el dels portals de Santa Cruz y Plaza Mayor, i el gremi unit de merceria i drogueria del carrer de Postas.³¹ A Catalunya, el botiguer era per excel·lència, el mercer, el mercader de teixits de seda, teles i merces («ganivets, spills e altres coses menudes»), tot i que llevat de les capitals, com també succeïa en els altres països, drapers i mercers formaven un sol gremi. Com els de París, s'ufanejaven que «consiste su arte solamente en tener expuestas y vender mercancías en sus casas y tiendas, sin hacer en ellas operación alguna de sus manos». Aquesta insistència en l'abstenció del treball manual («sense fer-hi ni obrar-hi cosa alguna de ses mans») es retroba en les ordenances dels mercers parisencs («ne pourra fabriquer ni mettre en oeuvre aucune marchandise») i cal entendre-la tant en sentit discriminatori, com de delimitació de les esferes mercantils i industrials, i evitar els conflictes amb els artesans. El 1774, en el cim de la seva projecció social, els botiguers de teles de Barcelona declaraven que el seu «principal egercicio» era predominantment mercantil: canvi de moneda, assegurances i canvis marítims, etc.

Negociant, p. 31, el *Dictionnaire de SAVARY DE BRUSLONS* (1750), II, pp. 1326-1331; JEZE, *Etat de Paris*, Paris, 1757, i l'*Almanach Général des Marchands... de la France*.

30. BECK, *The Draper's Dictionary*, pp. 125 (felt-maker), 157 (haberdasher) i 219 (mercer). Pel gremi de «haberdashers», HERBERT, I, p. 533 i S. THURPP: *The Grocers of London*, en *Studies in English Trades in the Fifteenth Century*, publicat per Eileen POWER i M. POSTAN, London, 1933, p. 281. — Per l'expansió de la «petita merceria» en el segle xvi, vid. John Stow, *A survey of the cities of London and Westminster*, London, 1720, III, 191. Pels «feltmakers» i les seves activitats en el segle xvii, Georges UNWIN, *Industrial organization*, 240-262.

31. «Ordenanzas de los gremios de mercaderes de la Corte», 23 març 1686. Vid. infra, nota 43.

Efectivament, les preguntes que es feien als aspirants a ingressar en el gremi «se reduheixen en la pràctica de las medidas d'Europa, los pesos, fer regular vârias monedas, y combinar estas per medi de los canvis».³²

c) Drapers i mercers fruïen, dins la jerarquia urbana, d'una consideració social elevada i d'una participació preferent en el govern de les ciutats —Catalunya n'és una excepció—. Ja hem parlat de la preeminència dels drapers i dels mercaders dins els Six Corps i les Twelve Great Companies. Era el «gran garde» o primer prohom dels drapers el qui presidia els Six Corps, i la reunió dels consells corporatius tenia lloc a la casa gremial o «bureau» dels drapers. A Madrid, els «mercaders de paños» eren el primer dels Cinc Gremis Majors, i el més important de tots ells. A Anglaterra ja en el segle XVI es parlava del draper com d'un «complet citizen». El mercader de draps calia que fos una persona de «bon sentit natural»; era professió que deixava «raonables profits», però que, per la mateixa raó necessitava «a considerable stock of ready money and credit». També era un comerciant de «considerable stock» el «linen-draper», intermedi entre el mercader de teixits de llana i el mercer, que en el segle XVIII gairebé superava el «woollen-draper». Els drapers estrictes havien format en el segle XV el «gremi o fraternitat de la benaurada Verge Maria del ofici de drapers». Atesa la seva preeminència en el si de les Twelve, no estranya que del 1531 al 1714 comptés entre els seus membres amb 53 «majors» de la ciutat de Londres, 43 cavallers i 15 membres del Parlament.³³ Compareu la primàcia dels drapers amb la situació del gremi de fabricants de teixits de llana de Londres («clothworkers»), format el 1509, el darrer dels dotze gremis superiors, que sempre va conservar un cert matís artesanal.

La situació social, i sobretot les pretensions dels mercers eren encara més enlairades que les dels drapers. Pels anglesos, el mercer

32. CARRERA PUJAL, *Ob. cit.*, II, 293 —Vid. infra, notes 59-60.

33. William SCOTT: *Essay of drapery or the complet citizen*. Edició i introducció de Sylvia T. THRUPP, Harvard, 1953. — CAMPBELL, *London Tradesman*, pp. 149-196, i la bibliografia ja citada.

era «the most eminent figure in commerce and trade». Els mercers francesos parlaven de privilegis obtinguts de Carlemany, i havien comptat, fins al segle XVI, amb un «rei dels mercers». Els de París tenien una gran opinió de la seva pròpia vàlua. L'advocat Jezé deia, el 1757, que es considerava el més important dels «Six Corps». Émile Coornaert recorda que s'ufanejava que «leur profession n'est un métier». La millor definició de la consideració pròpia dels mercers ens la dona un membre del cos, Jacques Savary. Després d'haver parlat de la superioritat dels «Six Corps» sobre els artesans, destacava la preeminència dels mercers, fonamentada en el criteri, decisiu, de l'absència del treball manual.

Il est plus noble que les autres corps qui son mixtes, tenant tous un peu d'artisan... mais dans le corps de la Mercerie les particuliers ne travaillent point et ne font aucuns ouvrages de sa main.⁸⁴

No es podria expressar de millor manera la superioritat del «comerç» —ni que fos a la menuda— sobre la «fabricació».

També els mercers anglesos eren ben considerats. A Londres el gremi de mercers s'havia format des de 1393 —aproximadament la mateixa data que a Barcelona— i obtingué successius privilegis durant els segles XV, XVI i XVII. La casa gremial, destruïda pel gran incendi de 1666 fou «new and magnificently rebuilt». Durant el segle XVI el gremi va comptar entre els seus membres i dirigents la família Gresham, coneguda sobretot per la personalitat de Thomas Gresham, el financer dels reis d'Anglaterra. De fet el gremi formava el nucli de la famosa companyia dels «Merchant Adventurers» i en dominava tota l'organització: la seu de la companyia era precisament el «Mercers' Hall». Els «grans mercers» eren membres de la companyia dels Adventurers i fins i tot de la dels «Staplers».⁸⁵

En realitat el gremi de mercers de Londres s'havia convertit en

84. Pels mercers de París, VIDAL I DURU, *Ob. cit.* — *Le Parfait Négociant*, p. 31.

85. *The charters, ordenances and bye-laws of the Mercers Company*. London, 1881. — HERBERT, *Ob. cit.*, I, pp. 227-241, amb una llista dels mercers que foren «majors» de Londres, i dels que foren ennoblits. — Per l'activitat dels Gresham i el paper del mercers en el segle XVI, vid. RAMSEY, *Tudor Economic Problems*. London, 1968, pp. 130-131.

un nucli de vers comerciants per la separació dels grups professionals de caire més artesà. Ja hem indicat que durant el segle xv van separar-se els «haberdashers», practicants de la «petita merceria», «mercerots» segons algun autor. Tanmateix, aquests mercers de segona categoria eren «gent rica», tingueren una activitat econòmica important en la indústria i en el comerç i donada la seva naturalesa mercantil, seguien formant part de les Dotze Grans Companyies. En canvi, ja pertanyia al comú de les «minor companies» el gremi de «felt-makers», que eren fabricants.

d) Si deixem de banda les grans capitals, veurem que a les ciutats menors els drapers i mercers conservaven tota la seva importància, però que no existia entre ells una separació rigorosa. A Beauvais els mercers-adroguers formaven el primer gremi —inferior sols als mercaders de tint i de seda—; tenien el segon lloc els drapers i mercaders de llana. En general predominava el gremi de «marchands unis» o «corps reunis de marchands», que comprenien drapers i mercers, i, a vegades, altres oficis. Tal era el cas d'Amiens, Abbeville, Le Mans, Meaux, Reims, Blois, Saumur, Senlis, Melun, Angers, Noyon, Caen, Lió, Ais de Provença, etc. Aquestes federacions de professions mercantils obeïen a algun d'aquests tres esquemes: *a)* unió de drapers i mercers («draperies et merceries jointes et unies»), amb els seus afegitons de mercaders de teles («toiliers») i quincallers; *b)* inclusió, dins el mateix cos, dels adroguers, com succeïa a Angers, Blois i Beauvais, i fins i tot com a Abbeville i Provins dels cerers i candelers; i *c)* inclusió de drapers i mercers dins una àmplia unió de base tèxtil que agrupava alhora altres artesans (a Metz, teixidors i passamaners), o del petit comerç (a Orleans, els robavellers). La seva jerarquia social era —dins el quadre urbà— similar a la dels Six Corps. Així mateix es deien els de Bourges i els de Nantes. Angers comptava amb els Cinc Corps, anomenats també els «marchands uns». El mateixos drapers i mercers de París van acabar unint-se, per pressions governatives, formant el 1776 un sol cos, que va ser lògicament el primer dels Sis. En aquests casos podia donar-se una especialització en la

venda de teixits de llana, de sederia, o de teles de lli, com indica P. Goubert per Beauvais.³⁶

A Anglaterra predominava, a les capitals provincials, el gremi mercantivol de diversos oficis. Es tractava, seguint l'expressió dels historiadors anglesos, de gremis «amalgamats», que en el cas dels mercers prenien el nom de «guild merchant» o «merchant company», molt lligada amb el govern municipal. La diferència entre «mercier» i «merchant» s'esborrava. El típic mercer provincial era un «general dealer»; «in the country mercers deal also in most sort of woollen goods».³⁷ El mercer anava evolucionant en la seva projecció social des d'una confraria o ofici («fellowship or craft») vers les «provincial merchant companies». Aquestes institucions presenten alguna semblança i vénen a formar un esglaó previ vers les companyies privilegiades («chartered»), com eren en el segle XVI els Merchant Adventurers i els Staplers. Els primers estaven constituïts majoritàriament pels mercers de Londres, i per la cooperació de les «merchant companies» de Norwich, York, Newcastle i Exeter. Les «companyies mercantils» també eren importants a Bristol, Chester i Hull. La composició d'aquestes companyies era variada. Seguint el model que hem esbossat per França, podem distingir dues grans classes de «merchant companies»: la de base essencialment mercantil, que sota el nom de «grocers» o «mercers» agrupava els comerciants de teixits amb els adroguers i altres, i la formada per la unió dels mercaders tèxtils amb els artesans de la mateixa branca i també de la confecció. Entre els primers figuren les «companyies» o gremis d'adroguers («grocers») i els seus «fellows» d'Abingdon,

36. GOUBERT: *Cent mille provinciaux*, pp. 302 i 348. — Pels «corps reunis», de Caen, LEVASSEUR, II, p. 728. — Victor DAUPHIN: *Les anciennes corporations d'Angers*. Angers, 1928. — *Archives Nationales*. Citem per via d'exemple, Série AD. XI, 17, «Corps et Communauté des Marchands de Draps de Soye, Draperies et Merceries jointes en unies, Epiceries et Grosseries de la ville de Saumur» (estatuts de 1685). Série F. 12. «Registres du Conseil de Commerce», vol. 58 (1712-1715), fol. 35. A Caen, la mestria de tapisser «a toujours esté unye et jointe à celle de mercier-drapier, et est une des branches de la dite profession».

37. *General description of all trades*. London, 1747, p. 139. — Stella KRAMER: *The English Craft Guilds*. Columbia, 1927, estudia el moviment d'«amalgamation» i el seu significat. — L'obra clàssica és la de Charles GROSS, *The Guild Merchant*, 2 vols. Oxford, 1890 (reed 1967). — Sylvia THRUPP: *The Grocers of London*, 288-292.

els mercers de Preston, els de Leeds —tots tres organitzats en el segle XVII—, i els mercers de York. A la segona línia pertanyia la «Dorchester's clothiers company» o els gremis units de drapers i sastres existents a Oxford, Hull, Rye i York. En aquesta ciutat el primer lloc corresponia al «misteri» —en el doble sentit de confraria i ofici— dels mercers, que s'identificava amb la societat dels Merchants Adventurers. El segon gremi estava compost pels drapers i sastres (units el 1552), i ambdues incorporacions formaven el conjunt dels gremis mercantils de la ciutat, diferenciats dels artesans («handicraft guilds»). La majoria de les «companyies mercantils» admetien, doncs, els detallistes —no els artesans—, si bé es va registrar en el segle XVI un moviment d'eliminació dels botiguers, com a Chester i Bristol, i a nivell més general a la companyia dels Mercaders Aventurers el 1560.³⁸

e) La situació dels mercaders de teixits a Castella responia en general als mateixos problemes. Desdeuisses du Dezert³⁹ indicava que en el segle XVIII la llengua castellana precisava tan bé com la francesa les distàncies que separaven el robaveller, el revenedor, el botiguer, el tractant (= marchand), mercader (= comerciant), etc. A Valladolid durant el segle XVI es comptaven entre els cinc gremis majors els mercaders de draps, sedes i merceria en primer lloc, i els de llenç en tercer. Drapers i seders elegien un dels dos «diputados mayores» de la ciutat. Bennassar⁴⁰ indica que els comerciants de Valladolid eren fonamentalment mercers, i lògicament inferiors

38. J. MALET LAMBERT: *Two Thousand Years of Guild Life*. Hull, 1891. — HEATON, *Ob. cit.*, pp. 235-240, vigència de la «Merchants Company» de York en 1827. Eli Filip HECKSCHER: *Mercantilism*, 2 vols. (traducció de la primera edició sueca), London, 1935, I, pp. 376-377 i 416. — D. M. PALLISER, *The trade guilds of Tudor York a Crisis and order in English Towns 1500-1700*, publicat per Peter CLARK i Paul SLACK, London, 1972, p. 86 i ss.

39. L'Espagne de l'Ancien Régime. *La Richesse et la Civilisation*. Paris, 1904, p. 135; seguint les *Memorias políticas y económicas* d'Eugenio de LARRUGA, I, Madrid, 1785. — Pels aspectes socials del comerç espanyol DOMÍNGUEZ ORTIZ: *La sociedad española en el siglo XVIII*, 191-207.

40. *Valladolid au siècle d'or*. Paris-La Haye, 1967, pp. 334 i 344. Els altres gremis majors eren els d'adroguers, cerers, confiters i mercaders de ferro. Segueix Alcocer MARTÍNEZ: *Fuentes para el estudio de los gremios, Los cinco gremios mayores de Valladolid*, Valladolid, 1921.

als de Burgos, que formaven un Consolat de Mercaders. Les ordenances del Consolat de Bilbao consideraven «mercader tratante» sols el que comerciava al major; a principi del segle XVII es produïren protestes per la intervenció de mercaders de joies i teles a la menuda.⁴¹ Sevilla tenia els seus disset gremis de «mercaderes unidos» o de revenda, que comprenien els mercaders de draps, «en quienes avia quantiosos caudales» i els mercaders de llenç; però el seu prestigi i força eren inferiors als de l'Art Major de la Seda, una corporació de «fabricants». Els botiguers de teixits no són mai citats entre els principals gremis de Sevilla, els «cuatro» que elegien el «diputado mayor». En el segle XVIII els disset gremis s'havien reduït a deu.⁴²

Mentre el segle XVI havia vist l'esclat de Sevilla i de Burgos com a centres del gran comerç, en el XVIII l'activitat mercantil de la corona de Castella seguia la línia d'una penosa reconstrucció; el retrocés del gran comerç donava més relleu als botiguers. L'entitat col·lectiva més important del segle era una confederació de botiguers de Madrid —els Cinc Gremis Majors— en la qual tenien un lloc preeminent els mercaders de draps de llana, els de sederia d'or i plata, i els mercaders de teles. Les seves ordenances palesaven el desig d'exaltació social en exigir que els seus membres acreditessin la puresa de sang («limpio de toda mala raza»), no haver estat condemnat per la Inquisició, ni haver exercit cap ofici considerat vil,⁴³ condicions que serien comunes a diferents grups mercantívols del XVIII espanyol, àdhuc atenuades a Barcelona. Els Cinc Gremis se separaven dels sectors inferiors com eren els «mercaderes de ropería», equivalents als «marchands fripiers» francesos i als robavellers catalans.

41. Teófilo GULARD LARRAURI: *Historia del Consulado y Casa de Contratación de Bilbao*. Bilbao, 1913, I, 536. Els còsols havien de reunir les tres condicions de 1) «hijosdalgo notorios», 2) sang «neta» i 3) no haver estat condemnats per la Inquisició, punt que es retroba a les ordenances de certs gremis superiors.

42. RUMEU DE ARMAS: *Historia de la previsión social en España*. Madrid, 1944, pp. 188-195. — DOMÍNGUEZ ORTIZ: *Orto y ocaso de Sevilla*, 2.ª ed., Sevilla, 1974, p. 31. Marcellin DEFOURNEAUX: *Pablo d'Olavide ou l'Afrancesado*, Paris, 1959, pp. 263 i ss. — AGUILAR PIÑAL: *La Sevilla de Olavide*. Sevilla, 1966, p. 136 i ss.

43. DESDEVISSÉS DU DEZERT: *Ob. cit.*, p. 137. — M. CAPELLA i MATILLA TASCÓN: *Los Cinco Gremios Mayores de Madrid*. Madrid, 1957, pp. 25-27, 69-83, 89 i ss.

La decadència mercantil de Burgos es palesava, entre altres factors, en la participació dels botiguers en el govern del Consolat. Les ordenances del 1766, que restauraven la institució, estableien que els seus membres havien de dedicar-se al comerç al major, en magatzem o llotja tancada, o al gir de lletres. Però la realitat era «que no hay en Burgos gran copia de comerciantes verdaderos», raó per la qual s'admetrien dos representants corporatius («en forma de comunidad») dels «tratos» de «pañería y joyería», és a dir, dels botiguers. Encara més, el 1789 s'obtenia l'admissió individual dels botiguers que practiquessin també el comerç a l'engros.⁴⁴

El reviscolament dels gremis de botiguers va produir-se en altres ciutats de Castella. A Valladolid va establir-se, el 1765, un «cuerpo general de comercio», que prenia per model declarat el de Saragossa —i potser els mercaders de vara de València— i agrupava els gremis majors. Es discriminava els oficis «baixos» i els «reos viles», però no s'imposava puresa de sang. Les seves ordenances foren seguides gairebé literalment a Toledo, on els «mercaders de vara y tienda de la calle ancha» es transformaren el 1772 en «cuerpo general de comercio», imposant la discriminació contra «toda mala raza», i declarant oficis baixos, incompatibles amb el cos, els sastres i els abaixadors.⁴⁵ Els mercaders de vara de Cadis van intentar, el 1768, formar un altre cos general de comerç, amb el títol de «gremio mayor». La ciutat industrial de Segòvia, que en el segle XVI havia comptat amb el poderós gremi de mercaders de draps, «que fabrican por mano ajena», va constituir, el 1746, un gremi de mercaders de vara —merceria, quincalla—, «pareciéndoles que estaban desairados y desautorizados sin título de gremio o cuerpo».⁴⁶ En general,

44. VICENTE PALACIO ATARD: *El comercio de Castilla y el puerto de Santander en el siglo XVIII*. Madrid, 1960. — LARRUGA: *Memorias Políticas...* XXIX (1973), «Consulados de Comercio de las ciudades de Burgos y Santander», en especial pp. 88-97.

45. LARRUGA: *Memorias*, tomo XXIV, p. 66. «Clase y naturaleza del comercio de Valladolid y sus ordenanzas». — *Id.*, tomo VII, «Comercio y mercancía de la provincia de Toledo», pp. 14, 17 i, en especial, 22 i ss. «Cuerpo general de comercio de la ciudad de Toledo».

46. MARQUÉS DE LOZOYA: *Historia de las corporaciones de menestrales de Segovia*. Segovia, 1921, p. 43 i ss. — LARRUGA: *Memorias*, XI.

a la corona de Castella, la prepotència dels Consolats de mercaders havia esborrat la força dels botiguers en el segle XVI, mentre que en el XVIII, el buit d'una alta burgesia mercantil era omplert pels «gremis majors», imitant, dins una estructura econòmica diferentment desenvolupada, la jerarquia dels cossos de comerç de la corona d'Aragó.

3. ELS BOTIGUERS DE TELES ALS PAÏSOS CATALANS

a) El gremi de botiguers més conegut de la Corona d'Aragó és el de mercers de Barcelona. S'originà, el 1392, com a confraria de sant Julià —tot i que es mencionen mercaders de draps i teles en el Consell de Cent en el segle XIII—. Va anar englobant, durant els segles XIV i XV, un seguit d'oficis artesans, fins que el 1626 va produir-se una significativa escissió de dos gremis molt diferents socialment i econòmicament: d'una banda els elements plenament mercantívols, els mercaders de teles, sedes i merces, que vivien «sens fer feyna de ses mans», i de l'altre els oficis que integraven la confraria anomenada dels «Julians Mercers Vells». Sense voler aprofundir en la temàtica d'aquest important gremi ⁴⁷ ens limitarem a assenyalar alguns punts relatius a la seva connexió amb l'estructura social.

Les denominacions més usuals amb què eren coneguts eren les de botiguers de teles, o «mercaderes de lienzos». En principi s'anteposaven el nom de mercers, però ho feien en especial quan pledejaven amb els julians vells. La denominació de mercers recordava massa els orígens artesanals, i aviat fou deixada de banda. Els

47. Font bàsica per a l'estudi del gremi de botiguers de teles de Barcelona són els 52 volums de documentació corporativa conservats a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona (I.M.H.B.), i que consisteixen en ordenances gremials i llibres de consells. Les ordenances fundacionals de 1392, bàsicament religioses, foren incloses per Bofarull en la *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1876, vol. XL, p. 348 i ss. — S'han ocupat de la confraria de sant Julià i del gremi de botiguers de teles, Carrera PUJAL: *Ob. cit.*, II, pp. 168, 173, 194-196 i 227-229, IV, pp. 293-299; DURAN i SANPERE: *Barcelona i la seva Història*, II, Barcelona, 1972, pp. 354-357; MOLAS RIBALTA: *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*. Madrid, 1970, pp. 282-334.

documents redactats en llatí es refereixen a ells com «lintearii», i a vegades se'ls anomena «confradía de lienceros». Al final del segle XVIII, quan el gremi havia iniciat la seva davallada, apareixen els termes molt menys altisonants de «tenderos de lienzos».

Encara durant el segle XVII, l'empremta artesanal era forta. Els mercaders de teles eren els «confreres del gloriós sant Julià». Però també podem indicar una separació cada cop més radical del caràcter del comerç ambulat propi dels seus rivals, els Julians Vells. Les ordenances rebudes de la Ciutat el 1626 ja especificaven que el botiguer de teles «no pot anar venent ab paquet dites teles i merceries per la ciutat». Era essencial tenir «botiga oberta». Com que l'estamentat comerç devia ésser profitós s'encomanava als fadrins del gremi, però ja el 1676 s'indicava que «vuy en dia noy ha fadrins que vullan emplear en fer semblant exercici»; s'iniciava l'evolució que els faria dir-se, en el segle vinent, «fadrins de comerç».⁴⁸

Els botiguers de teles van tenir una importància extraordinària en dos moments d'expansió de l'economia catalana: la represa de finals del segle XVII —citem Martí Piles i Salvador Feliu de la Pena— i l'impuls del XVIII, quan el gremi va constituir part de la base humana dels cossos de Comerç. Però com a collectivitat mai no van poder tenir una jerarquia social equivalent a la dels seus col·legues de París o de Londres.

El primer inconvenient radicava en l'existència a les ciutats catalanes d'uns importants cossos de mercaders, que reunien el gran comerç. La reforma municipal barcelonesa del segle XV —privilegis de 1455, 1493 i 1498— acceptava dins l'estament de «mercaders mercadejants» els drapers o botiguers de draps, i els de seda i teles, juntament amb patrons de nau, canviadors, etc. Tanmateix, la matrícula de l'estament, creada el 1479 i confirmada

48. Museu Tèxtil de Terrassa. «Concòrdia de la Confraria Vella dels Marsers Julians i la nova confraria dels botiguers de teles», 1628, 6 fulls. Altres documents parlen de «Julians petits» i «Julians grossos». — Biblioteca de Catalunya (B. C.). Fons Junta de Comerç. Lligall 36, n.º 4, fols. 21-27, Ordenacions de 30 de novembre de 1626, sobretot l'article 12. *Ibidem*, 29-37, Ordenacions de 25 de novembre de 1676. *Ibidem*, fulls Bonsoms, n.º 2.713, articles 50 i 110. Els Julians eren «art o ofici industrial», mentre que els botiguers practicaven «mercatura i negociació».

el 1533,⁴⁹ donà lloc a la formació d'un grup superior, tancat i aristocratitzant, que menyspreava els sectors socials inferiors. El 1644 denunciaven que els botiguers de sedes i merces que passaven a mercaders continuaven venent a la menuda, «amb deshonor de l'estament» de Llotja, raó per la qual s'imposava als botiguers una espera de tres anys per ingressar en la matrícula. Encara el 1708 es criticava que el mercader (ex-botiguer), Jeroni Alabau, «té botiga oberta, no tenint mestre en aquella», vulnerant alhora la normativa dels mercaders i la dels botiguers.⁵⁰ Veritablement hi havia un desig d'identificar-se amb el cos de mercaders de Llotja, el qual es nodria de membres del gremi de botiguers: «la mayor parte de los mercaderes matriculados de la Lonja del Mar fueron antes mercaderes de lienzos». Existia una disposició del cos de mercaders que afavoria els botiguers enfront d'altres professions: «en concurrencia de qualesquier otros oficiales o artistas son dichos mercaderes de lienzos preferidos, por estatuto particular de la Lonja». Sembla, però, que aquests «nous rics» no desitjaven pas enaltir el seu antic gremi, sinó més aviat eixamplar-ne les diferències.

A la darrereria del segle XVII, la posició dels botiguers de teles encara era més irritant perquè ni tan sols havien pogut formar part del grup selecte dels col·legis d'artistes, equivalents dels «gremis majors» d'altres poblacions europees, i considerats com expressió de les arts «liberals» i «honorables». El 1691, el Consell de Cent denegà una proposta dels cònsols de la confraria per conferir a l'ofici la dignitat superior de col·legi. Aquesta negativa s'inseria dins un conjunt de tensions socials dels diversos grups urbans. L'estament de mercaders cobejava la dignitat de ciutadania honrada i s'enfrontava amb el Consell. Determinats gremis rics demanaven la consagració social de la seva promoció, mitjançant el seu pas

49. Bibliografia citada supra, nota 14. Sobre l'estament de mercaders en el segle XVII, vid. CARRERA PUJAL: *Ob. cit.*, II, pp. 179, 197 (existència de mercaders de privilegi reial), 239-246 (delit d'ennobliment col·lectiu). També B. C. Fullets Bonsoms, n.ºs 3.125 i 5.485.

50. I.M.H.B. Gremis 4-15. «Llibre de Consells de la Confraria de Mercers botiguers de teles», 1708-1728, fol. 5vº.

a la categoria de col·legi. No eren sols els botiguers, sinó també els argenters el 1705, i els corredors de llotja el 1707, els primers sense èxit, i els segons amb sort.⁵¹ També els menestrals s'oposaven a la seva participació en el Consell de Cent, on les pretensions dels argenters provocaven l'oposició dels gremis més artesanals o mesocràtics, com eren els freners, sastres i sabaters.

Al marge de la seva cronologia concreta, el memorial presentat pels botiguers de teles al rei per defensar la seva petició sistematitza alguns dels punts fonamentals de la mentalitat col·lectiva dels mercers. S'insistia en la comunitat de professió del botiguer i del mercader, separats per una graduació de quantitat, però no de qualitat, doncs el mercer, a semblança del mercader, ven de tot.

El peculiar y propio ejercicio de los mercaderes de lienzos es negociar con tan amplia y dilatada facultad que no tiene limitación a mercadería alguna... los que exercen esta Arte son propiamente y de su naturaleza mercaderes... únicamente el político gobierno de esta ciudad es el que los ha distinguido.

Los mercaderes de matrícula se quedan con la sola especulación de la negociación y mercancía, y los de lienzos aplican en sus tiendas la manual operación de medir, embolver, desembolver, pesar y vender por sus propias manos las mercaderías, no sólo en cantidades crecidas, sino también por menudo.⁵²

I com indica un memorial publicat pels mateixos anys.

Són los Mercers botiguers de teles quasi mercaders, poden vendre per negociació qualsevols gèneros de merces i mercaderies... sens fer-hi ni obrar-hi cosa alguna de ses mans, y de la mateixa manera que fan

51. CARRERA PUJAL: *Ob. cit.*, II, pp. 232-240. — VOLTES BOU: *Barcelona durante el gobierno del archiduque Carlos*. Barcelona, 1963, I, pp. 49-50 i 249. Vid. també el *Manual de Novells Arxits o Dietari de l'antic Consell barceloni*, vol. XXVI, 1707-1709, Barcelona, 1973, pp. 185-191 i 268-315. — Un resum de les pretensions dels argenters a B. C. Fullets Bonsoms, n.º 10.321.

52. B. C. Fullets Bonsoms, n.º 407. «Memorial presentado a S. M. por los Cónsules y Cofradía de Mercaderes de Lienzos de Barcelona sobre privilegio de erección de Colegio, con título de artistas.» Barcelona, 1694?, 7 pp. Resumit per CARRERA PUJAL, II, p. 238. La majoria d'aquests arguments es repetiren en les ordenances de 1774, per exemple en el que hi havia un «paso regular desde Mercader de Lienzos a Mercader de Matrícula».

los mercaders, ab la sola diferencia que estos no poden tenir botiga oberta, ni vendre a la menuda.⁵³

Venda a la menuda i el relatiu treball manual que implica eren diferències que els botiguers acceptaven. No es tractava d'identificar-se amb els mercaders. Però tampoc de romandre «en el estado más inferior de la ciudad como es el de los oficiales» i no «ser colocados en el estado intermedio de los artistas». El botiguer necessita una dedicació o preparació especial («son precisas muchas y muy cabales inteligencias») i obté uns beneficis substancials («acarrea conveniencias y aumenta patrimonios»), una riquesa que es fa ostensible en el «lucimiento y trato, assí en las casas como en el exterior de su vestir».

El botiguer de Barcelona es considerava, com Jacques Savary, superior als altres col·legis d'artistes —apotecaris, adroguers, cerers. Tots ells «tienen las mismas operaciones de pesar y vender personalmente, con circunstancias de aplicaciones más laboriosas y corporales». En canvi, els botiguers eren «entre todos los ejercicios, el que tiene más especulación y menos de operación corporal y mecánica»; com dirien les ordenances del 1774, la seva tasca era «pura especulación y nada maniobran de por sí». La pretensió dels botiguers era, almenys en aparença, purament social, sense pretensions d'augmentar la seva participació en el govern de la ciutat, ni d'introduir canvis en el sistema d'insaculació.

La destrucció de les institucions autònomes per la Nova Planta va esvair força l'atractiu d'esdevenir col·legi. Tanmateix aquesta finalitat va quedar com a possible durant tot el segle XVIII. Mentrestant, els botiguers de teles eren considerats gremi de primera categoria a efectes fiscals i de rebuda d'autoritats, però mai no assoliren la dignitat de col·legi, malgrat la cita en aquest sentit de Francisco de Zamora.⁵⁴

53. B. C. Fullets Bonsoms, n.º 2.713. «Per lo Syndich de la Confraria dels Mercers botiguers de teles de la ciutat de Barcelona ab lo syndich de la Confraria dels Juliàns». Barcelona, 1693, 122 pp. CARRERA PUJAL, II, pp. 227-228.

54. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, edició de Ramon Boixareu. Barcelona, 1973, pp. 447-448. — Per l'evolució del gremi en el segle XVIII, CARRERA PUJAL: *Ob. cit.*, IV, pp. 267 i 293-299.

La situació anòmala dels botiguers de teles, que entre el 1740 i el 1760 formaven el grup social més dinàmic de Barcelona, encara va quedar més evident amb la creació del Cos, Junta i Consolat de Comerç, a partir del 1758. La nova promoció dels comerciants matriculats de Llotja —el vell estament reviscolat— tenia com una certa base els botiguers enriquits que deixaven el gremi. Es tracta d'un procés que es donà no sols en les dates inicials del 1758 al 1763, sinó durant tota la segona meitat del segle, aproximadament fins el 1790. Els botiguers més emprenedors abandonaven el gremi pels cos de comerç, reeixida individual que contrasta amb el fracàs social del gremi. El que havia estat vers el 1700 esforç per esdevenir col·legi es transformà aleshores en una aspiració per esborrar fronteres entre mercaders i botiguers, lluita en la qual la corporació fou un cop més vençuda.⁵⁵

El 1762, el gremi de mercaders de teles havia aconseguit la integració dels botiguers de draps o de tall, grup molt actiu, però minoritari i sense tradició corporativa.⁵⁶ Arran d'aquesta unió de drapers i mercers en un gremi únic però especialitzat pel que fa a la venda de productes —teixits de llana, sederies i merceria— es procedí a formar noves ordenances. Aprovades definitivament el 1774 ens mostren tant les pretensions socials dels botiguers de llenç, sedes i draps, com les opinions respectives de la burgesia mercantil, encarnada en la Junta de Comerç, i de la burocràcia, representada per l'Audiència de Catalunya.⁵⁷

El gremi de botiguers insistia en l'exaltació d'un seguit de trets

55. Pel trànsit «de la botiga al Cos de Comerç» és imprescindible, VILAR: *Ob. cit.*, IV, p. 216. Sobre la inserció social de la Junta de Comerç. Vid. MOLAS RIBALTA: *La Junta de Comercio de Barcelona. Sus precedentes y su base social*, en «Anuario de Historia Económica y Social», n.º 3. Madrid, 1975, pp. 233-279. Pel que fa a botiguers de Barcelona hem concretat l'accés de quatre botiguers i sis fills de botiguers en la promoció inicial de 1758, i fins al 1800, tres botiguers, dos ex-fadrins i sis descendents de botiguers.

56. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Notari Sebastià Prats, Concòrdies 1762-1764, fols. 135-144. «Gremi de mercers botiguers de teles» amb els «individuos botiguers de panyos» «los quals ja may han tingut Privilegi Real ni ordenansa concedida, per no haver tingut gremi».

57. Arxiu de la Corona d'Aragó. Audiència de Catalunya. Vols. d'Acordades de 1767, fols. 387-410; Consultes de 1768, fols. 509 i ss.; Consultes de 1771, fols. 276 i ss.; Consultes de 1744, fols. 342-345, 367, 483 i 569.

positius. L'ofici es componia de persones «civilitzades», de persones «de honor y estimació», caracteritzades per la seva «buena fe y trato político». Aquestes «honradez y buena fe» calia sostenir-les amb les mateixes discriminacions que els botiguers de Castella, és a dir, excloent els no catòlics, els castigats per la Inquisició o per «delito que pueda causar infamia», i els procedents d'ofici «vil», com eren els corredors de coll, hostalers i carnisers. Juntament amb la permanència d'elements corporatius tradicionals, demanaven la consagració de la seva jerarquia social mitjançant l'ús de l'espasa (que els fou negat) i la declaració de «cuerpo inmediato al general de Comercio del Consulado de Barcelona».

Davant aquestes pretensions, la posició de l'Audiència fou, durant els anys 1768-1771, molt comprensiva. Es reconeixia el caràcter especial del gremi «que puede merecer alguna distinción por las prerrogativas de que gozó». Més expressiva era l'opinió del fiscal Sisternes, el qual indicava la relació existent entre el gremi de botiguers i el cos de comerciants matriculats («un Cuerpo tan inmediato al de Comerciantes como que es por lo general su cuna») i la conveniència que aquesta situació es reflectís en una diferenciació pel damunt del comú dels gremis («les corresponde alguna maior distinción de honor que les distinga, por exemplo, del gremio de sastres»). Era quelcom exigit per la «misma gerarquía de estados y clases». ⁵⁸ Val a dir, però, que la defensa dels botiguers per l'Audiència formava part d'un atac a la Junta de Comerç, i quan les ordenances foren publicades per aquesta el 1774, la mateixa Audiència cuità a impugnar-les.

Per la seva banda, els comissionats de la Junta, Francesc de Clota i Ermengol Gener, palesaven la decidida oposició dels comerciants a escurçar distàncies. Criticaven en especial les pretensions burgeses dels botiguers, el deliberat abandó dels termes institucionals propis dels gremis per emprar una terminologia ampullosa, més semblant a la de la Junta o de les companyies de comerç. Així parlaven del «cos» en lloc de gremi, de «comerç» per botiga,

58. *Ibidem*. Consultes 1771, fols. 278-285, «Dictamen del señor Fiscal». Ataca la jurisdicció de la Junta de Comerç.

«tresorer» per clavari o receptor, «junta particular» en lloc de pro-homenia, «director» en lloc de «padrí» del nou mestre, de «porter» en lloc del tradicional «andador» i de «secretari» per «escrivà». Sobretot molestava als comissionats de la Junta la primera de les paraules esmentades: «la palabra de cuerpo parece podría confundirse con el Cuerpo de Comerciantes Matriculados y que se apartan del que antes tenían o usaban de gremio».⁵⁹ Aquesta era precisament la intenció dels botiguers.

En algunes notes marginals, els comissionats de la Junta escriuen: «lo gremio de botiguers és per la venda per menor o al tall». Sembla que els botiguers volien apropiar-se algunes formes de la venda al major («de esta manera són comerciantes i botiguers») i a la inversa, els mercaders no volien renunciar del tot a vendre determinats productes a la menuda. Les ordenances de 1774 constituïen el cim de les aspiracions collectives dels botiguers. Obtenien, ultra la declaració esmentada de «cuerpo inmediato», l'admissió anual d'un botiguer o la matrícula de comerç, «sin necesidad de que cierre la tienda»; fins i tot es parlava de la possibilitat de poder arribar a ser elegits membres de la Junta de Comerç, «sancta sanctorum» de la burgesia. Tot plegat va ser lletra morta per l'oposició que feren a les ordenances l'Audiència, nombrosos gremis i els mateixos comerciants, que sempre es referien als seus èmuls com a «tenderos». Una nova temptativa dels còsols mercers demanant l'accés a la matrícula el 1789 també va fracassar.⁶⁰

En els darrers anys del segle XVIII, la rivalitat amb els Julians

59. B. C. Fons Junta de Comerç. Acords, Llibre 1, Acords de 29 setembre 1770 i 4 juliol 1771. — *Ibidem*. Lligall 36, n.º 4, «Ordinaciones con que se gobierna el Gremio de Merceros, Mercaderes de Paños, Lienzos y Sedas de esta ciudad». N.º 5 «Ordenanzas... formadas por esta Junta de Comercio». «Reparos que se nos han ofrecido hacer, como a comisionados de la Real Junta de Comercio de esta ciudad y Principado», fols. 16-19.

60. B. C. «Reales ordenanzas, aprobadas por Su Magestad, a consulta de la real Junta de Comercio y Moneda, las cuales continen los 49 capítulos que invariablemente se han de observar por todos los individuos del Gremio de los Merceros Mercaderes de Lienzos, Sedas y Paños de Barcelona». Fullets Bonsoms, n.º 4.766. — Arxiu General de Simancas. Consell Suprem d'Hisenda. Llibre 248, fol. 89.

Vells va enverinar-se de nou.⁶¹ La intervenció de l'Edat va ordenar el 1799-1801 la fusió dels elements mercantils de les dues corporacions en un nou gremi que s'anomenaria de «mercaders al menor». La formació de les ordenances d'aquesta nova i artificial corporació permet destacar un cop més les opinions respectives dels gremis i de la Junta de Comerç. En primer lloc, la constatació de la decadència numèrica dels botiguers, socialment esborrats per l'esclat de la matrícula de comerç. Els comerciants es reservaren el dret de poder vendre a la menuda, es limitava el monopoli dels botiguers en favor dels gremis artesans, etc. En l'aspecte social es criticava la conservació del títol de cònsol pels dirigents del gremi, doncs es considerava —bé que aquesta apreciació és inexacta— que aquesta denominació era exclusiva dels col·legis. L'article 45 establia que per conservar «la buena opinión que se habían grangeado los cuerpos de mercaderes» serien expulsats del gremi els botiguers que fossin declarats «infames» per sentència, o castigats corporalment, o bé, imitant la normativa del Cos de Llotja, «quebraren maliciosament». El gremi de mercaders per menor de Barcelona, creat per imperatiu estatal en un moment de decadència de les corporacions, ja no va conservar l'impuls social dels antics botiguers de teles, i es va dissoldre l'any 1845.⁶²

Limitats en aquesta exposició als problemes col·lectius de la jerarquia social dels botiguers, no aprofundim en els casos personals, en els nombrosos botiguers que assoliren, a la darrerria del segle XVII o en el XVIII, la dignitat de mercader, o àdhuc la de ciutadà honrat. Però un d'aquests casos, el d'Anton Casanovas i

61. Les posicions dels dos gremis es resumeixen en el *Memorial Ajustado* de Soler i Martí, 1778. El punt de vista dels Julians en *Alegato por la Cofradía de san Julián de los Merceros Viejos de Barcelona, contra la Cofradía de los Lenceros de la misma ciudad*. Barcelona, 1792, 60 pp. Nega l'equivalència entre mercer i botiguer de teles.

62. Biblioteca de Catalunya. Fons Junta de Comerç. Lligall 36, n.º 1. «Ordenanzas del gremio de mercaderes al por menor». Comprèn les ordenances presentades pels comissionats dels dos gremis de julians i botiguers, les «reflexions» de la comissió de gremis de la Junta, les ordenances «combinades» per la mateixa Junta, «con los motivos y fundamentos de cada artículo» i el text definitiu. — Les darreres ordenances del gremi de mercaders al menor són de 1835, i en elles es titulaven col·legi. I.M.H.B. Gremis, 21-7, fols. 153-165.

Roig, ofereix la particularitat de donar-nos l'opinió de la noblesa municipal i de la burocràcia estatal sobre els botiguers de draps, per molt rics que fossin o pròxims a la gran burgesia. El 1775 es refusava la petició d'un privilegi de ciutadà honorat amb l'argument que «el padre ha sido tendero de paños hasta su muerte... y el público le ha visto en su tienda», record que feriria «el decoro de la clase y la estimación que corresponde a los ciudadanos honrados». ⁶³ Una mostra evident que totes les jerarquitzacions internes de la burgesia semblaven, als ulls dels nobles, dignes del mateix refús.

b) Una ràpida visió de la situació dels botiguers de draps i teles en altres poblacions de Catalunya ens ofereix algunes línies de comparança amb el que hem observat a altres països. Remarquem sobretot que la delimitació estricta entre mercader i botiguer s'esborra a mida que ens allunyem de les capitals, i també quan, en el temps, superem les edats anteriors al 1500. Aleshores —és la idea d'Andreu Bosc— els «títols d'honor» a les ciutats es basaven «sols en lo tracte, respecte i estimació», més que en disposicions municipals o privilegis de la Corona. A Lleida, malgrat que Joan II havia establert la matrícula de mercaders, distingint així el comerç superior de la resta de la «mà mitjana», la fundació del Consolat de comerç, el 1510, confonia en un mateix estament el «mercader honorat», el «botiguer de draps de llana i de seda» i el «droguer»; l'essencial era «que no face res de ses mans». ⁶⁴ Perpinyà seguia una línia més semblant a Barcelona. Els «mediocres» del segle XIII havien esdevingut el 1346 la «mà mitjana», que comprenia les «arts honorables». El 1360, els botiguers i l'artesanat superior foren integrats en «collegis de matrícula», «oficis honorables» ben separats del comú de menestrals. El 1622, Felip IV va confirmar la

63. Arxiu Històric Nacional. «Consejos Suprimidos», lligall 18.667, n.º 8. Per l'activitat dels Casanovas com a botiguers, vid. MOLAS RIBALTA, *Los gremios*, pp. 323-334. Anton Casanovas i Roig fou també empresari de la indústria paperera, vid. Josep M.ª MADURELL, *El paper a les terres catalanes*, Barcelona, 1972, passim, i en especial 753-762.

64. José TORTOSA DURÁN: *El mercantilismo del siglo XVI y el Consulado de Mercaderes de Lérida*. Revista «l'lerda», XVIII (1954), pp. 55-92. — Josep LLADONOSA: *Història de Lleida*. Tàrrrega, 1972, I, p. 274; II, pp. 405 i 519. No apareix molt clar la diferència entre botiguer, tender i negociant.

distinció entre els onze col·legis d'artistes i les 23 confraries del cos i comú de menestrals, jerarquia que va mantenir-se fins al 1789. Els drapers i mercers perpinyanesos, però, tenien en contra seva: a) l'existència d'una matrícula de mercaders creada a partir del 1449; b) sols tenien el sisè lloc d'ordre entre els col·legis, i c) formaven part del col·legi oficis artesanals —sellers, pentiners— semblants als Julians Vells de Barcelona. Al principi del segle XVIII els drapers intentaren endebades arrabassar part del poder municipal de mans dels mercaders de matrícula.⁶⁵

Els botiguers de draps i de teles s'estenien per tot el Principat, en especial per les comarques de la costa, que eren les d'estructura econòmica més basada en els intercanvis. Les principals estadístiques de les botigues de teles existents a Catalunya en el segle XVIII són les establertes per a l'abolició de l'impost de la bolla. L'estadística de 1778, analitzada per P. Vilar, dona un total de 62 poblacions amb botiguers de teles i draps, predominant les comarques de l'actual província de Girona. El 1769 s'havien compromés a finançar l'abolició de l'impost els mercaders de teles pertanyents a 21 poblacions. Però ni una ni altra xifra reflecteix el nombre de gremis existents. Molts d'aquests botiguers no formaven cap corporació, donat el seu escàs nombre. Eren «mercaderes de tienda abierta» a Manresa i Cardona, «tenderos de lienzos y mercaderías» a Reus, «tenderos de paños» a Vilanova, Igualada, Solsona i Camprodon.⁶⁶

Sols existien gremis separats de botiguers a les poblacions socialment més desenvolupades. A Granollers i a Vilafranca no havien pogut diferenciar-se del conjunt dels oficis tèxtils i de la confecció, integrant tots plegats una única confraria (privilegis del 1599). Una altra possibilitat, menys rudimentària era la d'estar units els botiguers amb els oficis comercials d'adroguers, confiters

65. Alphonse DRAPÈ: *Recherches sur l'Histoire des Corps d'Arts et Métiers au Roussillon sous l'Ancien Régime*. Paris, 1898.

66. VILAR: *Oc. cit.*, IV, p. 194 i ss. Biblioteca de Catalunya. Fons Junta de Comerç. Lligalls 64 i 65. Els «partits» de Girona, Vic, Vilafranca i Manresa sumaven el 61 % del total, corresponent el 19 % a les altres comarques de la província de Girona, i el 20 % a les de Tarragona i Lleida.

i cerers: cas de Tortosa (1699) i de Puigcerdà. Tarragona, Vic i Girona semblen haver tingut gremis de botiguers d'una certa importància. El de Tarragona s'havia format el 1653 i havia retocat les seves ordenances en el segle XVIII. Era un gremi indiferenciat de botiguers i mercaders, dedicat a la venda conjunta de teixits de llana, teles i quincalla. El de Vic, creat el 1698, i amb ordenances renovades el 1766 i el 1798, formava una unió lleugerament desigual de botiguers tèxtils amb un ofici artesanal com el de passamaners. A Girona s'havia produït, el 1578, la separació dels botiguers de teles envers un gremi confós de «mercaders», molt semblant als Julians Vells de Barcelona. Durant la segona meitat del segle XVIII i primers anys del XIX, malgrat els progressos de la llibertat de comerç, es formaren nous gremis de botiguers: el 1772 a Reus, amb exigència de puresa de sang; revifalla del de Girona el 1796; Berga i la Bisbal el 1807; pretensió no autoritzada a Lleida, després de la guerra de la Independència, etc.⁶⁷

c) A Mallorca i al regne de València el prestigi social dels botiguers de teixits era molt feble. A Mallorca, i referint-nos al segle XVIII, perquè els gremis de mercers i de «marxandos» eren propis dels xuetes.⁶⁸ A València, sembla que els furs de Jaime I s'ocupaven dels drapers en igualtat de situació amb els mercaders i canviadors, però participaven en el Consell municipal entre els gremis. La seva dedicació professional era la comercialització i no la fabricació, pròpia dels paraires.⁶⁹ Cal esperar l'activitat econò-

67. Biblioteca de Catalunya. Fons Junta de Comerç. Lligall 35, n.º 34 («tenderos y cordoneros de Vic»); lligall 36, n.º 2 («gremio de tenderos de Tarragona»), i lligall 37, n.º 9, 5 («mercaderes de paños y lienzos de Girona»), 10, 6 («tenderos de paños y quinquilleros de Granollers»), 12, 1 («comerciantes al por menor que se intenta formar en la ciudad de Lérida»), 19, 37 («mercaderes de paños, lienzos y quincalla de Reus»), 31, 40 (Tortosa), i 34 (Vilafranca). — Arxiu de la Corona d'Aragó. Audiència. Acordades 1807, 2, fol. 680 i ss. «Ordenanzas que habian formado, para erección de Gremio, diecisiete tenderos de la villa de Berga».

68. Francesc RIERA MNTSERRAT: *Lluites antixuetes en el segle XVIII*. Mallorca, 1973, pp. 36-54.

69. Per València, més que les breus notícies d'Orellana (*Valencia antigua y moderna*, I, pp. 335-336), vid. l'article de Cortés Muñoz, citat supra, nota n.º 28. Dins el conjunt dels gremis, el de paraires «es preeminente en orden y preside a todos». Marqués de CRUILLES: *Los gremios de Valencia*. València, 1883, pp. 152-163.

mica de la divuitena centúria per veure aparèixer el 1764 un gremi de «mercaders de vara» de la ciutat de València. El seu model era, evidentment, els Cossos de Comerç de València, creats a imitació de Barcelona el 1763, i potser també els Cinc Gremis de Madrid. Les ordenances del cos de Comerç estableixen ben clarament que els seus membres havien de vendre en llotja tancada o dedicar-se al gir; corredors de canvi i mercaders de sedes en quedaven exclosos, i encara més, sota la seva jurisdicció.⁷⁰ El gremi de mercaders de vara es constituïa sota la jurisdicció de la Junta i del Consolat. L'intent d'imitar els Cinc Gremis es traduïa en un sentiment d'inferioritat («no pudiendo proporcionarse en Valencia y su territorio la distribución de ramos de comercio como en Madrid»). El mercader de vara es diferenciava tant del comerciant en gros, que venia al major «en sus casas lonjas», com dels «fabricantes y artesanos», i també dels quincallers. A semblança d'altres gremis del mateix nivell establia exclusions de puresa de sang (calia ésser «hijos de cristianos viejos, limpios de toda mala raza» i no haver estat condemnats per la Inquisició) i de «viles», tant d'ofici, com per delictes que causessin «infàmia».⁷¹

Malgrat totes les disposicions prèvies, la vida del gremi de mercaders va ser una mica estantissa —recorda la dels mercaders a la menuda de Barcelona—. Va estar abocat a la desaparició, que va tenir lloc en el primer terç del segle XIX. Més encara, el seu paper social va ser nul. La principal força dins l'artesanat i la petita burgesia de València la formaven, com a Sevilla, els mestres fabricants de l'Art Major de la Seda. Aquesta corporació que, malgrat la seva condició fabril, gaudia des de 1686 de la categoria de

70. «Reales cédulas de erección y ordenanzas de los Tres Cuerpos de Comercio que residen en la ciudad y Reyno de Valencia». Valencia, 1766. Un exemplar a B. C. Fullets Bonsoms, n.º 8.383. També CARRERA PUJAL: *Historia de la economía española*. Barcelona 1947, V, p. 485 i ss.

71. B. C. Fullets Bonsoms, n.º 8.364, «Real cédula de aprobación de ordenanzas para el establecimiento de un comercio activo de mercaderes de vara en Valencia», 1764, en especial l'article IX, «Calidades que deben tener los mancebos». El capital necessari per a ingressar al gremi era una tercera part del que exigien els Cinc Majors de Madrid. Les gestions per formar el gremi es remuntaven a 1754; es barrejaven els títols de gremi, col·legi i cos, sense cap precisió.

collegi, va tenir una funció social semblant a la dels botiguers de teles de Barcelona, com a niu de la burgesia mercantil. Molts fabricants eren membres de la Junta de Comerç sense deixar l'Art Major. El 1788, Manuel Campo Fusares, mestre de l'Art Major, pretenia l'accés a la matrícula de comerç, malgrat no reunir les condicions necessàries. El 1799, el comerciant matriculat Jaime Hueso, es veia obligat a tancar la botiga en què venia «por sí, géneros de seda a la menuda». Més exemplar és el cas de Manuel Hurtado, fabricant de teixits de seda, el qual sollicitava l'ingrés en la matrícula al·legant tres característiques del «mercader»: *a)* remeses a les principals places; *b)* «giro de letras, según lo practican los comerciantes al por mayor o banqueros», i *c)* el «consensus» de l'opinió («siempre reconocido por comerciante»). Però aquest fabricant-comerciant, que per a fer més complex el cas era familiar del sant Ofici, es veié rebutjat per la seva condició de «mercader de tienda abierta... vareando y haciendo varear a sus dependientes los tejidos de su propia fábrica». ⁷² Aquest exemple és indicatiu de la complexitat dels casos concrets, de la dificultat d'establir una línia rígida de demarcació entre el mercader i el botiguer, i alhora de la força que encara tenien a la primèria del segle XIX els prejudicis que l'estamentalisme mercantil havia imposat contra el comerç a la menuda.

PERE MOLAS RIBALTA
Universitat de Barcelona

72. MOLAS RIBALTA: *València i la Junta de Comerç*. «Estudis», n.º (1975), pp. 53-111. — Arxiu General de Simancas. «Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda». Llibre 249, fols. 131-170 passim, i Lligall 361, n.º 20 (1801).

Mallorca 1298-1311, un ejemplo de planificación económica en la época de plena expansión

El año 1298 marca un hito importante en el devenir histórico del reino de Mallorca, señala el restablecimiento de su originaria unidad territorial y el inicio de un segundo período en su evolución como estado políticamente autónomo;¹ etapa muy distinta a la primera, debido fundamentalmente al retraimiento experimentado a partir de 1295 por las diversas fuerzas actuantes en el Mediterráneo occidental, que ya se refleja con claridad en las cláusulas del trata-

ABREVIATURAS UTILIZADAS:

ACA = Archivo de la Corona de Aragón.

ACP = Archives Communales de Perpignan.

AHM = Archivo Histórico de Mallorca.

APO = Archives Départementales des Pyrénées Orientales (Perpignan).

«BSAL» = «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana» (Palma de Mallorca).

Codoin ACA = Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón.

CRD = Cartas Reales y Diplomáticas.

RP = Real Patrimonio.

1. El reino de Mallorca, a la muerte de Jaime I en 1276, se segrega de la Corona de Aragón para constituirse en un estado independiente y soberano. Estas características, sin embargo, tuvieron escasa vigencia; Pedro III, en 1279, extiende su soberanía al pequeño reino y obliga a Jaime II de Mallorca a reconocer, mediante instrumento público, que lo administra en calidad de feudatario honrado del conde-rey. El Estado mallorquín, en virtud del tratado de Perpiñán, se convierte en una serie de distritos territoriales integrados jurisdiccionalmente a la confederación y que disfrutan de una amplia autonomía política. El texto del acuerdo ha sido editado por M. BOFARULL, *Codoin ACA*, XXIX (Barcelona, 1866), pp. 119-124; y por A. LECOY DE LA MARCHE, *Les relations politiques de la France avec le Royaume de Majorque*, I, Paris, 1892, pp. 446-449.

do de Anagni. Si la primera fase del acontecer del reino insular (1276-1298), contemporánea de la crisis del *Vespro* y de sus complejas consecuencias, se había caracterizado por la tirantez sistemática con la Corona de Aragón y la alineación del estado mallorquín en la coalición francoangevina; planteamiento político que se había revelado harto peligroso, puesto que su corolario había consistido en la disgregación territorial del reino —los catalanes, inmediatamente después de rechazar la cruzada antiaragonesa, habían ocupado el archipiélago balear—. ² Ahora, inmerso en una atmósfera de distensión, de acantonamiento de los conflictos planteados entre los diversos imperialismos operantes en el mar latino, Jaime II de Mallorca, tras restablecer —a raíz de los acuerdos de Argelés— ³ sus relaciones con la confederación y recuperar el dominio de las islas Baleares, puede aprovechar el reflujo a escala internacional para atenuar los vínculos que le unían a Francia y concentrarse en la resolución de los numerosos problemas internos que, desde sus orígenes, gravitaban sobre el estado insular.

El reino de Mallorca, carente de unidad geográfica y políticamente muy vulnerable, precisaba para asegurar su pervivencia como Estado la formulación de un programa de vertebración económica de sus tres distritos territoriales, la creación de una comunidad de intereses materiales suficientemente atractiva como para unir en su defensa a las principales fuerzas sociales insulares, rosellonesas y occitanas. Se trataba de neutralizar, por medio de un crecimiento económico sostenido y espacialmente equilibrado, la dispersión territorial y la endeblez política que padecía el reino. Esta va a ser precisamente la obra de Jaime II —proseguida con fidelidad por

2. Como represalia por la actitud de Jaime II de Mallorca, que había autorizado el tránsito del ejército cruzado por el Rosellón y le había franqueado los pasos pirenaicos. La ocupación aragonesa del archipiélago, iniciada en noviembre de 1285, se llevó a cabo en pocas semanas, dada la escasa resistencia ofrecida por los mallorquines. La empresa —descrita por R. MUNTANER, *Crónica*, caps. 141, 142, 144 y 151— ha sido estudiada por M. FERRER, *La conquista de Mallorca por Alfonso III*, «BSAL», XXX (1947-1952), pp. 274-288.

3. Cuyas actas han sido editadas por M. BOFARULL, *Codoín ACA*, XXIX, pp. 45-52, 52-57 y 251-259. En estos acuerdos, Jaime II de Mallorca ratifica todas y cada una de las cláusulas del acuerdo de Perpiñán, con lo que este tratado —un auténtico acto de fuerza— adquiere validez definitiva y es aceptado internacionalmente.

sus sucesores—; el cual, en la fase final de su reinado, se esforzará, apoyándose en el amplio consenso dispensado por la población balear y continental a la empresa, por dotar a la informe y artificial creación del Conquistador de unas estructuras económicas mínimas que garanticen su viabilidad estatal. Es ahora, en los confines de los siglos XIII y XIV, cuando la monarquía y el pueblo, en estrecha conexión, forjan en realidad el reino de Mallorca, al concebir y llevar a cabo de consuno un coherente plan de potenciación de los recursos económicos de cada uno de los distritos territoriales integrantes del mismo. Este programa de actuación —que en el Rosellón y la Cerdaña pasaba por el desarrollo de la ganadería lanar,⁴ el estímulo de la pañería⁵ y la reforma de la lezda de Colliure—⁶ en las islas se materializará en un apoyo decidido a la agricultura, la acuñación de unos signos monetarios propios, un transitorio endurecimiento arancelario y la puesta al día de la manufactura lanera de calidad. Su puesta en práctica se revelará sumamente compleja, al chocar con obstáculos imprevistos, alguno de los cuales irresoluble para la Administración mallorquina; pero, en conjunto, el plan se cerrará con un balance incuestionablemente positivo para el reino insular.

4. Para lo cual, el monarca autoriza el aprovechamiento intensivo de los pastos reales pirenaicos (B. J. ALART, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, Paris, 1881, p. 189) y promulga una serie de disposiciones favorables a los pastores (*Ibidem*, p. 192).

5. Los organismos públicos perpiñaneses, con el beneplácito de la monarquía, entre 1298 y 1308, prohíben las exportaciones de lana en el Rosellón (B. J. ALART, *Documents sur la langue catalane*, p. 152); regulan estrictamente el vareado, peinado, cardado e hilado del estambre (*Ibidem*, p. 133); establecen el tipo de hilo a utilizar en la fabricación de las diversas variedades de paños (*Ibidem*, pp. 121-122); reglamentan el teñido de las telas (*Ibidem*, pp. 174-175).

6. Llevada a cabo en 1299. La reforma, destinada a elevar el nivel de protección de la producción rosellonesa frente a la concurrencia catalana e incrementar los ingresos proporcionados por la lezda al erario real, consistió en una ampliación del contingente de artículos sometidos a carga fiscal y en la sustitución de las tarifas fijas por otras oscilantes en función del peso o el contenido de las cargas y balas. El texto de la lezda reformada ha sido editado por M. GUAL, *Vocabulario del comercio medieval*, Tarragona, 1968, doc. XXIV, pp. 161-169.

1. APOYO AL SECTOR PRIMARIO

La ocupación aragonesa significó para las islas, en líneas generales, una época de hiperdesarrollo comercial no compensado por un crecimiento equivalente de los sectores primario y secundario. Los mercaderes baleares, en calidad de súbditos directos del conde-rey, disfrutaron, entre 1286 y 1298, de todas las exoneraciones arancelarias y demás privilegios obtenidos por los catalanes en las principales plazas del Mediterráneo y del Atlántico. Mientras los comerciantes y armadores de la *Ciutat de Mallorca* aprovechaban estas favorables circunstancias para efectuar las correspondientes acumulaciones de capital, el campesinado de la *part forana*, abandonado a sus propios medios, sólo conseguía mejorar ligeramente y a costa de muchos esfuerzos su nivel de vida. Las inversiones agrarias ofrecían unas perspectivas de rentabilidad bastante menos atractivas que las que brindaban, a pesar de su fuerte aleatoriedad, las operaciones mercantiles o la explotación de navíos; de ahí que una fracción creciente del ahorro acopiado por la población mallorquina se canalizara hacia el sector terciario. El desequilibrio demográfico y económico entre la ciudad y el campo —auténtico nudo gordiano que en la actualidad continúa todavía gravitando sobre las estructuras poblacional y financiera de la isla— se acentuó durante el período de reintegración del archipiélago a la confederación catalanoaragonesa. La escasez de capital, la falta de una planificación global mínima, la improvisación propia de una iniciativa privada sin control estatal y la desproporción entre la fuerza de trabajo disponible y la superficie roturable constituyen los parámetros de la coyuntura imperante en el agro mallorquín en 1298. La consecuencia lógica de este estado de cosas consistía en la incapacidad progresiva de la agricultura balear para abastecer las necesidades alimenticias de una población en crecimiento.

Jaime II, después de tomar contacto con la compleja realidad mallorquina, inicia su labor al frente del archipiélago con la adopción de una serie de medidas destinadas a corregir este desequilibrio intersectorial de que adolecía la economía balear. A principios

de 1300, encarga a una comisión la redacción de un plan de ordenación urbanística y agraria para la zona rural de la isla; encaminado a concentrar el campesinado, a la sazón semidisperso en numerosas alquerías y *rafals* por los diversos distritos administrativos insulares, en una serie de villas de nueva creación. La Administración central mallorquina, a partir de este momento, abandona la postura casi abstencionista que había venido manteniendo frente a la problemática rural para asumir la remodelación de los incipientes y desordenados núcleos de población que habían ido surgiendo espontáneamente, a lo largo de la segunda mitad del siglo XIII, en las comarcas foráneas insulares; a fin de transformarlos en pueblos dotados de los correspondientes servicios públicos y capaces de organizar su propia defensa ante una *razzia* o cualquier otro tipo de ataque imprevisto. El proyecto se traduce en unas *ordinacions*⁷ —promulgadas aquel mismo año— que regulan con sorprendente minuciosidad las características urbanísticas de las nuevas villas, perfilan un plan de colonización agraria de sus respectivos términos y establecen unas líneas especiales de créditos para aquellos repobladores que no pudieran hacer frente a los gastos de instalación en las citadas concentraciones.

Las villas dispondrán inicialmente de un contingente poblacional mínimo de cien familias, recibiendo cada una de ellas, en enfiteusis, un solar en el recinto urbano donde construir su casa.⁸ Los edificios se ordenarán a lo largo de una red de calles rectas y uniformes, cuya anchura será de tres brazas reales (6'3 m). Se asegurará el abastecimiento de agua a las nuevas concentraciones

7. Publicadas por J. VICH-J. MUNTANER, *Documenta Regni Majoricarum*, Palma, 1945, pp. 61-71; y fragmentariamente por A. CAMPANER, *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1881, pp. 27-28, y L. LLITERAS, *Artá en el siglo XIV*, Palma, 1972, p. 305. — La fundación de las nuevas villas ha despertado un interés especial entre los historiadores mallorquines; ha sido estudiada, entre otros, por J. BINIMELIS, *Nueva Historia de Mallorca y de las otras islas a ella adyacentes*, IV, Palma, 1927, pp. 30-175; J. VICH, *Aspectos históricos de la Casa Real de Mallorca*, Palma, 1948, pp. 35-36; E. SANS, *Los Municipios de Mallorca*, en «Historia de Mallorca», coordinada por J. MASCARÓ PASARIUS, IV, Palma, 1971, pp. 110-111; y recientemente por A. SANTAMARÍA, *Mallorca en el siglo XIV*, «Anuario de Estudios Medievales», VII, Barcelona, 1970-1971, pp. 177-178.

8. J. VICH-J. MUNTANER, *Documenta*, p. 67, art. 1.

mediante la captación de los cursos superficiales y subterráneos que discurran por sus respectivos términos o por medio, en aquellas zonas desprovistas de éstos, de una serie de aljibes y embalses.⁹ Cada vecino dispondrá, además del solar urbano, del dominio útil de 5 cuarteradas (3,55 Ha.) de tierra roturable y de 10 cuarteradas de monte bajo donde apacentar su ganado,¹⁰ por las que abonará anualmente un censo en metálico. A fin de facilitar al máximo la instalación de nuevos pobladores en las villas se establece que los agricultores que ya dispongan de tierras en enfiteusis en las áreas de colonización podrán establecer, si lo consideran oportuno, colonos en ellas, mediante contratos subenfitéuticos, a cambio de un censo en metálico; cuya cuantía será fijada, en cada caso, por los veedores reales.¹¹ El concesionario dispondrá de idéntico derecho y se ajustará, para la instalación de nuevos labradores en los campos que usufructúa, a esta misma normativa.¹² Sin que todo ello redunde, sin embargo, en detrimento de los derechos de «*loisme e fadiques e entrades e delmes*» de que disfruta el propietario del dominio directo de las citadas tierras sobre las mismas, los cuales conservan intacta su vigencia.¹³ Con lo cual se tiende, por medio de una parcelación progresiva del dominio útil, a potenciar las pequeñas unidades de explotación, de tipo familiar, en el agro mallorquín y a ampliar el área roturada, sin alterar para ello la estructura de la propiedad agraria existente en la isla. El plan de colonización alentado por la monarquía no implicará, pues, una redistribución de la propiedad de la tierra, sino solamente una utilización mucho más extensiva e intensiva del suelo mediante un notable incremento de los contratos perpetuos de explotación indirecta.

Aquellos vecinos que carezcan de liquidez para construir su casa podrán solicitar un crédito hipotecario especial a los prestamistas y dispondrán de un plazo de cuatro años para devolverlo, de

9. *Ibidem*, arts. 5 y 7.

10. *Ibidem*, art. 6.

11. *Ibidem*, art. 10.

12. *Ibidem*, art. 11.

13. *Ibidem*.

acuerdo con un cómodo plan de reintegros escalonados.¹⁴ El monarca otorga además a los repobladores insolventes una moratoria para las deudas que hubiesen contraído durante los tres años inmediatos a su instalación en la villa.¹⁵ El concesionario, a cambio de todas estas facilidades, se compromete a edificar su hogar en el plazo de seis meses y a no abandonar la localidad hasta pasados seis años.¹⁶

Con arreglo a este plan, concebido para toda la zona rural mallorquina, Pere Esturs y Ramón Desbrull, veedores de las nuevas villas, remodelaron Inca, Sineu, Artà, Pollença y Sóller, que ya se encontraban en un estadio bastante avanzado en el proceso de concentración poblacional; afianzaron definitivamente Felanitx y Manacor, que no habían superado todavía el estadio embrionario; desplazaron de su ubicación originaria a Petra, Alcudia, Binissalem y Algaida, por considerar que ésta no reunía las condiciones mínimas para el establecimiento de un núcleo urbano; y fundaron Sant Joan, Sa Pobla, Porreres y Santanyí.¹⁷ En Menorca, esta política de colonización agraria se tradujo en la fundación de Alayor.¹⁸ Alguna de estas poblaciones estaba situada en una posición litoral o prelitoral y la amenaza de los ataques marítimos coartaba sus posibilidades de desarrollo. Para obviar este factor negativo, se dispuso su amurallamiento: entre 1300 y 1303, se iniciaban las obras de fortificación en Alcudia,¹⁹ Santanyí²⁰ y Ciutadella, la capital portuaria menorquina.²¹

La Administración mallorquina, con este coherente conjunto de disposiciones, intentaba concentrar en núcleos viables la semidispersa población del agro insular, atraer y fijar en el campo el exce-

14. *Ibidem*, p. 68, art. 8, y p. 69, art. 16.

15. *Ibidem*, p. 69, art. 21.

16. *Ibidem*, arts. 21 y 23.

17. J. VICH, *Aspectos históricos*, pp. 48-49. A. SANTAMARÍA, *Mallorca en el siglo XIV*, p. 177.

18. Cuya acta fundacional, fechada en 1304, ha sido publicada por E. AGUILÓ, «BSAL», VI (1895-1896), p. 171.

19. A. PONS, *Historia de Mallorca*, I, Palma, 1964, p. 110. E. SANS, *Los Municipios*, p. 112.

20. J. BINIMELIS, *Nueva Historia de Mallorca*, IV, pp. 34-35.

21. E. AGUILÓ, «BSAL», VI (1895-1896), pp. 159-160.

dente demográfico de la ciudad,²² captar incluso colonos y desheredados de procedencia extrabalear; para crear con todos ellos una clase media baja rural adicta a la monarquía, que tan solícitamente les había proporcionado unos medios de vida, sin lesionar los intereses de los grandes terratenientes, de ahí las precauciones tomadas para que la instalación de vecinos en las nuevas villas no repercutiera en la estructura de la propiedad agraria. Este aumento de la mano de obra adscrita al sector primario permitiría una expansión del área roturada y un mejor aprovechamiento de los pastos, con el consiguiente incremento de la producción agropecuaria. La principal finalidad perseguida con la adopción de estas medidas de planificación rural consistía en aumentar sensiblemente la tasa de cobertura, en el mercado interior balear, de la demanda de artículos alimenticios por la producción nacional; en contener las crecientes importaciones frumentarias,²³ por medio de una política adecuada de asignación de recursos y una distribución más racional de la población en la isla.

La puesta en práctica de este plan de ordenación de la *part forana*, dada la envergadura de sus objetivos, sería compleja. Exigía unas inversiones de capital que, aunque a escala individual no fueran de gran cuantía, globalmente arrojarían un montante muy elevado; suponía, por otra parte, una vigilancia atenta por parte de los organismos públicos para evitar lastres y corregir disfuncionalidades. En 1303, a punto de expirar el primer reintegro de las deudas contraídas por los vecinos de las nuevas villas, el monarca, informado de sus dificultades económicas, dispone que los acreedores concedan una moratoria a cuantos repobladores ofrezcan pruebas inequívocas de su insolvencia.²⁴ A pesar de ésta y de otras medidas de naturaleza parecida adoptadas por la Corona, las difi-

22. La comisión redactora de las ordenanzas prevé la instalación de menestrales urbanos en las nuevas villas, elemento indispensable para que arraigue en ellas una actividad económica mínimamente equilibrada, así como para atenuar su dependencia de la *Ciutat* para aprovisionamiento de artículos manufacturados de primera necesidad (J. VICH-J. MUNTANER, *Documenta*, p. 68, art. 13).

23. A. SANTAMARÍA: *El reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV*, «IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón», Palma, 1955, p. 26.

24. AHM, *Lletres Reials*, I, fol. 35v.

cultades a superar por los instalados en las diversas áreas de colonización eran arduas y el desánimo hace mella en alguno de ellos, que abandona la villa para regresar a su lugar de origen.²⁵ Las nuevas poblaciones, sin embargo, van aumentando paulatinamente su contingente humano y la actividad económica, en el curso de unos pocos años, presenta ya en ellas un pulso cada vez más firme, lo que se traduce en una circulación creciente de mercancías y personas por las diversas comarcas del agro insular. La red de caminos, muy deficiente, estrangula los intercambios entre los diversos distritos rurales y entre éstos y la ciudad. La respuesta de los consejeros de Jaime II a estas deficiencias de la infraestructura viaria balear no está exenta de una cierta dosis de imaginación: alientan la reparación de puentes y la financiación de obras públicas a base de limosnas y legados testamentarios, insistiendo en el carácter intrínsecamente pío de este tipo de consignaciones,²⁶ curiosa muestra de encauzamiento pragmático de la piedad popular; sería muy interesante conocer las reservas que tal iniciativa debió de despertar en el clero, destinatario normal de esta clase de donaciones.

Si constituye una realidad incuestionable que la creación de nuevas villas llevó consigo un incremento notable de la producción agropecuaria en las islas, también es un hecho evidente, a la luz de la documentación conservada, que este crecimiento tuvo un techo bastante por debajo de las necesidades reales del mercado interior balear y no consiguió conjurar las carestías de cereales y carne que periódicamente azotaban el archipiélago. El desequilibrio entre una oferta de productos alimenticios fluctuante y una demanda de signo invariablemente creciente, enmarcado en una política monetaria expansiva,²⁷ generaba una alza sostenida de los precios agrícolas —con unas flechas muy pronunciadas en los períodos de me-

25. Los primeros en iniciar el retorno fueron algunos pobladores de Felanitx (AHM, Lletres Reials, I, fol. 80v.).

26. El monarca dispone que en cada parroquia se designen dos prohombres para que recauden las limosnas al efecto y fomenten entre el vecindario las donaciones *post obitum* consignadas a tal empresa. También se asigna a esta finalidad una parte de los legados testamentarios destinados a obras pías no especificadas, previo consentimiento del obispo (AHM, Lletres Reials, II, fol. 164v.).

27. Véase *infra*, pp. 228-229.

tereología adversa—; alza que en principio tendería a favorecer teóricamente al campesino. La coyuntura, observada de cerca, les era, sin embargo, bastante menos propicia de lo que parece desprenderse del mero examen de la evolución de los precios.

Un amplio sector del campesinado, agotadas sus escasas reservas de capital en las inversiones inherentes a su instalación en las nuevas villas y a la puesta en explotación de las tierras recibidas, dependía estrechamente, para el desarrollo normal de su actividad, de los créditos a corto plazo; vivía inmerso en una economía plenamente monetaria. Los prestamistas —normalmente judíos— explotaban en provecho propio la vigente coyuntura inflacionista, convirtiendo los préstamos a interés en una compra de futuros: en primavera, cuando los labradores solicitaban dinero para poder llegar a las mieses —o en cualquier otra época del año, para hacer frente a unos gastos imprevistos— ellos, aprovechándose de su perentoria necesidad de liquidez, les compabran la próxima cosecha a unos precios convenidos; precios que, al llegar la recolección, eran normalmente fraudulentos, debido tanto a la baja cotización inicial como al alza experimentada por los alimentos durante los meses que mediaban entre ambas fases de la operación. De esta forma, una gran parte del valor de cambio de los productos agropecuarios escapaban al control del campesinado en provecho de sus acreedores. Las protestas y el malestar de la ruralía obligaron a las autoridades insulares a terciar en la cuestión; las cuales prohibieron la compra por adelantado de trigo, vino, aceite, quesos, frutos y lana. Artículos que, a partir de 1303, deberían ser comercializados exclusivamente a través de los canales ordinarios de distribución,²⁸ mejorando con ello el grado de participación de los productores en los beneficios dimanantes de su venta; excepto en aquellos casos —bastante frecuentes— en que la carestía adquiría unos índices

28. AHM, Lletres Reials, I, fols. 47v.-48r. Ed. A. PONS —sin especificar la procedencia del documento—, *Constitucions e ordinacions del regne de Mallorca (segles XIII-XIV)*. II, Palma, 1934, pp. 5-6. Cit. A. SANTAMARÍA, *Mallorca en el siglo XIV*, p. 178.

tales que obligaba a los organismos públicos, para contener el alza de los precios, a intervenir su comercialización.²⁹

La contención de los precios agrícolas por la Administración llevaba normalmente implícita la subsiguiente reglamentación de los salarios rurales, a fin de distribuir de una forma aceptable entre capital y trabajo los efectos negativos generados por las medidas antiinflacionistas adoptadas por el poder público. En enero de 1306, el monarca promulga unas ordenanzas³⁰ en las que define la normativa por la que, en adelante, se regirá la contratación de labradores, pastores y demás asalariados rurales («*lauradors, guardians de bestiar e traginers*»). En ellas, además de establecerse una detallada escala de salarios en función de la duración de los convenios,³¹ se explicitan los deberes y derechos de cada una de las partes contratantes.³²

La influencia del campesinado cerca de las autoridades insulares ha quedado reflejada también en algunas disposiciones disper-

29. El lugarteniente real, en 1301 y 1302, se ve en la necesidad de regular, dada la escasez de la misma, la venta de carne (A. SANTAMARÍA, *Mallorca en el siglo XIV*, p. 178, nota 90) y, en 1303, a prohibir la exportación de cereales (*Ibidem*). La carestía de alimentos, en enero de 1306, alcanza unos índices tales que induce a las autoridades insulares a tasar los precios de los comestibles (AHM, *Lletres Reials*, II, fols. 115v.-116r.).

30. AHM, *Lletres Reials*, II, fols. 116v.-117r. Eds. A. PONS —sin especificar la procedencia del documento— «BSAL», XXIV (1932-1933), pp. 260-261; ÍDEM, *Constitucions e ordinacions*, II, p. 20. Cit. A. SANTAMARÍA, *Mallorca en el siglo XIV*, p. 178, nota 91.

31. La cuantía de los salarios se establece de acuerdo con los siguientes módulos: a) para aquellos contratos que tengan un año de validez, 8 s. 4 d. de reales mallorquines mensuales; b) para los convenios cuya vigencia abarque desde la siembra (octubre) hasta Navidad, 6 s. 8 d. mensuales; c) para aquellos que se contraten desde la siega (junio) hasta la festividad de San Pedro y San Felipe (1 de agosto), la época de las mieses, 10 s. mensuales. El convenio incluía la comida —y probablemente el alojamiento— del bracero, lo que dificulta la comparación de estos salarios con los de otros sectores de la producción. A título meramente informativo puede retenerse que, por estas mismas fechas, un maestro albañil gana-ba, en Mallorca, 4 l. 16 s. mensuales aproximadamente y un tonelero en torno a 1 l. 16 s.

32. Los jornaleros estaban obligados a acudir diariamente al trabajo, mientras estuviese vigente el contrato que les unía al propietario de las tierras, y a recuperar los días que hubiesen faltado. El señor, al finalizar el período de vigencia del convenio, debía pagar puntualmente al bracero; de no hacerlo, si no mediaba una causa justificada, le abonaría el salario por cada día de demora en el pago, como si éste continuara trabajando.

sas, las cuales aisladamente consideradas pueden presentar un carácter meramente anecdótico, pero que, al insertarlas en el contexto de la política económica desplegada por la Corona en el archipiélago en la primera década del siglo XIV, adquieren un sentido coherente. En otoño de 1307, por ejemplo, cuando un vendaval acababa de devastar los olivares de algunos sectores de la *Serra de Tramuntana*, el lugarteniente concede a los damnificados, después de escuchar el dictamen de una comisión nombrada para evaluar las pérdidas, una moratoria de tres a seis años, según la magnitud de sus respectivos quebrantos, para todas las deudas contraídas hasta la fecha.³³ Dos años después, el monarca renuncia al impuesto del *carvatge* sobre los rebaños existentes en los territorios —ahora de realengo— que habían integrado la antigua posición de Nunyo Sans;³⁴ trasunto a escala insular de las medidas adoptadas, con unos pocos años de antelación, en los condados pirenaicos a fin de intensificar la producción de lana.³⁵ Ejemplos de esta índole aparecen con frecuencia en las series documentales —muy escasas— relativas al reinado de Jaime II de Mallorca.

De lo expuesto se desprende claramente que los organismos de gestión baleares, entre 1298 y 1311, procuraron contactar con el campesinado, hacerse eco de sus intereses, e intentaron, en la medida de sus posibilidades, atenuar el hipodesarrollo del sector primario respecto al terciario, entonces en pleno auge; a fin de lograr una estructura económica más equilibrada y de ganar para la causa del legitimismo, recién restaurado en el archipiélago, al sector social más deprimido.

2. LA CREACIÓN DEL SISTEMA MONETARIO MALLORQUÍN

La situación monetaria en las islas, en 1298, era confusa. Circulaba por el archipiélago con carácter de moneda legal el real de

33. AHM, *Lletres Reials*, II, fol. 209v. Eds. A. PONS, «BSAL», XXIV (1932-1933), p. 273; ÍDEM, *Constitucions e ordinations*, II, pp. 34-35. Cit. A. SANTAMARÍA, *Mallorca en el siglo XIV*, p. 178, nota 91.

34. A. SANTAMARÍA, *Mallorca en el siglo XIV*, p. 179.

35. Véase *supra*, p. 201, nota 4.

Valencia, numisma de vellón creado por el Conquistador en 1247.⁸⁶ Jaime II de Mallorca, en virtud de una concesión paterna,⁸⁷ disponía del derecho de acuñar numerario propio, con circulación restringida a las islas, y de prohibir, cuando esta hipotética acuñación se llevara a efecto, el empleo del dinero valenciano en el territorio balear; derecho que le fue ratificado por Pedro III en Perpiñán⁸⁸ y por Jaime II en Argelés.⁸⁹ La ocupación militar del archipiélago por Alfonso III en 1285 invalidó temporalmente esta prerrogativa al dejar en suspenso su puesta en práctica.

Las espaciadas acuñaciones del real de Valencia, unidas a su escaso poder adquisitivo, provocaron en las islas, durante toda la segunda mitad del siglo XIII, una insuficiencia creciente de moneda legal. Mientras las transacciones, a tenor del desarrollo ininterrumpido del comercio balear, aumentaban continuamente en cuantía y número, la masa metálica circulante se incrementaba a un ritmo bastante más lento. Este desfase entre la demanda y la oferta monetarias obligó a los mallorquines a suplir la escasez de reales mediante la utilización en gran escala de la variada gama de numismas que corrían por las islas antes de la acuñación de éstos. Cuando Jaime II recupera el control del archipiélago, se utilizaban en él: para las transacciones cotidianas, el real de Valencia y, en menor proporción, los dineros melgoreses, barceloneses, torneses y jaqueses, todos ellos de vellón; para las operaciones de cuantía media, el besante, el *croat* de Barcelona y los *grossos* de Montpellier y Tours, batidos todos ellos en plata; y, para las grandes transacciones dinerarias, el morabetino y la mazmudina, dos especies áureas de origen islámico que gozaban de gran aceptación entre los financieros insulares. Los signos argénteos y áureos se empleaban también como instrumento de pago para el comercio exterior; en realidad ésta era la finalidad normal del numerario acuñado en oro.

Esta heterogeneidad dineraria, sin favorecer la actividad económica, facilitaba el fraude y abría el archipiélago a la injerencia

36. A. HUICI, *Colección diplomática de Jaime I*, I, Valencia, 1916, p. 445.

37. A. LECOY DE LA MARCHE: *Les relations politiques*, I, doc. 17, pp. 431-432.

38. M. BOFARULL, *Codoïn ACA*, XXIX, pp. 121-122.

39. *Ibidem*, p. 255.

de los centros emisores de las diversas divisas circulantes en él. De ahí que la élite mercantil y financiera balear, consciente de la necesidad de disponer, para asegurar la independencia y eficacia económicas del reino, de un sistema monetario propio, alentase a Jaime II para que creara una moneda exclusiva estable, de fácil utilización y en cantidades suficientes como para garantizar el ágil funcionamiento del mercado interior insular.⁴⁰ El monarca, atraído también por los ingresos que podía proporcionarle la iniciativa, decreta, en marzo de 1300, la acuñación de dos tipos de numerario en Mallorca, uno de vellón y otro de plata.⁴¹ La disposición real es rigurosamente contemporánea del plan de ordenación territorial para las comarcas rurales. Estas dos líneas de actuación del poder público —creación de nuevas villas e inicio de las emisiones monetarias— estaban estrechamente vinculadas entre sí: la colonización agraria de la *part forana*, con la carga de inversiones que llevaba implícita, precisaba, para poder avanzar a un ritmo sostenido, de un mercado de capitales fluido, dotado de suficiente liquidez. Se imponía, por lo tanto, organizar paralelamente ambos sectores a fin de evitar desequilibrios entre los objetivos señalados y los medios de financiación disponibles. Acompasar sus respectivos índices de crecimiento se convertirá, precisamente, en uno de los problemas más complejos con el que tendrá que enfrentarse la Administración mallorquina durante la primera década del siglo XIV.

En las islas, la acuñación del vellón dio origen a tres tipos de numerario: el real *senar* o dinero simple, la unidad del nuevo sistema monetario; el real *doblenc*, un múltiplo del anterior, equivalía a dos dineros simples; y el óbolo, un divisor de la unidad monetaria, dos de los cuales equivalían a un real *senar*. La ley de las tres

40. El monarca, en el acta fundacional del nuevo numisma, declara haber tomado la decisión *«juratorum et aliorum proborum hominum civitatis et insule Maioricarum, nomine suo et totius Universitatis regni predicti, supplicationibus inclinatis»* (AHM, perg. 33).

41. AHM, perg. 33. Ed. A. CAMPANER, *Numismática Balear*, Palma, 1879, doc. 6, pp. 264-268. — La creación de la moneda mallorquina ha sido estudiada por A. CAMPANER (*Ibidem*, pp. 108-110); por F. MATEU, siguiendo de cerca las tesis del anterior, en *La Moneda Española*, Barcelona, 1946, p. 181; y en *Posición de Mallorca en la Historia Económica Medieval*, «BSAL», XXX (1947), p. 108; y por O. GIL FARRÉS, *Historia de la Moneda Española*, Madrid, 1959, pp. 177-178.

piezas era idéntica, 2'75 dineros de plata fina,⁴² o sea 0'227. La talla se estableció en 22 sueldos por marco para el dinero simple, y en 11 y 44 sueldos por marco para el real *doblenç* y el óbolo respectivamente.⁴³ El real insular, al igual que su homónimo valenciano, era, pues, una moneda de escaso poder adquisitivo, concebida para las transacciones ordinarias y cotidianas. Para las operaciones de mayor cuantía, el monarca crea simultáneamente el real de plata, trasunto del *gros* de Montpellier y del *croat* barcelonés,⁴⁴ cuya ley será de 11 dineros de metal fino (0'916), obteniéndose 60 piezas por marco.⁴⁵ La paridad entre el numerario de plata y el de vellón se establece de acuerdo con la siguiente relación: 1 dinero de plata equivaldrá a 16 reales *senars*⁴⁶ o, lo que viene a ser lo mismo, a 1 sueldo y 4 dineros de reales de vellón; con lo cual el reino de Mallorca se separaba de los restantes estados que a la sazón acuñaban numerario grueso, cuya equivalencia originaria acostumbraba a ser 1 sueldo de la respectiva moneda de vellón.

Ambas especies monetarias, desde la fecha de su puesta en circulación, serán de uso obligado y exclusivo en las islas, tanto en los pagos al contado como en la redacción de los contratos; excepto para aquellos convenios que, concertados en el archipiélago, tuvieran que hacerse efectivos fuera de él.⁴⁷ Jaime II, a cambio de la garantía de mantener inalteradas las características intrínsecas de las nuevas monedas, exige como compensación un monedaje de un morabetino

42. «... ad legem trium denariorum minus pugesia ad argentum finum» (AHM, perg. 33).

43. *Ibidem*.

44. Para el *gros* de Montpellier, véase J. BOTET, *Les monedes catalanes*, II, Barcelona, 1909, pp. 263-265; y E. FOURNIAL, *Histoire monétaire de l'Occident Médiéval*, Paris, 1970, p. 79. Acerca del *croat*, vid. J. BOTET, *Les monedes catalanes*, II, doc. 12, pp. 267-269; F. MATEU, *La Moneda Española*, p. 184; O. GIL FARRÉS, *Historia de la Moneda Española*, pp. 138-140.

45. AHM, per. 33. J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, I, Barcelona, 1818, p. 156. O. GIL FARRÉS, *Historia de la Moneda Española*, pp. 177-178.

46. AHM, perg. 33.

47. *Ibidem*.

cada siete años, al que quedaban sujetos cuantos ciudadanos insulares dispusieran de un patrimonio valorado en 10 libras o más.⁴⁸

Inicialmente el real de Mallorca fue equiparado al de Valencia. Esta paridad era artificial —«política» diríamos hoy—, puesto que la moneda levantina superaba a la balear en ley —3 dineros de plata en vez de 2'75—⁴⁹ y en peso —18 sueldos por marco en lugar de 22—.⁵⁰ En base a su contenido teórico de plata,⁵¹ los reales de Valencia valían aproximadamente 6 sueldos y 8 dineros más por libra que los de Mallorca. Esta sobrevaloración del numisma balear, al ser puesto éste en circulación —en noviembre de 1300—, debió de provocar la casi total desaparición del numerario levantino en el mercado interior balear; puesto que la gente, al ser su valor como mercancía ostensiblemente superior al cambio legal que se le había asignado, tendería a atesorarlo, en espera de una probable rectificación del cambio vigente, o a extraerlo del reino rumbo a la confederación, donde disfrutaba de un poder adquisitivo algo más elevado, haciendo circular entre tanto la moneda mallorquina. La sobrevaloración de los reales insulares actuaría también como un dique de contención que desalentaría su fuga hacia los mercados extranjeros, en los que se le conferiría un curso más acorde con sus magnitudes intrínsecas y, por lo tanto, inferior al que se le atribuía en las islas.

Esta situación inicial, como era de esperar, tuvo escasa vigencia. El real de Mallorca, en mayo de 1301, ya no fue capaz de mantener la paridad e inició un rápido proceso de depreciación respecto a su homónimo valenciano.⁵² El curso comercial del nume-

48. *Ibidem.* F. SEVILLANO, *La demografía de Mallorca a través del impuesto del morabatí: siglos XIV, XV y XVI*, «BSAL», XXXIV (1974), pp. 234-235.

49. A. HUICI, *Colección diplomática*, I, doc. 324, p. 445.

50. *Ibidem.*

51. Tomando como base de comparación las características de una y otra especie monetaria tal como aparecen definidas en sus respectivas actas de creación.

52. «*Stetit et fuit equalis moneta Maioricarum cum moneta regalium Valencie de die qua incepit currere ad novem dies madii, quo die valuerunt regales Valencie plus quam regales Maioricarum pro libra VI denarium*» (AHM, Cod. Sant Pere, fol. 35v.).

rario insular cayó ininterrumpidamente a lo largo de 1301;⁵³ situándose, en enero de 1302, en un nivel bastante aproximado al que le correspondía como moneda mercancía: por 1 libra de reales de Valencia se pagaban a la sazón 1 libra 6 sueldos y 6 dineros de reales de Mallorca.⁵⁴ El impacto psicológico producido entre los medios financieros insulares y levantinos por la veloz caída del real balear lo arrastró hasta cotizaciones inferiores a su valor intrínseco. En octubre de este mismo año, la moneda valenciana superaba a la mallorquina en 10 sueldos por libra,⁵⁵ lo que significa que el real de Mallorca, en aquel momento, se cotizaba en torno a 3 sueldos y 4 dineros por libra por debajo de su valor como mercancía. La progresiva desvalorización del numerario insular no tardó en provocar conflictos entre las partes de los convenios concertados, antes de la creación de la moneda mallorquina, en reales levantinos y que, en virtud de la normativa vigente, tenían que hacerse efectivos en la depreciada moneda nacional. La Administración se vio obligada a establecer unos mecanismos de compensación a favor de los acreedores.⁵⁶

La paridad establecida entre el dinero de plata y el de vellón tampoco era exacta. Mientras el cambio se había fijado en 16 reales de vellón por 1 de plata; este último, a tenor de la relación existente entre ambas monedas como mercancías, equivalía a 17'6 reales *senars*. Una evaluación más afinada habría considerado al dinero de plata como un múltiplo del de vellón equivalente a 18 de éstos, paridad que acabará por imponerse.⁵⁷ Esta leve infravaloración de la moneda argéntea fue pronto detectada y provocó el enrarecimiento de su circulación, por dos motivos: por ser objeto de atesoramiento por parte de los ahorradores privados y por su contemporánea evasión del territorio balear, rumbo a Berbería; donde su

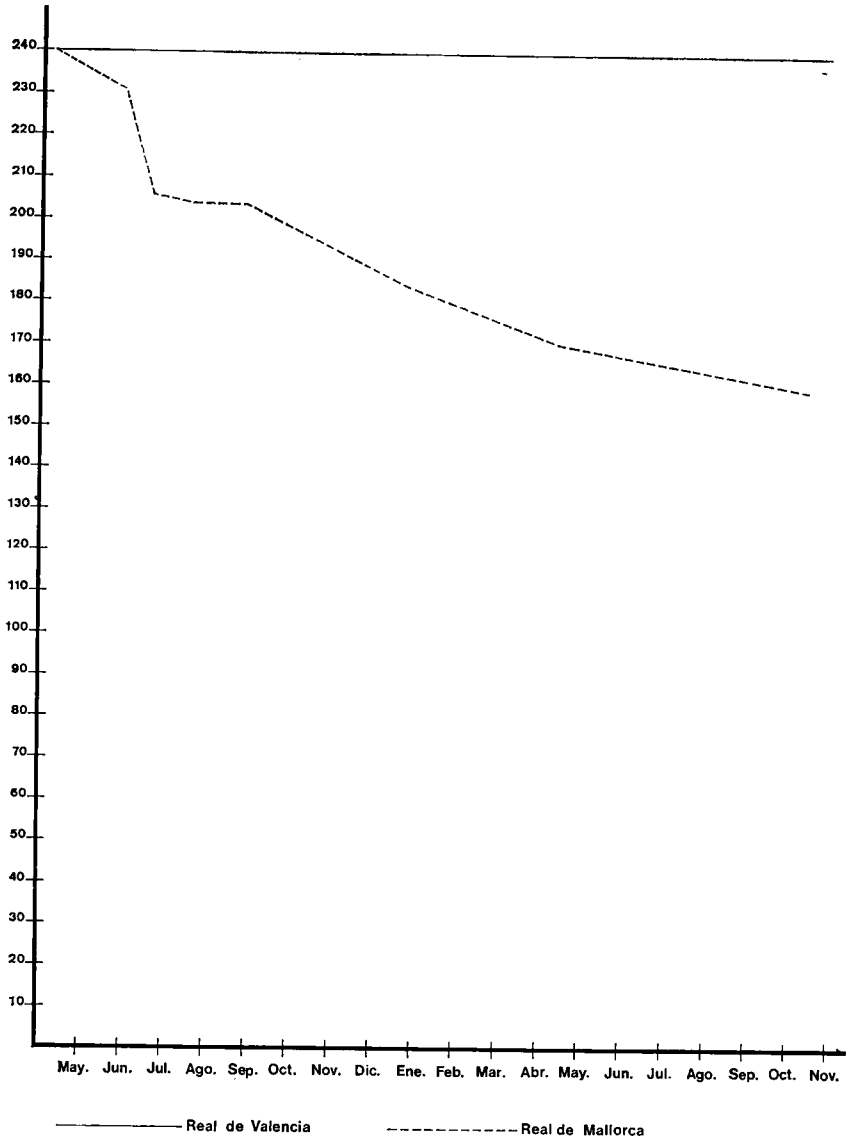
53. *Ibidem*. Aparecen, para el período comprendido entre mayo de 1301 y octubre de 1302, doce cotizaciones del real de Mallorca respecto a su homónimo de Valencia, todas ellas descendentes.

54. *Ibidem*.

55. *Ibidem*.

56. AHM, Lletres Reials, I, fols. 91r. y 93v.

57. Este era el cambio vigente hacia 1340, cuando F. B. PEGOLOTTI redacta *La pratica della Mercatura* (Ed. A. EVANS, Cambridge, Mass., 1936, p. 125).

Proceso de devaluación del real de terno de Mallorca respecto a su homónimo de Valencia, entre mayo de 1801 y octubre de 1802.

poder adquisitivo, en razón de la distinta relación oro/plata vigente en esta zona, era ligeramente superior al que disfrutaba en las islas.⁵⁸ Este drenaje continuo de reales de plata comprometía seriamente el equilibrio del recién creado sistema monetario balear. A medida que los dineros argénteos iban desapareciendo del mercado interior, su vacío tendía a ser rellenado o por medio de monedas extranjeras de características parecidas, que chocaban con barreras jurídicas bastante eficaces, o aumentando la velocidad de circulación de los dineros de vellón. El real de Mallorca, entre 1300 y 1304, retrocede, pues, simultáneamente ante su homónimo de Valencia y ante el dinero de plata balear. La política monetaria desarrollada bajo la égida de Jaime II no se caracterizó precisamente por unos prometedores aciertos iniciales, sino por unos imprevistos errores de cálculo.

3. LA REFORMA DEL ARANCEL BALEAR

La puesta en práctica de este plan de ordenación y estímulo de la actividad económica en las Islas Baleares requería unas fuertes inversiones de capital, tanto públicas como privadas. Su financiación era difícilmente asequible a partir de las rentas tradicionales de que disponía la Corona en el archipiélago; por lo que ésta, para poder imprimirle un ritmo de realización adecuado, se vio obligada a apurar sus fuentes de ingresos insulares. El primer expediente utilizado por la Administración mallorquina consistió en el endurecimiento del arancel que gravaba todas las mercancías importadas o exportadas del archipiélago por comerciantes de ciudadanía no balear.⁵⁹ La reforma arancelaria, concebida en otoño de 1301 —en el momento en que la caída del real insular era más vertiginosa— para entrar en vigor en la primavera del año siguiente, estribaba en elevar en un dinero la cuantía de la tarifa aduanera vi-

58. AHM, Lletres Reials, I, fol. 77v.

59. Cuyo origen se remonta a la época inmediatamente posterior a la conquista de Mallorca.

gente, que pasaría así de 2 a 3 dineros por libra,⁶⁰ y en abrogar todas las inmunidades fiscales concedidas hasta la fecha a entidades políticas extrainsulares en el territorio balear. Con lo cual Jaime II, presionado tal vez por los mercaderes mallorquines o bien para atraerse a este estamento, el menos adepto al restablecimiento del legitimismo en las islas, introducía un importante elemento de independencia económica a nivel de archipiélago; al mismo tiempo que potenciaba la actividad de los hombres de negocios insulares frente a las sólidas posiciones adquiridas, en virtud de su inmunidad arancelaria⁶¹ y de la prolongada ocupación aragonesa, por los catalanes en el mercado balear. La creación de la moneda mallorquina —con la subsiguiente retirada del curso legal al real de Valencia en las islas—, la instauración del nuevo arancel balear y el establecimiento de una serie de consulados propios en el Magreb⁶² constituyen tres intentos convergentes que apuntan a la descolonización del comercio interior y exterior insular, a la atenuación de la dependencia económica del archipiélago respecto a la confederación.

Entre los perjudicados por la reforma arancelaria proyectada por las autoridades baleares figuraban los ciudadanos de las plazas comerciales catalanolevantineas, a los que se les intentaba asimilar fiscalmente, en las islas, a los italianos y provenzales, conculcándo-

60. La tarifa tradicional durante el último tercio del siglo XIII había sido de 2 dineros por libra (Ch. DUFOURCO, *L'Espagne Catalane et le Maghrib au XIIIe et XIVe siècles*, París, 1966, pp. 68, nota 9, y 67, nota 7), tasa que fue restablecida por el rey Sancho (M. DURLIAT-J. PONS, *Recerques sobre el moviment del port de Mallorca en la primera meitat del segle XIV*, «VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón», Madrid, 1959, p. 359, nota 20) y que todavía estaba vigente hacia 1340 (F. B. PEGOLOTTI, *La pratica della mercatura*, p. 125). Para la reforma arancelaria llevada a cabo por Jaime II de Mallorca, véase IMHB, *Llibre del Consell*, I, fol. 9v.

61. Los barceloneses, en virtud de una concesión de Jaime I — fechada en Mallorca el 10 de enero de 1230—, estaban exentos del pago de cuantos impuestos comerciales se instaurasen en las islas (IMHB, *Llibre Vert*, I, fol. 214r. Eds. A. HUICI, *Colección diplomática*, I, doc. 83, pp. 160-161; C. BATLLE, A. DE CAPMANY, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, 2.ª ed., II-1, Barcelona, 1963, pp. 14-15). Este privilegio fue ratificado en varias ocasiones, por los sucesivos monarcas aragoneses, durante los dos últimos tercios del siglo XIII.

62. Véase *infra*, pp. 235 y 239, nota 127.

les una serie de derechos adquiridos cuando la conquista del archipiélago y de los que habían venido disfrutando hasta entonces ininterrumpidamente. La innovación aduanera alentada por Jaime II adolecía de una falta evidente de sólidos apoyos jurídicos. En el tratado de Perpiñán (1279) había obtenido, a cambio de las onerosas condiciones que le fueron impuestas, el reconocimiento por Pedro III del derecho de poder establecer en el archipiélago todo tipo de tarifas aduaneras, siempre que éstas fueran compatibles con las franquicias de que disfrutaban en él los ciudadanos de la confederación.⁶³ El monarca insular, por consiguiente, al intentar someter a los catalanes y valencianos al pago de la nueva lezda balear, violaba la normativa establecida en el citado convenio y ratificada en los acuerdos de Argelés de 1298;⁶⁴ no disponía de otra cobertura jurídica que la de alegar, en todo caso, que ambos tratados constituyeron dos actos de fuerza y que, en consecuencia, carecían de auténtico poder vinculante. Los súbditos del conde-rey, conscientes de que el proyecto arancelario mallorquín estaba congénitamente viciado, desencadenan contra la nueva tarifa aduanera una ofensiva diplomática, apoyada en una serie de represalias, de una envergadura proporcional a la importancia que confieren a la plaza balear dentro de su sistema comercial.

Los concejos de las principales ciudades catalanas y levantinas, al tener noticia de las innovaciones arancelarias introducidas por la Administración mallorquina en las islas, se alinean detrás de Barcelona constituyendo un cohesionado frente municipal.⁶⁵ Esta coalición urbana actúa, desde el primer momento, como un grupo de presión cuyo único objetivo se centra en obtener, por medio de

63. *«Item quod nos (Jaime II de Mallorca) et successores nostri possimus, absque contradiccione et impedimento vestro et vestrorum, facere et ponere pedagium et novam leudam in regno Maioricarum et aliis insulis eidem adiacentibus; salvis libertatibus per predecessores nostros concessis hominibus vestris»* (Codoin ACA, XXIX, p. 122).

64. *Ibidem*, p. 256.

65. Lo integran Barcelona, Valencia, Tortosa, Lérida y Gerona; su primera actuación pública consistió en una embajada conjunta que enviaron, en marzo de 1302, al conde-rey, en el asedio de Montfalcó, para solicitar su intervención ante el monarca mallorquín, a fin de que éste desistiera de sus recientes proyectos arancelarios (IMHB, Llibre del Consell, I, fol. 22r.).

una serie de medidas de fuerza, el restablecimiento incondicional de las exoneraciones fiscales de que habían venido disfrutando hasta entonces sus ciudadanos en las islas. El conde-rey, que inicialmente se había semiinhibido de la cuestión,⁶⁶ se ve obligado a terciar, ante la magnitud que ésta va adquiriendo, en el litigio planteado entre las plazas mercantiles de la confederación y la corte balear; se autoasigna el papel de moderador y procura encauzar el contencioso arancelario por la vía de la negociación bilateral, no obstante el escepticismo que tal procedimiento despierta entre los *consellers* barceloneses, partidarios de unos métodos más contundentes.⁶⁷

El soberano aragonés, desde marzo de 1302 hasta junio de 1303, intenta obtener de Jaime II de Mallorca, por medio de una serie de embajadas y en el curso de una entrevista personal, la derogación del nuevo arancel balear. El monarca mallorquín, al contar con el apoyo decidido de los mercaderes insulares, se muestra irreductible por la vía diplomática. El conde-rey, ante la inoperancia de las negociaciones, cede a las presiones de que era objeto por parte de los representantes de la coalición municipal y autoriza las represalias antimallorquinas propuestas por éstos, la primera de las cuales consiste en decretar en la confederación un boicot mercantil contra el archipiélago.⁶⁸ El veto comercial, a pesar de ser mantenido con todo rigor durante el segundo semestre de 1303, no provoca ningún cambio de actitud en el bando mallorquín. La medida, a los seis

66. Tan pronto como tuvo noticia de la instauración del arancel —segunda quincena de marzo de 1302— solicitó epistolarmente del monarca mallorquín la derogación de la citada tarifa aduanera (ACA, reg. 123, fols. 45v.-46r.). Presionado por los representantes de la coalición municipal, en junio de aquel mismo año, envió una embajada a la corte insular con idéntica solicitud (ACA, reg. 124, fol. 116v. IMHB, Libre del Consell, I, fol. 44v.).

67. A finales de abril de 1302, cuando todavía no se habían iniciado las negociaciones diplomáticas acerca de la lezda insular entre las cortes aragonesas y mallorquina, los *consellers* ya habían encargado a cuatro prohombres la redacción de unas ordenanzas que regularan un posible boicot comercial antibalear (IMHB, Libre del Consell, I, fol. 29v.). El 12 de mayo, estas *ordinacions* obran ya en poder del municipio de Barcelona (*Ibidem*, fol. 32v.); que, a partir de este momento, se esfuerza por imponerlas, a pesar de la negativa del monarca a ratificarlas, a toda la confederación (*Ibidem*, fols. 61v.-62r. y 69v.). Actitud que únicamente encuentra respaldo en los jurados de Valencia (*Ibidem*, fols. 44r.-44v.).

68. ACA, reg. 128, fol. 147r. IMHB, Llibre del Consell, I, fols. 106v.-107r.

meses de su implantación, empieza a revelarse para algunos sectores de la burguesía mercantil catalana tan onerosa como ineficaz; por lo que los concejos de Barcelona y Valencia, en la primavera de 1304, deciden, por propia iniciativa, reforzar el boicot con una guerra de corso antibaleár.⁶⁹

La combinación de estos dos procedimientos coactivos provoca graves perturbaciones en el funcionamiento de la economía balear. La situación llega a hacerse poco menos que insostenible para los mallorquines, que, a finales de 1305, notifican al bando catalán su aquiescencia a la última solución propuesta por el conde-rey.⁷⁰ Los parámetros de la iniciativa aragonesa consisten en someter el contencioso arancelario a la consideración de un tribunal arbitral, designado paritariamente por la Administración balear y el frente municipal de la confederación; el cual, en el plazo máximo de un año, se pronunciaría acerca de la legalidad de la lezda insular; entre tanto se dejarían en suspenso simultáneamente las represalias antibalears vigentes en la confederación y la exigencia del arancel a los súbditos del conde-rey en las islas.⁷¹ Estas dos disposiciones últimas entran en vigor a mediados de agosto⁷² y llevan consigo una rápida normalización, después de dos años de enfrentamiento, de las relaciones económicas entre los centros mercantiles catalano-levantinos y el archipiélago. Los dos primeros puntos de la propuesta, relativos al tribunal arbitral, despiertan escaso interés entre las ciudades. Los portavoces de la liga municipal, una vez obtenido el restablecimiento —de hecho— de las antiguas inmunidades fiscales en el archipiélago, se desentienden de la cuestión; de ahí que el litigio, a partir de enero de 1306, entre en vía muerta, de la

69. Los jurados de Valencia otorgan patentes de corso que autorizan al concesionario, no sólo a apoderarse de las embarcaciones —y de sus respectivos cargamentos— que frecuentan los puertos insulares, sino incluso a hundirlas (AHM, Lletres Reials, I, fol. 74r.). Los *consellers* simultáneamente mantienen bajeles armados para interceptar cuantos navíos —nacionales o extranjeros— no respeten el veto comercial decretado en el Principado contra el archipiélago (ACA, reg. 235, fol. 105v.); que atacaban especialmente, como es lógico, a las embarcaciones insulares (AHM, Lletres Reials, I, fol. 71v.).

70. AHM, Lletres Reials, II, fol. 106r. ACA, reg. 236, fol. 235r.

71. ACA, reg. 236, fol. 17r.

72. AHM, Lletres Reials, II, fol. 106r. ACA, reg. 236, fols. 235r.-235v.

que no conseguirán sacarlo, pese a sus repetidas tentativas, las autoridades insulares.

Este inmovilismo del que hace gala el bando aragonés es la resultante visible de un coherente plan de actuación concebido por la «hansa» catalanolevantina, cuyo objetivo consiste en arrancar al monarca mallorquín la derogación formal de la nueva lezda balear. Para lo cual la coalición urbana, en espera de alcanzar la finalidad perseguida, procura prolongar el favorable status quo vigente, caracterizado por la restauración provisional —en tanto no se dispusiera del laudo arbitral— de sus originarias exoneraciones arancelarias en las islas y por el encauzamiento del litigio por la vía de la negociación diplomática, cuyo desenlace va difiriendo indefinidamente.

La cuestión de la lezda balear, a principios de 1308,⁷³ es enterada definitivamente. Jaime II de Mallorca, incapaz de imponer una solución intermedia, se ve obligado a ceder ante el frente municipal catalán, restableciendo incondicionalmente —tal como éste exigía— su antiguo estatuto arancelario en el territorio insular. El monarca balear —que, en junio de 1298, ya había tenido que ratificar, para poder recuperar el dominio del archipiélago, el lesivo acuerdo de Perpiñán—⁷⁴ se encuentra ahora en la necesidad de claudicar de nuevo y renunciar a su proyecto de acentuar la independencia comercial de las islas respecto al Principado, puesto que tal iniciativa es incompatible con la normativa establecida en el citado convenio. El proyecto de la Administración mallorquina de aumentar sus ingresos en el distrito balear a expensas de los mercados extranjeros se cierra, pues, con un fracaso parcial, al no conseguir imponer a los catalanes las nuevas tarifas aduaneras establecidas en las islas; fracaso compensado, en parte, por la consolidación del consulado de mallorquines en Bugía.⁷⁵

73. En que Jaime II de Mallorca, ante la morosidad del bando catalán para resolver por la vía diplomática la cuestión arancelaria, ordena a sus súbditos que evacúen la ciudad y la veguería de Barcelona; esta medida despierta cierta inquietud entre los *consellers*, que temen una vuelta a las medidas de fuerza (ACA, CRD, caja 16, n.º 3099).

74. Véase *supra*, pp. 199-200.

75. Véase *supra*, p. 235.

4. INTENTO DE CREACIÓN DE UNA MANUFACTURA LANERA DE CALIDAD EN MALLORCA

En las islas, cuando Jaime II de Mallorca restablece su dominio sobre ellas, coexisten dos áreas económicas yuxtapuestas: la *ciutat* y la *part forana*. La zona rural, desprovista de una adecuada ordenación territorial, presentaba a la sazón una población con un nivel de vida en general bastante bajo; entre la que, dadas sus escasas disponibilidades de capital, el consumo de productos textiles sería escaso y la pañería doméstica constituiría todavía uno de los procedimientos normales para satisfacer sus necesidades.⁷⁶ En la ciudad, en cambio, donde el comercio ha arraigado con fuerza y la población aparece socialmente más estratificada, ya existe contemporáneamente una demanda textil sostenida; cubierta a base de los deficientes productos de fabricación local, los únicos asequibles para las clases populares, y de artículos de procedencia extrabalear, incomparablemente más caros que los anteriores. Detrás de esta demanda de paños de calidad se escondían dos componentes distintas: las necesidades propias de un mercado interior en el que existían ya unos sectores sociales enriquecidos por el tráfico mercantil y las exigencias de un comercio exterior activo, para el que las telas constituían un artículo de primer orden.

El hiperdesarrollo del sector terciario, en Mallorca, no coadyuvaba directamente a la aparición de una manufactura lanera de calidad. La burguesía balear, absorta en el comercio exterior —que, además de proporcionarle beneficios a corto plazo, le aseguraba el abastecimiento de una amplia gama de productos, entre los que figuraban los paños—, se mostraba poco interesada por las inversiones industriales; cuya rentabilidad, en el mejor de los casos, era siempre a medio plazo. Los genoveses contribuían al aprovisionamiento textil del mercado insular con sus periódicas reexportacio-

76. Este afán de autarquía textil existente entre el campesinado se traduce en el patrón de cultivos que implanta en sus explotaciones, en el que figuran normalmente el cáñamo, el lino y el esparto (J. MUNTANER-J. VICH, *Documenta Regni Maioricarum*, doc. 13, p. 20; doc. 14, p. 21; doc. 27, p. 36).

nes de telas nórdicas; vía Génova, desde el establecimiento de la línea marítima con Flandes,⁷⁷ llegan a la capital balear paños de Reims, París, Provins y Louvier.⁷⁸ Los comerciantes mallorquines, con el concurso de sus colegas barceloneses, atendían el grueso de la demanda de pañería de calidad a base de artículos de idéntica procedencia y paños occitanos, adquiridos en Perpiñán, y desde 1290 aproximadamente, en Montpellier,⁷⁹ dos plazas con las que mantenían estrechos contactos mercantiles.

A principios del siglo XIV, unos pocos años después de que la Administración francesa se interfiriera en las relaciones comerciales entre el archipiélago y el señorío de Montpellier,⁸⁰ dificultando

77. Abierta hacia 1277. El establecimiento de esta nueva vía comercial ha suscitado un gran interés entre los medievalistas europeos; han tratado el tema, entre otros, R. DOEHAERD, *Les relations commerciales entre Gênes, la Belgique et l'Outremont d'après les archives notariales génoises au XIIIe et XIVe siècles*, I, Bruxelles-Rome, 1941, pp. 223-224; R. S. LÓPEZ, *Majorcans and Genoese on the North Sea route in the XIII century*, «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», Bruxelles, 1951, pp. 1163-1171; ÍDEM, *El comercio en la Europa medieval: el Sur* en «Historia Económica de Europa de la Universidad de Cambridge», II, Madrid, 1967, pp. 397-398; Y. RENOARD-PH. BRAUNSTEIN, *Les villes d'Italie de la fin du Xe siècle au début du XIVe siècle*, I, Paris, 1969, p. 255; Y. RENOARD, *Gli uomini d'affari italiani del Medioevo*, Milano, 1973; pp. 122-123; PH. JONES, *La storia economica: Dalla caduta dell'Impero romano al secolo XIV* en «Storia d'Italia» coordinata da Ruggiero Romano e Corrado Vivanti, II-2, Torino, 1974, pp. 1700-1701.

78. R. DOEHAERD, *Gênes et l'Outremont*, III, doc. 1046, pp. 789-790; doc. 1421, pp. 799-800; doc. 1445, pp. 813-814.

79. Perpiñán, a partir del año 1261, en que se establecen las relaciones comerciales directas —por vía terrestre— con Flandes, se erige en el gran mercado meridional de paños nórdicos. Los comerciantes de Saint Antonin (Rouergue) y Arras acuden anualmente a sus ferias de agosto, donde exponen telas francesas y flamencas. Estos hombres de negocios de Saint Antonin se convierten rápidamente en los principales proveedores de artículos textiles septentrionales del mercado perpiñanés. Hacia 1290, empezaron a ser reemplazados en el desempeño de esta función por los mercaderes de Cahors, mucho más vinculados económicamente a Montpellier que a Perpiñán; de ahí que esta sustitución de intermediarios acabara por provocar un desplazamiento en sentido oriental de la ruta pañera que unía el foco industrial del Mar del Norte con la Península Ibérica. A medida que los cahorsinos intensifican su control sobre la circulación de las telas flamencas, Montpellier va consolidándose, a expensas de la capital rosellonesa, como el principal centro redistribuidor de paños nórdicos para Cataluña y Baleares (G. ROMESTAN, *Perpignan au XIIIe siècle d'après quelques travaux récents (1955-1965)*, «Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon, XXXIXe Congrès», Montpellier, 1967, pp. 150-151).

80. Al concentrar, en 1298, todo el tráfico marítimo con destino al señorío, que hasta entonces había venido atracando normalmente en los graos de Vic y

con ello el normal abastecimiento textil del mercado insular,⁸¹ se detectan, entre los numerosos obradores de pañería que entonces existían ya en la capital balear, algunos talleres —pocos— de categoría superior a la media vigente;⁸² cuya producción, sin embargo, era exclusivamente, al igual que la de las pequeñas empresas de tipo familiar, de calidad media y baja. Su funcionamiento, a tenor de las fuentes conocidas, distaba de ser satisfactorio.⁸³ Resulta interesante constatar este lento desperezamiento de la pañería de calidad en una ciudad donde los cargamentos de lana y colorantes eran desembarcados casi a diario y en cantidades considerables.

Jaime II, a fin de atenuar el desfase industrial existente entre los distritos continentales e insulares de su reino, envía a Mallorca, en 1303, al maestro Bindó para que dirija la inaplazable puesta al día de la pañería balear.⁸⁴ Se le dispensa una acogida bastante escéptica, su habilidad técnica parece despertar entre el artesanado lanero insular más curiosidad que verdadero interés. El monarca, en enero

Cauquilha —emplazados enfrente mismo de Montpellier—, en el puerto francés de Aigues-Mortes, situado 55 millas al Este de la citada ciudad occitana (J. COMBES, *Origin et passé d'Aigues-Mortes*, «Revue d'Histoire Economique et Sociale», L, París 1972, p. 321, nota 91).

81. Esta interferencia francesa en los accesos marítimos a Montpellier, al implicar una prolongación de los viajes y un aumento de las cargas fiscales a soportar por los cargamentos, encareció considerablemente los fletes de los tejidos entre el señorío y los puertos catalanobaleares, provocando un disparo de los precios textiles en el mercado interior de la confederación. Este disparo de precios, enmarcado en el contexto de la inseguridad de los suministros y de la inelasticidad de sustitución de los paños entre las exportaciones barcelonesas y mallorquinas con destino a Levante, acabó por desembocar en una coyuntura sumamente propicia para el desarrollo de la manufactura lanera de calidad en Cataluña, cuyas primeras manifestaciones datan de 1304 (J. REGLA, *El comercio entre Francia y la Corona de Aragón en los siglos XIII y XIV y sus relaciones con el desenvolvimiento de la industria textil catalana*, «Actas del I Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos», VI, Zaragoza, 1952, pp. 49-57).

82. A. PONS, *Historia de Mallorca*, VI, Palma, 1971, pp. 59-60 y 143.

83. Arnau Desvall, propietario de un obrador de pañería, tuvo que ausentarse de la isla, al no poder reintegrar una deuda de 30 libras (*Ibidem*, p. 143). Francesc de Sant Donat, en 1304, denuncia por impago a Simó de Berros, *draper*, quien alega como causas de su insolvencia el deficiente funcionamiento de su obrador y la morosidad de un amplio sector de su clientela en hacerle efectivos los importes de sus encargos (*Ibidem*, pp. 59-60).

84. Este maestro Bindó, entre 1300 y 1302, había trabajado en Perpiñán, subvencionado por los cónsules, asesorando a los tejedores locales acerca de la modernización de sus procedimientos de fabricación (ACP, Livre Vert Mineur, fol. 62v.).

de 1304, a instancias del citado *draper* y del lugarteniente en la isla, autoriza una demostración pública de la rentabilidad de la manufactura lanera: faculta al lugarteniente para que, con el consenso de los jurados, reúna a los financieros locales y les obligue a depositar las cantidades necesarias para adquirir cien quintales de lana bereber y transformarlos, bajo la supervisión de Bindó, en paños; los cuales serían comercializados normalmente en el mercado interior o exterior, reintegrándose las cantidades adelantadas del monto obtenido en su venta.⁸⁵ El ensayo, rigurosamente contemporáneo del despertar de la pañería de calidad en Barcelona,⁸⁶ estaba destinado a poner de manifiesto ante los perplejos capitalistas insulares las posibilidades efectivas que encerraba el sector textil, a contagiarles el optimismo que esta actividad había despertado entre los perpiñaneses y en el propio monarca, para la que éste vaticinaba «*quod erit valde utile toti terre et futurum eum, ut credimus, oporteat amplius laborare*».⁸⁷

Desconocemos el resultado de la operación, la última que llevó a cabo Bindó en Mallorca, puesto que, unos meses después de concluida ésta, lo encontramos trabajando en Perpiñán. Sin embargo, por el retraso con que se promulgan las primeras ordenanzas relativas al *obratge de la llana*, redactadas hacia 1320,⁸⁸ parece inferirse que el impacto del ensayo público entre los financieros y pañeros insulares no fue excesivamente operativo. De todo ello se desprende claramente que la renovación de la manufactura textil constituye un hecho tardío que obedece menos a la iniciativa privada que al

85. AHM, Lletres Reials, I, fol. 57r. Cit. M. DURLIAT, *L'Art en el regne de Mallorca*, Palma, 1964, p. 30, nota 7.

86. Cuyas primeras referencias documentales aparecen insertas en una carta, fechada en abril de 1304, de Romeu de Marimón, batlle de Barcelona, a Jaime II de Aragón (ACA, CRD, caja 13 C. n.º 2186. Eds. J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón, su vida familiar*, II, Barcelona, 1948, doc. 463, pp. 339-340; J. REGLÁ, *El comercio entre Francia y la Corona de Aragón*, p. 56).

87. AHM, Lletres Reials, I, fol. 57r.

88. A. SANTAMARÍA, *El reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV*, «IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón», Palma de Mallorca, 1955, p. 28. M. DURLIAT, *L'Art en el regne de Mallorca*, p. 31.

dirigismo de la Corona,⁸⁹ preocupada por diversificar la actividad económica en el archipiélago y corregir los desfases intersectoriales.

5. EVOLUCIÓN DE LA COYUNTURA Y MEDIDAS DE POLÍTICA FINANCIERA ANTICÍCLICA

La caída del real de Mallorca,⁹⁰ al coincidir con el brusco aumento de la demanda de servicios y de bienes de inversión inherente al proceso de ordenación territorial en curso en las comarcas rurales y con el boicot antibalear decretado por las ciudades catalanas a raíz de la implantación del arancel insular de 1302,⁹¹ que provoca un imprevisto desbastecimiento —con el consiguiente disparo de precios— de determinados artículos de primera necesidad para cuyo aprovisionamiento las islas dependían de las importaciones aragonesas, genera en el archipiélago una coyuntura de cariz fuertemente inflacionista. Las tensiones alcistas obligarán a la Corona a improvisar toda una política económica anticíclica, a fin de equilibrar la oferta y demanda globales sin comprometer la financiación del citado plan de colonización agraria.

La actuación del poder público ante la inestabilidad monetaria desencadenada en las islas se desarrollará en dos fases sucesivas bien delimitadas. Durante la primera (1304-1306) se concederá prioridad a la continuidad del plan de colonización agraria y al mantenimiento de la actividad económica y se adoptarán medidas a fin de que éstas no se vean estranguladas por la falta de créditos; para lo cual se tenderá a aumentar, en la medida en que lo permita el stock de plata disponible en el archipiélago, la oferta monetaria, aunque con ello se active la inflación ya existente. En la segunda (1306-1309), dado el nivel alcanzado por el alza de precios, se intentará contener este ascenso por medio de los mecanismos deflacionistas al alcance. En la primera fase privan, pues, los aspectos sociales de la cuestión y en la segunda los estrictamente económicos.

89. M. DURLIAT, *L'Art en el regne de Mallorca*, p. 30.

90. Véase *supra*, pp. 214-217.

91. Véase *supra*, pp. 220-221.

La Administración mallorquina inicia la política de estabilización monetaria atacando la desaparición de los reales de plata en las islas. En julio de 1304, revalúa el dinero argénteo respecto al vellón, estableciendo su cotización en 22 reales *senars*,⁹² cuatro por encima de su valor como moneda-mercancía. Con esta sobrevaloración se intentaba provocar su destesaurización por parte de los particulares y desalentar su fuga hacia los sultanatos bereberes, contribuyendo así a estimular su circulación en el archipiélago. Esta medida inicial fue complementada, unos meses después, por el establecimiento de una serie de mecanismos financieros de acción directa: una nueva acuñación de dineros de plata, la interdicción de su saca y la apertura del mercado balear al *carlino*, pieza argénteo napolitana de características parecidas al real de plata insular.⁹³ La finalidad perseguida por la Corona con este conjunto de disposiciones es evidente: aumentar rápidamente la masa monetaria circulante para adaptarla al incremento experimentado por la demanda de bienes —encarecidos, por otra parte, a causa del boicot decretado por los catalanes contra las islas— y de servicios, tras el brusco ascenso experimentado por ésta a raíz del plan de ordenación territorial.

Esta serie de resoluciones, meramente coyunturales, tendía a paliar los primeros efectos de la inflación sin atacar sus causas; a ganar tiempo en espera de que, una vez concluida la fase inicial de la intraestructura urbanística y de la parcelación agraria en las comarcas foráneas, amainara la demanda de recursos y aumentara la oferta de productos agropecuarios, restableciéndose así automáticamente el equilibrio económico en el territorio insular. La puntual inyección de numerario al mercado interior facilitaría la continuidad de las inversiones en el sector primario, objetivo prioritario de la planificación económica balear por aquellas fechas y paliaría momentáneamente los efectos del alza de precios inherente al boicot antibalear decretado por los catalanes, todo

92. AHM, Cód. Sant Pere, fol. 34v. Ed. A. CAMPANER, *Numismática Balear*, doc. 14, p. 276.

93. AHM, Lletres Reials, I, fol. 77v. Ed. A. CAMPANER, *Numismática Balear*, doc. 11, p. 273.

ello a costa de contribuir directamente a la escalada del «índice del coste de la vida».

La modificación del cambio entre los reales de plata y de vellón provocó un alud de pleitos de carácter financiero. El monarca, en junio de 1305, dispone que las querellas surgidas «*ratione cambii et mutationum monetarum*», relativas casi todas ellas a contratos de préstamos a interés y de compraventa con pago diferido, no se instruyan de acuerdo con el procedimiento judicial ordinario, sino que las dos partes acudan al lugarteniente, si residen en la ciudad, o al *veguer* foráneo, si habitan en la zona rural, para que éstos, después de examinar la cuestión y con el asesoramiento de dos prohombres, formulen un laudo.⁹⁴ Estas sentencias serán totalmente gratuitas.

La confianza de la gente en los dineros de vellón, tras la revaluación del real de plata, experimenta un lógico quebranto: se tiene que prohibir terminantemente la selección ponderal de los mismos, puesto que los receptores de moneda de aleación, recelando de su valor legal, pesaban las piezas para quedarse con las de mayor masa.⁹⁵ El panorama monetario, a pesar de las medidas adoptadas por el poder público, no se aclara y la inflación, al aplicársele una terapéutica meramente sintomática, continúa su curso.

Agotados rápidamente los efectos positivos de estas primeras resoluciones económicas, los asesores de Jaime II, en septiembre del mismo año, inician una nueva ofensiva en el campo de la política monetaria, basada en tres puntos:⁹⁶ la refundición de los reales *doblençs* y su transformación en *senars*, una nueva emisión de dineros de vellón y el restablecimiento de la paridad inicial entre los reales de plata y los de vellón, bastante más acorde con sus respectivos valores intrínsecos que la vigente.⁹⁷ Esta segunda inter-

94. AHM, Cód. Sant Pere, fol. 34r.

95. «*Quod nullus ... monetam ... ponderet minutarum nec eligat denarios maioris ponderis, sub pena corporis et bonorum*» (*Ibidem*).

96. AHM, Lletres Reials, II, fol. 109v. Ed. A. CAMPANER, *Numismática Balear*, doc. 13, pp. 275-276.

97. *Ibidem*. AHM, Cód. Sant Pere, fol. 34v. Acerca de la paridad entre el real de plata y el de vellón véase *supra*, pp. 213, 215 y 228.

vención del poder público es una mera continuación de la llevada a cabo el año anterior, responde al mismo planteamiento económico: las autoridades insulares tienden de nuevo a incrementar la masa metálica circulante, en este caso con una nueva emisión de numerario de vellón, y a simplificar el sistema monetario mallorquín eliminando un tipo de numisma —el real *doblenç*— que se ha revelado innecesario. El reajuste del cambio entre las dos especies de reales desencadenaría una nueva oleada de conflictos entre los financieros insulares, cuando todavía no habían desaparecido totalmente los efectos de la mutación anterior; Jaime II, para conjurar el peligro, establece que los contratos se harán efectivos de acuerdo con la paridad vigente en el momento en que fueron concertados,⁹⁸ la solución menos susceptible de ser capitalizada por los especuladores de cuantas tenía a mano.

A finales de 1305, cuatro meses después de la abrogación del veto comercial vigente en la confederación contra el archipiélago,⁹⁹ la Administración central mallorquina, mediante la repetida utilización de los instrumentos monetarios, ha conseguido reequilibrar las ofertas de numerario de plata y de vellón, evitando el atesoramiento selectivo o la evasión de la moneda gruesa, afianzar la circulación de las dos especies en el archipiélago y dotar al mercado financiero de una liquidez capaz de soportar las inversiones inherentes al plan de ordenación rural sin colapsar los restantes sectores del mercado interior balear; todo ello a costa de acelerar el alza de los precios. Esta línea de actuación, sin embargo, ha tocado fondo, puesto que el coste de la vida ha alcanzado unas cotas tales que aconsejan poner en marcha cuanto antes una política deflacionista, basada en una serie de controles directos.

En enero de 1306, después de ratificar la prohibición vigente de extraer reales argénteos y de establecer un mecanismo para desalentar la exportación de plata en barras,¹⁰⁰ el monarca tasa los

98. AHM, *Lletres Reials*, II, fol. 109v.

99. Véase *supra*, p. 221.

100. Todo ciudadano balear que desee extraer plata en barras de las islas deberá acuñar previamente, en la ceca real, una cuarta parte de la misma, pagando los costes de acuñación. Los reales de plata resultantes de la misma, según la norma-

precios de los artículos de primera necesidad y congela los salarios industriales¹⁰¹ y agrícolas.¹⁰² Como es lógico, desconocemos la eficacia real de estos controles establecidos por el poder público, el grado de aquiescencia que obtuvieron entre los estamentos afectados, así como la mayor o menor contundencia de la contestación que tales medidas debieron de provocar entre éstos. Esta modificación de la estrategia económica seguida por las autoridades insulares parece responder a un cambio de actitud en amplios sectores de la sociedad balear como consecuencia de una mejora objetiva, a pesar de la inestabilidad monetaria, de sus condiciones de vida. El plan de potenciación de la actividad económica en las islas, rebasadas las metas iniciales en la creación de la infraestructura urbana y agraria de la *part forana*, está dando sus primeros frutos. Algunos sectores de la ruralía y el artesanado, puestos ya en explotación sus campos y montados sus obradores, empiezan a participar de la euforia económica que hasta entonces había estado reservada a los mercaderes, y disponen de los primeros excedentes de capital. Este incremento de la demanda solvente, ante la necesidad menos perentoria de bienes de equipo, se orientaría, por una especie de mimetismo respecto a los estamentos privilegiados, hacia los artículos de lujo; por lo que, de no ser contenido dentro de unos márgenes prudentes, podría dar lugar a un consumismo triunfalista, desproporcionado con relación a las magnitudes reales de la producción. A fin de refrenar las apetencias superfluas que empezaban a hacer mella entre las clases medias urbana y rural y estimular el ahorro, el monarca, dentro de la más estricta ortodoxia deflacionista, promulga unas detalladas ordenanzas antisuntuarias.¹⁰³ Estas pautas de actuación de sesgo antiinflacionista se mantendrán en vigor hasta 1309,¹⁰⁴ en que entrarán en conflicto con la política exterior des-

tiva vigente, no son exportables (AHM, Lletres Reials, II, fol. 115v.-116r.). Esta disposición fue derogada en septiembre del mismo año (*Ibidem*, fol. 135v.).

101. AHM, Lletres Reials, II, fol. 115v.

102. Véase *supra*, notas 30-32.

103. A. PONS, *Constitucions e ordinacions*, II, pp. 20 y 31. Cit. A. SANTAMARÍA, *Mallorca en el siglo XIV*, p. 178, nota 91.

104. En el curso de este año se establece una tarifa para los diversos tipos de escrituras notariales (A. SANTAMARÍA, *Mallorca en el siglo XIV*, p. 179) y se

arrollada por la monarquía balear. Jaime II de Mallorca, en abril de este año, ofrece al conde-rey, para la financiación de la empresa de Almería, un préstamo de 160.000 libras tornesas.¹⁰⁵ Para reunir esta elevada suma la Corona acudió al viejo sistema de gravar con imposiciones los artículos de primera necesidad: carne, harinas, pan y vino;¹⁰⁶ medida de cariz netamente inflacionista que tendía a descargar los costos de una empresa exterior, que interesaba exclusivamente al monarca y a la aristocracia, sobre las clases populares urbanas. Por estas fechas, el desfase creciente entre los ingresos y gastos del erario real induce a la Administración mallorquina a reorganizar, de acuerdo con unos criterios mucho más precisos que los utilizados hasta entonces, la recaudación del *delme*.^{106bis}

6. LA CREACIÓN DEL REAL DE ORO

Esta importante iniciativa balear va indisolublemente unida al auge experimentado por el comercio mallorquín en Berbería durante la primera década del siglo XIV, y constituye por sí misma el mejor testimonio del ritmo ascendente y expansivo de la actividad económica de los mercaderes insulares en el Norte de África. Mientras los organismos públicos mallorquines llevan a cabo el plan de ordenación agraria en la zona rural de la isla e intentan poner al día la manufactura lanera en la capital, los comerciantes baleares intensifican su penetración en los mercados bereberes, adquiriendo carta de naturaleza en Honein, Taunt, Orán, Mazagran, Brechk,

regula minuciosamente la recaudación del monedaje, explicitando las condiciones que exigen de su pago (AHM, *Lletres Reials*, II, fols. 215v.-216v. Eds. A. PONS, *Constitucions e ordinacions*, I, pp. 23-27; F. SEVILLANO, *La demografía de Mallorca a través del impuesto del morabattí*, pp. 255-257).

105. ACA, CRD, caja 19, n.º 3688. A. LECOY DE LA MARCHE, *Les relations politiques*, I, pp. 363, nota 2, y 368.

106. A raíz de las citadas imposiciones, la carne experimentó una subida de 2 dineros por libra y la harina otra de 12 dineros por cuartera (A. SANTAMARÍA, *Mallorca en el siglo XV*, p. 37).

106 bis. L. LLITERAS, *Artá en el siglo XIV*, pp. 251-253.

Cherchel, Argel, Bugía y Túnez.¹⁰⁷ Los puertos norteafricanos revestían un interés especial para las potencias cristianas del Mediterráneo occidental, puesto que hacia ellos afluía el oro sudanés, eran plazas donde corría en abundancia buena moneda áurea.

Una red de pistas transsaharianas unía los yacimientos auríferos del África central —situados en Niger, Senegal y Malí— con los núcleos urbanos de los diversos sultanatos bereberes.¹⁰⁸ La más importante de estas rutas caravaneras pasaba por Sijilmasa, ciudad situada en el ángulo sudoriental del actual Marruecos, en los confines mismos del desierto. De Sijilmasa el metal amarillo era transportado a Tremecén, capital del sultanato abdalwadida, desde donde alcanzaba los puertos de Berbería central. Esta ruta áurea estaba controlada por los hebreos, las juderías jalonaban sus principales etapas.¹⁰⁹ Las dos comunidades más florecientes eran precisamente las de Tremecén y Sijilmasa. Los judíos mallorquines, en torno a 1200 aproximadamente, habían logrado entrar en contacto con sus correligionarios de la capital abdalwadida. La conquista aragonesa del archipiélago interrumpió bruscamente este acercamiento. Cuando, transcurridos unos años, la coyuntura en el Mediterráneo occidental

107. La presencia de los mercaderes mallorquines en estas plazas ha sido puesta de manifiesto por Ch. E. DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane et le Maghrib*, p. 351, notas 1-5. También ha quedado reflejada en las «Llicencias per barques» (AHM, RP 1105), un pequeño registro en el que figuran anotadas todas las salidas de embarcaciones insulares —y extranjeras en las que viajase algún marinero de ciudadanía mallorquina— efectuadas entre el 23 de enero y el 18 de marzo de 1284. En el citado registro aparecen asentadas 32 salidas de bajeles baleares, 23 de los cuales toman rumbo a Berbería. A estas 23 naves se les deben añadir ocho bajeles extranjeros que, en este mismo intervalo de tiempo, abandonan las islas siguiendo idéntico rumbo. De lo que se infiere que en el puerto de Mallorca, en pleno invierno, tiene lugar una salida cada dos días —y a veces una diaria— para las costas del Magreb centrooriental.

108. Esta red de rutas transsaharianas que unían los centros productores de oro del África tropical con los puertos mediterráneos de Berbería fue establecida por los árabes en la segunda mitad del siglo VIII, unos 50 años después de la incorporación de Berbería al Islam (M. LOMBARD, *L'or musulman du VIIe au XIe siècles. Les bases monétaires d'une suprématie économique*, en «Espaces et réseaux du haut moyen âge», París-La Haye, 1972, pp. 16-17). El problema de las rutas transsaharianas del oro ha sido examinado también por CH. E. DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane et le Maghrib*, pp. 136-138, donde ofrece una breve pero penetrante síntesis acerca de su funcionamiento durante el siglo XIII y el primer cuarto del siglo XIV.

109. CH. E. DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane et le Maghrib*, p. 141.

—seriamente alterada por la incorporación de las Baleares a la órbita cristiana— volvió a la normalidad, los antiguos vínculos económicos que unían las márgenes europea y africana del Mare Nostrum se restablecieron. Y así, lentamente, durante la segunda mitad del siglo XIII, se va organizando un eje comercial que conecta a las plazas financieras de la Corona de Aragón con los lejanos centros de producción de oro del África tropical; eje en el que Mallorca desempeña un papel de primer orden.¹¹⁰

Muchas familias judías mallorquinas tenían a alguno de sus miembros viviendo en Berbería, simultáneamente bastantes hebreos de procedencia norteafricana residían en las islas, donde disfrutaban de la ciudadanía balear.¹¹¹ Eran estos judíos, mitad africanos mitad europeos, los que facilitaban la actividad mercantil entre el reino insular y los sultanatos abduadida y hafsida, al poseer parientes o conocidos en los puertos del litoral y en los principales nudos de comunicación del Magreb.

Tanto los mercaderes insulares como el monarca eran conscientes de la especial incidencia del comercio de Berbería en el normal funcionamiento de la economía balear. De ahí que Jaime II, una vez restablecida la unidad territorial de su reino, iniciara una maniobra de aproximación a los sultanatos del Magreb centrooriental destinada a potenciar la actividad mercantil de sus súbditos en aquella zona. Esta política tenía como metas el establecimiento de consulados propios en las plazas más frecuentadas por los hombres de negocios baleares y el reintegro al erario mallorquín de una parte de los derechos arancelarios satisfechos por los ciudadanos insulares a las aduanas de los diversos sultanatos. Los cónsules de catalanes, con jurisdicción sobre todos los mercaderes de habla catalana, independientemente de su ciudadanía, constituían, por su estrecha vinculación al *consell* de Barcelona, el principal instrumento de que disponía la burguesía de la ciudad condal para intentar mediatizar, después de la restauración del legitimismo en el archipiélago balear, la actividad de los comerciantes insulares en ultramar. Por

110. *Ibidem*, pp. 138 y 141-143.

111 *Ibidem*, p.142.

estas mismas fechas, la diplomacia aragonesa acababa de conseguir del sultán de Túnez que revirtiera anualmente a la tesorería real la mitad de los adeudos abonados a las aduanas hafsidas por los ciudadanos de la confederación y del reino de Mallorca, estos últimos en calidad de súbditos mediatos del conde-rey.¹¹² La iniciativa balear se interfería, pues, en los proyectos del soberano aragonés y, de cuajar en realidades concretas, le privaría, dado el volumen del comercio insular en el Norte de África, de una importante fuente de ingresos. Este paralelismo de intereses entre el municipio barcelonés y el monarca se materializa en una entente antibalear, cuyo único objetivo consiste en bloquear la ofensiva diplomática mallorquina en Berbería.

La política africana de Jaime II de Mallorca, a pesar de la interferencia aragonesa, no tarda en obtener resultados positivos: en 1302 firma con el sultán Abu-l-Baqa Halid de Bugía un primer acuerdo de cooperación económica, en virtud del cual se instaura un cónsul de mallorquines en esta importante plaza y la Administración bugiota se compromete a reintegrar al monarca balear una cuarta parte de los derechos de aduanas satisfechos por sus súbditos en el sultanato.¹¹³ La apertura de un consulado nacional en Bugía fue posible debido a las sólidas posiciones alcanzadas, durante el último tercio del siglo XIII, por los comerciantes insulares en el sultanato, el único mercado donde habían conseguido eclipsar a los catalanes. Esta preponderancia mallorquina, a raíz del tratado de 1302, tendió a acentuarse todavía más. Ch. E. Dufourcq cifra el valor global de las operaciones concertadas, entre 1302 y 1307, por los súbditos de Jaime II de Mallorca en el territorio bugiota en torno a los 80.000 dinares anuales,¹¹⁴ mientras que el monto de las operaciones efectuadas paralelamente por los ciudadanos de la confederación en esa misma zona no superaría los 10.000

112. ACA, reg. 24, fols. 29r.-29v. CH. E. DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane et le Maghrib*, p. 416. — ACA, reg. 334, fol. 178. Cit. CH. E. DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane et le Maghrib*, p. 427, nota 4.

113. AHM, Lletres Reials, I, fol. 19v.; II, fol. 178r. Cit. CH. E. DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane et le Maghrib*, p. 560, nota 9.

114. CH. E. DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane et le Maghrib*, p. 554.

dinares anuales.¹¹⁵ Un volumen de negocio tan considerable presupone un movimiento casi continuo de mercancías y personas entre el archipiélago y la ribera del Magreb central; en el puerto de Mallorca se registrarían casi a diario salidas de embarcaciones para este sector del litoral bereber.

La diplomacia mallorquina, en 1305¹¹⁶ y 1308,¹¹⁷ solicitó de la corte hafsida unas concesiones parecidas a las obtenidas en Bugía. En Túnez, sin embargo, la presencia catalana era incomparablemente más consistente que la balear y los mecanismos de presión de que disponía el conde-rey sobre la administración central del sultanato bastante más eficaces que los que podía esgrimir el monarca insular. Esto explica que la gestión no prosperara, lo que no significa que fuera totalmente infructuosa, se consiguió sentar unas bases sobre las que apoyar, aprovechando alguna tensión eventual entre el sultanato y la confederación, una futura ofensiva diplomática.

El comercio activo desarrollado por sus ciudadanos en el Magreb, aunque constituía la principal palanca financiera de que disponía el reino insular, no era la única. Su ventajoso emplazamiento respecto a la red de rutas marítimas que cruzaban el Mediterráneo occidental confería al archipiélago lo que en terminología económica actual designaríamos como una «renta posicional». Los hombres de negocios catalanes, occitanos, provenzales e italianos, en el curso de sus desplazamientos a Berbería, acostumbraban a efectuar escala en el puerto insular, donde, como es lógico, llevaban a cabo operaciones comerciales y financieras. Este trasiego de mercancías, capitales y embarcaciones, al soportar diversas cargas fiscales,¹¹⁸ proporcionaban unos ingresos considerables al erario real.

115. *Ibidem*, p. 555.

116. M. ALARCÓN-R. GARCÍA, *Los documentos árabes diplomáticos del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid, 1940, doc. 156, p. 401. CH. E. DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane et le Maghrib*, p. 427.

117. M. ALARCÓN-R. GARCÍA, *Los documentos árabes del ACA*, doc. 120, p. 268. CH. E. DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane et le Maghrib*, p. 427.

118. Las mercancías introducidas o extraídas del archipiélago por comerciantes de ciudadanía no balear ni catalanoaragonesa eran gravadas por un arancel *ad valorem* de 3 dineros por libra (véase *supra*, pp. 218-221). Este arancel proporcionaba al erario mallorquín unos ingresos anuales del orden de las 1.000 a 2.000 libras (M.

Estos ingresos obtenidos a partir del comercio activo con Berbería y de la actividad mercantil de los hombres de negocios extranjeros en el archipiélago constituyen la base del stock áureo que va acumulándose en Mallorca durante las últimas décadas del siglo XIII y la primera del XIV. En 1310, cuando todavía no se había conseguido dominar la inflación que desde la puesta en marcha del plan de colonización agraria se había desencadenado en la isla, la Administración central mallorquina, a fin de alentar todavía más el comercio exterior balear, decide iniciar las acuñaciones de moneda áurea. Las características del *reial d'or* eran las siguientes: la ley se estableció en 23 quilates y medio de oro de florín, que se consideraba como puro, y la talla en 60 piezas por marco;¹¹⁹ de lo que se deduce que el real de oro pesaba exactamente igual que el de plata 3'85 g.¹²⁰ La divisa áurea mallorquina, que en su aspecto externo reflejaba la influencia de modelos franceses,¹²¹ en sus características internas se inspiraba claramente en el florín, del que se diferenciaba por una ley algo más débil (0'979 en vez de 1), compensada por un peso ligeramente superior (3'85 g. en lugar de 3'53).¹²² En el acta de creación no se establece la paridad entre el nuevo numisma y los ya existentes en el reino insular. Esta importante omisión informativa puede ser superada de aceptarse la hipótesis, comprobada parcialmente por

DURLIAT-J. PONS, *Recerques sobre el moviment del port de Mallorca en la primera meitat del segle XIV*, «VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón», «Madrid, 1959, pp. 360-363). Las embarcaciones que atracaban en el puerto de la capital balear satisfacían un derecho de *ancoratge*, cuya cuantía variaba en función del tonelaje del bajel. Entre 1311 y 1340, el montante anual del *ancoratge* osciló entre las 150 y las 200 libras mallorquinas (*Ibidem*, pp. 358-359).

119. AHM, Cód. Sant Pere, fols. 13r.-13v. Ed. A. CAMPANER, *Numismática Balear*, doc. 15, pp. 277-278. — La creación del *reial d'or* ha sido estudiada por A. CAMPANER, *Numismática Balear*, pág. 114; IDEM, *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1881, p. 39; F. MATEU, *Posición de Mallorca en la Historia Económica Medieval*, «BSAL», XXIX-XXX (1947-1952), pp. 18 y 22-23; O. GIL FARRÉS, *Historia de la moneda*, p. 178; y CH. E. DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane et le Maghrib*, p. 564.

120. Véase *supra*, p. 218.

121. F. MATEU, *Posición de Mallorca*, p. 18.

122. Para las características originarias del florín, véase G. LUZZATTO, *Breve storia economica dell'Italia Medievale*, Torino, 1958, p. 165. E. FOURNIAL, *Histoire monétaire de l'Occident Médiéval*, Paris, 1970, pp. 80-81.

fuentes posteriores,¹²³ de que al *reial d'or*, siguiendo la pauta marcada por Florencia cuando la acuñación del florín, se le habría asignado un curso legal de 20 sueldos de reales mallorquines; con lo cual la libra, en el sistema monetario balear, habría pasado a disponer de un equivalente acuñado.¹²⁴

En 1310, el reino de Mallorca, al lanzar el *reial d'or*, se alineaba —con treinta y seis años de adelanto respecto a la Corona de Aragón—¹²⁵ con Génova, Florencia, Perugia, Luca, Venecia y Francia, las grandes potencias financieras de Occidente; las cuales, al disponer de una balanza de pagos excedentaria, habían podido reanudar las acuñaciones de metal amarillo.¹²⁶ La medida encerraba una fuerte dosis de propaganda política: el real de oro balear, que podía competir, perfectamente, en cuanto a sus características intrínsecas, con las divisas áureas italianas, constituiría un testimonio evidente en todo el Mediterráneo de la independencia política y económica del reino de Mallorca respecto a la confederación, así como de su creciente potencial financiero. Este prestigio irá indisolublemente unido, como es lógico, al mantenimiento inalterado de las características originarias de la nueva moneda, lo que obligará

123. En septiembre de 1323, el *reial d'or* equivalía a 22 s. 6 d. de reales de Mallorca (AHM, Llibre de Dades 1321-1322, fol. 7r.). Estos 2 s. 6 d. en que a la sazón sobrepasa a la libra de reales mallorquines serían imputables a la progresiva sobrevaloración del marco de oro respecto al de plata durante estos 13 años que separan la acuñación de la moneda áurea de la fecha de esta primera cotización documentada; fenómeno, por otra parte, común a todo el Occidente.

124. Inicialmente el florín de oro equivalía a 20 s. de *piccoli*, o sea a 1 libra de dinero de vellón (G. LUZZATTO, *Storia economica dell'Italia Medievale*, p. 165. E. FOURNIAL, *Histoire monétaire*, pp. 80-81). Un año después de la emisión del *reial d'or* de Mallorca, Felipe IV crea el *agnel* de oro, cuya ley era de 24 quilates y su peso de 4'136 gr., y le asigna un curso legal de 20 s. torneses, es decir de 1 libra tornesa (E. FOURNIAL, *Histoire monétaire*, p. 91. M. BLOCH, *Esquisse d'une Histoire monétaire de l'Europe*, París, 1954, p. 44).

125. Cuya primera especie áurea de tipo no musulmán —el florín de Perpiñán— no se acuñará hasta finales de 1346. Inicialmente el florín catalán es una réplica exacta del modelo toscano (J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1818, I, pp. 117-118 y II, doc. 29, p. 33; J. BOTET, *Les monedes catalanes*, II, pp. 122-123, y III, doc. 30, pp. 322-323).

126. M. BLOCH, *Il problema dell'oro nel Medioevo*, en «Lavoro e tecnica nel Medioevo», Bari, 1972, pp. 116-117; ÍDEM, *Esquisse d'une Histoire monétaire*, p. 37; E. FOURNIAL, *Histoire monétaire*, pp. 80-82.

al reino insular a vigilar ininterrumpidamente sus canales de aprovisionamiento de oro, a volcarse todavía más sobre Berbería.¹²⁷

7. CONCLUSIONES

El plan de potenciación de la actividad económica en el archipiélago balear que acabamos de examinar no es más que el trasunto a escala insular de un proyecto bastante más vasto y complejo destinado a estimular la producción y los intercambios en todos y cada uno de los distritos territoriales del reino de Mallorca. En los confines de los siglos XIII y XIV, la monarquía, incitada por los sectores más creativos e innovadores de la sociedad balear y rosellonesa y apoyada en un amplio consenso popular, procura aprovechar la onda larga expansiva vigente en el mundo mediterráneo para acelerar el desarrollo económico del estado mallorquín, liberándolo de los lastres introducidos en él por la guerra del *Vespro* y sus complejas consecuencias. Corregir los desequilibrios intersectoriales, intensificar el crecimiento de la producción y de los intercambios y resolver las disfuncionalidades que este cambio de ritmo pudiera generar en cada uno de los diversos campos de la economía, tales eran las metas que se esperaban alcanzar con la puesta en práctica de estas medidas de planificación concebidas por la Administración mallorquina entre 1298 y 1310.

El plan de ordenación agraria y urbanística de la *part forana*, al dar con la forma de instalar nuevos contingentes de población en la zona rural mallorquina sin chocar de frente con los intereses de los terratenientes, llevó consigo, a expensas de unas importantes inversiones de capital, una ampliación del área roturada y la im-

127. Para lo cual procurará establecer consulados propios —idénticos al que, desde 1302, funciona en Bugía— en las principales plazas mercantiles del Magreb y obtener de la Administración central de los diversos sultanatos el reintegro de una parte de los derechos arancelarios satisfechos por los comerciantes insulares a sus respectivas aduanas. En 1312, Orset Ses Cudines es nombrado cónsul de mallorquines en Túnez. Al año siguiente, Domingo Cima ejerce idéntico cargo en Argel. (F. SEVILLANO, *Mercaderes y navegantes mallorquines (siglos XIII-XIV)*, «Historia de Mallorca» coordinada por J. Mascaró Pasarius, IV, Palma, 1971, p. 501. A. SANTAMARÍA, *Mallorca en el siglo XIV*, pp. 182-183.)

plantación de unos modelos de explotación agraria más intensivos que los conocidos en las islas hasta aquel momento, todo ello con unos costos sociales iniciales mínimos. Los principales efectos de esta línea de actuación consistieron en un rápido incremento de la producción agropecuaria —la cual, sin embargo, no llegó a cubrir totalmente la demanda de alimentos del mercado interior balear—; en una elevación de las rentas del campesinado, reflejada parcialmente en las primeras leyes antisuntuarias; y en la normalización de las condiciones de vida en la zona rural, con la creación de una serie de villas dotadas de los correspondientes servicios públicos. El mejor testimonio de los positivos resultados obtenidos por esta planificación del sector primario insular lo tenemos en el conflicto planteado en 1315 entre la capital y las comarcas foráneas,¹²⁸ reflejo en el plano político de los avances llevados a cabo por la ruralía mallorquina en los planos económico y social. Las villas, apenas quince años después de su reordenación, contestan ya la estructura político-administrativa vigente, desde la conquista, en Mallorca, que aseguraba a la ciudad una hiperrepresentación en los organismos de decisión insulares, y exigen una participación más equitativa en la gestión política y en la administración de las finanzas públicas.¹²⁹ El rey Sancho dio satisfacción a estas peticiones del campesinado y, desde entonces, en la comisión delegada del «*Gran i General Consell*», órgano ejecutivo permanente con jurisdicción sobre toda la isla, formaron parte diez síndicos foráneos.¹³⁰

128. El incidente —el primero de una larga serie de enfrentamientos entre la ciudad y las villas por intensificar su influencia respectiva en el gobierno de la isla, cuyo desenlace será la revuelta foránea de mediados del siglo XV— ha sido muy bien estudiado por A. SANTAMARÍA, *Alfonso el Magnánimo y el levantamiento foráneo de Mallorca*, «Estudios sobre Alfonso el Magnánimo con motivo del quinto centenario de su muerte», Barcelona, 1960, pp. 68-70; ÍDEM, *Mallorca en el siglo XV*, pp. 19-21; ÍDEM, *Mallorca en el siglo XIV*, pp. 179-180.

129. Los foráneos reivindicaban, entre otras cosas, una distribución más equilibrada de las cargas tributarias y de los subsidios entre la ciudad y las comarcas rurales, exigen tener acceso a las cuentas de la Administración pública insular y formulan serias objeciones acerca del funcionamiento interno del «*Gran i General Consell*» (*Ibidem.* J. SALVÁ, *Instituciones Políticas y Sociales otorgadas por Jaime I a los pobladores de Mallorca*, «Historia de Mallorca» coordinada por J. Mascaró Pasarius, III, Palma, 1970, p. 412).

130. *Ibidem.*

El sector terciario balear, a pesar del espectacular desarrollo que había experimentado durante el último tercio del siglo XIII, no estaba exento de defectos de contextura y de funcionamiento: carecía de unas estructuras adecuadas a los índices de crecimiento ya alcanzados y estaba excesivamente mediatizado por los intereses de la burguesía catalana. La planificación económica, en el plano mercantil, se orientará hacia el logro de dos importantes objetivos: obtener del comercio exterior pasivo los medios económicos necesarios para sanear los ingresos del erario real y financiar el plan de ordenación agraria concebido para la *part forana*, y descolonizar el comercio activo interior y exterior balear, atenuando su dependencia respecto a Cataluña. A fin de allegar recursos para la financiación de los proyectos en curso, en 1302, se implanta un nuevo arancel en las islas, que endurecía los gravámenes a satisfacer por los mercaderes de ciudadanía no balear en el archipiélago y asimilaba fiscalmente a los súbditos del conde-rey a los comerciantes extranjeros. Este intento se cerró con un fracaso parcial, al conseguir las ciudades de la confederación imponer el restablecimiento de sus antiguas exoneraciones arancelarias en el archipiélago. La descatalanización del mercado interior balear no pudo conseguirse, pues, a base de una barrera aduanera proteccionista frente a los comerciantes del Principado. Lo que no significa que en este campo no se alcanzaran también algunos resultados positivos: la creación del sistema monetario mallorquín, con la subsiguiente retirada de la circulación del real de Valencia en las islas, constituye un elemento de independencia económica a escala de archipiélago nada desdeñable. En el ámbito del comercio exterior, los logros fueron más evidentes: el acuerdo mallorquinobugiota de 1302, a raíz del cual se autoriza la apertura de un consulado propio en Bugía y se establece el reintegro al monarca balear de una cuarta parte de los derechos satisfechos por sus súbditos a las aduanas del sultanato, aparece como el primer triunfo importante de la ofensiva diplomática emprendida, a partir del restablecimiento del legitimismo en el archipiélago, para liberar a los mercaderes insulares en ultramar del control de la burguesía del Principado, personali-

zado en el cónsul de catalanes, estrechamente vinculado al *consell* de Barcelona. El citado convenio señala el inicio de un relanzamiento de la penetración mallorquina en las plazas de Berbería central —hacia las que afluía el oro centroafricano—. La creación del *reial d'or*, en 1310, será el corolario lógico y efectivo de estos esfuerzos desplegados por la diplomacia balear a fin de asegurar a los hombres de negocios insulares un lugar en los mercados bereberes, y, al mismo tiempo, constituye una prueba difícilmente cuestionable de la habilidad y el entusiasmo de los comerciantes mallorquines por ensanchar cuantos cauces les iba abriendo la política exterior de Jaime II; que tendía a afianzar la presencia de los mercaderes insulares en aquellas plazas en que éstos, por propia iniciativa y sin cobertura diplomática previa, ya habían adquirido carta de naturaleza.

Donde la actuación de los organismos públicos baleares se tradujo en unos resultados más modestos fue en el sector secundario. Los esfuerzos del maestro Bindó por modernizar las técnicas de fabricación de la pañería balear y poner de manifiesto la rentabilidad de la manufactura lanera de calidad parece que no provocaron un impacto realmente operativo entre los menestrales y financieros insulares. Aquéllos no demostraron un gran interés por asumir la nueva tecnología ni por mejorar cualitativamente su producción y éstos continuaron más atraídos por las inversiones comerciales que por las industriales. El escaso eco despertado por el dirigismo de la Corona entre el artesanado balear se explica, en parte, por la misma escasa cuantía de los recursos puestos en juego para potenciar el sector secundarios, desproporcionados respecto a los invertidos para estimular la actividad agrícola y comercial.

Esta planificación económica desarrollista, a pesar de apoyarse en un contexto internacional expansivo, tuvo unos costes considerables; el más evidente de ellos fue la inflación. Los precios, en el curso de unos pocos años, alcanzaron unas cotas tan altas que llegaron a comprometer seriamente el equilibrio de la actividad económica en el archipiélago. Los organismos de gestión insulares, a partir de 1306, se vieron en la necesidad, a fin de atenuar las

tensiones sociales, de frenar el ritmo de crecimiento. La actitud oscilante del monarca —quien, cuando los mecanismos de control directo establecidos para contener la inflación no habían conseguido aún su objetivo, por imperativos de política exterior, intensifica el gasto público— contribuyó a prolongar la fase inflacionista del ciclo económico. Será durante el reinado de su sucesor, Sancho de Mallorca, que mantendrá sin variaciones importantes las directrices económicas trazadas por los asesores de Jaime II, cuando el aumento de la producción y la continuidad del auge del comercio exterior, insertos en una política monetaria menos decididamente expansiva, desembocarán, a pesar de algunas onerosas empresas exteriores llevadas a cabo por el soberano,¹⁸¹ en una coyuntura más equilibrada, con una tasa de inflación más tolerables. Lo que se detecta en un menor intervencionismo de la Corona en el funcionamiento de la economía balear. El reino penetra ahora en su época de plenitud económica, cuyo recuerdo perdura todavía en la actualidad, debido especialmente al legado artístico.

ANTONIO RIERA

Universidad de Barcelona

181. Sancho de Mallorca, en las Cortes de Gerona de 1321, se compromete a contribuir a la empresa de Cerdeña con 20 galeras, 100 jinetes —y no 200, como afirma R. Muntaner en su crónica— y un contingente de infantería de cuantía no especificada (R. MUNTANER, *Crónica*, «Les quatre grans cròniques», ed. F. SOLDEVILA, Barcelona, 1971, p. 910. PERE III, *Crònica*, «Ibidem», p. 1089. J. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, ed. A. CANELLAS, III, Zaragoza, 1972, p. 144. A. CAMPANER, *Cronicón Mayoricense*, p. 42. A. ARRIBAS, *La conquista de Cerdeña por Jaime II de Aragón*, Barcelona, 1952, p. 149, notas 23 y 25). El monarca, que cumplirá escrupulosamente su compromiso, para poder hacer frente a los gastos de armamento de la flota, solicita, en 1321, de la universidad de Mallorca un subsidio extraordinario de 25.000 libras, autorizando a ésta para recaudarlas por medio de imposiciones «*super victualibus et fructibus et censibus et redditibus*»; procedimiento que tendía a reactivar la inflación, nunca dominada completamente (AHM, Cod. Privilegis de Mallorca, fol. 134v. Cit. M. DURLIAT, *L'Art en el regne de Mallorca*, p. 32, nota 55). En 1323, en plena campaña, la corte mallorquina refuerza su participación financiera en la empresa, concediendo al conde-rey dos préstamos, por un valor global de 25.000 libras (ACA, reg. 347, fols. 107r.-109v.). A juzgar por las inversiones efectuadas por Sancho de Mallorca en la conquista de Cerdeña, la situación económica del reino, por estas fechas, debía de ser, si no boyante, por lo menos bastante favorable.

Nova identificació de l'escriptor i poeta Romeu Llull

L'escriptor i poeta Romeu Llull ha estat identificat, ja des de l'època de Manuel Milà i Fontanals, amb el conseller en cap de Barcelona d'aquest nom mort el 19 de juliol de 1484. El doctor Jordi Rubió i Balaguer descobrí un document que demostrava que era fill de Joan Llull i havia estat emancipat el 1426; J. Martínez Guillén en completà les referències indicant el nom de la seva esposa, Violant. Aquesta identificació era molt plausible, ja que estava d'acord amb el que era sabut sobre Romeu Llull i la seva obra, coneguda únicament per la inserció en el cançoner que rep el nom de *Jardinet d'Orats*, compilat l'any 1486, és a dir, dos anys després de la mort del conseller en cap: aparentment no contradia les notes autobiogràfiques contingudes en *Lo despropriament d'amor*: enamorat a setze anys de Serena, hi persistí durant «XXVIII anys, set mesos e nou dies»; acabat aquest llarg enamorament, contragué matrimoni ¹ quan, per consegüent, passava de quaranta anys.

El fet d'haver reunit alguns documents sobre la família Llull m'induí a mirar d'encaixar dins la genealogia que d'ells en resultava el literat i conseller en cap Romeu Llull, com una possible

1. MANUEL MILÀ Y FONTANALS, *Obras completas*. Coleccionadas por el Dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo. Tomo sexto, Barcelona, 1895, p. 403; *Historia General de las Literaturas Hispánicas*, director Guillermo Díaz-Plaja, III, Barcelona, 1968, p. 852; MARTÍ DE RIQUER, *Història de la Literatura Catalana*, III, Barcelona, 1964, p. 158, on és precís fer una rectificació: el tractament de mossèn no era privatiu dels cavallers; també es donava a ciutadans de Barcelona, p. 204; *Lo despropriament d'amor*, edició de R. Miquel y Planas, dins *Novelari Català dels segles XIV a XVIII*, volum III, Barcelona, 1908-1916, pp. 7 i 11, especialment.

contribució al coneixement de la seva personalitat. Tot seguit sorgiren les contradiccions: les notes autobiogràfiques de *Lo despropriament d'amor* contradeien cronològicament les dates de la seva vida tal com apareixien en els documents. En canvi, estaven d'acord amb les d'un altre Romeu Llull, contemporani del conseller, cosí germà del seu pare, i, afortunadament, l'únic de la família portant aquest nom en qui l'acord es realitzés. Abans d'examinar les dates biogràfiques dels dos Romeu Llull cal resumir les notícies sobre la família en vistes a la demostració de la nova identificació.

La importància de la família Llull, pertanyent a l'estament dels ciutadans, en la història política, cultural i fins en la topografia de Barcelona és prou coneguda per no haver-hi d'insistir; és suficient recordar que en qualsevol de les llistes publicades de consellers de la ciutat es troba sempre, fins a les darreries del segle XVI, algun personatge d'aquest cognom, que l'Escola Lulliana de la ciutat perpetuà l'obra del membre de renom universal Ramon Llull i que àdhuc, actualment, un carrer en conserva el cognom.

Els dos Romeu Llull descendien d'un homònim, probablement el conseller en cap de 1348 per defunció dels seus col·legues,² qui testà el 19 de febrer de 1362. El seu fill Joan, en el qual convergí el patrimoni familiar, féu testament el 4 de juny de 1388 i morí en el mateix any o el 1389; es casà amb Agnès de Gualbes († 1425) i foren pares de Romeu, primogènit i hereu universal del seu pare, i de Joan, fundadors de les dues branques en què es dividí la família, encara que mantenint entre elles íntimes relacions, sovint reforçades per enllaços matrimonials; la línia masculina de Romeu s'extinguí el 1593; la de Joan el 1577.³

2. CARMEN BATLLE GALLARD, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, 1973, pp. 77, 78.

3. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (citat AHPB), J. Nadal, *Manuale instrumentorum contractuum comunium undecimum*, 1389: 13.IV.1389; *Decimum manuale*, 1392-1393: 5.XI.1392; *Quartus liber comunis*, 1392-1393: 5.XI.1392; J. de Trilla, *Liber negociorum venerabilis Raymundi de Valle, tutoris testamentarium filiorum venerabilis Johannis Lulli, civis Barchinone*, 1390-1394: 23.XII.1390; 23.XI.1391 i 15.IX.1392, citat un tercer fill de Joan i Agnès, Pere; A. Vinyes, *Tricesimum sextum librum comunem*, 1446-1447: 7.XII.1447, són citades les dates dels testaments del pare, avi i besavi de Joan Llull, fill de Romeu; J. Bages, *Liber primus testamentorum et codicillorum*, 1411-1441: 20.III.1422, testament d'Agnès, vídua de Joan

La branca primogènita tenia el domicili a la plaça del Born i una torre i terres a la Verneda, dita d'en Llull. La tutela dels fills de Joan Llull fou compartida entre l'àvia paterna, Caterina († 1390-1391), i Ramon Ça-Vall, ciutadà barceloní. El primogènit, Romeu, estava encara sota l'autoritat del darrer el 1393, any en què el tutor pagava les lliçons de llatí que rebien ell i el seu germà Joan;⁴ però segurament abans d'acabar el segle s'havia casat amb Maria, filla de Galceran Marquet, ciutadà barceloní, atès que el 22 d'octubre de 1400 la seva mare, Agnès de Gualbes, era nomenada tutora del fill de Romeu i Maria, Joan, «emancipatque et hereditati a dicto Romeo Lulli, eius patre, de omnibus bonis ipsius Romei». Vidu, contragué noves núpcies, abans del 26 d'octubre de 1408, amb Joana Ça-Costa (1386-1432/1435), vídua de Jaume Marquet, ciutadà barceloní. Romeu Llull atorgà testament el 15 de maig de 1409; fou publicat el 17 de juliol de 1410 a la seva casa de la plaça del Born; en el moment de redactar-lo la seva esposa esperava un infant, però d'ella no quedà descendència. Romeu nomenà hereu universal l'únic fill que aleshores tenia, Joan, i li designà tutors el seu sogre, G. Marquet; la seva mare, Agnès de Gualbes; Ramon Ça-Vall, segurament el seu antic tutor, i Lleonard de Sos, casat amb Angelina, tia materna seva.⁵ Joan Llull i Marquet fou

Llull, germana de Francesc de Gualbes; altres testaments que confirmen la pertinença d'Agnès a la família de Gualbes, 19.x.1415; 20.ii.1430. Vegeu nota 25 i la genealogia de la família Llull al final d'aquest estudi; a ella remeto d'una vegada per sempre a fi d'evitar enutjoses repeticions en al·ludir al parentiu entre els seus membres.

4. AHPB, B. Nadal, Manual 1390: 21.vi.1390; J. de Trilla, Liber negociorum venerabilis Raymundi de Valle, tutoris testamentarium filiorum venerabilis Johannis Lulli, civis Barchinone, 1390-1394: 15.ii.1391; 1.v.1391; ANTONIO DE LA TORRE Y DEL CERRO, *Documentos para la historia de la Universidad de Barcelona. I: Preliminares (1289-1451)*. Introducción, notas y comentarios por Jorge Rubió Balaguer. Prólogo de Juan Maluquer de Motes, Barcelona, 1971, p. 86, doc. 54.

5. AHPB, B. de Esplugues, Tercii manualis, 1408-1409: 30.iii.1408, venta per Agnès al seu fill i germà de Romeu, Joan, major de 23 anys; 19.v.1409, en ambdós documents actua com a tutora del seu nét Joan segons acte del 22.x.1400; 26.x.1408; J. Franch (mayor), Manual, 1419-1423: 6.xii.1421; Duodecimus liber vendicionum, 1425-1426: 31.i.1426; P. B. Valls, Manual de ventas, 1426-1427: 28.v.1427; Secundus liber vendicionum, 1427-1429: 28.v.1427; Arxiu de la Catedral de Barcelona (citat ACB), G. Canyelles, Primus liber testamentorum, 1399-1424: 15.v.1409, testament de Romeu Llull, citat a N. COLL JULIÀ, *La estancia en Nápoles de Joan Boscà i Almogàvar y Felip de Ferrera en 1507* (en premsa), arbre genealògic; vegeu-hi Joana Ça-Costa.

el pare del conseller en cap Romeu, mort el 1484. Acaba d'ésser indicat que era nat abans del 22 d'octubre de 1400, però nasqué en el curs d'aquest any; en efecte, el 12 de desembre de 1424 Joan Llull, «minor dierum», nomenava un procurador per cobrar el degut per l'aljama de jueus de Saragossa i el 21 de juliol de 1425 Joan Llull («minor dierum», ratllat), fill de Romeu, feia referència als 500 sous de Jaca que rebia de la mateixa aljama. Evidentment es tracta del mateix Joan Llull i, com que en el primer document es diu menor de 25 anys i major de 22, considerant que havia nascut abans del 22 d'octubre de 1400, si el 12 de desembre de 1424 era menor de 25 anys, forçosament havia d'haver nascut el 1400.

Complets 23 anys, en el mes de juny d'un any no consignat en el document però que, pel que acaba d'ésser indicat, no pot ésser altre que 1423, Joan Llull «menor de dies», fill de «Romeu Llull e madona Maria, muller primera de aquell, quondam», signava capítols matrimonials amb Isabel Joana, de catorze anys, filla del difunt Ramon Ça-Vall, ciutadà barceloní i mestre racional, sens dubte el seu antic tutor, el qual s'identifica amb el literat homònim, i d'Agnès; els promesos estaven en tercer i quart grau de parentiu; el dot era de 2.200 lliures de Barcelona, i l'escreix, de 1.100; la boda era fixada entre el mes de juny i el de gener primer vinent. En els capítols intervenien Joan Llull, «maior de dies, oncle paternal del dit Joan» (el promès) i Ramon Ça-Vall, germà d'Isabel Joana de part de pare i hereu universal d'aquest.⁶

Del matrimoni entre Joan Llull i Marquet i Isabel Joana Ça-Vall nasqueren cinc fills: Romeu Joan o Romeu, el primogènit i futur conseller en cap mort el 1484; Lluís, qui fou armat cavaller, residia a Sicília el 1483; Joan, mort jove, doncs el mateix nom portà un germanastre seu; Isabel o Joana, sens dubte Isabel Joana, dita Joana († 1515), casada amb Pere Llull i Tàrrega, cosí germà del seu pare, i Caterina o Caterina Joana († 1505), muller del cavaller Joan Ça-Bastida. Tots cinc són citats en vida l'any 1444,

6. AHPB, J. Bages, Nonum capibrevium, 1424-1426: 12.xii.1424; 21.vii.1425; Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (citat AHCB), Fons Notarials, Sèrie II, Capsa 34, sense data, capítols matrimonials de Joan Llull, fill de Romeu i Maria; RIQUER, *Història*, I, 586-592.

en un compromís entre llur pare i llur oncle Ramon Ça-Vall sobre drets dels germans a herències de la família materna; en aquest document la primera filla citada és dita Isabel, però, tenint en compte que del segon matrimoni de Joan Llull i Marquet només nasqueren varons i estant comprovat que tingué una filla anomenada Joana, la qual féu hereva universal Caterina Joana, filla del seu germà Romeu Joan, cosa que evidencia que pertanyia a la família Ça-Vall, és de creure que la Isabel citada solament en el document de 1444 es diria en realitat Isabel Joana i que aquest darrer nom prevaldria posteriorment. Isabel Joana Ça-Vall morí el 1437; la seva mare Agnès havia mort set anys abans; Joan Llull major de dies fou marmessor d'ambdues.⁷

El 4 de febrer de 1440 mossèn Joan Llull (i Marquet), fill del difunt Romeu i nebot de Joan Llull major de dies, firmava nous capítols matrimonials amb Elionor, de setze anys, filla del mercader barceloní Pere Grau i de Francina Dalmau; el dot, 2.000 lliures, era inferior al d'Isabel Joana Ça-Vall i, per consegüent, també l'escreix, 1.000 lliures; la boda es devia celebrar en el curs de l'any; signava com testimoni Joan Llull menor de dies. Aquest segon matrimoni durà encara menys que el precedent, ja que Elionor Grau morí el 1449 o 1450, deixant únicament tres fills varons,

7. AHPB, J. Franch (mayor), *Quadragesimus nonus liber comunis, 1443-1444*: 21.i.1444; A. Maruny, *Libri notularum faciencium venerabilem Johannem Lull, minorem dierum, et domina Isabele Johanna, eius uxor, herede domine Agnetis, uxoris honorabilis Raymundi de Valle, quondam, 1430-1451* (citad *Libri notularum faciencium Johannem Lull*): 31.v.1430; 3.vi.1430; 16.vi.1430; 5, 9.x.1431; 14, 18.iv.1436; 16.vii.1437; 19.viii.1437; 10.ii.1439, reconeixement a Joan Llull, fill de Romeu, «tutori Romei Johannis Lull, pupilli, filii comunis vobis et venerabilis domine Isabeli Johanne, quondam»; 12.i.1440 i 1.x.1444, tutor encara de Romeu Joan; G. Balaguer, *Manuale undecimum, 1483*: 25.ix.1483, Caterina Joana vídua de Joan Ça-Bastida, procuradora del seu germà Lluís, «militis»; en un document de 1508 que sembla referir-se al mateix Lluís se'l designa ciutadà de Siracusa, ja mort, casat amb Elionor i pares de Francesc, P. M. Carbonell, XVIII protocollum, 1504-1517: 27.xi.1508; cf. el testament de Romeu Joan Llull de l'1.vi.1509 (citad a la nota 14): nomenava hereu universal el noble Joan Francesc Llull, habitant de Siracusa, amb tota probabilitat fill de Lluís; J. Palomeres, *Pliego de escrituras sueltas, 1502-1527*: 26.vii.1508, testament de Joana; J. Miravet, *Pliego de testamentos sueltos, 1466-1499*: 23.v.1495, testament de Caterina Joana. Per no entorpir el ritme de la narració indicaré la cota d'altres documents sobre els membres de la família Llull que no interessin especialment a la tesi sostinguda en aquest article en la genealogia de la família.

Pere, Francesc i Joan, atès que només ells es repartiren l'herència de llur mare, morta «ab intestato», circumstància que determinava la divisió dels béns entre tots els fills, incloses les filles. Pere, el primogènit, fou hereu universal de l'avi matern i per aquest motiu era dit Pere Grau, àlies Llull, o Pere Llull, àlies Grau; es casà amb Castellana, probablement de cognom Vernigalli. De Francesc no he trobat cap document posterior a 1451. Joan, a qui passà la denominació de menor de dies en morir el seu oncle segon Joan Llull y Dusay i la de major de dies per mort del seu propi pare, a fi de distingir-lo del fill del seu germà Pere, vivia certament encara el 1508, ja que fou designat marmessor en el testament de la seva germana Joana. Probablement es casà amb Violant de Santdionís i Terrè (1462-1517...), hereva universal del seu pare, Pere, cavaller de Girona, ja casada el 1485. Joan és sens dubte el regidor de la «Taula de canvi» de Barcelona elegit el 1483, el conseller segon de la ciutat, dit «manor» (de dies), el 1480 i el conseller en cap de l'any 1489.⁸

Joan Llull i Marquet fou algunes vegades dit menor de dies,

8. AHPB, J. Bages, Octavum manuale, 1436-1441: 4.ii.1440, testimoni, Joan Llull menor de dies; P. Pellicer, Manual, 1414-1416: 18.v.1415, capítols matrimonials dels pares d'Elionor Grau; B. Pi, Sexagesimi quinti manualis comunis, 1448-1449: 4.iv.1449 (citat per NÚRIA COLL JULIÀ, *Una companyia barcelonesa para el comercio de paños (1400-1484)*, «Anuario de Estudios Medievales», 5 (1968), p. 348, nota 22; A. Maruny, Libri notularum faciencium Johannem Llull, 1430-1451: 31.xii.1450; 15.i.1451; G. Balaguer, Tricesimi quinti manualis, 1492-1493: 12.iii.1493; documents sobre Violant de Santdionís, D. Ginebret, Tercius liber vendicionum, 1473-1478: 9.vii.1474; 13.viii.1474; Primus liber testamentorum, codicillorum et donacionum causa mortis, 1463-1499: 10.x.1485, testament de Joan Bernat Terrè, oncle de Violant, casada amb Joan Llull; J. Vilana, Primus liber testamentorum, 1480-1519: 28.ix.1517, testament de Bernat Terrè, cosí de Violant, vídua de Joan Llull (citat per N. COLL JULIÀ, *Brianda de Vega, amante del príncipe Carlos de Viana, esposa de Berenguer de Peguera; descendencia de este matrimonio*, Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos, IV, Miscelánea en honor de Raimundo Noguera de Guzmán, Barcelona, 1974, p. 265, nota 46); Violant és citada com a esposa de Joan Llull en els següents documents, G. Balaguer, XXX quarti manualis, 1492: 28.x.1492; Quadragesimi primi manualis, 1495-1496: 17.x.1495; XXXXVII manualis, 1498-1499: 1.iii.1499; Quinquagesimi quinti manualis contractuum, 1503-1504: 10.i.1504; AHCB, Deliberacions, 1483-1485, fol. 8: 2.xii.1483; *Manual de Novells Ardits, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, vol. III, Barcelona, 1894 (citat MNA), pp. 14, 27; ANTONIO DE CAPMANY Y DE MONPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Madrid, 1779-1792. Reeditat a Barcelona, 1961-1963, vol. II, p. 1028; vegeu el testament de Joana Llull a la nota 7.

per diferenciar-lo del seu oncle i homònim, el major de dies, però quan el fill d'aquest, també anomenat Joan, comença vers el 1435 a ésser designat constantment menor de dies, prevalgué citar-lo Joan Llull, fill del difunt Romeu; a la mort del seu oncle, el 1447, recollí l'epítet de major de dies, que portà ja sempre més. Vivia encara el 1482; el 30 de maig de 1480 era «firmatum compromissum... inter honorabilem Romeum Johannem Lull, civem Barchinone, filium honorabilis Johannis Lull, civis dicte civitatis, et domine Isabelis (Isabel Joana Ça-Vall), quondam, prime uxoris sue, ex una parte, et honorabilem Johannem Lull, minorem dierum, germanum dicti honorabilis Romei Johannis Lull et filium emancipatum dicti Johannis Lull, maioris, et domine Elienoris (Grau), secunde eius uxoris, parte ex altera, in honorabilem dominam Johannam, viduam, eorum germana, queque fuit uxor honorabilis Petri Lull, quondam, civis Barchinone, tanquam arbitrum et arbitricem»; sens dubte executant la sentència de Joana, Joan «minor dierum» feia donació d'un cens al seu germanastre Romeu Joan dos dies després; el 14 de juny de 1480 era reconegut el pagament de censos a «Johanni Lull, maiori dierum... filioque Romei Lull, quondam». El 9 de maig de 1482 «Johannes Lulli, maior dierum, Romeus Lulli et Johannes Lulli (designat a continuació «minore dierum»), eius filii», venien censos. Joan Llull i Marquet morí segurament poc temps després, però la certesa de la seva mort no consta fins uns documents de 1485 en què el seu nét Romeu Joan Llull concedia vitalíciament a una antiga esclava del seu avi unes cases situades al carrer «dels dies faeners» de Barcelona, terres a «la Verneda d'En Llull» i «habitationem in domibus sive turri mea sita in dicta Verneda».⁹ Joan Llull i Marquet fou el patró d'una galera que el 1436 emprengué la ruta de Flandes, capturada per un estol anglès; en aquest any encara és dit indistintament menor de dies o fill de Romeu.¹⁰ Elegit conseller quint de Barcelona el

9. AHPB, E. Soley, *Decimum nonum manuale comune*, 1480: 1.v.1480, J. Llull, fill de Romeu; 30.v.1480; 1, 14.vi.1480; P. B. Jornet, *Manuale tercium*, 1485-1487: 23.xi.1485; ACB, D. Ginebret, *Quintus liber capituli ecclesie Barcinonensis*, 1480-1488: 9.v.1482: vegeu notes 6, 24 i 25.

10. AHPB, J. Franch (mayor), *Vicesimum quintum manuale*, 1435-1436: 20.iv.1436; A. Brocard, *Manualis comendarum*, 1435-1446: 26.iv.1436; N. COLL

1434, terç el 1441, assolí la màxima categoria de conseller en cap el 1445.¹¹

El conseller en cap Romeu Llull, mort el 1484, no és el poeta i escriptor homònim

Les referències biogràfiques sobre Joan Llull i Marquet proven sense cap mena de dubte que fou pare de Romeu Joan o Romeu Llull, nascut del seu primer matrimoni amb Isabel Joana Ça-Vall; també crec que demostren que la boda degué tenir lloc el 1423 o 1424. En llurs capítols matrimonials era dit menor de dies, apel·lació que ha estat provada documentalment ser-li aplicada encara el 12 de desembre de 1424; només quan el seu cosí germà Joan, nascut a tot estirar el 1409 i fill de Joan Llull major de dies, tingué edat suficient, li passà l'epítet de menor de dies, que conservà fins a la mort; el primer document conegut en què és mencionat així data de 1435. El 2 de febrer de 1426 Felip de Farrera era avalat per un Joan Llull menor de dies, qui no podia ésser altre que Joan Llull i Marquet, puix que el seu cosí germà en aquesta data no passava de setze anys. El document descobert pel doctor Jordi Rubió i Balaguer sobre l'emancipació de Romeu Llull està datat d'uns dies després, 21 de febrer de 1426, i el pare del nen és designat menor de dies; intitulat «licencia emancipandi Romeum Llull», es refereix a la petició presentada «pro parte... Johannis Llull, minoris diebus, civis Barchinone» i prossegueix: «cum vos cupiatis Romeum Johannem Llull, filium vestrum, maiorem uno anno minorem vero septennio, liberari et exhimi a vinculis patrie potestatis...», és a dir, que el nen era major d'un any i menor de set. Després del que ha estat recordat abans de considerar el document, no crec que pugui persistir cap dubte sobre la identificació del nen emancipat amb Romeu Joan o Romeu Llull i Ça-Vall. Com que els seus pares havien signat llurs capítols matrimonials el juny de 1423,

JULIÀ, *Aspectos del curso catalán y del comercio internacional en el siglo XV*, «Estudios de Historia Moderna», IV (1954), p. 167; en el document citat a la mateixa pàgina, nota 49, AHCB, Lletres Closes, 1442-1444, fol. 18, 19. ix. 1442, el patró Joan Llull és dit conseller ara, o sia, el fill de Romeu, vegeu nota següent.

no podia haver nascut abans de març de 1424; per tant, el 21 de febrer de 1426 no tenia encara dos anys, mes sí, com diu el document, un any complet. Evidentment pot semblar estrany que s'emancipés un nen d'aquesta edat, però cal remarcar que aquestes emancipacions d'infants no equivalien a una assimilació dels drets que confereix la majoria d'edat; l'emancipat continuava sota tutela. En el mateix registre figuren emancipacions d'un menor de set, d'un altre que tenia cinc anys;¹² podria citar altres exemples semblants, però cap igualaria el rècord establert per la família Llull, car no es pot oblidar l'emancipació de Joan Llull i Marquet en el curs de l'any que l'havia vist néixer.

El document del 21 de febrer de 1426 i l'època en la qual contragué matrimoni Romeu Llull i Ça-Vall proven que ell, certament el conseller en cap mort el 1484, no és l'escriptor i poeta Romeu Llull. En efecte, si ens atenim a *Lo despropriament d'amor*, l'escriptor, enamorat a setze anys, es casà després de vint-i-quatre anys, set mesos i nou dies; Romeu Llull i Ça-Vall, qui no havia nascut abans de març de 1424, s'hauria d'haver casat, per tant, després del mes de desembre de 1464; però de fet havia contret matrimoni molt abans, entre el 12 d'octubre de 1456, en què encara era solter, i el 9 d'abril de 1457, en què apareix ja casat. El 9 de setembre del primer any havia signat capítols matrimonials amb Violant Llull i de Gualbes, major de quinze anys, cosina segona seva, filla de Joan menor de dies i néta de Joan major de dies. Violant sobrevisqué el seu marit; el 19 d'agost de 1485 és mencionada vídua de Joan Romeu Llull, el conseller en cap mort l'any precedent, en un document en què figura com a testimoni Romeu Llull (i Tàrrega),¹⁸ però ja havia mort el 1494, com serà provat tot seguit en tractar dels fills del matrimoni.

11. MNA, I, 299; AHCB, Deliberacions, 1438-1442, fol. 160v.: 30.xi.1441; Deliberacions, 1442-1446, fol. 169: 30.xi.1445, a les tres dates, especificat fill de Romeu.

12. Vegeu notes 6, 9, 10; ACB, G. Canyelles, signatura antiga, Bolsa segunda de capitulos matrimoniales; 1.ii.1426 (citada per COLL, *Una compañía*, p. 348, nota 21; *Historia General de las Literaturas Hispánicas*, III, p. 852, on és donada la signatura del document del 21.ii.1426, Arxiu de la Corona d'Aragó, Registre 2598, fol. 170.

13. Vegeu nota 1; AHPB, B. Requesens, Quartum comunem librum sive capibrevium contractuum comunium, 1456-1458: 12.x.1456; J. Brujo, Pliego de hojas

Foren set, dos varons i cinc filles: Joana, casada precisament am Romeu Llull i Tàrrega, que aquest article pretén demostrar que fou el literat; Caterina o Caterina Joana, muller del donzell Francesc de Setmenat, Isabel Joana, Agnès i Violant, totes tres monges del convent de Jonqueres, de Barcelona. El primogènit i heu universal del seu pare, Romeu Joan o Joan Romeu, dit també Romeu Joan Llull i Miralles o Llull, àlias Miralles, per haver estat hereu universal del donzell Antic Miralles († 1511), designat menor de dies a la mort del seu pare, tingué solament una filla il·legítima, Marquesa, obstinadament enestat a casar-la amb Galceran, fill de la seva germana Joana, però degué desistir-ne quan el seu candidat es convertí en hereu substituït del pare per defunció del primogènit. Romeu Joan, després de molts dubtes palesats en diversos testaments, es decidí en el darrer, del 21 de març de 1520, publicat el 12 d'abril següent, a instituir hereu universal el seu oncle patern Pere Grau, àlias Llull. El seu germà, Ramon Joan, en efecte, havia mort el 1507, solter, a la ciutat de Nàpols, on havia anat l'any anterior, sens dubte en el seguici de Ferran II d'Aragó, ja que testà a Barcelona el 28 d'agost per causa del viatge a Itàlia i el rei partí de la ciutat el 4 de setembre.¹⁴

sueltas y fragmentos de manual de varios años : 9.iv.1457 ; F. Terrassa, Capibrevium quintum decimum, 1457-1458 : 23.i.1458 ; Manuale duodecimum, 1458-1459 : 21.iv.1458 ; D. Ginebret, Vigessimum manuale, 1485-1486 : 12.viii.1485.

14. AHPB, B. Costa (mayor), Primus liber testamentorum et codicillorum, 1439-1464 : 9.iv.1454, Joan Llull, fill de Romeu, marmessor de Joana, vídua de Gilibert de Cardona ; F. Terrassa, Manuale vigessimum septimum, 1475-1476 : 12.vii.1476, Joan Llull, únic marmessor sobrevivent de Joana, feia un vitalici de 5 lliures anuals a Isabel Joana Llull, monja de Jonqueres, «nepti sue sive néta filieque honorabilis Romei Lull... filii ipsius honorabilis Johannis Lull» ; E. Soley, Quinquagesimum secundum manuale comune, 1494 : 8.vii.1494, Romeu Joan Llull, fill dels difunts Romeu Joan i Violant i germà per ambdós costats d'Agnès ; Quinquagesimum terciium manuale comune, 1494 : 27.ix.1494, també anomenats els difunts pares de Romeu Joan Llull, hereu dels mateixos i germà per tots dos costats de Ramon Joan ; 1.x.1494 ; 10, 11.xi.1494, Isabel Joana, germana de Ramon Joan i Romeu Joan ; J. Mates, Manuale XVII, 1497-1498 : 14.xii.1497 ; A. B. Joan, Primus liber testamentorum, codicillorum et aliarum ultimarum voluntatum, 1490-1511 : 15.ii.1511, testament d'Antic Miralles ; J. Vilana, XXXVII manuale, 1521 : 4.vii.1521, «Petrus Grau Lull... heres et successor universalis... Romei Joannis Lulli..., nepotis mei et successor Romei Joannis Lulli, quondam, germani mei» ; 30.ix.1521 ; Ll. Jorba (mayor), Secundus liber testamentorum, 1504-1514 : 28.viii.1506, testament de Ramon

La carrera política del conseller en cap Romeu Llull ha estat prou divulgada com per haver-la de repetir una altra vegada ara i aquí. Crec interessant, en canvi, referir-me a un aspecte seu, el de «pionner» de la indústria paperera a Barcelona, que, em sembla, ha passat força desapercebut i que ha posat en relleu l'investigador modèlic de tants temes poc trillats, al qual està dedicat aquest article en homenatge. El senyor Madurell i Marimon ha descobert, datada del 22 de desembre de 1456, «una escriptura d'establiment..., del que en fou afavorit el ciutadà barceloní Romeu Joan Llull», d'un molí paperer a la Verneda d'En Llull, dintre del que fou terme de Sant Martí dels Provençals; dos anys després li era concedida «licència especial per a establir un nou molí paperer, junt amb l'altre, aleshores ja edificat». La indústria paperera, però, no durà gaire, i el 1512 el molí paperer estava enderrocat. D'altra banda, a més de proporcionar altres notícies sobre els Llull de la Verneda, el senyor Madurell ens dona el nom del marit de Marquesa, qui, si bé no amb un Llull, es casà amb un donzell: Joan Cèsar Olzina.

El conseller en cap, Romeu Llull i Ça-Vall morí, com tantes vegades ha estat repetit, el 19 de juliol de 1484; el *Manual de Novells Ardits*, en consignar el seu enterrament, menciona els dos fills (Romeu Joan i Ramon Joan, els únics varons) germans (efectivament, aleshores encara vivien el seu germà Lluís i els seus germanastres Pere i Joan) i gendre (Romeu Llull i Tàrrega).¹⁵

Joan Llull, citats els pares i la germana Violant; els tres testaments conservats de Romeu Joan Llull declaren ésser fill de Romeu Joan o Joan Romeu i Violant, A. B. Joan, Secundus liber testamentorum, 1505-1534: 21.III.1520, nebot de Pere, germà de Caterina «Sentmanada»; Biblioteca de Catalunya (citat B. de C.), Man. Fol. 80, 1.VI.1509, fet a la seva torre a la parròquia de Sant Martí dels Provençals; 3.II.1520, tatxades les dates de 3.V.1518 i 25.I.1520, parla de les tres germanes monges, a les quals succeí, i de la casada amb Francesc de Sentmenat.

15. Vegeu RIQUER, *Història*, III, p. 195, i *Historia General de las Literaturas Hispánicas*, III, p. 852; Josep M.ª MADURELL i MARIMON, *El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història*. Barcelona, 1972, pp. 29-36 i docs. 21, 23, 24, 28 i 29; AHPB, E. Soley, *Septuagesimum primum manuale*, 1502-1503: 30.I.1503. MNA, III, pp. 38, 39.

Identificació de Romeu Llull, escriptor i poeta, amb Romeu Llull i Tàrrega, mort el 1496

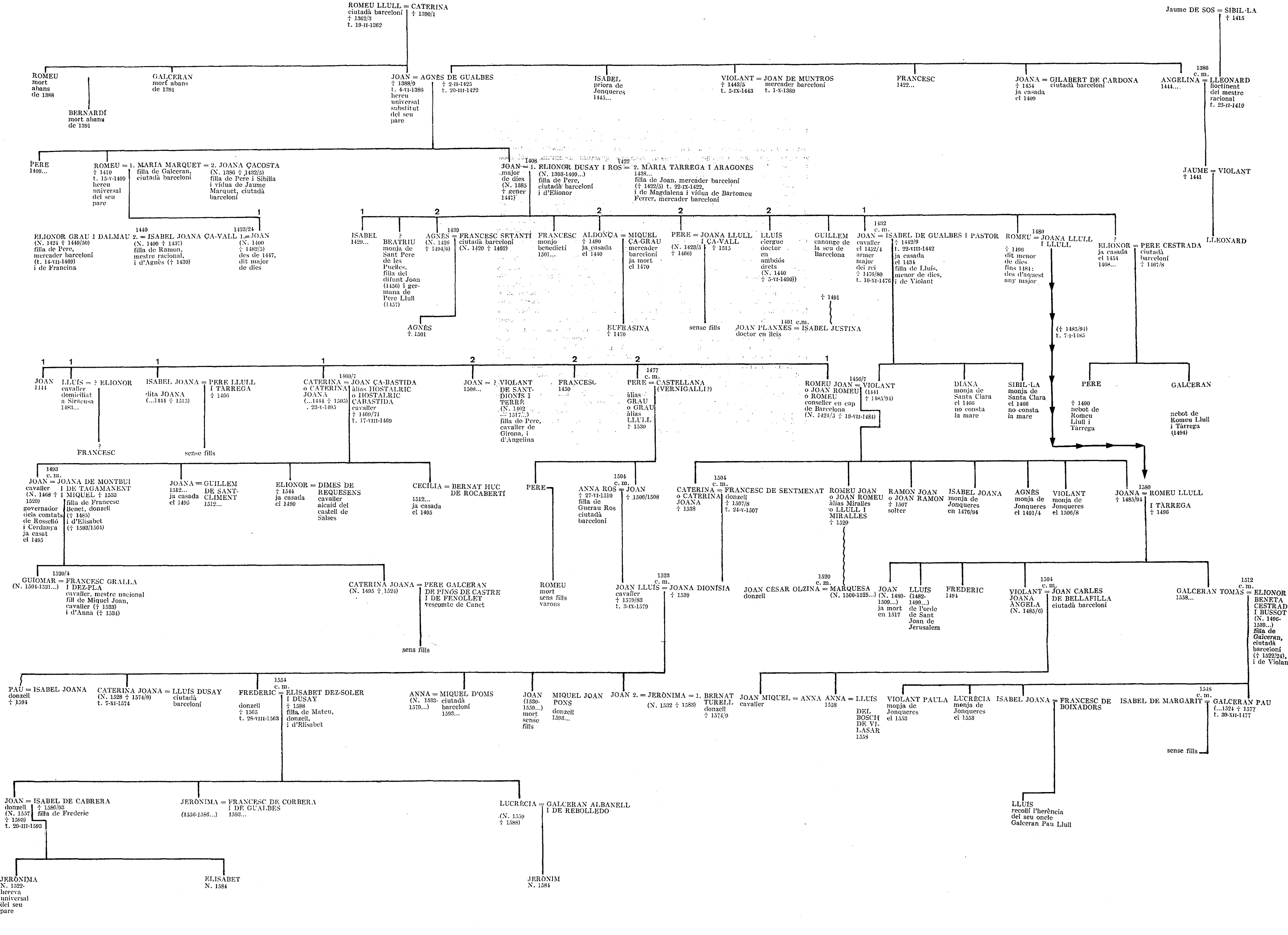
Romeu Llull i Tàrrega pertanyia a la segona de les branques en què s'escindí la família a la primeria del segle xv. Ja ha estat indicat en tractar d'aquesta divisió que ambdues branques enllacaren diverses vegades, i l'única manera de no fer-se un embolic amb tanta complicació de bodes entre parents de diferents generacions serà tenir present l'arbre genealògic dels Llulls al final d'aquest article.

El fundador de la segona branca, Joan Llull major de dies (1385 † gener de 1447), es casà per primera vegada, complerts 23 anys, amb Elionor, major de quinze, filla del difunt Pere Dusay, ciutadà barceloní, i de la seva primera esposa, Elionor, probablement de cognom Ros, ja que Joan Ros, també ciutadà, era oncle matern de la promesa; el dot muntà fins 2.000 lliures i l'escreix, com era normal, a la meitat; els capítols matrimonials, de 31 de març de 1408, preveïen la boda entre aquesta data i setembre del mateix any; el matrimoni consta ja celebrat el maig de 1409.¹⁶ D'ell nasqueren amb tota certesa Joan, dit menor de dies, el membre de més relleu social de la família, ja que fou armat cavaller i exercí el càrrec d'armer reial d'Alfons el Magnànim, i Isabel, que degué morir soltera.¹⁷

El 2 d'abril de 1422 Joan Llull, ja designat major de dies, com ho serà fins a la seva mort, per distingir-lo en aquesta època del seu nebot Joan Llull i Marquet, contraïa de nou capítols matrimonials amb Maria, filla de Joan Tàrrega, ric mercader barceloní originari de Vilafranca del Penedès, i de Magdalena, filla del jurista de la mateixa vila Francesc Aragonès, al qual heretà la néta. Maria

16. ACB, G. Canyelles. Capítols matrimonials, vol. I: 31.III.1408; AHPB, B. de Esplugues, Tercii manualis, 1408-1409: 31.III.1408; 15.V.1409; sobre l'edat de Joan Llull, vegeu també nota 5.

17. AHPB, J. Franch (mayor), Decimum octavum manuale, 1428-1429: 20.VI.1429, capítols matrimonials entre Isabel i Guillem Setantí, fill de Jaume; el document només conté la filiació dels contractants; Guillem Setantí signà en 1431 nous capítols amb la que seria la seva esposa, Elionor Miquel, Vicesimum manuale, 1430-1431: 29.XII.1431; Vicesimum secundum manuale, 1432-1433: 3, 8.XII.1433.

ROMEU LLULL = CATERINA
ciudadà barceloní + 1390/1
† 1362/3
t. 10-II-1362

Jaume DE SOS = SIBIL·LA
† 1415

ROMEU mort abans de 1388
BERNARDÍ mort abans de 1391
GALCERAN mort abans de 1391
JOAN = AGNÈS DE GUALBES + 1388/9 t. 4-VI-1388 hereu universal substituït del seu pare
ISABEL priora de Jonqueres 1445...
VIOLANT = JOAN DE MUNTROS mercader barceloní t. 5-IX-1443 t. 1-X-1389
FRANCESC 1422...
JOANA = GILBERT DE CARDONA ciudadà barceloní t. 1454 ja casada el 1409
ANGELINA = LLEONARD florentí del mestre racional t. 25-II-1410

PERE 1409...
ROMEU = 1. MARIA MARQUET filla de Galceran, ciudadà barceloní t. 1410 t. 15-V-1409 hereu universal del seu pare
2. JOANA ÇACOSTA (N. 1386 † 1422/5) filla de Pere i Sibilla i vídua de Jaume Marquet, ciudadà barceloní
JOAN = 1. ELIONOR DUSAY I ROS (N. 1398-1409...) major de dies (N. 1385 † gener 1447) filla de Pere, ciudadà barceloní i d'Elionor
2. MARIA TARREGA I ARAGONES filla de Joan, mercader barceloní († 1422/5) t. 22-IX-1422, i de Magdalena i vídua de Bartomeu Ferrer, mercader barceloní

ELIONOR GRAU I DALMAU (N. 1424 † 1449/50) filla de Pere, mercader barceloní i de Francina
ISABEL JOANA ÇA-VALL (N. 1409 † 1437) filla de Ramon, mestre racional, i d'Agnes († 1430)
JOAN (N. 1400 † 1482/5) des de 1447, dit major de dies
ISABEL 1429...
BRATRIU monja de Sant Pere de les Puelles, filla del difunt Joan (1450) i germana de Pere Lluïl (1457)
AGNÈS (N. 1420 † 1494/6) t. 1439
FRANCESC SETANTI ciudadà barceloní (N. 1420 † 1482)
FRANCESC monjo benedictí 1301...
ALDONÇA (N. 1489 † 1489) ja casada el 1440
MIQUEL CA-GRAU mercader barceloní ja mort el 1470
PERE = JOANA LLULL I CA-VALL (N. 1428/5 † 1515) t. 1460
LLUÍS cirurgue doctor en ambdós drets (N. 1440 † 5-VI-1490) t. 1491
GUILLEM canonge de la seu de Barcelona
JOAN = ISABEL DE GUALBES I PASTOR c. m. t. 1492 c. m. t. 1442/9 t. 22-VIII-1442 ja casada el 1434 filla de Lluís, menor de dies, i de Violant
ROMEU = JOANA LLULL I LLULL t. 1480 dit menor de dies fins 1484; des d'aquest any major.
ELIONOR = PERE CESTRADA ja casada el 1454 1468... ciudadà barceloní t. 1467/8
LLEONARD

JOAN 1414
LLUÍS = ? ELIONOR
ISABEL JOANA = PERE LLULL I TARREGA (N. 1444 † 1513) t. 1466
CATERINA = JOAN ÇA-BASTIDA o CATERINA JOANA (N. 1444 † 1505) t. 23-V-1495
JOAN = ? VIOLANT DE SANT-DIONIS I FERRE (N. 1402 † 1317...) filla de Pere, cavaller de Girona, i d'Angelina
FRANCESC 1450
PERE = CASTELLANA (VERNIGALLI?) (N. 1477 c. m. t. 1530) alias GRAU o GRAU LLULL
ROMEU JOAN = VIOLANT o JOAN ROMEU (1441 † 1483/94) conseller en cap de Barcelona (N. 1424/5 † 19-VII-1484)
DIANA monja de Santa Clara el 1466 no consta la mare
SIBIL·LA monja de Santa Clara el 1466 no consta la mare
PERE t. 1490 nebot de Romeu Lluïl i Tarrega
GALCERAN nebot de Romeu Lluïl i Tarrega (1494)

FRANCESC
sense fills
JOAN = JOANA DE MONTBUI cavaller i DE TAGAMANENT (N. 1468 † I MIQUEL † 1533 1520) filla de Francesc governador dels comtats de Rosselló i Cerdanya ja casat el 1495
JOANA = GUILLEM DE SANT-CLIMENT 1512... ja casada el 1495
ELIONOR = DIMES DE REQUESENS cavaller alcaid del castell de Salses t. 1544 ja casada el 1490
CECILIA = BERNAT HUC DE ROCABERTÍ 1512... ja casada el 1495
PERE
ANNA ROS = JOAN t. 1504 c. m. t. 1506/1508 filla de Guerau Ros ciudadà barceloní
CATERINA = FRANCESC DE SENTMENAT o CATERINA JOANA t. 1504 c. m. t. 1507/8 t. 24-V-1507
ROMEU JOAN o JOAN ROMEU alias Miralles o LLULL I MIRALLES t. 1520
RAMON JOAN o JOAN RAMON t. 1507 solter
ISABEL JOANA monja de Jonqueres en 1476/94
AGNÈS monja de Jonqueres el 1491/4
VIOLANT monja de Jonqueres el 1506/8
JOANA = ROMEU LLULL I TARREGA t. 1580 † 1485/94 t. 1490

GUIOMAR = FRANCESC GRALLA I DEZ-PLA (N. 1504-1531...) fill de Miquel Joan, cavaller († 1593) i d'Anna († 1534)
CATERINA JOANA = PERE GALCERAN DE PINÓS DE CASTRE I DE FENOLLET vescomte de Canet (N. 1495 † 1524)
ROMEU mort sense fills varons
JOAN LLUÍS = JOANA DIONISIA t. 1523 c. m. t. 1539
JOAN CESAR OLZINA donzell
MARQUESA (N. 1500-1525...) t. 1520
JOAN (N. 1480-1480...) ja mort en 1517
LLUÍS (1482-1490...) t. 1490... de Forde de Sant Joan de Jerusalem
FREDERIC 1494
VIOLANT = JOAN CARLES DE BELLAFILLA ciudadà barceloní (N. 1485/6) t. 1504 c. m.
GALCERAN TOMAS = ELIONOR BENETA CESTRADA I BUSSOT (N. 1496-1509...) filla de Galceran, ciudadà barceloní († 1522/24), i de Violant t. 1512 c. m.

PAU = ISABEL JOANA donzell t. 1594
CATERINA JOANA = LLUIS DUSAY (N. 1528 † 1574/9) t. 7-XI-1574 ciudadà barceloní
FREDERIC = ELISABET DEZ-SOLER donzell t. 1565 t. 28-VIII-1563 filla de Maten, donzell, i d'Elisabet
ANNA = MIQUEL D'OMS (N. 1533- ciudadà 1579...) barceloní 1593...
JOAN (1530-1530...) mort sense fills
MIQUEL JOAN PONS donzell 1593...
JOAN 2. = JERÓNIMA = 1. BERNAT TURELL donzell t. 1574/9 (N. 1532 † 1588)
JOAN MIQUEL = ANNA ANNA 1558
LLUIS DEL BOSCH DE VIL·LASAR 1553
VIOLANT PAULA monja de Jonqueres el 1553
LUCRECIA monja de Jonqueres el 1558
ISABEL JOANA = FRANCESC DE BOIXADORS
ISABEL DE MARGARIT t. 1548 c. m. t. 1577
GALCERAN PAU (...1524 † 1577 t. 30-XII-1477) sense fills

JOAN = ISABEL DE CABRERA donzell t. 1583 t. 29-III-1593 filla de Frederic
JERÓNIMA = FRANCESC DE CORBERA I DE GUALBES (1556-1586...) 1593...
LUCRECIA = GALCERAN ALBANELL I DE REBOLLEDO (N. 1550 † 1588)

JERÓNIMA N. 1522- hereva universal del seu pare
ELISABET N. 1584
JERÓNIM N. 1584
LLUIS recollí l'herència del seu oncle Galceran Pau Lluïl

ARBRE GENEALÒGIC DE LA FAMILIA LLULL

Sigles: c. m. = capítols matrimonials; N. = Nascut; t. = testament. Els documents citats en el curs de l'article han estat completats amb els següents: AHPB, J. de Trilla, Liber negociorum venerabilis Raymundi de Valle, tutoris testamentarium filiorum venerabilis Johannis Lulli, civis Barchinone, 1390-1394: 26.v.1391, 2.vi.1391, 8.vi.1391; J. Ubach, Manuale quartum decimum, 1441-1444: 30.v.1443, 31.v.1443; J. Franch (mayor), Tricesimum quartum manuale, 1444-1446: 25.x.1445; J. Sallent, Manuale septimum, 1467-1470: 27.viii.1469; D. Ginebret, Vicesimum sextum manuale, 1491-1492: 28.v.1491; E. Soley, Sexagesimum quartum manuale comune, 1500: 3.ii.1500; J. Mates, Manuale XXI, 1503-1504: 29.iii.1503, 14.iii.1504; P. M. Carbonell, XXVIII protocollum, 1504-1517: 31.i.1506, 20.v.1506, 30.viii.1506, 12.ix.1512, 3.i.1514; J. Vilana, XXVI vendicionum librum, 1523-1524: 9.xi.1523, 31.iii.1524; XVIII procuracionum liber, 1523-1525: 18.x.1524, 11.ix.1525; A. Anglés, Secundus testamentorum, codicillorum et aliarum ultimarum voluntatum liber, 1519-1540: 25.x.1531, testament de Miquel Joan Gralla; 24.xi.1534, de la seva esposa Anna; N. Molner, Primus liber testamentorum, 1557-1589: 28.viii.1563, testament de Frederic Llull; Secundus liber testamentorum, 1567-1592: 3.ix.1579, testament de Joan Lluís Llull; 20.x.1583, testament de Jerònima Llull; 10.vii.1586, testament d'Elisabet Dez-Soler; F. Pedralbes, Secundus liber testamentorum, 1574-1588: 31.vii.1588, testament de Lucrecia Llull (ambdós citats en COLL, *La estancia*, arbre genealògic); A. M. Mir (menor), Pliego de testamentos sueltos de varios años: 7.xi.1574, testament de Caterina Llull, filla de Joan Lluís; J. Sala, Testamentorum... liber secundus, 1574-1596: 29.iii.1593, testament de Joan Llull i Dez-Soler; M. Cellers (menor), Secundus liber testamentorum, 1590-1599: 19.i.1594: testament de Pau Llull; B. de C., Man. Fol. 80: 14.ii.1550, testament de Joan Lluís Llull; codicil del dia següent; agraeixo a Armand de Fluvià la comunicació de les dates del testament de Francesc de Sentmenat i de la mort de Pere Grau àlias Llull, així com el nom del fill d'aquest Pere. Documents sobre la família de Sos: AHPB, A. Lledó, Manual, 1408: 8.xii.1408; J. Bages, Liber primus testamentorum et codicillorum, 1411-1441: 29.ix.1415, testament de Sibilla, vídua de Jaume de Sos; 10.x.1441, testament de Jaume de Sos, marmesor Joan Llull major de dies; Nonum capibrevium, 1424-1426: 22.xi.1425; J. Franch (mayor), Decimum septimum manuale, 1427-1428: 25.xi.1428; Vicesimus octavus liber comunis, 1429-1430: 21.vi.1430; Decimus octavus liber vendicionum, 1435-1437: 21.vi.1437; J. Ubach, Septimus liber vendicionum, 1433-1436: 6.vii.1436; F. Terrassa, Capibrevium sextum, 1449-1451: 13.i.1451) (citat per MADURELL, *Mensajeros*, p. 58, nota 138).

Retrat del pare de Romeu Llull i Tàrrega en el retaule de «La Verge dels Consellers» de Lluís Dalmau. El contracte del retaule especifica: «...en la part dreta mateixa pinterà tres dels dits honorables consellers, ço és, mossèn Johan Llull, mossèn Francesch Lobet e mossèn Johan de Junyent...»

era també vídua i mare d'un nen, anomenat Bernat Bartomeu Ferrer, fill de Bartomeu, mercader barceloní. Encara que de condició social inferior a la de la primera esposa, la núvia aportà un dot superior, 2.500 lliures; la boda devia celebrar-se fins al mes de juny del mateix any. L'herència de Joan Tàrrega, mort poc després, es repartí a parts iguals entre el primer fill de Joan Llull i Maria, Pere, i el germanastre d'aquest, Bernat Bartomeu Ferrer.¹⁸

Del segon matrimoni de Joan Llull major de dies nasqueren, després de Pere, quatre fills més: Lluís i Romeu; Agnès, el 1426, atès que pel maig de 1437 tenia onze anys fets quan signà capítols matrimonials; casada dos anys més tard amb Francesc Setantí, ciutadà barceloní, nascut el 1420, fill del mercader de Barcelona però nat a Lucca Jaume; enviudà l'any 1462 en morir el seu marit lluitant contra Joan II d'Aragó, a la batalla de Rubinat, el 23 de juliol; el dot d'Agnès fou bastant modest, 550 lliures.¹⁹ Aldonça, muller del mercader barceloní Miquel Ça-Grau, ja que, com serà indicat en el curs d'aquest article, els seus béns passaren als fills de Maria Tàrrega. No ha estat possible determinar la mare d'altres dos fills de Joan Llull, Guillem i Francesc. Probablement es pot afegir dos noms més a la llista dels fills: Beatriu Llull, monja de Sant Pere de les Puelles, a qui els marmessors, entre ells Joan Llull i Marquet, de Joana, vídua de Gilabert de Cardona i tia materna de Joan Llull major de dies, assignaren el 1456 cinc lliures anuals vitalícies; el document diu que Beatriu és parenta de la testadora i filla del difunt Joan, qui no sembla poder ésser altre que el nebot de Joana, mort el 1447; l'any següent Beatriu

18. ACB, G. Canyelles, Capítols matrimonials, vol. I: 2.IV.1422; 14.II.1413, J. Tàrrega, vidu de la mare de Maria; AHPB, P. Pellicer, Manual, 1423-1432: 27.II.1425; J. Reniu, Manual XVII, 1429: 19.III.1429; P. Roig, *Librum vendicionum tercium decimum*, 1432-1433: 9.III.1433; A. Vinyes, *Vicesimum secundum manuale comune*, 1444: 11.II.1444; 11.II.1444, testimoni d'aquests dos documents, Joan Llull «*minor*» dierum».

19. Arxiu de la Corona d'Aragó, Registre 2593, fol. 151; AHPB, B. Pi, *Quadragesimum septimum manuale comune*, 1437: 4.V.1437; *Quadragesimum octavum manuale comune*, 1437: xifra del dia il·legible, abans del 18.V.1437, en els dos darrers documents, citat Joan Llull, fill de Romeu; *Tercius liber testamentorum*, 1418-1450: 23.IX.1439, testament de Jaume Setantí (citada per COLL, *Una companyia*, p. 342, nota 6); J. VICENS VIVES, *Juan II de Aragón (1398-1479). Monarquía y revolución en la España del siglo XV*. Barcelona, 1953, p. 271.

nomenava procurador el seu germà Pere Llull.²⁰ Elionor, casada amb Pere Cestrada, a qui la vídua de Gilabert de Cardona mateix deixà un llegat testamentari el 1454, mare de Galceran i Pere, ambdós nebots de Romeu Llull i Tàrrega,²¹ a jutjar pel nom seria filla d'Elionor Dusay.

Joan Llull major de dies tingué una actuació rellevant en la política de Barcelona, que serà a continuació resumida parcialment. El 1417 un Joan Llull ciutadà, qui devia ésser ell, fou elegit cònsol de la Llotja; el 1422, conseller terç; el 1431 i 1435, conseller en cap; el 1442, de nou conseller en cap, en aquest any explícitament designat «maior de dies»; el seu retrat d'aquesta època apareix en el retaule de «La Verge dels Consellers» de Lluís Dalmau. Diverses vegades, el 1442, 1444, 1446, fou l'encarregat de contestar el discurs del conseller en cap sortint; elegit el 1445 guarda de les monedes i, l'any següent, síndic a les Corts; exercint aquest càrrec morí i fou soterrat el 30 de gener de 1447.²² També fou ambaixador de la ciutat a la cort d'Alfons el Magnànim, però aquest viatge serà considerat en tractar del seu primogènit, Joan, el primer dels Llulls que deixà l'estament dels ciutadans per entrar a la classe superior dels cavallers.

Joan Llull i Dusay firmà l'onze de maig de 1432 —d'aquesta data es dedueix que era fill de la primera esposa del seu pare— capítols matrimonials amb Isabel, filla del difunt Lluís de Gualbes, menor de dies, ciutadà barceloní, i de Violant Pastor; Isabel testà el 22 d'agost de 1442 i consta ja morta el 1449; del matrimoni

20. AHPB, F. Terrassa, *Manuale nonum*, 1455-1456: 18.ii.-1456; *Manuale decimum*, 1456-1457: 7.ii.1457; potser morta Beatriu l'assignació passà a la filla de Joan Llull i Marquet, vegeu nota 14.

21. AHPB, N. de Mediona, *Manual de testamentos*, 1438-1452: 8.v.1447, testament de Constança Sanxo, vídua de Berenguer Cestrada i mare de Pere, casat amb Elionor; J. Brujo, *Manual*, 1467-1469: 20.ix.1468, Elionor, vídua de Pere Cestrada i mare de Pere; el marit d'Elionor havia fet testament el 23.vi.1467, D. Ginebret, *Liber camere apostolice*, 1473-1480: 15.v.1478; P. Pascual, *Manual de testamentos*, 1475-1511: 21.vii.1490, testament del fill d'Elionor, el qual designà marmessors el seu germà Galceran i «mossèn Romeu Llull, oncle meu».

22. MNA, I, pp. 206, 229, 279, 331 i 441; AHCB, *Deliberacions*, 1442-1446, fols. 3, 102v., 172; *Deliberacions*, 1446-1448, fols. 32v., 73; *Rúbriques de Bruniquer, Ceremonial dels magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, vol. II, Barcelona, 1913, p. 34.

nasqué Violant, qui casà amb Romeu Llull i Ça-Vall, el conseller en cap mort el 1484, com ha estat abans esmentat. Joan fou també pare de Diana i Sibilla, monges de Santa Clara el 1466,²³ però s'ignora si foren filles d'Isabel. No tenint fills varons, el seu patrimoni passà al seu germanastre Romeu Llull i Tàrrega; des de 1435 se'l solia designar menor de dies i amb aquest epítet fou conegut fins a la seva mort.

L'any 1437 Barcelona decidí enviar una ambaixada al rei Alfons el Magnànim a Itàlia; Joan Llull major de dies, un dels dos ambaixadors elegits, recusà primerament, al·legant una malaltia interna i inguarible, la greu enfermetat de la seva esposa i l'inconvenient de deixar els nombrosos fills menors, però davant la insistència de la Casa de la Ciutat no tingué més remei que acceptar i es féu a la mar el 26 de juliol de 1438, arribant a Gaeta el 19 d'agost. El seu fill Joan l'havia precedit en aquest viatge, puix que el 21 de juliol ja era absent de Barcelona; una carta dels ambaixadors als consellers de Barcelona del 27 d'agost es referia a Joan Llull menor de dies donant-li el títol d'armer del rei; el 20 de gener de 1439 els consellers li escrivien trametent-li una missiva per als ambaixadors que, en cas ja d'haver-se'n anat, com succeí, devia cremar; en efecte, Joan Llull major de dies havia ja abandonat Itàlia, perquè el 2 de febrer desembarcava a Barcelona.²⁴ També el seu fill, Joan Llull i Dusay, retornà a la capital del Princi-

23. AHPB, B. Requesens, *Quartum comunem librum sive capibrevium contractuum comunium*, 1456-1458: 12.x.1456 (citada a la nota 19); B. Pi, *Primus Liber testamentorum*, 1408-1430: 26.III.1430, testament de Caterina, filla de Lluís de Gualbes i Margarida, difunts, i germana d'Isabel, a la qual fa hereua (citada per COLL, *Brinda de Vega*, genealogia de la família Ça-Pila); A. Vinyes, *Sextum manuale*, 1433-1434: 12.I.1434; F. Terrassa, *Manuale decimum nonum*, 1465-1467: 24.IV.1466.

24. AHPB, J. Bages, *Manual*, 1433-1435: 26.IV.1435, «Johannes Lull, dierum minor, filius Johannis»; referència a un acord entre aquest i la seva mare Agnès «viamque meam» (del fill) amb Joan Llull, fill de Romeu; *Octavum manuale*, 1436-1441: 21.VII.1438, Joan Llull, fill de Romeu, procurador general del seu homònim «minoris dierum», absent, segons acta del 28.IV; 23.VII.1438, Joan Llull, «dierum maior» pare de Pere, nomenà procuradors la seva esposa Maria i Joan Llull, «nepotem sive nebot» seu; José M.ª MADURELL Y MARIMÓN, *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón (1435-1458)*, Barcelona, 1963, pp. 25, 28, 181, doc. 109; p. 191, docs. 130 i 131; p. 195, docs. 132 i 134; p. 208, doc. 146, p. 209, doc. 147.

pat, on consta ser-hi de febrer a juliol de 1440; però el 20 del darrer mes nomenava procuradors, amb facultat sobre tots els seus béns, el seu pare i el «consobrinum germanum meum» Joan, fill de Romeu, o sia J. Llull i Marquet, sens dubte en vistes a la imminent tornada a Itàlia, car una carta del mateix dia dels consellers a Arnau Fonolleda, secretari reial, deia que dels assumptes tractats en ella se n'ocuparia Joan Llull menor, qui anava al rei. Així, continua a la cort reial durant els tres anys següents; el 7 de febrer i el 24 de juliol de 1442 ja se li donava el títol d'armer major del rei; la seva esposa s'havia quedat a Barcelona, on féu testament el 22 d'agost d'aquest any, segons ha estat anteriorment indicat; com que la data de la seva mort és desconeguda, no es pot saber si testà amb motiu d'anar a reunir-se amb el seu marit o per malaltia i morí estant ell absent. Els consellers havien recomanat a Joan Llull el notari Antoni Vinyes, enviat a Alfons el Magnànim; mentre durà l'estada de l'enviat a Nàpols són freqüents les seves referències sobre la presència de l'armer major a la cort, de març a setembre de 1443; Antoni Vinyes comunicava als consellers que Joan, amb Francesc Dez-Valls, havia participat en unes justes el 14 de març i que, el primer d'abril el sobirà, «estant aquí a les juntes se féu venir en Johan Lull e aquí lo féu governador de Sorrento, de Maço, de Bicio e de Capri».²⁵ Tampoc aquest llarg sojorn a Nàpols no fou definitiu; el 13 de desembre de 1443, Joan Llull menor era elegit a la Casa de la Ciutat de Barcelona Guarda segon de les monedes i continuava a la ciutat pel febrer i juliol de 1444. Dos anys després, Alfons el Magnànim el nomenà cònsol dels genovesos a la capital catalana; el 1447 els consellers ho escrivien al dux de Gènova, el qual havia ratificat el nomenament.²⁶ No fou

25. Vegeu nota 8; AHPB, J. Bages, *Octavum manuale*, 1436-1441: 7.vi.1440, venda a Joan Llull menor de dies, fill de Joan major de dies, i a la seva esposa Isabel de censos per Joan Llull fill de Romeu; citat el pare de Romeu, Joan i la data del seu testament; 20.vii.1440; AHCB, *Lletres Closes*, 1440-1441, fol. 98v.: 20.vii.1440; *Lletres Closes*, 1441-1442, fol. 110v.: 7.ii.1442 (citat per COLL, *Aspectos*, p. 167, nota 48); MADURELL, *Mensajeros*, p. 310, doc. 151; p. 212, doc. 156; p. 221, doc. 166; p. 226, docs. 168 i 169; p. 231, doc. 174; p. 234, doc. 176; p. 235, doc. 177.

26. Vegeu nota 18; AHPB, *Deliberacions*, 1442-1446, fol. 59: 13.xii.1443; *Lletres Closes*, 1445-1447, fols. 111 (publicat per CAPMANY, *Memorias*, II, p. 511, doc. 354), 111v.; *Lletres Closes*, 1447-1449, fol. 7v.

fins 1450 que Joan Llull i Dusay s'establí permanentment a la ciutat de Nàpols, on ja hi era amb el seu germà Pere el mes de juliol; a l'octubre hi és citat un tercer germà, Guillem. El 10 de novembre, Joan nomenà Pere procurador amb poders sobre tots els seus béns, nomenament que mantenia encara la seva validesa el 1463; en els documents referents a la gestió de Pere s'indica que Joan continuava residint a Nàpols. El 6 d'abril de 1452 encara era qualificat de ciutadà barceloní, però el primer de juliol de 1454 se li donava el títol de cavaller. Durant aquests anys s'illustrà con marí al servei d'Alfons el Magnànim. Romania a Nàpols el 12 d'octubre de 1456, ja que en un lluïsmo de censos fet per la seva filla Violant, promesa de Romeu Joan Llull i Ça-Vall, intervenia Pere Llull com a procurador de Joan Llull i Dusay;²⁷ però pel novembre, aquest era a Barcelona i hi continuava el 29 de gener de 1457; es pot pensar que el seu sojorn fou motivat per assistir a la boda de Violant, celebrada abans del 9 d'abril del mateix any; és possible que amb ell vingués el seu germà Guillem, encara absent de la ciutat el 21 de maig de 1456 i de nou a Barcelona el 6 d'abril de 1457. El 23 de gener de 1458 Joan Llull havia retornat a Nàpols i Pere tornava a actuar com a procurador seu en la capital catalana; era encara a la ciutat italiana el 6 de juny de 1461. L'octubre d'aquest any fou present a Barcelona a la sepultura del príncep Carles de Viana; però retornà a Nàpols, ja que Pere continuava representant-lo a Catalunya. No és fins al 12 de novembre de 1464 que es pot assegurar que Joan Llull i Dusay s'havia establert definitivament a Barcelona, on testà el 16 de novembre de 1476, designant

27. AHPB, F. Terrassa, *Capibrevium octavum, 1451-1452*: 6.iv.1452; *Capibrevium undecimum, 1954*: 1.vii.1454, el document es refereix a Violant, filla de Joan i Isabel; *Manuale nonum, 1455-1456*: 29.iii.1455; 12.vi.1455; 30.i.1456; B. Requesens, *Quartum comunem librum sive capibrevium contractuum comunium, 1456-1458*: 12.x.1456 (document citat a la nota 13); MADURELL, *Mensajeros*, p. 58, nota 138; p. 298, doc. 285; p. 306, doc. 244; p. 307, doc. 245; p. 347, doc. 305; p. 352, doc. 314; p. 432, doc. 398; p. 458, doc. 427. C. MARINESCU, *Notes sur les corsaires au service d'Alfonse V, roi de Naples*, *Mélanges d'Histoire Générale* (Cluj), I, pp. 157-159.

hereu universal el seu germanastre Romeu Llull i Tàrrega, qui s'havia fet ja càrrec de l'herència el 21 de febrer de 1480.²⁸

Romeu recollí també l'herència dels seus germans Lluís i Aldonça. Lluís era fill de Maria Tàrrega, atès que el 1458 declarava ser menor de vint-i-cinc anys i major de divuit; morí el 5 de juny de 1490. Seguí la carrera eclesiàstica; obtingué el benefici dels sants Pere i Julià, de la catedral de Vic, i fou administrador de l'Escola de Ramon Llull de Barcelona, així com advocat de la Casa de la Ciutat des de 1485. Es doctorà en dret civil i canònic; estudià el batxillerat en dret canònic a l'estranger, ja que fins a l'obtenció del títol, el 1465/1467, apareix absent de Barcelona, on, el 2 d'octubre de 1458, havia nomenat procurador el seu germà Pere, donant-li facultat sobre tots els seus béns i assumptes.

Aldonça estava ja casada el 1449 amb el mercader barceloní Miquel Ça-Grau; el 4 d'abril de 1470, vídua i morta de poc la seva filla Eufrasina, agraïda per la generositat envers ambdues, sobretot en la dura època de guerra (1462-1472) i fam per la qual passava el país, de Joana Llull i Ça-Vall, vídua del seu germà Pere, li féu donació de tots els seus béns; Lluís signà com a testimoni. Uns dies després de la mort d'Aldonça, el 6 d'abril de 1480, Joana, considerant que la donant, «consanguineam meam, sororem vestram», de Lluís Llull, li féu la donació amb el propòsit que, morta Aldonça, passessin els béns a Lluís, li feia la corresponent cessió

28. AHPB, F. Terrassa, *Manuale decimum*, 1456-1457: 21.v.1456; 22.xi.1456; 29.i.1457; *Manuale undecimum*, 1457-1458: 6.iv.1457; 23.i.1458; *Capibrevium quintum decimum*, 1457-1458: 23.i.1458 (document citat a la nota 13); *Manuale duodecimum*, 1458-1459: 7, 9, 18.v.1458; 23.vi.1458; 12.x.1458; *Capibrevium sextum decimum*, 1458-1459: 12.x.1458; *Manuale tercium decimum*, 1459: 19, 19.ii.1459; *Capibrevium decimum nonum*, 1461; 6.vi.1461; *Manuale decimum septimum*, 1463-1464: 6.ix.1463; J. Brujo, *Pliego de hojas sueltas y fragmentos de manual de varios años*: 14.i.1457; *Cabreve de las rentas del noble Juan Lull*, 1464-1468: 12, 21.xi.1464; 29, 31.xii.1464; 6, 8, 27.ii.1465; 14.iii.1465; 10.vi.1465; 4.iv.1468; 4, 14.vii.1468; *Manual*, 1467-1469: 26.i.1469; 19.iv.1469; 23.viii.1469; *Manual*, 1475-1476: 30.iii.1476; B. Costa (mayor), *Vicesimum nonum manuale*, 1479-1480: 21.ii.1480; ACB, D. Ginebret, *Quartum manuale*, 1471: 4.iv.1471, Joan, cavaller, germà de Lluís, doctor en decrets; *Llibre de les Solemnitats de Barcelona*, Edició completa del manuscrit de l'Arxiu Històric de la Ciutat, per A. Duran i Sanpere i Josep Sanabre, pvre., vol. I, 1424-1546. Barcelona, 1980, p. 245.

«inter vivos», «presentibus, intervenientibus et intercedentibus» Guillem, Romeu i Agnès, germans del donatari». ²⁹

Finalment, per completar l'ambient familiar de Romeu Llull i Tàrrega, caldrà fer referència a dos germans més eclesiàstics, Guillem i Francesc. Pel que se'n sap, Guillem Llull no sentí la mateixa predilecció que el seu germà Lluís pels estudis, puix que no passà del grau de batxiller «in sacra pagina» o «in sacra theologia», però, en canvi, va acumular més prebendes. Rector de Benicarló en vida del seu pare, o sia abans de 1447, posseí beneficis a la diòcesi de Girona, a Madremanya i «Cugulells»; a Santa Maria de Cardedeu, el de Sant Bartomeu de la catedral de Manresa i el de Santa Maria a l'església de Sant Cugat del Rec de Barcelona; coronà la carrera com a canonge i prepòsit de novembre de la catedral barcelonina i vicari general. El 24 d'octubre de 1450, Guillem Llull era a la ciutat de Nàpols, on nomenà procurador el seu germà Pere, facultant-lo per a acceptar en nom seu beneficis, canongies, prebendes; almenys fins al 1456 en degué ser fora de Barcelona, perquè Pere el representava ací i la seva presència no és atestada fins al 6 d'abril de 1457. De nou el 1469 n'havia partit, probablement vers Roma, ja que un monjo de Ripoll, Ramon Llull, el nomenava procurador amb poders per a resignar oficis i beneficis eclesiàstics en qualssevol esglésies i monestirs.

El 31 de maig de 1483, Guillem Llull atorgà testament, bé que no fou publicat fins al 19 d'agost de 1491 a la seva casa del carrer de Paradís; nomenà marmessors els seus germans Romeu, «minorem natu», Lluís i Agnès, vídua de Francesc Setantí; deixà

29. AHPB, F. Terrassa, *Capibrevium quintum*, 1448-1449: 31.i.1449; *Manuale duodecimum*, 1458-1459: 2.x.1458, Lluís, major de 18 anys; *Manuale sextum decimum*, 1461-1463: 16.vi.1462; *Manuale decimum, nonum*, 1465-1467: 15.xi.1465; D. Ginebret, *Primus vendicionum liber*, 1465-1471: 4.iv.1470; *Tercium manuale*, 1470-1471: 4.iv.1470; *Quintus liber vendicionum*, 1480-1481: 6.iv.1480; *Duodecim manuale*, 1480: 6.iv.1480; J. Mates, *Manuale tercium*, 1472-1475: 22.v.1473; J. Sallent, *Manuale septimum*, 1467: 19.ix.1467; G. Balaguer, *XVII manualis*, 1485: 25.x.1485, Lluís, germà de Romeu; P. B. Jornet, *Manuale tercium*, 1485-1487: 4.iii.1486; MNA, III, pp. 49, 83; Francisco DE BOFARULL Y SANS, *El testamento de Ramón Lull y la Escuela Luliana en Barcelona*. *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, V (1896), pp. 444, 446, 460, 461 i 471: sobre l'herència de Lluís, vegeu més avant.

tots els seus béns a obres piadoses. Entre elles cal comptar 70 o 75 lliures que foren donades pel canonge Jordi Sants a Isabel Justina, filla il·legítima de Guillem, i que evidentment contribuïren al seu dot, atès que ella les lliurà al seu oncle Romeu Llull major de dies, qui, en el seu nom i com a marmessor del seu germà, l'havia dotada amb 300 lliures el 7 de novembre de 1491, quan foren signats els capítols matrimonials d'Isabel Justina amb Joan de Planxes, jurista de Lleida; contribuïren a la dotació Violant, vídua del cavaller Joan «Barquer» o «Barqueres», la qual aportà 25 lliures, incloses en la suma donada per Romeu, més 75 lliures, i Martí Joan Dez-Pou ciutadà, oncle matern de la promesa— la mare per consegüent, fou de família distingida— amb la mòdica quantitat de 25 lliures.⁸⁰

El tercer germà eclesiàstic, Francesc, monjo benedictí de Ripoll, ja era profés el 1458, quan el 2 d'octubre nomenà procurador el seu germà Pere, el mateix dia i amb idèntiques atribucions que ho havia fet Lluís; el 1466 era «sacrista sive tesorarius» del monestir, dos anys després «administrator abbaciatus monasterii Sancti Salvatoris de Breda», o Breda, per concessió del primogènit Joan de Lorena, del 14 de febrer. El 1470 havia passat al monestir de Sant Cugat del Vallès, obtenint el benefici del Cos de Crist instituït a la seva església, de la qual fou obrer. El 1494 residia a Nàpols, però el 1501 havia retornat al monestir de Sant Cugat.⁸¹

80. AHPB, F. Terrassa, *Manuale octavum*, 1453-1455: 11.ii.1454; 15.iv.1454; 27.iv.1454; *Manuale nonum*, 1455-1456: 31.v.1455; 28.vii.1455; 2, 4.xii.1455; *Manuale decimum*, 1456-1457: 21.v.1456. *Manuale undecimum*, 1457-1458: 6.iv.1457; *Capibrevium quitum decimum*, 1457-1458: 20.iii.1458; *Manuale duodecimum*, 1458-1459: 20.iii.1458; *Capibrevium sextum decimum*, 1458-1459: 25.v.1459; *Manuale tercium decimum*, 1459: 25.v.1459; *Capibrevium decimum septimum*, 1459-1460: 9.ii.1460; 3.iv.1460; *Manuale decimum septimum*, 1463-1464: 19.viii.1463; 17.x.1463; 29.xi.1463; *Manuale vigesimum septimum*, 1475-1476: 17.v.1476; 10.vi.1476; D. Ginebret, *Secundum manuale*, 1469-1470: 2.i.1469; *Quintum manuale*, 1471-1473: 17.xi.1472; *Decimus octavus manuale*, 1483-1484: 5.v.1484; *Vigesimum manuale*, 1485-1486; 16.vi.1485; *Vicesimum sextum manuale*, 1491-1492, 5, 7.xi.1491; 20.xii.1491; 11.i.1492; *Primus liber testamentorum, codicillorum et donacionum causa mortis*, 1463-1489: 31.v.1483; E. Malet, *Libri comunis*, 1472-1475: 12.v.1475; MADURELL, *Mensajeros*, p. 347, doc. 305.

81. AHPB, F. Terrassa, *Manuale duodecimum*, 1458-1459: 2.x.1458; D. Ginebret, *Manuale primum*, 1461-1468: 28.x.1466; 5.vii.1468, citats els germans de Francesc. Joan, cavaller, i Guillem; *Tercium manuale*, 1470-1471: 15.iii.1470; 7.xi.1470; *Quin-*

Indicades les circumstàncies familiars que contribuiran al coneixement dels esdeveniments de la vida de Romeu Llull i Tàrrega, és arribat el moment d'assenyar les fites cronològiques provades documentalment de la seva biografia. La primera referència coneguda és el testament del seu germà Pere Llull, qui l'atorgà el 9 d'abril de 1466 i morí abans d'acabar el mes: Pere és dit el 1458 hereu universal del seu pare, Joan major de dies; heretà la meitat de la fortuna del seu avi matern, Joan Tàrrega, com ja ha estat indicat. No tingué descendència del matrimoni amb Joana Llull i Ça-Vall, filla del seu cosí germà Joan Llull i Marquet; per tant, l'hereu natural de la fortuna materna era l'únic germà no eclesiàstic, Romeu; quant a la paterna, és possible que l'heretament de Pere fou un expedient per transferir-la posteriorment al primogènit del seu pare, Joan, qui aleshores vivia tant a Itàlia com a Barcelona, ja que, de fet, a ell i no a Pere passà el patrimoni dels Llulls a Sants. En tot cas la família considerà que el successor natural de Pere era Romeu; no obstant, presentava l'inconvenient de viure al reialme de Nàpols. Pere no resolgué per si mateix el problema de la seva herència: en una anterior redacció testamentària, en la qual afirmava ésser fill de «Johannis Lull maioris dierum», en la definitiva afegiria i de Maria, nomenà hereu universal «Romeo Lull, fratri meo ex utroque latere, cum vinculis et condicionibus quod dicti Johannes Lull, miles, et» el sogre del testador —aquí acaba la clàusula, ratllada— deurien determinar. Finalment, Pere resolgué la qüestió remetent al seu germanastre Joan i al seu sogre, Joan Llull i Marquet, marmessors amb el canonge Guillem i Joana, muller del testador, la designació del seu hereu universal: «illi seu illis ex fratribus aut sororibus vel neptis meis sive nebots, tam fratrum

tum manuale, 1471-1473: 4.ix.1472, també citats els germans Guillem, Lluís i Joan; G. Balaguer, *Librum quartum vendicionum, donacionum, stabilimentorum, permutationum et aliarum perpetualium alienacionum factarum de bonis immobilibus et inter immobilia computatis*, 1482: 5.ix.1482, Lluís, procurador del seu germà Francesc; J. Miravet, *Pliego de testamentos sueltos*, 1466-1498: 22.v.1498, testament d'Agnès Setantí, filla d'Agnès Llull, publicat a requesta de Francesc Llull en 1501; A. B. Joan, *Primus liber testamentorum, codicillorum et aliarum ultimarum voluntatum*, 1490-1511: 16.vi.1501, codicil d'Agnès Setantí en el qual menciona frare Franci Llull, monjo de Sant Cugat, «oncle meu»; sobre la estada a Itàlia de Francesc, vegeu el testament de Romeu Llull transcrit al final d'aquest article.

vel sororum meorum quem seu quos» ells designessin. El problema devia resultar complex, car, malgrat que Pere morí abans de vint dies, no fou fins al 16 de setembre de 1467 que «Johannes Lull (i Marquet) maior dierum, civis Barchinone, et Johannes Lull, minor dierum, miles», pronunciaren el veredicte: «Nos, considerantes honorabilem Romeum Lull, fratrem dicti Petri Lull, moram traxisse in regno Neapolis... eligimus et nominamus in heredem et successorem... Ludovicum Lull, fratrem dictorum Petri et Romei Lull, sub pacto tamen et condicione quod, si dictus Romeus Lull suum domicilium ad hanc civitatem Barchinone transtulerit, quod sequito... Ludovicus Lull teneatur dare et restituere dicto Romeo Lull, eius fratri, ab integro... hereditatem et bona dicti Petri Lull dicto Romeo Lull, eius fratri, quem in dicto caso nunc pro tunc et cunctis pro nunc heredem... nominavimus et elegimus». El mateix dia, Lluís Lull, en la seva condició d'hereu, nomenava procuradors en tot el referent a l'herència els tres marmessors masculins de Pere, als quals, tres dies després, adjuntaria la quarta, Joana Lull i Ça-Vall, facultant-la, a més, per rebre les utilitats que li pertanyien com a beneficiat de la catedral de Vic.

Romeu Lull tardà encara onze anys i mig a presentar-se a recollir l'herència; no fou fins al 24 de març de 1479 que Lluís, tenint en compte que s'havia complert la condició imposada en el dictamen de 1467 sobre el transferiment, «quod si honorabilis Romeus Lull, frater meus, qui tunc temporis habitabat in regno Neapolis, suum domicilium in civitate Barchinone mutasset seu transtulisset... volens predictam condicionem, qui locum habet, adimplere, dono, restituo et torno vobis, dicto honorabili Romeo Lull, fratri meo, dictam hereditatem et bona que fuerunt dicti honorabilis Petri Lull».³² Es pot pensar que contribuí a decidir-lo a posar

32. AHPB, F. Terrassa, *Manuale undecimum, 1457-1458*: 8.III.1458, únic document conegut en què Pere és dit hereu universal de Joan Lull «maioris dierum»; sobre el patrimoni de Joan a Sants, vegeu la nota següent; J. Sallent, *Manual de testamentos, 1454-1475*, i *Bolsa*: 9.IV.1466, sense indicació de la data de publicació del testament; a continuació, dictamen del 16.IX.1467 i de la transmissió del 24.III.1479; aquesta es troba també a la *Bolsa*; *Manuale septimum, 1467-1470*: 16.IX.1467, dictamen; 16, 19.IX.1467; BOFARULL, *El testamento*, pp. 445, 460, inventari dels béns del difunt Pere Lull, començat el 29 d'abril de 1466.

terme a la seva allargada estada a Nàpols la conveniència de fer-se càrrec d'una altra herència, la del seu germà Joan, qui havia fet testament a favor seu el 16 de novembre de 1476, i la mort del qual, no atestada fins al 21 de febrer de 1480, però probablement anterior, el convertí en cap de la família; potser acabà de decidir-lo a retornar a Barcelona la defunció, el 19 de gener de 1479, del rei Joan II d'Aragó, que representaria el trencament dels darrer llaços sentimentals que encara podien subsistir entre el que havia estat dominis d'Alfons el Magnànim.

Romeu Llull i Tàrraga es reintegrà a la societat de Barcelona, on l'esperava un ric patrimoni, a ell, a qui l'ordre de naixement no augurava cap esdevenidor brillant: les considerables herències paterna i materna, a més a més de la de Joan, cavaller i armer major d'Alfons el Magnànim. Succeí al seu germà com a propietari de la torre i terres de Sants que havien correspost a la branca segona dels Llull; hi era comprès un «macellum sive carniseriam, cum stabula et pilono, qui ibi sunt causa scindendi carnes, et cum domibus eiusdem macelli» o, dit d'altre forma, «donum carnisserie cum jure scidendi et vendendi carnem», exceptuat el 1431 pel rei de la donació a la ciutat de Barcelona de les carnisseries dintre el seu territori i que, a l'època del cavaller, s'arrendava per 55 lliures anuals; també heretà censos a les parròquies de Sant Pere de Vila-major i de Santa Susanna; ja ha estat dit que abans del 21 de febrer de 1480 havia entrat en possessió de l'herència.⁸³ El 1490 recollí, així mateix, l'heretatge del seu germà Lluís que, com consignarà en el seu testament, comprenia una casa situada a la muntanya de Montjuïc, «en lo loch apellat Canyelles, aon se acostumen tallar moles», sobre les quals rebia un dret de 5 o 2'50 sous, segons la mola; terres i vinyes també a Montjuïc, ultra la biblioteca del doctor en cascun dret. Com que Lluís havia estat hereu

83. Joan Llull, major de dies, posseïa la torre de Sants el 15 de maig de 1409, segons el testament de Romeu, vegeu nota 5; sobre els béns de Joan, cavaller, vegeu notes 27 i 28; Romeu apareix com a propietari dels dits béns a AHPB, P. B. Jornet, *Manuale tercium*, 1485-1487: 4.I.1486; 9.II.1486; 27.I.1487, en els documents, dit «maior dierum»; 6.VII.1487; hereu de Joan, G. Balaguer, *Tricesimi tercii manualis omnium contractuum*, 1492: 12.V.1492; Francesc CARRERAS CANDI, *Geografia general de Catalunya*, Barcelona, s. f., II, *Ciutat de Barcelona*, 456.

de llur germana Aldonça, li transmeté els béns d'ella; entre d'altres, unes cases al carrer de les Egipcíaques, que havien pertangut al seu marit, Miquel Ça-Grau.⁸⁴

En tornar a la seva ciutat natal, Romeu Llull i Tàrrega fou designat menor de dies, per distingir-lo de Romeu Llull i Ça-Vall, el conseller en cap mort el 1484; a conseqüència d'aquest òbit passà a ésser major de dies, mentre es reservava la denominació de menor per al fill del difunt.⁸⁵ Romeu Llull i Tàrrega, qui el 24 de març de 1479 s'havia ja establert definitivament a Barcelona en magnífiques condicions econòmiques, després d'haver gaudit d'una perllongada solteria —el seu pare havia mort pel gener de 1477— degué considerar que era arribat el moment d'assumir les responsabilitats que li pertocaven com a cap de la família, entre les quals no era certament la menys important la de contraure matrimoni, tant més que no hi havien hereus varons de cognom Llull, motiu pel qual havia heretat dels seus germans Joan i Pere, ni possibilitat d'haver-los, pertanyent a l'ordre eclesiàstic els altres tres germans, Guillem, Lluís i Francesc. La seva boda fou un afer, i per cert ben complicat, de família; l'elecció de Romeu, i sens dubte de la família tota, recaigué en Joana Llull i Llull, qui li aportà 1.750 lliures de dot; l'ascendència de la núvia i el seu parentiu amb ell només seran clarament compresos si es té a la vista la genealogia dels Llull. Joana, en efecte, era neboda néta de Romeu per part de la mare, Violant, filla de Joan, cavaller; per part del pare era néta de Joan Llull i Marquet, cosí germà del seu marit, per ésser filla de Romeu Joan Llull, el conseller en cap mort el 1484. Els capítols matrimonials foren signats el 23 de gener de 1480; en el curs de l'any es celebrà el matrimoni i nasqué el primogènit, Joan, seguit de quatre fills més, Galceran o Galceran Tomàs, Lluís, Frederic —primer de la família a portar aquest nom— i Violant Joana Àngela. Joana Llull premorí el seu espós;

84. Vegeu nota 29; AHPB, J. Mates, Manuale XV, 1494-1495: 5.I.1495, Romeu Llull «maiozem dierum», hereu del seu germà Lluís; 23.XI.1495.

85. AHPB, D. Ginebret, Decimus octavus manuale, 1483-1484: 23.II.1484, Romeu Llull «major dierum», o sia, el conseller en cap; 26.II.1484, Romeu Llull «minor dierum», germà del canonge Guillem; vegeu notes 33 i 34.

testà el 7 de gener de 1485, però l'any de la defunció és desconegut, solament és cert que havia mort abans del 9 de juliol de 1494, data del testament de Romeu Llull i Tàrrrega. L'ascendència de Joana Llull i Llull resta perfectament establerta per diversos documents, encaixant-los en la genealogia de la família Llull; aquí només seran transcrites unes línies del més explícit, pertanyents als capítols matrimonials de Galceran Tomàs, fill de Romeu i Joana, «la qual Joana és stada filla de mossèn Romeu Joan Llull, quondam, ciutadà de la dita ciutat, senyor de la casa del Born de la dita ciutat e de la Verneda que's diu d'En Llull del territori de Barcelona».³⁶

Romeu Llull i Tàrrrega entrà, com el seu nebot segon Pere Grau, àlias Llull, a formar part del Consell de Cent de Barcelona el primer de desembre de 1483; ambdós foren reeligits el 1484. Al contrari de tants membres de la família mai no ascendí fins a la categoria de conseller, dignitat que en la seva màxima expressió, la de conseller en cap, havia ostentat el seu pare i ostentarien el seu fill Galceran i el seu nét Galceran. Fou protector de l'Escola Lulliana de Barcelona, càrrec en el qual el succeí el seu fill Joan. Morí els primers dies d'abril de 1496, car el seu testament fou publicat el 12.

El 28 del mateix mes s'inicià l'inventari dels seus béns, acabat el 6 de juny i signat dos dies després per dos dels tutors dels seus fills, Joana, vídua de Pere Llull, i Galceran Cestrada. L'inventari indica únicament el cognom, «Lull», però no el nom de fonts de la persona a la qual correspon; una anotació moderna l'atribueix a Lluís Llull; respectant aquesta atribució i considerant que correspondria al jurista Lluís Llull (i Tàrrrega, eclesiàstic, mort el 1490), J. M.ª Madurell i J. Rubió han publicat la llista dels llibres. El contingut de l'inventari evidencia la falsetat de l'atribució a Lluís Llull: en efecte, hi són citades robes «de la muller del dit deffunt»

36. Vegeu el testament de Romeu Llull; AHPB, P. M. Carbonell, XXVIII protocol·lum, 1504-1517: 8.v.1512, capítols matrimonials de Galceran Tomàs; vegeu el testament de Joana Llull i Ça-Vall, citat a la nota 7, del 26 de juliol de 1508, en el qual queda patent la seva filiació i fa una deixa «a mossèn Joan Llull, fill de mossèn Romeu Llull, quondam, e de la senyora Johana, quondam, neboda mia..., lo qual Romeu Lull ere hereu de micer Luis Llull, germà seu».

o dels seus fills, entre els quals mencionat explícitament Frederic, a més de les propietats de Sants i altres béns de Romeu Llull i Tàrrega; també fa referència a uns diners que «lo dit mossèn Romeu, quondam, stant malalt, los donà, present lo dit Johan Lull, hereu, al dit mossèn Strada» (el tutor Galceran); finalment menciona un «altre libre... en lo qual micer Luis Lull, quondam, tenia lo comte de les moles (de Montjuïc) e après lo dit deffunt (Romeu, hereu de Lluís) ha scrit en lo dit libre lo comte de les dites moles». Romeu Llull, bé que propietari de dues cases, una d'elles gran, davant la plaça del Rei, en la qual residia la seva cunyada Joana, vídua del seu germà Pere —probablement el domicili patern—, vivia en una casa llogada per la vídua Torres a la parròquia de Sant Just. Més endavant insistiré sobre la importància d'aquest inventari; ara em limitaré a destacar-ne, «en la recambra on dormia lo dit deffunt... una ymage pintada en una post, on és pintada la cara de mossèn Johan Lull, pare del dit deffunt; ítem, un oratori de Nostra Dona»; «en lo dit scriptori, una ymage de Nostra Dona ab son Fill al bras, de grux, ab guardapols daurat».³⁷

Una clàusula del testament de Romeu Llull determinava que el tercer dels seus fills, Lluís, devia entrar a l'orde de Sant Joan de Jerusalem, «e, si de ma vida no li hauré fet pendre tal àbit e religió, encarrech a mon universal hereu... li fassa pendre lo dit àbit e que sia tramés en Rodes, acomanat a algun virtuos e honest religiós de dita religió, e que per mon universal hereu sia pagat lo passatge e tot lo que necessàriament mester haurà per pendre tal àbit e anar en Rodes». Complint aquesta disposició, el 12 d'agost de 1499, Lluís, major de 17 anys, a canvi de rebre tot l'estipulat pel seu pare, més una renda anual de 10 ducats d'or fins a posseir alguna comanda, renunciava tots els drets a la legítima paterna i materna a favor de Joan, menor de dies, major de 20 anys. Dona-

37. AHPB, Deliberacions, 1483-1485, fols. 6: I.XII.1483; 119v.: 2.XII.1484; BOFARULL, *El testamento*, pp. 446, 462, 471; José M.ª MADURELL Y MARIMÓN, *La Escuela de Ramón Llull, de Barcelona. Sus alumnos, lectores y protectores*, «Estudios Lulianos», IX (1965), p. 93, doc. 25; p. 94, doc. 26; vegeu el testament de R. Llull; José M.ª MADURELL Y MARIMÓN; Jorge RUBIÓ Y BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*. Barcelona, 1955, p. 223, doc. 120; la cota actual és Sèrie I, caixa 18.

ven llur acord diversos parents, entre els quals convé assenyalar mossèn Galceran Cestrada.³⁸

El primogènit de Romeu Llull i Tàrrega, Joan, morí abans de 1517, atès que el 12 de setembre d'aquest any Galceran Tomàs, hereu substituït de llur pare, en demanà certificat del testament; viu el 1509, probablement havia ja mort el 1512, ja que no és mencionat en els capítols matrimonials de Galceran; si encara vivia aleshores, el 1517 s'hauria extingit la seva descendència masculina. El nou hereu, Galceran Tomàs, es casà amb Elionor Beneta, filla de Galceran Cestrada, viu el 1512, i de Violant Bussot, difunta; el matrimoni necessita dispensa, molt probablement perquè Galceran Cestrada era el nebot de Romeu Llull i Tàrrega, al qual aquest nomenà marmessor el 1494; el dot fou de 2.200 lliures. Galceran Tomàs és sens dubte el germà de Joan assimilat amb aquest a la classe dels cavallers per la pragmàtica de Ferran II, de 1510; en efecte, el 1539 ja és designat cavaller. El seu fill, Galceran Pau, ja nascut el 1524 i casat amb Isabel de Margarit, morí el 1577; amb ell s'extingí la línia masculina de Romeu Llull i Tàrrega, passant la successió al nebot Lluís de Boixadors, fill d'Isabel Joana Llull i Cestrada. Galceran Pau Llull, conseller en cap el 1573, fou el darrer de cognom Llull a exercir la conselleria de Barcelona; la branca primogènita de la família també acabà el 1593 sense successors varons. Del que acaba d'ésser indicat es dedueix que el quart fill de Romeu, Frederic, morí no tenint fills que poguessin continuar el cognom. L'única filla, Violant, en el testament del seu pare de 1494 dita «de huyt anys poch més», es prometé el 12 de gener de 1504 amb Joan Carles de Bellafilla, ciutadà barceloní; foren pares de Joan Miquel.³⁹

38. AHPB, J. Miravet, Pliego de testamentos sueltos, 1466-1498: 12.viii.1499.

39. Joan fou designat marmessor pels seus oncles materns Ramon Joan i Romeu Joan; en el testament del darrer, de 1509, se'l menciona com a senyor de la torre de Sants; en els posteriors ja no és citat sinó el seu germà Galceran, vegeu nota 14; sobre Galceran Cestrada, vegeu nota 21; la cota dels capítols matrimonials de Galceran Llull ha estat donada a la nota 36; AHPB, A. Anglés, Secundus testamentorum, codicillorum et aliarum ultimarum voluntatum liber, 1519-1540: 8.iv.1539, testament de Joana Dionísia, filla de Caterina Joana Llull i Francesc de Sentmenat; F. Sunyer, Quinquagesimus primus liber comunis, 1547-1548: 12.i.1548; Aprisie, 1547-1548: 12.i.1548; J. Vilana, XVIII procuracionum librum, 1523-1525:

Les fites cronològiques de la biografia de Romeu Llull i Tàrrrega concorden totalment amb les notes autobiogràfiques de *Lo despropriament d'amor* del poeta i escriptor Romeu Llull. Després de referir com li fou investit «lo àbit de la religió de Amor», prossegueix: «E per aquesta forma, en edat de .XVj. anys hagut la mia professio tot degut compliment, ... per lo temple sol passeiar me delliberi; de que, encontrant me ab moltes belles dames... vna als meus ulls tal se presenta» que s'enamorà d'ella i aconseguí fer-li dir el nom, Serena. «Durat per lonch temps en lo servey de aquesta Senyora la semblant vida, sens altre galardó james hauer sino a tart algun breu mirar, de no poch desdenys, desconaxenses e ingrituds acompanyat, recordant me esser christia e en les obres de mon viura ydoletrer», decidí «per dar repos a ma vida me desproprias», o sia, deixar l'hàbit de la religió d'Amor; «ja fou aquí prop mi Ingritud, que les vestidures les quals .xxiiij. anys, set mesos e nou dies guardades me havia, e aquelles me vesti. Agut complit fi lo meu despropriament, trobant me libert e fora lo coll de aquell penos e penat jou de fol amor, ... en aquell lo meti, del qual parla lo Evangelista sant Luch en boca de Deu: "*Iugum meum suave et onus meum leue*". E axi entrant en la sancta religio del matrimoni, pres aquell honrat e glorios abit de virtuosa amor...» R. Miquel i Planas, en l'edició d'aquesta obra, comenta: «Romeu Llull sembla haver escrit el DESPROPIAMENT pera pendre comiat de son fadrinatge, un xich en excés perllongat, si hem de computar-lo, com sembla, per la soma dels "setze anys", época d'un seu primer enamorament... y dels "vintiquatre anys, set mesos e nou dies"... durant els quals vestí l'habit del foll Amor».⁴⁰ Si acomodem *Lo despropriament* a la biografia de Romeu Llull i Tàrrrega, l'acomiadament *al foll Amor* hauria tingut lloc abans del 23 de gener de 1480, data dels seus capítols matrimonials; si es resten

8.III.1524; A. M. Mir, Pliego de testamentos sueltos de varios años: 4.I.1558, testament de Joan Miquel de Bellafilla, marmessor el seu oncle Galceran Llull; P. Talavera, Manual de testamentos, 1561-1576: 30.XII.1570, testament de Galceran Pau, publicat el 1577; ACB, Llibre de Esposalles, 1503-1505: 12.I.1504; CAPMANY, II, pp. 643, 1034.

40. *Lo despropriament*, pp. 6-12.

els vint-i-quatre anys, set mesos i nou dies que el professor, resulta que vestí l'hàbit pel juny del 1455, quan havia complert setze anys; la data del seu neixement, per tant, correspondria a l'any 1438 o 1439. Em sembla, però, que també es podria considerar que el *despropriament* s'hagués realitzat abans de deixar Nàpols, quan decidí posar fi a la vida sense preocupacions que havia menat a Itàlia per assumir les responsabilitats que l'esperaven a Barcelona com a cap de la família Llull; en aquest cas, el *despropriament* s'hauria efectuat abans del 24 de març de 1479, la vestició de l'hàbit per l'agost de 1454 i el neixement el 1437 o 1438. Està comprovat que Romeu Llull i Tàrrega tenia més de trenta-tres anys quan firmà capítols matrimonials el 1480, ja que el seu pare morí pel gener de 1447; es pot assegurar que Romeu era més gran que el seu germà per ambdós costats, Lluís, eclesiàstic, estat al qual les famílies solien destinar els darrers nats; ara bé, Lluís havia ja nascut el 1440, car el 1458 tenia divuit anys complerts. Llur germana Agnès era major d'onze anys pel maig de 1437 en signar capítols matrimonials, i, sens dubte per tenir efectivament tal edat, la boda es remetia a dos anys més tard, quan ja hauria assolit edat legal per contreure matrimoni, o sia dotze anys; hauria nascut, per consegüent, el 1426, data que es pot rebaixar com a màxim de tres anys, atès que la boda dels seus pares havia estat fixada entre el 2 d'abril i juny de 1422; també és cert que el seu germà Pere havia ja nascut el 1425. Agnès era molt més gran que Romeu, almenys el sobrepujaria d'uns deu anys si es té en compte que en el testament d'aquest li eren legades deu lliures «per amor e recort de germana e mare»,⁴¹ nom aquest darrer incompreensible si es tracta de germans que es porten pocs anys de diferència. Em sembla que es pot admetre que Romeu Llull i Tàrrega, per consegüent, nasqué certament entre 1430 i 1439, i amb molta probabilitat més aviat entorn al segon que al primer any, cosa que està d'acord amb la data deduïda de *Lo despropriament*. Aquesta obra reflecteix un evident optimisme en referir l'ingrés del

41. Vegeu notes 18, 19 i 29; el fet que Lluís Llull fos el 1458 major de 18 i menor de 25 anys prova que la seva mare vivia el 1434; que encara estava en vida el 1438 està demostrat documentalment, vegeu nota 24.

protagonista «en la sancta religio del matrimoni», que també concorda amb les circumstàncies en què Romeu Llull i Tàrrrega es prometé i casà un cop retornat a Barcelona: davant d'ell s'oferia la perspectiva d'una vida en magnífiques condicions econòmiques, havent recollit tota l'herència paterna i materna, augmentada encara per la del seu germanastre Joan, l'armer d'Alfons el Magnànim, governador de Sorrento i d'altres ciutats italianes.

Passant al terreny de les conjectures i prenen com a base que el 9 d'abril de 1466 Romeu Llull i Tàrrrega ja estava establert de manera permanent a la ciutat de Nàpols, es podria deduir que el seu trasllat a Itàlia obeeiria a una reclamació del seu germanastre Joan, qui residí a la ciutat napolitana des de 1450 a 1463 o primers mesos de 1464; cal recordar que a la primera data hi tenia, amb ell, els seus germans Pere i Guillem i que el retorn d'aquest darrer a Barcelona no està comprovat fins al 1457; també Lluís, qui el 2 d'octubre de 1458 nomenà procurador seu a Barcelona a Pere i encara el 1465 és dit absent de la ciutat, passà potser aquest anys d'absència estudiant a Itàlia.⁴² És molt versemblant que, mort llur pare el 1447, Agnès s'ocupés durant cert temps de l'educació del seu germà Romeu segons es desprèn del títol de «mare» que aquest li donà en el seu testament; però quan arribà el moment d'iniciar la seva formació d'adolescent és de creure que se'n féu càrrec el cap de la família, Joan Llull i Dusay, fent venir el seu germanastre per tenir-lo amb ell a la ciutat de Nàpols. No es pot precisar a quina època Romeu Llull i Tàrrrega partí de Barcelona, excepte que devia ésser bastant abans del 9 d'abril de 1466. Com una hipòtesi, que només un especialista en literatura podria tal vegada corroborar o refutar considerant el contingut de *Lo despropriament d'amor*, es pot suggerir que abandonà la seva ciutat natal a setze anys, o sia vers el 1455, i que s'enamorà de Serena un cop arribar a Itàlia. Aquesta hipòtesi em sembla més versemblant que no suposar que Serena fos un amor juvenívol de Barcelona, el record del qual hagués perdurat durant la llarga estada a Nàpols,

42. Vegeu notes 27-30.

car en aquest cas hauria estat una figura idealitzada i no la dama de la qual es *depropria* desenganyat del seu amor.⁴³

La llarga estada de Romeu Llull i Tàrrega a Nàpols, comprovada documentalment des d'abril de 1466 al primer trimestre de 1479, em sembla un argument important per la seva identificació amb el poeta Romeu Llull, ja que explicaria el domini de l'italià que demostrà fins al punt d'aconseguir versificar «amb certa gràcia» en aquest idioma.⁴⁴ També ho podria ésser el fet d'haver mort la seva esposa abans d'ell; Romeu Llull escriví un poesia «en la mort de la que en strem amava», en la qual Martí Riquer veu «notes íntimes, potser sinceres»; la dama és designada amb el senyal «Par e sens par», que també correspon a la qui li inspirà una poesia escrita «trobant-se fortunat en amor». Comprenc perfectament que m'estic endinsant en un terreny perillós per desconegut; ignoro si un coneixedor del món literari de Romeu Llull podria versemblantment arribar a la conclusió que la dama morta fos la seva esposa, o almenys que ella li hagués inspirat els sentiments expressats en la poesia. Per això em limitaré a adduir els arguments que proven que aquesta conclusió no és impossible. Joana Llull testà el 7 de gener de 1485 i només és conegut que morí abans del 9 de juliol de 1494, data del testament del seu marit, en el qual diu que llur filla Violant és «de edat de huyt anys poch més»; feta la corresponent resta, hauria nascut el 1486 o en el darrer semestre de 1485. Joana Llull pogué morir uns mesos després d'haver atorgat testament, cosa que donaria marge per a ésser inclosa la poesia en el *Jardinet d'Orats*, compilat el 1486; potser morí a conseqüència del naixement de Violant, car és cert que tres dels seus germans nasqueren abans que ella. En la tornada:

Par e sens par / de vos reste tal flor,
 Conort de mi / al vicios reposa:
 Verge nasqués / gardás la casta rosa
 Dará'l mon / de vos noble leuor.

no es podria veure una al·lusió a Violant?

43. *Lo despropriament*, p. 10.

44. RÍQUER, *Història*, III, p. 203.

La certesa de que els llibres atribuïts a Lluís Lull pertanyien en realitat a Romeu Lull i Tàrrega pot ésser un argument per verificar la seva identificació amb el poeta i escriptor. La relació dels títols dels llibres ja havia provocat certa perplexitat al doctor Jordi Rubió: «El inventario nos descubre a un hombre en cuya biblioteca los libros de lectura y de formación cultural predominan absolutamente sobre los de la técnica propia de una profesión... Aún no hemos visto reflejada en esta biblioteca la personalidad de un abogado». No escapà a la seva perspicàcia «que fueron a parar a su biblioteca bastantes de los libros de Pere Lull»;⁴⁵ ara es pot dir que tots, ja que Romeu fou hereu universal del seu germà Pere. La confrontació entre els llibres deixats a la mort d'ambdós proporcionaria indubtablement valiosa informació sobre la formació cultural i preferències literàries de Romeu Lull i Tàrrega. És de desitjar que un especialista en literatura, a qui hagi convençut la identificació sostinguda en aquest article, es decideixi a fer-la i doni una semblança de la personalitat, no solament literària sinó també humana, de Romeu Lull, així mateix reflectida en els objectes d'ús personal mencionats en el seu inventari.

Les dames de mossèn Romeu

Res positiu no puc aportar per a la identificació de Serena, el gran amor de Romeu Lull per espai de més de vint-i-quatre anys; contra la suposició que podria haver estat la muller de Felip de Farrera hi ha arguments irrefutables: Serena Ça-Costa, ja casada amb Felip de Farrera el 1399, era en aquest any major de dinou anys i morí el 1447 o 1448.⁴⁶

Lo consistori d'amor, de Romeu Lull, que Martí de Riquer qualifica molt encertadament de «mena de "nota de societat"» de la Barcelona de l'època i «que serveix d'excusa per a fer l'elogi

45. MILÀ, *Obras*, VI, p. 409; Riquer, *Història*, III, pp. 195, 200 i 201; vegeu notes 36, 37 i 38.

46. Riquer, *Història*, III, p. 204, nota 16; AHPB, G. Andreu, *Sextus liber vendicionum, 1398-1400*: 17.XI.1399 (citada per COLL, *La estancia*, arbre genealògic).

de tot un seguit de dames»,⁴⁷ concorda perfectament amb l'ambient social en què es desenvolupà la vida de Romeu Llull i Tàrrrega —que crec ha quedat demostrat que fou el poeta i escriptor— després del seu retorn a Barcelona el 1479. *Lo consistori* no fou escrit abans d'aquest any, com es demostra per les circumstàncies cronològiques de les dames, la major part de les quals s'identifiquen com a membres o amigues de la família de Joana Llull, l'esposa de Romeu. Llegint l'obra, la imaginació es representa tot seguit una luxosa cambra d'alguna de les cases barcelonines dels Llull; mossèn Romeu, aureolat del prestigi de poeta, d'home madur, de l'evocació de la fastuosa cort d'Alfons el Magnànim, que podia conèixer si no personalment pel seu germà, armer major del rei, de la seva llarga estada a Nàpols, de les suggerències que les seves obres podrien provocar d'un passat tempestuós al servei de l'«amor foll», entra a saludar les admirades dames i per a cada una d'elles, joves, ja no tan joves i de mitja edat, té unes paraules galants. Tal vegada aquest quadre imaginari s'apropi a la realitat i *Lo consistori* tingué el seu origen en reunions a casa del poeta o d'alguna dama de la seva família. Deixant definitivament les suposicions, seran seguidament considerades les dames esmentades en la composició segons referències documentals:

president fas / á dona castellana

La identificació és evident: Armand de Fluvià em comunica que Pere Grau, àlia Llull, oncle patern de Joana Llull, signà el 1477 capitols matrimonials amb Castellana Vernigall, catalanització del cognom italià Vernigalli. Un mercader de Palerm, esdevingut barceloní, Giacomo Vernigalli, és citat a Barcelona de 1455 a 1494; el 1488 el mercader palermità cedí un cens a Pere Grau, àlia Llull, que podria estar relacionat amb el dot de Castellana; el cert és que el cognom d'ella prova un origen italià i explica que

47. *Lo consistori d'amor*, citat segons l'edició de Francesch Pelay Briz, *Lo Llibre dels poetas. Cansoner de obras rimadas dels segles XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII y XVIII*. Barcelona, 1868; RIQUER, *Història*, III, p. 203.

Romeu Llull li digui dona sense el Na català emprat en referir-se a les altres.⁴⁸

Per canceller / Na Bastida us daré
 viuda de pris / ab general entendre
 prevista en tot / reposat n'estaré
 tal la judich / per lo que d'ella sé
 sab, ben coneix / prudent es per comprendre
 grans esforços pren / per veritat defendre
 duptar no'm cal / que no será fet tort
 hajáu per çert / qui s' vulla pot offendre
 james veuréu / consenta lo dret vendre
 ni l'interés / la fes mudar d'acort.

La inserció íntegra de l'elogi dedicat a la primera de les vídues esmentades en la composició està justificat per tractar-se d'una parenta molt apreciada de Romeu Llull i Tàrrega, segons es desprèn del seu testament, en el qual nomenaria una de les marmessores «la dona Na Caterina, muller de mossèn Joan Çabastida, quondam, cavaller, neboda e germana mia». Caterina o Caterina Joana Llull i Ça-Vall, cunyada de la Castellana «president», era germana de Romeu Joan, el conseller en cap mort el 1484 i pare de l'esposa de Romeu Llull i Tàrrega; aquesta condició de Caterina em sembla una confirmació addicional que Romeu Joan no és l'autor de

48. *Lo consistori*, p. 190; el 1460 una lletra de canvi de «Ranierus Vernagallo» era presentada a Giacomo Vernigalli; es tractava d'una quantitat lliurada pel mercader barceloní Francesc Alegre, AHPB, A. Vilanova, Manual, 1460-1461: 17.xii.1460 (citat per COLL, *Una companyia*, p. 394, nota 111); sense pretendre treure'n cap conclusió, recordaré que Romeu Llull escriví una demanda a la que donà resposta Francesc Alegre, Riquer, *Història*, III, p. 204, qui ha d'ésser el mercader citat o el seu fill, ciutadà; AHPB, G. Balaguer, *Quadragesimi primi manualis*, 1495-1496: 17.x.1495, document que fa referència a la cessió del cens el 1488 (citat a la nota 8); «Jacobus Vernigal», ciutadà barceloní, G. Balaguer, *Sexagesimi quarti manualis contractum*, 1510-1511: 24.iv.1510, fou comprès en la pragmàtica de Ferran II d'aquest any; havia estat conseller terç de Barcelona el 1504, CAPMANY, II, pp. 643 i 1029; un inventari de «Peroti Vernegal», donzell, AHPB, A. M. Mir, *Legajo de escrituras sueltas: 1534-1539: 26.vi.1537* i el testament de «Federicus de Vernigall», donzell, fill de Giacomo i Angela, B. Joan, *Secundus liber testamentorum*, 1511-1542: 27.vii.1529, no aclareixen en absolut la genealogia de Castellana.

Lo consistori, ja que resultaria incongruent, si no ridícul, dedicar tals elogis a la pròpia germana. A l'època de la composició de l'obra devia tenir uns cinquanta anys, puix que la seva mare havia mort el 1437. Es casà amb un vidu sense hereus, car només tingué una filla il·legítima, el cavaller Joan Ça-Bastida o Joan Hostalric Ça-Bastida, primer enllaç dels Llull amb la noblesa, fet que devia produir el seu efecte en la família; la boda tingué lloc després de 1460, any del testament de la primera esposa, i abans de 1468, car Joan Hostalric Ça-Bastida, futur governador dels comtats de Rosselló i Cerdanya († 1520), llur fill, tenia complerts disset anys l'agost de 1485. Segons informació d'Armand de Fluvià, el marit de Caterina testà a Palerm el 17 d'agost de 1469; havia ja mort el 1471, any en què Caterina, des d'Augusta, província de Siracusa, nomenava procuradora la seva germana Joana; el 1483 Caterina havia ja retornat a Barcelona, on testà el 23 de maig de 1495 i morí el 1505. El seu fill Joan es casà amb Joana de Montbui i de Tagamanent, filla del donzell Francesc o Francesc Benet i d'Elisabet Miquel; les filles contragueren matrimoni, respectivament: Joana, amb el cavaller Guillem de Santcliment; Elionor, amb Dimes de Requesens, alcaid del castell de Salses, i Cecília, amb Bernat Huc de Rocabertí.⁴⁹

49. *Lo consistori*, p. 190; AHPB, J. Sallent, Manual de testamentos, 1454-1475: 31.vii.1460, testament d'Antònia de Torralba, casada amb Joan Ça-Bastida; V. Rovires, Pliego de testamentos sueltos de varios años: 16.iv.1455, testament de Joan Ça-Bastida, sense data de publicació; D. Ginebret, Liber camere apostolice, 1473-1480: 13.viii.1473; Decimus octavus manuale, 1483-1484: 23.iii.1484; Vigésimum manuale, 1485-1486: 19.ii.1485; J. Miravet, Pliego de testamentos sueltos, 1466-1499: 23.v.1495; P. Triter, Manuale contractuum vicesimum tercium, 1499-1500: 24.x.1499; J. Palomeres, Primum manuale, 1503-1504: 11.ix.1503; Secundus liber comunis, 1504: 6.vii.1504; Tercius liber testamentorum, 1504-1527: 13.vii.1512, testament de Joan Ça-Bastida i Llull; G. Balaguer, Manuale undecimum, 1483: 25.ix.1483; Pliego de escrituras sueltas, 1479-1522: 16.viii.1485; A. Anglés, Secundus testamentorum, codicillorum et aliarum ultimarum voluntatum liber, 1519-1540: 4.ii.1531; testament de Joana de Montbui, també en Legajo de testamentos sueltos, 1522-1539; B. de C., Man. Fol. 79: 27.vii.1542, testament d'Elionor, vídua de Dimes de Requesens.

Enigmàtica seguirà essent

Na Ribes vull / viuda de gran recort
sia de grat / vicicanceller ella

tan elogiada pels poetes contemporanis.⁵⁰

En canvi es pot donar per segura la identificació de la

Regent

Continent te / galant ayra novell
entota antfa / la Rebolleda dama
ab gran repós / honest discret é vell
de gravitat / en sí porta'l mantell
senyora tal / que tot atçés desama.

És sens dubte la barcelonina Isabel de Rocacrespa i Dez-Pla (1453 † 1519), cosina germana d'Elionor Dez-Valls i Dez-Pla, esposa de Joan Francesc Boscà, avi de Joan Boscà i Almogàvar, i àvia paterna de la muller del poeta, Ana; Isabel signà capítols matrimonials el 5 d'agost de 1473 amb Fernando Girón de Rebolledo, camarlenc i conseller de Joan II d'Aragó, més tard virrei de Sardenya. El seu pare, Pere Antoni o Antoni Pere de Rocacrespa, cavaller, havia fet una donació a Caterina Llull el 1483, vídua de Joan Ça-Bastida, restituïda per ella quatre anys més tard.⁵¹

Més complicat és esbrinar qui foren els

Tres advocats...

la viuda cert / Tagamanent ofir
l'altre Na Valls / car bo n'ha son bell dir
Na Dionis Miquel / car be proponen
totes ensemps / unides se consonen
d'un parer seu / per defendre virtut.⁵²

50. *Lo consistori*, p. 190; RIQUER, *Història*, III, p. 203.

51. *Lo consistori*, p. 191; vegeu COLL, *La estancia*, arbre genealògic, on són citats els tres documents següents, AHPB, D. Ginebret, *Sextum manuale*, 1473-1474: 5.viii.1473, capítols matrimonials d'Isabel de Rocacrespa, major de vint anys; G. Jordá (menor) *Sextum decimum manuale*, 1481: 17.v.1481; J. Vilana, *Primus liber testamentorum*, 1480-1519: 6.vi.1518, testament d'Isabel de Rocacrespa; G. Balaguer, *XXXII manualis*, 1491-1492: 22.xii.1491.

52. *Lo consistori*, pp. 191-192.

Dos dels cognoms d'aquestes dames en troben emparentats en el testament, fet el 18 d'octubre de 1488, del donzell Bernat Miquel, originari de Girona, sogre del marmessor Dionís Miquel, cavaller —el document no menciona l'esposa d'aquest— i pare d'Elisabet de Tagamanent i de Jeroni, qui aleshores era al reialme de Nàpols. Elisabet s'havia casat amb Francesc o Francesc Benet de Montbui i de Tagamanent i Dez-Valls, donzell domiciliat a Barcelona i a Granollers; foren pares de Joana, qui seria nora de la vídua «Na Bastida», o sia Caterina Llull i Ça-Vall. Francesc Benet morí certament entre 1474 i 1488: ell és, evidentment, mossèn Francesc de Tagamanent assassinat a la seva casa de Granollers durant la violenta irrupció de Pere Joan Sala i els seus pagesos de remença a la vila; la notícia fou coneguda a Barcelona el 3 de febrer de 1485. La provisió de Ferran el Catòlic, del 14 de febrer de 1488, decretant el pagament de compensacions als senyors dels remences pels danys soferts durant l'alçament de P. J. Sala, està encapçalada amb el nom de «la viuda Tagamanent» —en no especificar més demostra que no hi podia haver cap confusió amb alguna altra dama de la família—; per tant Elisabet Miquel († 1503-1504) seria la primera dels «tres advocats».⁵⁸

Francesc Benet de Montbui i de Tagamanent era fill de Joan, cavaller, i de Constança Dez-Valls i Amergós, filla de Francesc, cavaller i mestre racional, sens dubte el qui justà a Nàpols el 1443 amb Joan Llull i Dusay. Francesc Dez-Valls i Constança tingueren diversos fills; un d'ells, Francesc Benet, ja estava casat el 1460 amb Elionor, filla de Francesc Carbó o Ombau Carbó, i és gairebé segur que Elionor seria el segon advocat, «Na Valls», doncs, a més

58. AHPB, P. Pascual, *Manual de testamentos, 1475-1501*: 22.xi.1488; no citat el marit de la seva filla Elisabet; D. Ginebret, *Undecimum liber vendicionum, 1487-1489*: 11.v.1489; G. Balaguer, *Quinquagesimi manualis contractuum, 1500*: 6.viii.1500; *Quinquagesimi primi manualis contractuum, 1500-1501*: 9.i.1501; *Quinquagesimi septimi manualis contractuum, 1504-1505*: 19.ii.1505; J. Faner, *Manual, 1503-1504*: 1.ix.1503; *Quinquagesimum quartum manuale, 1504*: 15.vii.1504; 24.vii.1504; MNA, III, p. 42, p. 430; J. VICENS VIVES, *El gran sindicato remensa (1488-1508). La última etapa del problema agrario catalán durante el reinado de Fernando el Católico*, Madrid, 1954, p. 210, doc. 3; A. ROVIRA I VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, VII, Barcelona, 1934, p. 34; vegeu el testament de Joana de Montbui a la nota 49 i la nota següent.

d'èsser tia política del segon, «la viuda cert Tagamanent», era cosina germana de Joan Ça-Bastida, el marit de Caterina Llull i Ça-Vall.⁵⁴

Complexa és la personalitat del tercer advocat, designada amb un nom masculí «Na Dionis Miquel», que sembla que cal interpretar com l'esposa de Dionís Miquel. Acaba d'èsser indicat que un cavaller del mateix nom havia estat casat amb una germana, probablement ja morta el 1488, puix que el testament de llur pare no la cita i sí el marit, d'Elisabet, la vídua «Tagamanent». Un cavaller d'idèntic nom —certament poc corrent—, originari de Girona, signà el 15 d'octubre de 1479 capítols matrimonials amb Francina Ros, la qual testà el 1490; en el testament menciona el seu germà Guerau i Violant, filla del seu marit, però no d'ella, ja que l'exclou de l'herència. Es podria, per tant, presumir que Dionís Miquel hagués estat casat abans de contreure matrimoni amb Francina i que precisament la primera esposa fos la filla de Bernat Miquel. Un fill de Pere Llull, àlies Grau, i de Castellana Vernigalli, Joan, es prometé el 1504 amb Anna Ros, filla de Guerau, que podria ésser neboda de Francina. Extremant la conjectura i tenint en compte que els capítols matrimonials de Francina Ros foren signats mesos després de la mort de Joan II d'Aragó, sorgeix la sospita que

54. MADURELL, *Mensajeros*, p. 221, doc. 166 (citat a la nota 25); AHPB, J. Franch (mayor), *Vicesimum nonum manuale*, 1439-1440: 14.ix.1440; *Tricesimum tertium manuale*, 1443-1444: 3.xii.1444; B. Noves, *Vicesimum secundum manuale*, 1451-1453: 13.viii.1451; B. Costa (mayor), *Pliego de escrituras sueltas*, 1446-1449: 15.i.1457; B. Agell, *Manual*, 1459-1460: Francesc Dez-Valls, pare de Constança, casada amb Joan de Montbui; Francesc Benet, impúber, fill del matrimoni; M. Busquets (mayor), *Manuale de testamentos*, 1463-1490: 22.xii.1460, testament de Constança, filla de Jaume Amergós i esposa de Francesc Dez-Valls; mare de Constança, casada amb Joan de Montbui, i de Francesc Benet, marit d'Elionor; cunyada de Constança, vídua de Francesc de Casasagia; M. Franquesa, *Manual de testamentos*, 1457-1480: 1.viii.1475, testament de Constança, vídua de Francesc de Casasagia, tia de Francesc Benet Dez-Valls, casat amb Elionor; D. Ginebret, *Liber VIII procuracionum*, 1484-1485: 14.x.1484, Aldonça i Francesc Ombau Carbó, pares d'Elionor, esposa de Francesc Dez-Valls, donzell. El parentiu entre Elionor Carbó i Joan Ça-Bastida queda demostrat pels següents documents: ACB, G. Canyelles, *Testaments*, vol. 3: 11.v.1434, testament de Galceran Ombau àlies Carbó; AHPB, J. Ferrer (mayor), *Pliego de testamentos sueltos*, 1413-1467: 3.vii.1439, testament de Violant, germana de Joan Ça-Bastida; testament d'aquest citat a la nota 49 i, també, citat a la mateixa nota, testament de Joan Ça-Bastida i Llull.

es tractés de l'amant del rei, a la qual Romeu Llull dedicà una poesia.⁵⁵

Cap dificultat presenta la identificació dels

Algutzi

Na Berquer...

l'altre será / de mon vot é judici

viuda qu's diu / Corbera Caramany

«Na Berquer» és gairebé amb tota certesa Violant, vídua ja el 1491 del cavaller Joan «Barquer» o «Barqueres», la qual «per amor, afinitat e constitució que ha envers» la filla il·legítima del canonge Guillem, la dotà amb 100 lliures, segona contribució en importància després de la de Romeu Llull i Tàrrega, germà del pare de la núvia i quatre vegades superior a la de l'oncle matern.⁵⁶

La vídua «Corbera Caramany» és Beatriu de Caramany, casada entre 1443 i 1449 amb Riambau de Corbera i de Vilamarí, senyor del castell d'El Far, la qual enviudà el 1453 i vivia encara el 1488.⁵⁷

El primer dels «proponedors... Na Sepmanat», podria ésser Maria de Cartellà i de Sarriera, casada el 1443 amb Joan de Sentmenat i Xetmar, pares de Francesc, donzell, qui el 30 de març de 1504 es prometé amb una cunyada de Romeu Llull i Tàrrega, germana de la seva esposa Joana, Caterina Joana Llull i Llull († 1538).⁵⁸

55. Buenaventura BASSEGODA; José M.^a DE ALÓS Y DE DOU, *La Iglesia y la Heráldica de Santa María del Mar de Barcelona*, Barcelona, 1925, pp. 75-78; RIQUER, *Història*, III, p. 201; ACB, Llibres de Esposalles, 1503-1504: 23.III.1504; AHPB, M. Busquets (mayor), *Manual de testamentos, 1463-1490*: 6.III.1490, testament de Joan Ros, pare de Francina.

56. *Lo consistori*, p. 192; vegeu nota 30.

57. Vegeu COLL, *Brianda de Vega*, genealogia dels de Peguera; S. VICENS, *El gran sindicato*, p. 210, doc. 3.

58. *Lo consistori*, p. 192; ARMAND DE FLUVIÀ I ESCORSA, *Los Sentmenat. Una gran familia catalana*, en *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay*, Braga, 1971, p. 212; ACB, Llibre de Esposalles, 1503-1504: 30.III.1504; AHPB, A. Anglés, *Secundus testamentorum, codicillorum et aliarum ultimarum voluntatum liber, 1519-1540*: l.v.1538, testament de Caterina Joana, vídua de Francesc de Sentmenat, filla de «Romeu Llull, senyor de la Verneda» i de Violant; tia de Galceran Llull, el fill de Romeu i Joana; mare de Joana Dionísia, el testament de la qual ha estat citat a la nota 39; Caterina «Sedmanada» fou designada marmessora en el testament del seu germà Romeu Joan, del 21.III.1520, citat a la nota 14.

El segon dels «proponedors... Na Vilademany»⁵⁹ resta desconegut.

Jutge d'apellació

E si per cars / no'ls es feta rehó
 acorregut / m'ha la comptesa Lulla
 dará son juy / en la apellació
 contents serán / de quant per ella's vulla
 discreció / es tota sa despulla
 actes prudents / la guien per lo bras
 que just parer / en mig d'ella s'aculla
 com se pot fer / que fruyt altre se'n culla
 qu'honest é just / ab virtuós percas.

Martí de Riquer creu que «podria ésser la muller del poeta». Em sembla més probable que fos Joana Llull i Ça-Vall († 1515), vídua de Pere, germà de Romeu Llull i Tàrrega, car el que és dit en *Lo consistori* està d'acord amb el que és sabut sobre ella. Joana devia ésser una persona de grans qualitats i tenir molt de prestigi entre la família. El nomenament de «jutge d'apellació» podria contenir una al·lusió a un fet no massa llunyà: el compromís signat el 30 de maig de 1480 entre els seus germà Romeu Joan i germanastre Joan «minorem dierum», sotmetent-se al veredict de llur germana «tanquam arbitrum et arbitratricem», funció que no es troba habitualment exercida per una dona; la denominació de «comptesa» podria ésser una referència en broma a les atribucions de justícia dels antics comtes. En el seu testament, Joana feia constar que no havia cobrat cap salari «per rahó de la administració dels fills de la dita senyora Caterina, germana mia», vídua de Joan Ça-Bastida, «de que he haguts grandissims treballs, axi en exhigir com en deffensar la dita heretat en plets e questions». Cal recordar, també, el seu generós comportament envers Aldonça, la germana de Romeu Llull i Tàrrega, i el seu despreniment en cedir els béns d'Aldonça a Lluís, per mitjà del qual passaren a Romeu. Si en *Lo consistori* són mencionades Castellana i Caterina, respectivament, cunyada i

59. *Lo consistori*, p. 192.

germana de Joana Llull i Ça-Vall, no és de creure que ella hi fos omesa, i molt menys havent estat casada amb Pere, de qui Romeu fou hereu universal, i era tia de la seva esposa, que portava el mateix nom seu; d'altra part Romeu sentia gran afecte per Joana, a qui nomenà tutora dels seus fills i marmessora, dient-li «cunyada e germana mia», qualificatiu que també aplicaria a Caterina, o sia la vídua «Na Bastida», però no a la quarta de les marmessores, cosina seva. En el seu testament Joana legà a Joan, fill de Romeu i Joana, les pensions degudes fins a la data «per rahó de aquell censal mort de Na (Beatriu) Corbera de Linars», és a dir la vídua «Corbera Caramany», i els mobles de fusta de la cambra major dita del palau.⁶⁰

Finalment, les darreres dames:

prench per uxers / las que conté ma coble
 Na Boschanes / ab saber molt espert
 senyora tal / que virtut es seu moble
 perque format / sia de dos lo coble
 l'altre será / Na Almugaver per cert

crec que es poden identificar amb Violant Almogàvar, nascuda el 1464 i casada probablement el 1481 amb Joan Valentí i Dez-Valls († 1490), armat cavaller el 1476, pares del poeta Joan Boscà i Almogàvar, i la seva cunyada, Marimonda de Vilamarí, casada el 1481 amb el donzell Antic Almogàvar, que Romeu Llull degué acoblar per raó del parentiu i de l'edat similar. El seu germà, el canonge Guillem, vicari general i comissari de la penitenciària apostòlica, concedí la dispensa exigida, a causa del vincle de consanguinitat, per al matrimoni d'ambdues; amb l'absolució, el 2 de juny de 1481, de la sentència d'excomunió en què havien incorregut

60. *Ibidem*, pp. 192-193; RÍQUER, *Història*, III, p. 203; vegeu notes 7, testament de Joana, 9, 29 i 34; altres documents sobre Joana Llull, AHPB, F. Terrassa, *Manuale sextum decimum*, 1461-1463: 1.ii.1463; *Manuale vicesimum*, 1467-1468: 29.iv.1467, filla de Joan; J. Sallent, *Manuale septimum*, 1467-1470: 30.x.1467; 31.xii.1467; 4.x.1468; 5.v.1469, filla de Joan i germana de Lluís, al qual el seu marit havia prestat 500 lliures; P. B. Jornet, *Manuale tercium*, 1485-1487: 30.vi.1487.

Marimonda de Vilamarí i Antic Almogàvar. La relació entre els Llulls i els Almogàvers podia venir de lluny, del temps del besavi d'Antic, anomenat com ell, qui sembla haver estat parent d'Elionor Dusay, primera esposa del pare de Romeu Llull i Tàrrega.⁶¹

Les referències documentals sobre les dames identificades de *Lo consistori d'amor* confirmen el realisme reconegut a aquesta obra, composta a Barcelona després del retorn de Romeu Llull el 1479 i abans de 1486. La identificació, certament no incontrovertible, però que em sembla segura, de la vídua Tagamanent amb Elisabet Miquel, vídua de Francesc Benet Montbui i de Tagamanent, rati ficaria que Romeu Llull i Ça-Vall, mort el 1484, no és l'escriptor i poeta, atès que *Lo consistori* no pogué ésser escrit abans del 3 de febrer de 1485, dia en què a Barcelona fou conegut l'assassinat del marit d'Elisabet Miquel.

NÚRIA COLL JULIÀ

61. *Lo consistori*, p. 193; vegeu COLL, *La estancia* (en premsa) i arbre genealògic; AHPB, D. Ginebret, *Duodecimum manuale*, 1480: 27.x.1480; *Decimus tercius manuale*, 1480-1481: 2.vi.1481, el document diu «Ludovicum Lull, canonicum et vicarium generalem», però es tracta d'un error evident i hauria de dir Guillem; ambdós documents són citats a l'article abans mencionat; Antic Almogàvar intervingué en el reconeixement del dot d'Elionor Dusay i fou tutor del seu germà Pere, vegeu nota 16, documents del 31.iii.1408 i 15.v.1409.

APÈNDIX

Testament de Romeu Llull i Tàrrega

El testament de Romeu Llull i Tàrrega, datat a Barcelona el 9 de juliol de 1494, està redactat per ell mateix. No es conserva l'autògraf, sinó la corresponent còpia inserida en el *Primus liber testamentorum*, anys 1465-1498, del notari Joan Miravet, a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. L'escriví en perfecte estat de salut; tindria aleshores uns cinquanta-cinc anys, però dóna la impressió de no pensar encara en la mort com un esdeveniment més o menys pròxim; no obstant, fou publicat abans de complir-se dos anys, el 12 d'abril de 1496.

El testament ha d'ésser la prova definitiva de la tesis sostinguda en aquest article sobre la identificació entre el poeta i escriptor Romeu Llull i el ciutadà barceloní Romeu Llull i Tàrrega; però només un especialista podria aportar arguments irrefutables fent un estudi estilístic comparatiu entre el testament i els escrits de Romeu Llull. Per tant, crec convenient limitar-me a oferir-ne la transcripció subratllant els girs que revelen una originalitat que es diferencia dels formulismes habituals en les redaccions testamentàries,⁶² així com també les referències que contribueixen a la comprensió de la seva personalitat.

La lectura del testament de Romeu Llull i Tàrrega em convencé de la possibilitat que el seu autor no fos altre que el poeta i escriptor. En efecte, endemés d'apartar-se de convecionalismes usuals, evidencia una persona de

62. He comparat les clàusules anàlogues dels següents testaments, tots en català: AHPB, J. Bages, *Liber primus testamentorum et codicillorum*, 1411-1441: 20.ii.1430, de Bernat de Gualbes, mercader barceloní; N. de Mediona, *Manual de testamentos*, 1438-1452: 28.viii.1450, de Guillem Bussot, ciutadà barceloní; M. Franquesa, *Manual de testamentos*, 1457-1480: 25.ii.1466, de la filla d'un ciutadà barceloní; 27.ix.1469, del notari Joan Ginebret; D. Ginebret, *Primus liber testamentorum, codicillorum et donacionum causa mortis*, 1463-1499: 7.i.1470, de Joan Ces-Avasses, ciutadà barceloní; 21.iii.1488, de Francesc Miquel, ciutadà de Barcelona; 11.iv.1496, de Bernat Miquel, ciutadà barceloní; P. Pascual, *Manual de testamentos*, 1475-1501: 21.vii.1490, de Pere Cestrada, ciutadà barceloní, nebot de Romeu Llull i Tàrrega; J. Palomeres, *Pliego de escrituras sueltas*, 1502-1507: 26.vii.1508, de Joana, vídua de Pere Llull i cunyada de Romeu; J. Miravet, *Primus liber testamentorum*, 1465-1498 (el mateix que conté el de Romeu Llull i Tàrrega): 29.viii.1468, de Joan May, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona, regent de la cancelleria reial, el qual escriu en català termes que R. Llull posa en llatí; 8.i.1472, de Guillem Baioles, ciutadà barceloní; 19.ii.1494, d'Andreu de Peguera, cavaller; 8.ii.1492, de Miquel Galceran de Montornès, cavaller; 6.vii.1495, de Jaume Gil, cirurgià, ciutadà de Barcelona.

cultura superior, un estil propi i solt —les construccions freqüentíssimes del verb al final de la frase recorden girs emprats en la prosa de Romeu Llull—, un vocabulari ric en el qual figuren paraules no utilitzades comunament, una complaença en intercalar frases en llatí; en l'exordi em sembla perceptible un cert esperit poètic. El testament perfila una personalitat que crec concorda amb la que es desprèn de les obres de Romeu Llull: equilibrada, optimista, afectiva, realista, religiosa i meticulosa; també l'afició i coneixement que demostra de la ciència del dret: maneja amb molta soltura els termes jurídics, preveu fins les últimes conseqüències legals de les seves disposicions i imposa al seu segon fill l'obligació de eguir la carrera de jurista, que havia estat la professió del seu besavi matern. Es podria inclús sospitar una formació en la cancelleria reial de Nàpols.

El testament comença amb la invocació: En nom del omnipotent Déu, Pare, Fill e Sperit Sanct, e universal creador sia e de la gloriosíssima ⁶³ Verge Inmaculada Sancta Maria, Mare sua, e de tots los sancts e sanctes de vida eterna,⁶⁴ amén.

(Segueix un exordi completament original, defugint els habituals tòpics sobre la certesa de la mort i la incertesa de la seva hora): Com la més necessària, oportuna e saludable cosa que als cristians per Nostre Senyor Déu és dada sia la mort, la qual és fi, terme e repòs de totes mundanes misèries e camí per fruyr la eternal glòria,⁶⁵ maiorment a aquells qui *in Domino confidunt*, com diu lo psalmista: *beati mortui qui in Domino moriuntur*, confessant-me cristià e greu peccador, sperant fermament en la summa pietat, misericòrdia e clemència divina, dient-li ab molta devoció: *non secundum peccata mea sed secundum misericordiam tuam retribuas m(ihi)*, Domine, fent-me usar migençant la gràcia del Sperit Sanct tals obres per lo mèrit de las quals en aquest món la sua gràcia e en paradís la summa felicitat e perpètua glòria meresquen. (No recordo haver vist en cap testament expressat aquest desig optimista d'aconseguir encara meixements en vida.)

Per tant jo, Romeu Llull, ciutadà de Barchinona, fill del magniffich mossèn Johan Lull e de la dona Marió, deffuncts, ciutadans de la dita ciutat, *quorum anime in pace requiescant*, per la gràcia de Nostre Senyor Déu

63. El text diu groriosíssima.

64. El testament de Joan Ces-Avasses també invoca tots els sants, però del Paradís.

65. Concepte semblant, bé que evidentment la semblança no tingui massa valor, en una poesia de R. Llull:

Fals dich morir / mas dexás la desferra
Per alt muntar / al regna gloriós,

de la pença e del cors en bona valitud posat (expressió completament original; fórmules correntes eren: stant sa de cors e de pensa; sa per gràcia de Nostre Senyor de cors e de pensa; no menys personal és la continuació), desijós dels béns *de fortuna a mi acomanats dar-ne a Déu e al món bo e degut compte e de aquells bé dispondre, segons Déu, ma consciència e la condició en la qual posat so me obliguen, ab ferma loquella ordine e de propria ma scrich aquest meu present testament.*

En lo qual per marmessós e de aquell execudors elegesch (gir típic de l'estil de Romeu Llull és la col·locació del verb al final, quan es pot dir que tots els testaments en aquesta fase formulària el colloquen precedint els complements) lo reverent frare Franci Lull, germà meu, huy resident en la ciutat de Nàpols; los magnífichs mossèn Johan Lull, mossèn Pere Lull, mossèn Galceran Çestrada, mossèn Romeu Johan Lull, nebots, cunyat (és Romeu Joan, germà de la seva difunta esposa, Joana) e *germans meus*, ciutadans de la dita ciutat; les magnífiques la dona Na Agnès, muller de mossèn Franci Setantí, quondam, ciutadà, germana mia; la dona Na Johanna, muller de mossèn Pere Lull, quondam, ciutadà, cunyada e *germana mia*, la dona Na Caterina, muller de mossèn Johan Çabastida, quondam, cavaller, neboda e *germana mia*, e la dona Na Aldonça Miquella, vídua, cosina germana maternal mia (curiosíssim és el nom de germans estès a tots els parents, excepte a la cosina materna); los quals tan caramente e affectada com puch prech e plena potestat los dó que, si a Nostre Senyor Déu serà placent mos derrés dies finir ans que altra testament fassa e ordone, ells VIII, VIII, VII, VI, V, IIII, III, II o la hu de aquells en absència o deffalliment dels altres o altre, aquest meu testament o última voluntat mia co(m)plesquen e executen o complir e executar fassen o fassa segons davall serà contengut e scrit, exortant a tots que quant per mi serà ordonat ab summa sollicitud e diligència exequent e, per quant lo amor de Déu e lo bé e salut de la mia ànima han car, en res no contravenguen.

Primo, ordone e mane que tots los deutes que en lo dia de la mia mort se mostraran *re vera* jo deure e totes les injúries a les quals de restitució obligat seré, *breviter, simpliciter, sumarie et de plano*, de tots mos béns sien satisfets e satisfetes; entès emperò de aquells que provar o mostrar se poran tant per testimonis, instruments e altres legittims documents quant encara per scriptura de mà propria scrita (l'última prova adduïda i l'ús del llatí són les úniques diferències d'anàlogues clàusules); los quals deutes, injúries o restitucions, si n'i haurà, vull sien satisfets e satisfetes decontinent *post mei obitum* de mos béns, de aquells que més prest haver se poran, sens dilació alguna, donant als dits meus marmessós aquella matexa potestat la qual en lo capítol de la disposició de la mia ànima e sepultura he dispost e ordonat segons en aquella és contengut.

Ítem, elegesch sepultura al meu cors dins en la sglésia del monestir dels

frases preycadós de la present ciutat de Barchinona, en lo carner dins la capella sots invocació de Sancta Agnès, en lo qual los ossos de mon pare, mare e altres parents soterrats reposen, exortant e devotament pregant los venerables prior e frares de dit monestir donar-me lo lur àbbit, ab lo qual lo meu cors soterrat sia, e en totes les oracions d'ells per caritat de Déu me tengan en record; lo qual àbbit vull sia hagut de algun frare pobre del dit monestir e en compensació de aquell sia donat al dit frare pobre cinquanta sous e no més avant per amor de Déu.

Ítem, ordone, mane e de mos béns prech per la ànima e sepultura mia quaranta sinch lliures barchinonines e dotze sous, e que dins quinze dies après la mia mort les dites XXXXV lliures, XII sous sien per los dits marmessós meus preses per la exequió de aquest meu testament, donant a ells pleníssima potestat pendre e haver tants de mos béns de aquells que més prest e ab menys difficultat haver se poran e aquells vendre e alienar sens fadiga ne auctoritat de cort o de persona alguna que basten a complir tot lo que per la sepultura e ànima mia hauré pres e ordonat en la forma que's segueix.

(El nombre de les deixes piadoses és realment impressionant): Primo, a lahor de la Sanctíssima Trinitat, tres misses celebradores en la sglésia de la Trinitat de Barchinona.

Ítem, aquelles XXXIII misses vulgarment dites de Sanct Amador, per los frares de framenós de dita ciutat en lur sglésia e per (ells) celebradores.

Ítem, les XXXX (*sic*) misses de Sent Gregori per los frares preycadós de dita ciutat, en lur sglésia e per ells celebradores.

Ítem, en reverència de la santíssima passió de Ihesucrist Salvador nostre, cent misses per los frares de Santa Maria de Ihesus de dita ciutat en lur sglésia e per ells celebradores.

Ítem, en lahor e glòria dels sexanta sis anys que visqué la gloriosíssima e intemerada Mare de Déu, LXVI misses, la meytat en Santa Maria de la Mar de dita ciutat per los beneficiats de la dita sglésia celebradores, e la altre meytat per los frares de Sent Augustí de dita ciutat e en la capella de Nostra Dona de Pietat celebradores.

Ítem, a lahor dels set goigs de la Mare de Déu, set misses per los canonges del monestir de Santa Anna de dita ciutat e en lur sglésia celebradores.

Ítem, a laor de les XII stelles de la corona de la Mare de Déu, XII misses per los preveres de Santa Maria del Pi de la dita ciutat e en lur sglésia celebradores.⁶⁶

66. Romeu Lluç dedicà diverses poesies a la Mare de Déu, una d'elles «en los vint triumphos triumpants», en la qual glossa: 1. l'Anunciació; 2. el Neixement de Jesús; 3. l'adoració dels Tres Reis; 4. la Resurrecció de Jesús; 5. l'Ascensió; 6. la vinguda de l'Esperit Sant; 7. l'Assumpció, o sia, els tradicionals set goigs de la Verge Maria, *Jardinet d'Orats. Manuscrit del segle XV (Fragment)*. Publicat per Francesch Pelay Briz. Barcelona, 1869, pp. 53, 61.

Ítem, a laor dels XII apòstols, XII misses per los preveres de Sent Jaume de dita ciutat e en lur sglésia celebradores.

Ítem, a honor dels sancts màrtirs, XII misses per los preveres de Sent Just de dita ciutat e en lur sglésia celebradores.

Ítem, a lahor dels gloriosos confessós, XII misses per los preveres de Sent Cugat del Rech de dita ciutat e en lur sglésia celebradores.

Ítem, a laor de les onze milia vergens, XI misses en la capella de les vergens de la seu de dita ciutat e per los preveres de dita seu celebradores.

Ítem, sexanta misses per los preveres de la seu de Barchinona e en dita seu celebradores.

Ítem, deu misses en la sglésia de Santa Maria de Jonqueres de dita ciutat per lurs preveres celebradores, a laor e glòria del gloriós apòstoll Sant Jaume.

Ítem, deu misses en lo monestir de Sent Pere de les Puellas de dita ciutat e per lurs preveres en lur sglésia celebradores.

Ítem, a laor de la gloriosa Sancta Magdalena Apostolessa, sinch misses en la sglésia de les Magdalenas de dita ciutat e per lurs preveres celebradores.

Ítem, a laor del gloriós apòstol Sanct Johan sinch misses en la sglésia de Sanct Johan de dita ciutat e per lurs preveres celebradores.

Ítem, a lahor de la gloriosa Sancta Clara, sinch misses en la sglésia del monestir de Santa Clara de dita ciutat e per lurs preveres celebradores.

Ítem, en la sglésia de Santa Maria de la Mercè de dita ciutat sinch misses per lurs preveres celebradores.

Ítem, en lo monestir de Mons Sion de dita ciutat sinch misses en lur sglésia, en la capella de Nostra Dona del Roser, per lurs preveres celebradores.

Ítem, leix a la obra de la seu de Barchinona vint sous.

Ítem, leix al hospital de Sancta Creu de Barchinona cent sous, dels quals vull e ordone que lo tercer dia après de haver dada sepultura al meu cors ne sia comprat pa e companatge e distribuït per los pobres malalts del dit hospital per caritat de Déu.

E més vull e ordone que per cascuna missa de les damunt dites sien donats dotze diners per caritat de Déu, però que cascun prevere, dita la missa, fassa una absolta per la ànima mia e dels meus deffunct.

Ítem, *vull e ordone que la sepultura de mon cors se fassa sens pompa neguna e ab tota honestat e sens negunes insinies, ço és, de bandera ni de scut, però vull que lo meu cors sia tret de casa de dia ab creu alçada, a fi que los qui soterrar aquell veuran ab lurs bones e devotes oracions la mia ànima algun reffrigeri aconseguir-ne puga.* E més avant ordone e vull que del cap d'any no s'en fassa solemnitat ni de convidar ni altra pompa, sinó que per aquell dia me fassen dir vint misses de *requiem*, per caritat

de les quals leix vint sous, les ⁶⁷ quals vull sien dites en la nostra capella dels Lulls de dit monestir de preycadós, ab la absoluta après de cascuna missa.

Ítem, leix a la dona Agnès Setantí, vídua, germana mia, *per amor e recort de germana e mare*, deu lliures barchinonines; e altres deu lliures al reverent frare Franci Lull, germà meu.

Ítem, reconech a la dona Johanna, quondam, que bon perdó hage, caríssima muller mia, e ara als seus hereus la sua dot, la qual fonch trenta sinch milia sous barchinonins, ço és, sinch milia sous de comtans e los restants trenta milia sous en la forma segons és contengut en los nostros capítols matrimonials fets e fermats en poder del discret N'Esteve Soley, notari de Barchinona, a XXIII dies del mes de gener del any M CCCC huytanta, als quals me reffer e de aquells tench un translat scrit de mà del dit notari; e per lo semblant li reconech lo creix, que son deset milia sinch-cents sous, en la forma en dits capítolls expressada (no és freqüent trobar en els testaments tanta precisió en referir-se a documents antics).

Ítem, leix a Na Violant Johanna Àngela, filla comuna a mi e a la dita dona Na Johanna, quondam, muller mia, de edat de huyt anys poch més, per ésser en matrimoni collocada, per dret de institució e per tota, ço és a saber, part de heretat legittima paternal e maternal e supliment de aquella e per part a ella pertanyent e pertanyer devent en lo creix o donació per nocés per mi a la quondam muller mia en temps de nostre matrimoni promès e stipulat e per tots altres drets a la dita Violant, fila mia, pertanyent e pertanyer devent ara o en sdevenidor en la heretat e béns meus, onze milia sous, dic XI^m sous barchinonins, lo(s) quals vull li sien donats per mon hereu daval scrit en temps de matrimoni e no abans, de aquells béns meus inextimats, a coneguda dels damunt dits marmessós meus e de mon hereu daval scrit; fahent stima que, aplicats los dits XI^m sous als vint-e-dos milia sous que la dita dona Na Johanna, quondam, muller mia, en son derrer testament fermat en poder del discret En Pere Benet Jornet, notari públich de Barchinona, a set de janer any mill CCCC LXXX sinch, lexé a la dita Violant, filla comuna nostra, en les quals quantitats prenen suma de trenta-tres milia sous barchinonins, ella, dita Violant, filla nostra, ab los dits XXXIII^m sous segons nostra condició en orde de matrimoni collocar-se porà. Sots emperò tal pacte, forma, vincl e condició lo sobre dit legat a la dita Violant, filla mia, fas, que si ella, dita Violant, premorrà a mi o en monestir o àbit de qualsevol religió pendre volrà o que ella, la qual cosa Déu no vulla, morrà ans que en matrimoni collocada sia o més encara que en qualsevol temps muyre *sine libero vel liberis* hu o molts de legittim e carnal matrimoni procreat o procreats, o més avant encara si morrà *cum talibus libero seu liberis* los quals a edat de setze anys no vendrà o no vendran,

67. El text diu los, perquè seguia: vull sien donats, paraula tatzada.

en aquest cars e en qualsevol dels damunt dits substituesch a la dita Violant, fila mia, e a mi en lo dit legat instituesch lo meu hereu universal daval scrit, si viurà, e si no viurà, al hereu o successor a qui la mia heretat pervendrà : entès açò emperò après mon òbit car, vivint jo, vull e ordone los dits onze milia sous per mi a ella legats tornen a mi ; dels quals damunt dits XI^m sous en tal cars vull que ella, dita filla mia, ne pugue dispondre de quatre milia sous a totes ses voluntats liberament fahedores.

Ítem, per quant *és ma intenció e voluntat que Galceran Thomàs, fill meu, sina juriste*, li fas legat de tots aquells libres que eren del magnífich micer Luís Lull, quondam, doctor, germà meu, dich emperò dels libres de leys e de cànones ; e mentre estudiarà vull li sien donats de aquells los que mentre starà en lo estudi mester haurà. E més fas legat al dit Galceran, fill meu, de aquella casa situada en lo puig de Montjohich, en lo loch apellat Canyelles, aon se acostumen tallar moles, e de tot aquell dret que jo reb e acostum a rebre, com a hereu del dit micer Luís Lull, quondam, ço és, sinch sous per cascuna mola a pagella e dos sous e mig per mola bordarenca. E més avant li fas legat de totes aquelles terres, axí vinyes com totes altres terres, les quals jo, en dit nom, possehesch en lo dit puig de Mo(nt)johich. E més encara li fas legat de dos lits, hu per ell, ço és, banchs, taules, màrffega, travesser, dos matalaffs, dos parells de lançolls condecents per ell, una vànova bona e una flassada cardada ; l'altre lit per companya, ab banchs, taules, màrffega, travesser, dos parells de lançolls e una flassada de borres ; e més quatre coffrens grochs d'álber. Los quals tots damunt dits legats fas al dit Galceran, fill meu, per tota part de heretat e legítima paternal e maternal e suplement de aquelles e per la part del dit creix que pertagnés o pertanyer degués en los béns meus e de la dita dona Na Johanna, quondam, muller. Entès emperò li fas tots los damunt dits legats al dit Galceran, fill meu, sots tal pacte e condició que ell hage a pagar tots aquells censos que lo dit tall de Canyelles e altres terres fan, e encara censals e altres càrrechs, iuxta seria e tenor del testament fet per lo dit micer Luís Lull. Ab tal pacte, vincle e condició fas al dit Galceran, fill meu, los damunt dits legats, los quals hagen loch quant serà doctorat e no abans, acceptat dels libres que mester haurà, segons damunt és disposat : però vull e ordone que ínterim per mon universal hereu lo dit Galceran sia alimentat e subvengut en lo estudi fins tant doctorat sia.

Disponent que, si lo dit Galceran haurà fills o filles *liberos* hu o molts en lo dia del seu òbit e aquell o aquells de legítim e carnal matrimoni procreat o procreats, procreada o procreades, en tal cars ordone e vull que tots los damunt dits legats hage a totes ses voluntats ; aon emperò, lo que Déu no vulla, morint lo dit Galceran sens infants mascles o fembres o *liberos* vull e ordone que tots los dits legats tornen a mi, si viu seré, e si no, que sien d'En Luís, fill meu daval scrit, si viurà e en ordes sacres o en religió alguna

profés no serà, ab aquells mateixos vincles e condicions que damunt és dit en la persona del dit Galceran, e *que sia juriste*. E axí mateix disponch e vincle del dit Luís, fill meu, a Frederich, fill meu daval scrit, aportant-ho lo cars dels mateixos impediments del hu al altre successivament, ab les condicions e vincles damunt expressades e expressats; e si, lo que Déu no vulla, los damunt dits Galceran, Luís, Frederich, fills meus, morren en edat e temps que los damunt dits legats a son degut effecte sortir no poguessen, en tal cars vull e ordone que tots tornen a mi, si viu seré, si no a mon universal hereu o en aquell aqui la mia heretat pervendrà. Vull emperò e ordone que, hagut loch los damunt dits legats en la persona de qualsevol dels damunt dits fills meus, que en tal cars decontinent renuncie a tots drets axí paternals com maternals e a tots altres drets, acceptat a vincles e a substitucions ab intestat.

Ítem, vull e ordone que *Luís, fill meu, sia frare del orde de Sent Johan de Hyerusalem* e, si jo de ma vida no li hauré fet pendre tal àbit e religió, encarrech a mon universal hereu daval scrit que après mon òbit quant més prest porà li fassa pendre lo dit àbit e que sia tramès en Rodes, acomanat a algun virtuós e honest religiós de dita religió, e que per mon universal hereu sia pagat lo passatge e tot lo que necessàriament mester haurà per pendre tal àbit e anar en Rodes, com dit és.

Ítem, de *Frederich, mon fill, és ma voluntat que sia ecclesiàstic*, encarregant a mon hereu daval scrit lo hage de mos béns alimentar e subvenir en fer-lo estudiar, *com sia molt necessària cosa al ecclesiàstich, maiorment home de condició, ésser docte*. E més avant vull que lo dit mon hereu li ajud e do endreç(ament) en fer-li obtenir beneffici o benefficis, a fi que aquells la sua vida ab honestat sustentat puga.

Omnia vero alia bona mobilia et immobilia, jura, voces et acciones meas, quecumque sint et ubicumque, atorch e leix a Johan Lull, fill meu, instituhint a ell, dit Johan fill meu, a mi universal hereu (aquesta clàusula tant corrent es distingeix per l'ús del llatí i la inversió de l'habitual: a mi hereu universal). Emperò si lo dit Johan, fill meu, hereu de mi no serà perquè no u volrà o no porà, o essent lo dit Johan de mi hereu e morrà en pupillar edat o après quantquequant *sine libero seu liberis* de linatge emperò masculí e de línia masculina descendent o descendents, en aquestos cassos e en qualsevol d'ells damunt dits, substituesch al dit Johan, fill meu, e a mi hereu universal instituesch Galceran Tomàs, fill meu damunt dit, si lavors viurà; emperò si lo dit Galceran lavors no viurà o viurà e de mi hereu no serà, per ço que no volrà o no porà o a mi hereu serà e quantquequant morrà sots la damunt dita forma, en aquests cassos e en qualsevol d'ells damunt dits substituesch al dit Galceran Tomàs e a mi hereu universal instituesch lo sobre dit Luís, fill meu, si lavors viurà; si emperò lo dit Luís lavors no viurà o viurà e a mi hereu no serà, per ço que no volrà o no porà

o a mi hereu serà però quantquequant morrà sots la damunt dita forma, substituésch al dit Luís e a mi hereu universal instituesch a Frederich, fill meu. E axí vull e ordone se fassa de hun fill meu en altre fill meu, servat entre ells orde de primogenitura, e dat e servat l'orde per mi damunt dit, per mon universal hereu instituesch lo derrer de mos fills mascles que morrà, si emperò de edat de fer testament serà, a totes ses voluntats liberament fahedores. Si emperò en pupillar edat aquell meu derrer fill morrà, substituésch e a mi universal hereu instituesch lo més propinque a mi en grau de parentella de cognom de Lull per línea masculina descendent; e en defalliment de aquells, de línea femenina e de cognom de Lull e de legítim e carnal matrimoni procreat a totes ses voluntats, a fi que la mia heretat no posseescha sinó home o dona descendent de cognom de Lull e de legítim e carnal matrimoni procreat o procreada.

Vull emperò, ordone e provehesch que, si per cars algú de mos fills o filles o *liberi*, nats o naxedós, al qual o als quals, mascles o fembres, la mia heretat o porció o porcions de aquella pervendrà o pervenir deurà, e serà o seran en sacres o en orde de qualsevol religió ordonat o ordonades, que tal o tals, axí fills com filles o *liberi*, caygua o cayguen de tal institució o porció, e en loch de aquell o aquells succeesquen los altres de mos fills o filles o *liberi*, los quals o les quals no sien en sacres o en orde de religió alguna col·locats o col·locades, los quals o les quals après de aquells o de aquelles seran substituïts o col·locats, substituïdes o col·locades, servant entre ells l'orde de la present mia ordinació testamentària. Emperò si tal o tals, axí fills com filles o *liberi*, al qual o als quals la dita mia heretat, porció o porcions de aquella, axí com damunt és dit, pervendrà o pervendran, e la dita heretat, porció o porcions hauran acceptades e aquellas posseyan, e après entrar volran en monestir o religió alguna o en sacres ordes promoure o de fet en monestir o en religió alguna entraran o en sacres seran promoguts, vull, ordone e mane que la heretat, porció o porcions que a tal o tals, axí de mos fills com filles o *liberi*, pervendrà o pervendran, pervinga e sia d'aquel o aquella de mos fills o filles o *liberis*, servat entre ells e elles l'orde de la mia present ordinació testamentària, axí que algú de mos fills o filles ne fills o filles o *liberi* de aquells en sacres o en religió alguna ordonat o ordenada no puga res de la mia heretat pendre, sinó tant solament lo que de dret de legítima li tocarà. E ultra les coses dessús dites, vull e ordone que negú dels dessús dits instituïts o substituïts que sia dement o horat no puga succeir en la mia heretat, ans vull en tal cars la mia heretat venga al més prop substituït en aquell (clàusula inhabital).

E més avant provehesch per tudós e en son loch curadós de les persones e béns dels dits fills meus lo reverent frare Franci Lull, los magnífichs mossèn Johan Lull, mossèn Pere Lull, mossèn Romeu Johan Lull, mossèn Galçeran Çestrada e les magnífiques la dona Agnès Setantí, vídua, germana

mia, e la dona Johanna Lulla, cu(n)yada mia, dels quals e de les quals, fiant de lur virtut e probitat, los prech quant puch ni sé que, per caritat e reverència de Nostre Senyor Déu, tots ensemps he cascú d'ells regesquen, procuran e governen les persones e béns dels dits fills meus de manera que sia lahor de Déu, salvació de lur ànimes e conservació e augment dels béns.

Aquesta és la mia última e derrera voluntat, la qual vull que valegue per dret de testament, la qual, si no valrà o valer no porà per dret de testament, vull que valegue o valer pugua per dret de codicills o nuncupatiu o de altre qualsevol última voluntat per la qual millor pugua tenir o valer de dret. Més avant vull e ordone que del present meu testament o derrera voluntat o ordinació sien fets o puguen ésser fets tants originals testaments per lo notari daval scrit quants ne seran demanats per lo hereu meu sobre dit o per altre qualsevol de qui interès sia (la fórmula era: de qui sia interès).

Actum est hoc Barchinone, nona mensis julii, anno a Nativitate Domini millessimo quadringentesimo nonagesimo quarto.

Signum mei, Romei Lull, testatoris predicti, qui hec laudo et concedo et firmo.

Testes rogati huius testamenti sunt discretus Gabriell Stanyoll, apotecarius, Johannes Serdà, gerrerius, et Antonius Anglès, scriptor, cives Barchinone.

Postea autem die martis, XII mensis aprilis, anno a Nativitate Domini millesimo OCCC^o nonagesimo sexto, corpore dicti testatoris tradito ecclesiastice sepulture, ad instantiam honorabilis Galcerandi Çestrada et Johanne, uxoris honorabilis Petri Lull, quondam, et Caterine, uxoris honorabilis Johannis Çabastida, quondam manumissorum predictorum, fuit publicatum predictum testamentum per me, Johannem Miravet, notarium Barchinone infra scriptum, intus domum habitacionis dicti honorabilis Romei Lull, quondam, quam fovet in dicta civitate, prope ecclesiam Sancti Iusti Barchinone, presentibus testibus discreto Petro Mas, presbitero, et Ferdinando d'Arenda, scutiffero, habitatore Barchinone.

Noverint universi quod anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo sexto, die vero martis, duodecima mensis aprilis, corpore infra scripti honorabilis testatoris tradito ecclesiastice sepulture, ad instantiam et requisitionem honorabilis Galcerandi Çastrada et Johanne, uxoris honorabilis Petri Lull, quondam, et Catherine, uxoris honorabilis Johannis Çabastida, manumissorum et executorum testamenti seu ultime voluntatis honorabilis Romei Lull, quondam, civis Barchinone, filii magnificorum Johannis Lull et domine Marió sive Marie, eius uxoris, deffunctorum, per me, Johannem Miravet, auctoritate regia notarium publicum infra scriptum, personaliter constitutum intus domum habitacionis dicti honorabilis Romei Lull, quam fovet sive sita est in civitate Barchinone, prope ecclesiam

Sancti Justi Barchinone, fuit publicatum testamentum prefati honorabilis Romei Lull, qui quidem dies suos clausit extremos, quod quidem testamentum fuit per dictum deffunctum firmatum Barchinone, apud me, dictum et subscriptum notarium, nona mensis julii, anno a Nativitate Domini M^o quadringentesimo nonagesimo quarto, presentibus quoad dictam publicationem dicti testamenti discreto Petro Mas, presbitero, et Ferdinando d'Arenda, scutiffero, habitatore Barchinone, pro testibus ad hech vocatis specialiter et assumptis.

(La repetició, ampliada —segons l'original—, de la publicació del testament fou deguda a haver-se'n donat un certificat el 1520 a Galceran Llull, com indica una nota en el marge esquerre.)

Otros casamenteros judíos (Barcelona-Gerona 1357)

En otra ocasión di a conocer, y comenté brevemente, un documento que se refería a *Un casamentero judío (Cardona 1312)*.¹ En el curso de mis investigaciones he vuelto a dar con un texto histórico en el que aparece de nuevo este típico personaje de muchos chascarrillos judíos y me parece que puede tener cierto interés publicar este curioso hallazgo.²

Si en el caso de 1312 se trataba de un judío de Cardona que actuó de intermediario para llevar a efecto el matrimonio entre dos correligionarios (de Cardona él, de Barcelona ella), ahora, en 1357, nos hallamos ante el hecho de dos judíos, un gerundense y otro barcelonés, que intervinieron activamente en conseguir que se formalizara el enlace entre dos personajes cristianos, de donde parece inferirse que el campo de actuación del casamentero judío³ no se veía limitado al círculo de las gentes de su misma fe sino que su actividad era requerida, o al menos sus servicios eran utilizados, por personas pertenecientes a la mayoría cristiana, incluso de elevada posición.

Resulta curioso observar la cuantía asignada en esta ocasión

1. David ROMANO: *Un casamentero judío (Cardona 1312)*. «Sefarad». Madrid-Barcelona, XXXI, 1971, pp. 108-104.

2. Archivo Histórico de Protocolos de Barcelona, notario Ramón Morell, Manual del 3.4.1357-24.12.1357, fol. 43v, fechado el lunes 27 de noviembre de 1357.

3. Citaré, incidentalmente, que en el mismo Archivo, notario Berenguer Ermenegol, Manual de 10.9.1376-20.3.1377, fols. 127-128, se conserva un documento sobre dos casamenteros (un hombre y una mujer) cristianos activos en la formalización del matrimonio entre dos cristianos. Barcelona, 19 de enero de 1377.

a los trabajos previstos —no se habla aquí de «salarium» (en el caso de Cardona, sí)—: 25 libras barcelonesas, cuando en el documento de medio siglo antes eran tan sólo 100 sueldos, o sea, 5 libras. Esta quintuplicación de los emolumentos podría explicarse de diversas maneras, por ejemplo: por la categoría social (o socioeconómica) de los contrayentes;⁴ por el hecho de ser no uno sino dos los casamenteros; por lo que podríamos llamar gastos de locomoción a mayor distancia (Gerona-Barcelona frente a Cardona-Barcelona).

En todo caso, parece evidente que para contemplar debidamente el tema habrá que esperar a que se conozcan y se analicen más casos.

DAVID ROMANO
 Universidad de Barcelona
 diciembre de 1975

[Barcelona 27 de noviembre de 1357]

Noverint universi quod nos Petrus Otgerii et Bernardus de Ponte, cives Barchinone, [attendentes] quod vos Vitalis Caravida, judeus Gerunde, et Salamon Caravida, judeus Barchinone, ad preces nostras plurimum laborastis quod matrimonium fieret inter venerabilem Geraldum de Galba, domicellum, et venerabilem dominam Altabela, filiam Petri de Rupe, quondam militis, et quod inde sustinuistis diversas labores et sustinebitis in futurum et expensas fecistis et faciebitis si contingerit dictum matrimonium ad efectum debitum pervenire. Ideo gratis et in satisfaccionem laborum vestrorum per vos sustentorum et sustinendorum et missionum factarum et fiendarum constituimus nos debitores et paccatores vobis in viginti

4. Los dos ciudadanos barceloneses que se comprometen a pagar *quizás* fueran altaceas del difunto padre de la novia.

quinque libras Barchinone casu quo mediantibus seu tractantibus vobis seu altero vestrum fiat inter predictos matrimonium antedictum. Promittentes uterque nostrum insolidum vobis quod dictas XXV libras trademus et solvemus vobis seu alteri vestrum facta tamen solucione uni vestrum ab alio liberemur infra octo dies a die qua matrimonium per verba de presenti fiet inter predictos continue numerandos sine omni dilacione etc. Et quod restituemus etc. Et credatur vestro juramento etc. quod ex nunc pro tunc deferimus etc. Et obligamus uterque insolidum vobis etc. Renunciamus cuilibet legi sive juri dicenti quod prius conveniatur is pro quo aliquis se obligat quam ille qui obligatur et etiam beneficio novarum constitutionum etc. [et consue]tudini Barchinone dicenti quod [quando] sunt duo ne plures debitores etc. et omni alii juri etc. Et juramus etc.

Testes Bernardus [Ci...] et Arnaldus Ros, scriptor, civis Barchinone.

El bàcul de l'abat Copons

Per un document que publicà Ferran Valls i Taberner sabíem que l'abat Ponç de Copons de Poblet (1316-1348) havia fet fer a Mino de la Seda (de la Ceta o de la Ceda), argenter de Barcelona, una imatge de la Verge, una de santa Columbina destinada a reliquiari, un tabernacle i uns calzes, tot de plata, per les quals coses l'abat signà un debitori a favor de l'argenter barceloní per 6.000 sous, l'any 1332.¹ Les imatges són, probablement, les que a la darrería del segle XVII van ser foses per a fer-ne unes altres al gust de l'època.² Però el que ens interessa ara no és això, sinó assenyalar que coneixem, per un altre document (Ap. 1), una altra peça d'orfebreria encomanada per l'abat Copons i realitzada també per Mino de la Ceta, aquesta vegada amb la col·laboració del seu fill Joan de la Ceta. Es tracta d'un bàcul (sens dubte el bàcul pastoral del mateix abat), en relació amb el qual, l'any 1321, els esmentats argenters es donen per ben pagats de totes les quantitats de diners que l'abat els devia fins al moment de redactar el document, per raó de l'argent, l'or i les pedres precioses i qualssevol altres coses que l'abat els havia comprat, o que ells, per a ell o per manament seu, havien comprat fins aleshores, per a fer un bàcul pastoral que els argenters citats li han fet i li han lliurat, a Barcelona, i per raó del salari degut a llur treball.

1. Ferran VALLS I TABERNER: *Documents de cultura del regnat de Jaume I en l'Arxiu de Poblet*, «Estudis Universitaris Catalans», IV (1910), pp. 479-480, doc. 3, datat equivocadament 1232. No hi ha cap dubte que és del 1332, car esmenta l'abat Ponç, únic d'aquest nom en la història de Poblet.

2. Vegeu ALTISENT: *Història de Poblet*. Poblet, 1974, 517-518.

Els argenters declaren que, passats ben bé els comptes, l'abat els ha pagat tot el que els devia per aquest concepte.

Fra Ponç de Copons, doncs, home de gust refinat, era bon client de Mino de la Ceta. Abans de les imatges, reliquiaries, calzes i tabernacle que ja coneixíem, li havia fet fer el seu bàcul abacial. En aquesta peça d'orfebreria hi entrava or, plata i pedres precioses. Malauradament, només en tenim la notícia. El bàcul, que jo sàpiga, és perdut. El coneixement de la seva existència afegeix, però, un detall més a la història de l'orfebreria barcelonina i un tret a la psicologia de l'abat Copons.

Ignorem què costà a l'abat el seu bàcul, perquè el document no ho diu. Un altre document també inèdit (Ap. 2), datat el 13 de desembre del mateix 1321, és una època de 500 sous, els quals Mino de la Ceta diu haver rebut del mateix abat per una altra obra d'argent que diu que li ha de fer i que no és descrita.

Monestir de Poblet.

AGUSTÍ ALTISENT

APÈNDIX

1

1321, octubre, 30.

Mino de la Ceta i el seu fill Joan de la Ceta, argenters de Barcelona, reconeixen haver passat comptes amb l'abat Ponç del Monestir de Poblet per raó de l'argent, l'or, les pedres precioses i qualssevol altres coses comprades o fetes comprar, i per raó de llur salari, relativament a un bàcul que li han fet i lliurat, i declaren que l'abat els ha pagat tot el que els devia per aquesta qüestió.

A.H.N., Clergat, Pergamins, Carpeta 2429, núm. 7.

Notum sit cunctis quod nos Mino de la Ceta et Iohannes de la Ceta filius eius, argenterii, cives Barchinone, confitemur et recognoscimus vobis reverendo in Christo patri domino Poncio, Dei gracia abbati Monasterii Populeti, quod venimus vobiscum ad rectum comptum et legale super omnibus et singulis peccunie quantitibus quas vos nobis et utrique nostrum debueritis usque nunc, racione argenti et auri et lapillorum preciosorum et quarumlibet aliarum rerum que et quas a nobis emeritis vel nos pro vobis seu de mandato vestro emerimus a quibuscumque personis usque nunc, ad opus cuiusdam crocie seu baculi pastoralis quam seu quem nunc vobis fecimus et tradidimus in civitate Barchinone, et super salario per vos nobis debito pro labore nostro, quem sustinimus pro faciendo dicto baculo pastoralis et alias racione seu occasione eiusdem, et super solucionibus inde factis. Et facto ipso computo et legitime examinato semel et secundo, et pluries et plena sine omni fraude reddita racione, restituistis, tradidistis et solvistis nobis reliqua racionum, scilicet omnia ea et singula que inde nobis et utrique nostrum restituere et tradere ac solvere tenebamini quoquo modo, sic quod a vobis inde nobis vel alteri nostrum nichil ad restituendum, tradendum remanet vel solvendum. Et ideo renunciantes excepcioni non numerate et non solute peccunie, et legi dicenti quod propter errorem calculi comptum retractetur, et excepcioni doli mali et accioni (in...) et omni alii iuri, racioni et consuetudini contra hec repugnantibus, facimus vobis et dicto monasterio vestro de predictis omnibus et singulis et de omnibus eciam questionibus, petitionibus et demandis quas contra vos et dictum monasterium vestrum et bona vestra et eiusdem possemus facere, proponere vel movere ex causis promissis, bonum et perpetuum finem et pactum de non petendo, promittentes vobis quod

nunquam convenimus nec conveniri faciemus vos nec successores vestros nec dictum monasterium vestrum super predictis, nec racione vel occasione predictorum, in iudicio vel extra iudicium, nec dictum compotum retractabimus, nec petemus a vobis vel dictis successoribus vestris super predictis aliquod aliud compotum nobis reddi. Et hec omnia supradicta et singula ut dicta sunt superius facimus, paciscimur et promittimus vobis, dicto domino abbati et vobis notario infrascripto tanquam publice persone pro eo et dicto monasterio et aliis quorum intersit recipienti et paciscenti et etiam legitime stipulanti.

Actum est hoc tercio kalendas novembris, anno Domini Millesimo Trecentesimo vicesimo primo.

Sig+num Mino de la Ceta. Sig+num Iohannis de la Ceta, filii eius predictorum qui hec laudamus et firmamus.

Testes huius rei sunt Raimundus de Vilalta, canonicus Barchinone, Bartholomeus de Castro veteri, beneficiatus in eadem sede, Ferrarius de Bossegays et Berengarius de Truyols.

Sig+num Guillelmi Borrelli, notarii publici Barchinone, qui hec scribi fecit et clausit, cum litteris rasis et emendatis in linea duodecima ubi dicitur retracta.

2

1321, desembre, 13.

Mino de la Ceta, argenter de Barcelona, reconeix haver rebut de l'abat Ponç de Poblet 500 sous de Barcelona de tern per a una obra de plata que li ha de fer.

A.H.N., Clergat, Pergamins, Carpeta 2429, núm. 14.

Sit notum cunctis quod ego Mino de la Ceta, argenterius, civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis reverendo in Christo patri domino fratri Poncio, Dei gracia abbati monasterii Populeti, quod solvistis mihi bene et plenarie ad voluntatem meam quingentos solidos monete Barchinonensium de terno, racione operis de argento quod vobis facere teneor. Unde, renunciando exceptioni non numerate pecunie et doli, facio vobis et vestris, de predictis quingentis solidis Barchinonensium michi a vobis solutis ut dictum est, bonum et perpetuum finem et pactum de non petendo, sicut melius dici et intelligi potest, ad salvamentum et bonum intellectum vestri et vestrorum.

Actum est hoc idus decembris, anno Domini Millesimo .CCC°. vicesimo primo.

Sig+num Mino de la Ceta, argenterii predicti, qui hec laudo et firmo.
Testes huius rei sunt Petrus Comitiss, legum doctor, et Guillelmus
Benincasa.

Sig+num Francisci de Turri, notarii publici Barchinone, qui hec scribi
fecit et clausit.

ÍNDICE

Presentació, por <i>Raimon Noguera</i>	9
La Butlla de Saintes (Barcelona, Spindeler) retrobada, por <i>Jordi Rubió Balaguer</i>	15
Notariat laic contra notariat eclesiàstic. Un episodi de la pugna entre ambdós a Girona (1347-1380), por <i>Maria Teresa Ferrer i Mallol</i>	19
Un capítol sobre el còmit al «Llibre del Consolat de Mar», por <i>Germà Colon</i>	35
Un text medieval inèdit del cronicó dels juraments de les «Costumes de Mar», por <i>Arcadi Garcia i Sanz</i>	51
Seis letras de cambio cuatrocentistas giradas contra Barcelona, por <i>Rafael Conde y Delgado de Molina</i>	63
Ordinacions locals en terres del Baix Llobregat i Penedès: Santa Creu d'Olorde i Sant Bartomeu de la Quadra, por <i>Josep Maria Font Rius</i>	75
Els capbreus, font important per a la història sòcio-econòmica dels senyoriis laics i eclesiàstics: dos exemples catalans del segle XVII, referents al monestir cistercenc de Santa Maria de Montbenet (Berga), por <i>Manuel Riu</i>	103
Tràfic colonial sota pavelló neutral a Barcelona, 1798-1799, por <i>Joaquim Llovet</i>	129
La Compañía de Aragón (1777), por <i>Luis J. Navarro Miralles</i>	141
El comerç de teixits en la societat estamental, por <i>Pere Molas Ribalta</i>	161

Mallorca 1298-1311, un ejemplo de planificación económica en la época de plena expansión, por <i>Antonio Riera</i> .	199
Nova identificació de l'escriptor i poeta Romeu Llull, por <i>Núria Coll Julià</i>	245
Otros casamenteros judíos (Barcelona-Gerona 1357) por <i>David Romano</i>	299
El bàcul de l'abat Copons, por <i>Agustí Altisent</i>	303

ESTE LIBRO
SE HA TERMINADO DE IMPRIMIR EN
LOS TALLERES DE BIBLOGRAF, S. A.,
EL DÍA 23 DE MARZO DE 1977,
FESTIVIDAD DE SAN JOSÉ ORIOL

Colegio Notarial de Barcelona. Publicaciones del Archivo Histórico de Protocolos

* * *

ESTUDIOS HISTÓRICOS Y DOCUMENTOS DE LOS ARCHIVOS DE PROTOCOLOS

SUMARIOS

1 (1948)

ESTUDIOS

Francisco de P. SOLÁ, S. I., *El original del proceso para la canonización de San Ignacio de Loyola, celebrado en Barcelona, Manresa y Montserrat.* — Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN, *Las actas de Deliberaciones de los Colegios de Notarios de Barcelona.* — Marina MITJÁ SEGUÉ, *Pedro de Rajadell y su biblioteca jurídica.* — José María MADURELL MARIMÓN, *Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la Arquitectura.*

VARIA

H. G., *Abogados y notarios en el Medioevo.* — N. de G., *La leyenda de los barones de la fama.* — N. de G., *Actos de disposición de protocolos.* — N. de G., *Una cuestión de etiqueta.* — N. de G., *Compañía concertada para la obtención del coral.* — N. de G., *Un protesto del siglo XV.*

Nuevas Publicaciones.

Un volumen de 225 págs., 2 láms. Precio: 500 ptas.

2 (1950)

ESTUDIOS

Pierre VILAR, *Dans Barcelone, au XVIIIe siècle. Transformations économiques, élan et mouvement des salaires dans le bâtiment.* — César

MARTINELL, *La Casa de Cardona y sus obras en Poblet*. — Honorio GARCÍA, *Notas para unos prolegómenos a la Historia del Notariado Español (tiempos anteriores a la Reconquista)*. — Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN, *El Precario y la «Precaria» (notas para la historia de la Enfiteusis)*. — Sebastián PARÉS, *Reminiscencias feudales en un «capbreu» del siglo XVII*. — José MAURÍ SERRA, *De una escribanía rural (siglos XIV, XV y XVI)*.

VARIA

N. de G., *Requerimiento del siglo XIII*. — N. de G., *Compañía mercantil y «commandas» del siglo XIV*. — N. de G., *Protesto del siglo XIV de una letra «con ricorsa»*. — N. de G., *Notas diversas existentes en los manuales notariales*.

Sección bibliográfica.

Un volumen de 341 págs., 4 láms. Precio: 500 ptas.

3 (1955)

ESTUDIOS

Francisco de P. SOLÁ, S. I., *Manuscritos tridentinos en el Archivo de Protocolos de Barcelona*. — Félix DURÁN CAÑAMERAS, *Notas para la Historia del Notariado Catalán*. — Honorio GARCÍA, *La forma del testamento en la España visigótica*. — Honorio GARCÍA, *El nonato Colegio Notarial de Vich*. — José María MADURELL MARIMÓN, *La obra de las cámaras sepulcrales de Poblet y la Casa de Cardona*. — Marina MITJÁ SEGUÉ, *Condado y ciudad de Barcelona. — Capítulos de su historia en los siglos IX y X*.

VARIA

José M.ª MADURELL MARIMÓN, *Dos actas notariales de la entrega y quema de unos privilegios del Archiduque de Austria. — Cinco documentos del siglo XVIII. — Capítulos acordados entre Antich Cirerench, corredor «d'orella», y Pedro Pellicer, mercader, sobre la cesión que hace el primero al segundo de una correduría. — Índice de libros raros existentes en la Biblioteca del Colegio Notarial de Barcelona*.

Un volumen de 309 págs. Precio: 500 ptas.

4 (1974)

Miscelánea en honor de
Raimundo Noguera de Guzmán

Presentación

ESTUDIOS

Josep M.ª MADURELL I MARIMON, *Formulario notarial del siglo XVI*. — Maria-Teresa FERRER I MALLOL, *La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes*. — José TRENCHS, *Bibliografía del Notariado en España (siglo XX)*. — N. COLL JULIÁ, *Brianda de Vega, amante del Príncipe Carlos de Viana, esposa de Berenguer de Peguera; descendencia de este matrimonio*. — Jaume CODINA, *L'alimentació humana a L'Hospitalet de Llobregat durant el segle XVII*. — Cristià CORTÈS, *El testament de Joan-Baptista Monfar i Sorts*. — Elisa BADOSA COLL, *Aspectos cuantitativos de la desamortización en la ciudad de Vich*. — Marina LÓPEZ, *Una nueva fuente para la historia de Barcelona: el Registro de Hipotecas*. — Àngels SOLÀ I PARERA, *La desamortització del trienni a Barcelona i el seu pla*.

VARIA

M.ª T. FERRER I MALLOL - J. RIERA I SANS, *La successió notarial i el traspàs de protocols en terres catalanes a la baixa Edat Mitjana*. — M.ª T. FERRER I MALLOL - J. RIERA I SANS, *Miscel·lània de documents per a la història del Notariat als estats de la Corona Catalano-aragonesa*. — N. COLL JULIÁ, *Una letra de cambio y de su recambio originales de 1461; transferencia de la segunda*.

Un volumen de 458 págs., 13 láms., 2 cuadros genealógicos y varios gráficos incorporados en el texto. Precio: 1.000 ptas.

* * *

José María MADURELL MARIMÓN, *Índice cronológico alfabético. I. Siglos XIII, XIV, XV y XVI* (Barcelona, 1950); *II. Siglo XVII* (Barcelona, 1953); *III. Siglo XVIII. Apéndice: Siglos XIV-XVIII. Regesta: Siglo XIX. Escribanías de Marina: Siglos XVIII-XIX. Notarías Foráneas: Siglos XIII-XIX. Pergaminos: Siglos XIII-XVI. Escribanías varias. Miscelánea. Varia* (Barcelona, 1959). Precio 3 vols. : 1.000 ptas.

Jaime VICENS VIVES, *El gran Sindicato remensa (1488-1508). La última etapa del problema agrario catalán durante el reinado de Fernando el Católico*, Madrid 1954 (en colaboración con el C.S.I.C.). (Agotado.)

Raimundo NOGUERA GUZMÁN y José María MADURELL MARIMÓN, *Privilegios y ordenanzas históricos de los Notarios de Barcelona*, Barcelona, 1965 (en colaboración con la Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España). Precio : 1.000 ptas.

José M.ª MADURELL MARIMÓN, *Catálogo de la Exposición conmemorativa del Primer Centenario de la Ley del Notariado (1862-1962)*, Barcelona, 1962. Precio : 100 ptas.

Oriol VALLS SUBIRÁ, *El «signum» notarial*; Dr. Hans GERIC, *Los signos notariales más antiguos de Colonia*, Barcelona, 1962 (en colaboración con la Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España). Precio : 350 pesetas.

Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN, *La Compañía Mercantil en Barcelona durante los siglos XV y XVI y las «commandas» del siglo XIV*, Valencia, 1967 (en colaboración con la Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España). Precio : 150 ptas.

José María MADURELL MARIMÓN y Arcadio GARCÍA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, 1973 (en colaboración con el Departamento de Estudios Medievales del C.S.I.C. de Barcelona). Precio : 700 ptas.

Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN y José María SANS TRAVÉ, *Catálogo de la exposición de documentos del Archivo Histórico de Protocolos de Barcelona*, Barcelona, 1975. Precio : 100 ptas.

Pedidos a : Ediciones «El Albir»
C/. Ángeles, 8
BARCELONA - 1

